ఆంధ్రుల చరిత్రము.

(మూఁడవభాగము.)

ఇది,

చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారిచే

రచియింపఁబడినది.

మొదటికూర్పు 2000 ప్రతులు

రాజమహేంద్రవరము

మనోరమాముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రించి ప్రకటింపఁబడెను.

1916

—

వెల 1—8—0

(Copy Right) (Registered)

T
954.84
V61A

University of Hyderabad
LIBRARY
Acc No. 28913
Dated 29-3-87
Hyderabad - 500 134.

రాజపోషకులు

మ॥ రా॥ శ్రీ కొప్పూరు చంద్రారెడ్డిగారు, జమీందారు

నిడుదవ్రోలు.

ప్రధానపోషకులు

,, ,, ,, కర్రి చినవేంకటరెడ్డిగారు, మాచుకూరు.

,, ,, ,, తాడి రామిరెడ్డిగారు, నత్తారామేశ్వరం.

,, ,, ,, కోనాల చినవెంకటరెడ్డిగారు, ఆరవిల్లి.

పోషకులు

,, ,, ,, గుడిమెట్ల బుల్లివెంకటరెడ్డిగారు, మల్లెపూడి.

అభిమానులు

,, ,, ,, వెలగల కొండారెడ్డిగారు, ఆరవిల్లి.

,, ,, ,, కర్రి పల్లారెడ్డిగారు, రంగూన్.

,, ,, ,, సత్తి వెంకటరెడ్డిగారు, ఆరవిల్లి.

,, ,, ,, సత్తి పెరుమాళ్ళరెడ్డిగారు, అయినపర్రు

,, ,, ,, వెలగల చంద్రారెడ్డిగారు, జుత్తిగపాకలు.

,, ,, ,, మండ వెంకన్నగారు, ఆరవిల్లి.

,, ,, ,, కర్రి వెంకటరెడ్డిగారు, ఊబలంక.

విజ్ఞప్తి

ఆంధ్రమహాజనులారా ;

విజ్ఞానచంద్రికామండలి, ఆంధ్రభాషాభివర్ధనీసంఘము, ఆంధ్రప్రచారిణీమండలి లోనగు సంఘములు బయలువెడ... తమయనర్ఘ గ్రంథకుసుమములభాషాయోషంబూజించి దే... మున కభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధి నొదవించుటం గాంచి మేమును యథాశక్తి దేశభాషాసేవం జేయం దలం... యీయితిహాసతరంగిణీగ్రంథమాలం గూర్ప సమకట్టితిమి.

ఇందు దేశచరిత్రములు, చరిత్రాత్మకములైన నవలలు, భాషాతత్త్వముం దెల్పు గ్రంథవిమర్శనములు మొదలగు గ్రంథములు లేఖాదికి మూఁడుచొప్పున ముద్రింపఁబడుచుండును. చారిత్రకజ్ఞానము లేనివాని జీవితము అయస్కాంతములే నౌకాయాత్రవంటిది యని చెప్పుచు ట్లీవఱ కాంధ్రప్రపంచము తొల్లి తనపూర్వు లేమార్గములం ద్రొక్కి యింతింతనరా... యభివృద్ధిం గాంచి యలరిరో, యెట్లువక్రపరాక్రమముం జూ... యభిమన్యునింబోలె గీతిశేషులై తమ సామ్రాజ్యముల గోలుపోయిరో తెలిసికొనఁజాలక తట్టుముట్టాడుచుండెను. ఈకొఱంతదీర్ప విజ్ఞానచంద్రికామండలి సమకట్టి ఆంధ్రులచరిత్ర రెండుభాగములును, ఆంధ్రదేశ చరిత్రాత్మకములైన నవలాగ్రంథములు నాలుగింటిని నాంధ్రలోకమున కొసఁగెన

కాని ప్రకృతిజ్ఞానశూన్యమగు నాంధ్రప్రపంచపు దుస్థితిం బాప సమకట్టి శాస్త్రీయగ్రంథములం బ్రకటించు పరిశ్రమయం దున్న విజ్ఞానచంద్రికామండలి యెన్నికొఱంతలను దీర్పఁగలదు?

చరిత్రగ్రంథముల కాంధ్రప్రపంచము త్వరపడు చున్నసూచనలు గనఁ బడుచున్నవి.

దేశభాషాసేవ జేయుట దేశస్థుల స్వధర్మనిరతిగదా! మాయితిహాసతరంగిణికూడ తన నెచ్చెలులవలె భాషాసేవఁ జేయ బయలువెడలినది.

పూలచెట్లనేకములుగలవు. వసంతసమయము. కుసుమ సంపాదన మతిసుకరమని తలఁచి మేము మాలారచనోత్సుకుల మైయుంటఁగాంచి యాంధ్రనందనకల్పభూజమొకటి మాకు ప్రథమకుసుమము నొసఁగె. ఆభూజమెద్దియో——తమజీవి తమంతయుఁ జరిత్రరచనకై ధారవోయుచు, మాతృభాషా సేవకధీరులగు శ్రీయుత చిలుకూరి వీరభద్రరావుపంతులుగారు. ఆంధ్రులచరిత్రము మూఁడవభాగమును, మాకుబ్రథమగ్రం థముగానొసఁగి మాగ్రంథమాల కింతింతనరాని సొంపుఁగూర్చి నందులకనేకవందనములనర్పించి వారికి మాకృతజ్ఞతం దెల్పు చున్నారము. మఱియు రెండుమూఁ డాంధ్రదేశ చరిత్రాత్మక ములైన నవలలు వ్రాయఁబడుచున్నవి. వెంటనే ముద్రింపఁబ డఁగలవు.

ఆంధ్రప్రపంచ మీవఱకే యుత్సాహపూరిత మై

ముందంజవేయుచున్నది. కానమాకుఁ బ్రోత్సాహ మొనరింపుఁ డని మే మంతగా వాకొననక్కఱలేదు.

మాయుద్యమమును వినినతోడనే సదయాచిత్తులై మా గ్రంథమాలాస్థాపనమున కపారమగు ధనదానముంగావించి తమస్వార్థత్యాగముం జూపుటయేగాక వారిమిత్రులఁ గొందరను బ్రోత్సహించి వారివలనఁ గూడఁ గొంత ధనసహాయ్యమును జేయించిన శ్రీయుత కర్రి చినవెంకటరెడ్డిగారి కనేకవందనములు.

మా గ్రంథమాలకు శాశ్వతపుచందానియమము లేదు. శుభ్రమగు కాగితములమీఁద చక్కని అచ్చుతో ప్రతిగ్రంథమును ముద్రింపఁబడుచుండును.

ఇట్లు,
నెలగల వెంకటరెడ్డి,
ఇతిహాసతరంగిణీగ్రంథమాలా కార్యస్థానము,
అరవిల్లి, కృష్ణాజిల్లా.

సంపాదకీయభూమిక

ఇయ్యది మా యితిహాసతరంగిణీగ్రంథమాలా ప్రథమ కుసుమము. ఆంధ్రులచరిత్రము 1-2 భాగములను విజ్ఞానచంద్రికామండలివారు ప్రకటించియున్నారు. మూఁడవభాగమిది.

ఇందు క్రీ॥శ 1250 మొదలు క్రీ॥శ 1500 వఱకుగల ఆంధ్రదేశచరిత్రము వర్ణింపఁబడినది.

చరిత్రరచనమునకై తమ జీవితమునంతయు ధారపోయుచున్న శ్రీయుత చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారే గ్రంథకర్తలు. పాఠకమహాశయులకు వీరు క్రొత్తవారుకారు. వీరి శైలియు విషయశోధనయు నీవఱకే యాంధ్రులు చవిచూచియున్నారు. పాఠకులకు వీరిం బరిచయముచేయుట ప్రభాకరుం గరదీపికం గొని చూపుటంబోలు.

వీరభద్రరావుగారు గ్రంథమును మా యితిహాసతరంగిణీగ్రంథమాలకు ప్రథమకుసుమముగ నొసఁగి యత్యంతరామణీయకము నాపాదించిరని విన్నవించుచున్నాఁడ.

సంపాదకుఁడు.

అవతారిక

ఆంధ్రులచరిత్రముయొక్క మొదటి రెండుభాగములు విజ్ఞానచంద్రికామండలివారివలనఁ బ్రకటింపఁబడినవి. రెండవ భాగము ప్రకటింపఁబడినప్పుడు మూఁడవభాగము నాఱు నెలలలోఁ బ్రచురింతు నని చేసిన వాగ్దత్తము నెఱవేర్చుకొనుటకు నాకు నాలుగు సంవత్సరములకాలము పట్టినది. ఈయాలస్యమునకుఁ దగిన కారణములు గలవు. కాని యాచరణము వాగ్దత్తమంత సులభసాధ్యమైనది కాదని యెల్లవారు నెఱుంగు నదియె. తుదకు విజ్ఞానచంద్రికామండలి కాశాభంగమునుగలిగింపవలసివచ్చినది. విజ్ఞానచంద్రికామండలివారీమూఁడవ భాగమును గూడఁ బ్రచురించెద మని ప్రకటించి యున్నను నే నీగ్రంథమును వారి కీయక వేఱుగాఁ బ్రకటింపఁ జేసినందులకు నేదియో గొప్పకారణ ముండునని పలువు రూహింప నవకాశము గలదు. కాని నాకును విజ్ఞానచంద్రికామండలికిని గల వ్యవహారము నంతయు లోకమునకుఁ దెలుపుకొన్నందువలనఁ బ్రయోజనము లేశమాత్రమును లేదు. విజ్ఞానచంద్రికామండలికి నేనెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడనై యున్నను, ఆత్మీయ గౌరవమును గాపాడుకొనుటకును, మనస్సంక్షోభమునుండి తప్పించుకొనుటకును, స్వలాభముకొఱ

కున్నై నే నీమూఁడవభాగమును విజ్ఞానచంద్రికామండలి కిచ్చి యుండ లేదని మాత్రము విశదపఱచుకొనుచున్నాఁడను. ఇందులకు విజ్ఞానచంద్రికామండలియు, మహాజనులు నన్ను క్షమింతురుగాక! గ్రంథము వెల్వడుటయె ప్రధానము గాని ప్రకాశకు లెవ్వరైన నేమి?

మన దేశములోఁ బట్టపరీక్షలం దేఱిన విద్యార్థు లెందఱో యున్నను, కొందఱు మాత్రమే స్వభాషాభిమానులై భాషాసేవఁ జేయుటకుఁ గృషిచేయుచున్నను దేశచరిత్రము విషయమై యుపేక్షాపరులై యుండుటయు, దేశచరిత్ర మెఱుంగక జనసామాన్య మజ్ఞానదశయం దుండుటయుఁ దలపోసి నాశక్తి కొలఁది నే నీలోపమును నివారింపఁబూని యీచరిత్ర రచనకు దొరకొన సాహసించి క్రమముగాఁ జరిత్రమును బ్రచురింప నారంభించినతోడనే దేశమునఁ గొంతకదలిక జనింప నారంభించినది. నా కీమహత్కార్యమునఁ దోడ్పడఁ దగిన విద్యార్థులలో నొక్కరగు శ్రీయుతజయంతి రామయ్య బి. ఏ.; బి. ఎల్ గారు ప్రతిపక్షకోటిలోఁ జేరినవారైరి. సమగ్రము సప్రమాణమునగుఁ జరిత్రము కావలయు ననియు నందు కొక పరిషత్తేర్పడవలయు ననియు నుద్ఘోషించిరి. అటు వెనుక వారు చేసిన ప్రయత్నములు ఫలించి కొందఱు మహారాజుల ద్రవ్యసహాయమునను విద్యార్థుల ప్రోత్సాహము

వలనను ఆంధ్రభాషాసాహిత్యపరిషత్తు (Telugu Academy) ఏర్పడినది. "ఆంధ్రదేశ చరిత్రాంశ పరిశీలనకుఁ బ్రోత్సాహ మొసంగుటయు, లభ్యములైన వానిలో మిక్కిలి విశ్వసనీయ ములైన యాధారముల సాహాయ్యమున సవిస్తరముగాఁ దెలుఁగుదేశము యొక్కయుఁ బ్రజలయొక్కయు, చరిత్ర మొకటి రచించి ప్రచురించుట పరిషత్తుయొక్క ప్రధానోద్దే శములలో నొకటిగాఁ దెలుపఁబడియెను. ఇది యొక శుభ సూచక మని తలంచితిని గాని నాప్రతిపక్షుల ప్రయత్నముల మూలమున నే నాపరిషత్తును సమీపించుటకే సాధ్యపడినది కాదు. తరువాత 'తెలుఁగు ఎకాడెమీ' కి మేనేజరు కావ లయు నని పత్రికలలోఁ బ్రకటింపఁబడియెను. కొందఱు విద్యాధికులైన మిత్రుల ప్రోత్సాహమువలన నే నాయుద్యో గమునకు దరఖాస్తు పెట్టినప్పుడు జరిగినచర్య వైపరీత్యముగాఁ గన్పట్టకమానదు. అది యొక పెద్దచరిత్ర మగును. పరిష త్కార్యదర్శులకును తత్సభాధ్యక్షులకును చర్చ ప్రారంభమై కొంతకాలము నడచినది. అటు పిమ్మట కార్యదర్శులైన బ్రహ్మశ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారును, మ. రా. రా. శ్రీ హైకోర్టువకీలు పురాణము నాగభూషణము ఎమ్. ఏ. బి. ఎల్ గారును, డాక్టరు ఆచంట లక్ష్మీపతి బి. ఏ. ఎమ్. బి. సి. యమ్ గారు 'మేనేజరు' గా నన్ను నియమించి యంగీ

కారమునకై అధ్యక్షులగు రామయ్యగారికిఁ బంపఁగా వారు 'మేనేజరు' లేకుండి సంవత్సరకాలము గడపుటకైన నొప్పు కొనిరి కాని నాకుఁ బ్రవేశము గలిగింప నిష్టపడరైరి. అంతట నదియు నామేలునకే యని భావించి పరిషత్తున కొక్క నమ స్కార మిడి చెన్నపురి విడిచి వచ్చితిని. ఆంధ్రసోదరులారా! నిజముగా దేశముకొఱకు నే నీచరిత్రరచనకుఁ గడంగితినిగాని దీని వలనఁ బుణ్యమును బురుషార్థమును మూటగట్టుకొన వలయు నని గాదు. విద్యాధికులచేతను ధనాధికులచేతను స్థాపింపఁబడిన పరిషత్తే యింతవఱకుఁ జరిత్రము విషయమై యేమియుం జేయఁజాలక సంవత్సరములకు సంవత్సరములు గడుపుచుండఁగా, సామాన్య ప్రజ్ఞకలిగి నిస్సహాయుండనై పెనఁగులాడుచున్న నేను నాకుఁ దోఁచిన విధముగా నింత కాలమునకైన నీమూఁడు భాగముల నాంధ్రప్రపంచమునకు నీరీతిగా నైన సమర్పింప శక్తుఁడ నైతిని గదా యన్నసంతో షమును బొందుట తక్క నాకు మఱియొండు లాభము గన్ప ట్టకున్నది. మిత్రులారా! నాగ్రంథములో లోపము లుండ వని గాని నాగ్రంథము సమగ్రమైన దని గాని నేనెన్నఁడును దలంచి గర్వము వహువాఁడను గాను. ఉపకరణము లసంపూ ర్ణములుగాను వివాదాస్పదములుగాను నున్నంతవఱకుఁ జరిత్ర రచనము నాకె కాదు కొమ్ములు తిరిగిన వానికైన భ్రమ

ప్రమాదములతోఁ గూడిన దోషములు లేక సమగ్రమై సప్రమాణమై యుండునట్లు చేయుట సాధ్యముగాదు. ఆంధ్ర దేశ చరిత్రాంశములను గాలక్రమయుక్తముగా సమన్వయముఁ జేసియొకరీతి చరిత్రమాలను గూర్చి భావిపరిశోధకులకుఁ దోడ్పడునట్లుగా సంపుటీకరణము చేయుటయె ప్రస్తుతము నేను చేయు పని. నాగ్రంథ మెంతదోషభూయిష్ఠ మను కొన్నను దేశమునఁజరిత్రపరిశోధనమునకై పెక్కండ్రను బురికొలుపకమానదు. నాయభిప్రాయము లెన్నఁడు నితరులను బంధించునవికావు. అసూయాపిశాచగ్రస్తులుగాక సత్యాన్వేషణపరులై యెవ్వరైనను సహేతుకముగా నాయభిప్రాయములను ఖండింపవచ్చును. దాన నాకొకింతయు నపయశంబు కలుగఁ బోదు. విమర్శ మూలముననే సత్యము తేటపడి పరిశుద్ధమైన చరిత్రము వెల్వడు ననుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు.

ఈమూఁడవభాగములో క్రీ. శ. ౧౩౨౩ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౫౦౦ వఱకుగల చరిత్రము సంగ్రహముగాఁ జెప్పఁబడినది. కాకతీయసామ్రాజ్యము భగ్నమైన వెనుక భిన్నరాజ్యములేర్పడి వేఱ్వేఱురాజవంశములచేఁ బరిపాలింపఁబడుటచేత పద్మనాయకులచరిత్రము వేఱుగను, రెడ్లచరిత్రము వేఱుగను జెప్పవలసివచ్చినది. పద్మనాయకులచరిత్రముగాని

రెడ్డిచరిత్రముగాని నేను వ్రాసినదానికంటె నెక్కువ నాకు లభించియుండలేదు. పద్మనాయకులచరిత్రమువలన నోరుగల్లు చరిత్రమునుగూర్చి ఫెరిస్తా మొదలగు మహమ్మదీయచరిత్ర కారులును, వారినిబట్టి స్యూయలు మొదలగువారును వ్రాసిన చరిత్రములు సరియైనవి కావని తేటపడఁగలదు. ఈమూఁడవ భాగమును జదువునప్పుడు రాచవారును, పద్మనాయకులును, రెడ్లును పరస్పరద్వేషములమూలమున సామ్రాజ్యములను బోఁగొట్టుకొని పారతంత్ర్యమునకు వశులైరనియును, కర్ణా టాంధ్రుల యైకమత్యమువలన కర్ణాటసామ్రాజ్యమని వ్యవ హరింపఁబడిన విజయనగరసామ్రాజ్యము వర్ధిల్లినదనియుఁ జదువరులకు బోధపడఁగలదు. పోరునష్టము పొందులాభమను విషయము నే యీమూఁడవభాగము వేనోళ్ళఁజాటుచున్నది.

“జీర్ణకర్ణాటరాజ్యచరిత్ర” మను పేరిట విజయనగరసా మ్రాజ్యచరిత్రమును పండ్రెండుసంవత్సరములక్రిందట నేను రచించి ప్రచురించియున్నవాఁడను. ఆగ్రంథము మూఁడవభా గము తరువాతి గ్రంథముకాఁగలదు. ఆగ్రంథము విశేషభా గము మహమ్మదీయచరిత్రకారులు వ్రాసినచరిత్రముల నాధారముచేసికొని స్యూయలుగారి గ్రంథమును గొంతవఱ కనుసరించి వ్రాయఁబడినదిగావున నందు సంస్కరింపందగిన పొరబాటులు పెక్కులుగలవు. అందుఁ జేర్పవలసిన నూత్నవిష

యము లనేకములుగలవు. దానినే సంస్కరించి నూత్నవిషయా ములఁజేర్చి సవిస్తరముగా వ్రాసి నాలుగవభాగముగాఁ బ్రక టింపఁబోవుచున్నాఁడనుగావున విజయనగరసామ్రాజ్యచరిత్ర ములోని ప్రథమకర్ణాటరాజవంశమునుగూర్చిన చరిత్రమును గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిందుసంగ్రహముగాఁదెలిపియున్నాఁడను.

ఈ మూఁడవభాగమునువ్రాయుటకు నాకు తోడ్పడిన గ్రంథములయొక్కయు గ్రంథకర్తలయొక్కయు నామము లీగ్రంథమున నాయాసందర్భములఁ జేర్కొనియుంటినిగావున గ్రంథవిస్తరభీతిచే మరల నిచటఁ జేర్కొనక వారెల్లరకు నాకృతజ్ఞతావందనములను దెలుపుచున్నాఁడను. ఈచరిత్ర ముయొక్క యచ్చుకాగితములనుదిద్ది నాకు సహాయ్యముఁజేసిన ఆకొండి వ్యాసనారాయణగారికిని, కామరాజు వెంకటరమణ య్యగారికిని వందనములర్పించుచున్నాను. భ్రమప్రమాదజని తములైన దోషములను మన్నించి చదువరులు గుణములనే గ్రహింపవలయునని ప్రార్థించుచున్నాఁడను. ఈగ్రంథప్రా చుర్యమునకుఁ దోడ్పడిన శ్రీయుత వెలగల వేంకటరెడ్డిగారికి కృతజ్ఞుఁడను.

గ్రంథకర్త.

విషయసూచిక.

మొదటి ప్రకరణము.

	పేజీ.
ఆంధ్రదేశస్థితి.	౧.
రాజమహేంద్రపురము తురుష్కులవశ మగుట. ...	౩.
తెలుఁగు నాయకులు తురుష్కులను జయించుట ...	౫.
మహమ్మదీయుల విజృంభణము.	౬.
ఆనెగొందిపై తురుష్కుల దండయాత్ర. ...	౮.
ప్రతాపరుద్రునిపుత్రుఁడు తురుష్కులను దఱుముట.	౧౨.
రేచెర్ల సింగమనాయని విజృంభణము. ...	౧౬.
సింగమనాయఁడు సంహరింపఁబడుట. ...	౧౭.
సింగమనాయని సోదరుల ప్రతాపము. ...	౧౮.

రెండవ ప్రకరణము.

అనపోతభూపాలుని దిగ్విజయములు. ...	౨౦.
ఇనుకుర్తికోట ముట్టడి.	౨౨.
బహమనీరాజ్యస్థాపనము.	౨౪.
మహమ్మద్‌షాహ ప్రథమదండయాత్ర. ...	౨౬.
మహమ్మద్‌షాహ పరాజితుఁ డగుట. ...	౨౮.
అనపోతనాయఁడు గోల్కొండను గోల్పోవుట....	౩౦.
అనపోత మాధవభూపాలుర రాజ్యపాలనము. ...	౩౪.
అనపోతారెడ్డితోడ యుద్ధము.	౩౮.
రాచకొండ దుర్గము.	౪౧.
అనపోతనాయని మతము-భైరవ ప్రతిష్ఠలు. ...	౪౪.

అనపోతనాయని పరిపాలనావిశేషములు.	...	౪౫.
మాధవభూపాలుని పరిపాలనా విశేషములు.	...	౪౬.
రెండవ సింగమనాయుని పరిపాలనము.	...	౫౧.
సర్వజ్ఞసింగభూపతి విషయము.	...	౫౪.
గౌరనమహాకవి.	... ...	౬౨.
అనపోత మాధవ భూపాలుర పరిపాలనము.	...	౬౫.
ఫిరోజిషాహ పద్మనాయకులతోఁబోరి పాఱిపోవుట.		౭౨.
రావు మాధవరావు.	... ...	౭౫.

మూఁడవ ప్రకరణము.

కుమారాన్న పోతానాయఁడు. ...	...	౭౭.
సర్వజ్ఞసింగభూపాలుఁడు.	... ...	౭౮.
బమ్మెర పోతరాజు-భోగినీదండకము.	...	౮౩.
లింగమనాయని ధాటి.	... ...	౯౯.
భైరవకవి.	... ...	౧౦౭.
పద్మనాయకసామ్రాజ్యావసానదశ.	...	౧౧౧.

నాలుగవ ప్రకరణము.

రెడ్లచరిత్రము.	... ...	౧౧౨.
కోరుకొండ రెడ్లచరిత్రము.	... ...	౧౧౭.
ముమ్మడినాయకునిపరిపాలనము...	...	౧౨౧.
వైష్ణవ మతావలంబనము.	... ...	౧౨౩.
దేవాలయ ప్రతిష్ఠాపనలు.	... ...	౧౨౭.
కులగౌరవము.	... ...	౧౨౮.

ఐదవ ప్రకరణము.

కొండవీటి రెడ్డిరాజుల చరిత్రము.	...	౧౩౦.
దేసటి వంశము.	... ...	౧౩౩.

పరుసవేది కథ ... ... ౧౩౫.

దేసటివేమభూపాలుని పరిపాలనము. ... ౧౩౭.

వేమారెడ్డి బిరుదు నామములు.... ... ౧౪౦.

వేమారెడ్డి మంత్రి రామాప్రెగ్గడ. ... ౧౪౧.

వేమారెడ్డి ప్రసిద్ధసేనానులు. ... ... ౧౪౨.

వేమునిరాజ్యవిస్తీర్ణము. ... ... ౧౪౬.

అవచి దేవయసెట్టి. ... ... ౧౪౮.

పోలయ వేమారెడ్డి రాజ్యపరిపాలనకాలము ... ౧౪౯.

రాజ్యపరిపాలన స్థితి. ... ... ౧౫౦.

వేముని విద్యావ్యాసంగము. ... ... ౧౫౩.

ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ చరిత్రము. ... ... ౧౫౪.

ఆఱవ ప్రకరణము.

అనపోతభూపాలుఁడు. ... ... ౧౬౩.

అమరేశ్వరపునఃప్రతిష్ఠాపనము.... ... ౧౬౬.

సముద్రవ్యాపారము విస్తరింపఁజేయుట. ... ౧౬౮.

అనవేమభూపాలుఁడు. ... ... ౧౭౧.

అనవేమభూపాలుని కవులగోష్ఠి... ... ౧౭౮.

అనవేమభూపాలుని మరణము.... ... ౧౮౦.

కుమారగిరి భూపాలుఁడు. ... ... ౧౮౧.

అవచి తిప్పయసెట్టి ... ... ౧౮౨.

సముద్రయానము-విదేశవ్యాపారములు. ... ౧౮౫.

కాటయవేముఁడు-రాజ్యవిభాగము. ... ౧౮౮.

ఉండ్రాజుశాసనము. ... ... ౧౮౯.

కుమారగిరిరెడ్డి గ్రంథరచనము. ... ... ౧౯౩.

హరిహరరాయలు తనకూఁతును కాటయ వేముని కొడుకున కిచ్చి పెండ్లి చేయుట. } ... ౧౯౪.

ఏడవ ప్రకరణము.

పెదకోమటి వేమభూపాలుఁడు.... ... ౧౯౬.
మామిడిసింగనామాత్యుఁడు... ... ౧౯౭.
సింగనామాత్యుని పూర్వులు. ... ... ౧౯౯.
సింగనామాత్యుని కొలువుకూటము. ... ౨౦౨.
సర్వజ్ఞచక్రవర్తి బిరుదము. ... ... ౨౦౩.
సంతానసాగరనిర్మాణము. ... ... ౨౦౬.
శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు. ... ... ౨౦౯.
శ్రీనాథుని జన్మభూమి. ... ... ౨౧౧.
శ్రీనాథుఁ డాంధ్రదేశస్థుఁడైనయాంధ్రుఁడు.... ౨౨౧.
శ్రీనాథుని కొండవీటి పురవర్ణనము. ... ౨౨౫.
శ్రీనాథుని స్వర్ణాభిషేకము... ... ౨౨౭.
ఒంటిస్తంభము మేడ. ... ౨౩౨.
శ్రీనాథుఁడు రావు సింగభూపాలు సభకుఁ బోవుట. ౨౩౪.
పెదకోమటివేముని యంత్యదశ. ... ౨౪౧
రాచవేమారెడ్డి పరిపాలనము. ... ౨౪౩.
మల్లారెడ్డివంశము-కందుకూరు రెడ్లు. ... ౨౪౪.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

కాటయవేమభూపాలుని చరిత్రము ... ౨౪౯.
కాటయవేముని విద్యాపరిశ్రమము. ... ౨౫౧.
కాటయవేముని దానధర్మములు. ... ౨౫౩.
కాటయవేముని సంతతి. ... ... ౨౫౫.

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

అల్లాడభూపతి	...	...	౨౫౭.
అల్లాడభూపతిసంతతి.	...	...	౨౬౨.
బెండపూడి లింగనామాత్యుఁడు		...	౨౬౪.
అల్లాడవేమభూపతి—అల్లాడవీరభూపతి.		...	౨౬౮.
రాజమహేంద్రిపురరాజధానీవర్ణనము		...	౨౭౧.
వేమవీరవిభులమతము.	...	...	౨౭౨.
అల్లాడదొడ్డభూపతివిజయధాటి.	...	...	౨౭౪.
అగ్రహారబ్రాహ్మణవర్ణనము.	...	...	౨౭౫.
బెండపూడి అన్నామాత్యుఁడు.	...	...	౨౭౬.
శ్రీనాథకవిసార్వభౌమునిరాక.	...	...	౨౮౦.
నిశ్శంక కొమ్మనామాత్యకవి.	...	...	౨౯౧.
రాజమహేంద్రపురరాజ్యవిస్తీర్ణము.		...	౨౯౩.
ఇష్టధర్మకార్యములు	...	...	౨౯౪.
మధ్యాంధ్రదేశవిప్లవము	...	...	౨౯౮.
అన్నదేవచోడునివీరకృత్యములు	...	...	౩౦౧.
అత్తిలి కాకరపర్తులయుద్ధములు	...	...	౩౦౪.
శ్రీనాథునికృతులు.	...	...	౩౦౫.
శ్రీనాథునిచరమదశ.	...	...	౩౦౮.

పదియవప్రకరణము.

నూతనకర్ణాటరాజ్యచరిత్రము.	...	...	౩౧౧.
సంగమవంశము రాజ్యస్థాపనము	...	...	౩౧౪.
విద్యానగరనిర్మాణము.	...	...	౩౧౬.
మాధవవిద్యారణ్యస్వామి.	...	...	౩౨౬.

ప్రథమహరిహరరాయలు.	...	...	౩౩౦.
నాచనసోముఁడు	...	...	౩౩౭.

పదునొకండవప్రకరణము.

వీరబుక్కరాయలు.	...	...	౩౪౨.
కంపరాయని దక్షిణదిగ్విజయయాత్ర.		...	౩౪౩.
మాధవమంత్రి.	...	...	౩౫౧.
తురుష్కులతోడియుద్ధములు.	...	...	౩౫౨.
మహమ్మద్ షాహతోయుద్ధము	...	...	౩౫౪.
ముజాహిద్ షాహతోయుద్ధము	...	...	౩౬౪.
బుక్కరాయని పరిపాలనము	...	...	,,

పండ్రెండవప్రకరణము.

రెండవహరిహరరాయలు

వినుకొండతిప్పనామాత్యుఁడు.

వల్లభామాత్యకవి.

ఫిరోజిషాహతోయుద్ధము.

ఆంధ్రుల చరిత్రము.

మూఁడవ భాగము.

మొదటి ప్రకరణము.

ఆంధ్రదేశస్థితి.

(క్రీ. శ. ౧౩౨౩ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౪౮ వఱకు)

ఆంధ్రనగరమున జరిగిన ఘోరసంగ్రామములో నోరుగంటి ప్రతాపరుద్రుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తిచే నోడింపఁబడి చెఱఁగొని పోఁబడుటయు, ఆంధ్రవీరనాయకు లనేకులు ఢిల్లీచక్రవర్తితోడి యుద్ధమున వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనఁ బోవుటయుఁ గాకతీయసామ్రాజ్యము భగ్న మగుటకుఁ గారణము లయ్యెను. ఆంధ్రసామ్రాజ్యలక్ష్మి ఢిల్లీతురుష్కవీరుల క్రౌర్యమునకుఁ దాళఁ జాలక పరాభూత యై యాంధ్రనగరంబున నొక్కక్షణ మైన నిలువ నొల్లక ప్రతాపరుద్రధనాగారరక్షకు లగు హరి హర బుక్కరాజులతోడి చెలిమిం జేసి దిగువకర్ణా

టమునకుఁ బాఱి వచ్చి భయార్త యగుచు రక్షణార్థము నాత్మవరాన్వేషణచిత్త యై త్రిలింగకర్ణాటకభూములలో నటు నిటుఁ బఱువు లిడుచు చిందులుద్రొక్క నారంభించెను. ఆహా! సామ్రాజ్యలక్ష్మి చంచలయు, వీరవశ్యయు ననుమాట జగద్విదిత మయ్యెను గదా! ఇట్లాంధ్రసామ్రాజ్యము భగ్నము కాఁగా మున్ను యాదవకులములో ముసలము జనించినప్పుడు యదు,వృష్ణి, భోజాంధక వీరవర్గ మెట్లు కలంగెనో, కర్ణాటాంధ్ర భూములలో విగ్రహారాధనద్వేషమతాభిరతు లగు నాత్మ జాతిముసల్మానువీరులు ప్రవేశించినప్పు డట్లే త్రిలింగకర్ణాటక వీర ప్రపంచంబు కలంగి సంక్షుభిత మయ్యెను.

బలాఢ్యు లైన శాత్రవులు దండెత్తి వచ్చి తమ దుర్గము లాక్రమించుకొని ప్రతాపాగ్ని ప్రజ్వలింపఁ జేయుచున్నప్పుడు రాచవారు, కమ్మవారు, రెడ్డినాయకులు, బలిజనాయకులు, పద్మనాయకులు, ఏక మై వైరి వీరులను తఱిమి ప్రతాపరుద్రునికిఁ బట్టము గట్టి యాంధ్రసామ్రాజ్యము నుద్ధరించుటకు మాఱుగా స్వార్థపరు లై ఒక్కదేశీయుల మనుమాట మఱచి యదువృష్ణిభోజాంధకులవలెనె యొండొరుల గొంతుకలు గోసి కొనుచు నాంధ్రభూతలము రక్తపూరితము గావించుచుండిరి. ప్రతాపరుద్రుని పుత్త్రుఁడు దిక్కులేనిపక్షి యయి తిరుగవలసి వచ్చెను. ఆంధ్రనగరము తత్ప్రాంతదేశము తురుష్కులవశ

మయ్యెను. ఆంధ్రభూతలమును తురుష్కప్రతాపాగ్ని దహించుచుండెను. ఢిల్లీ చక్రవర్తి యయిన గ్యాస్ ఉద్దీన్ తుఘ్లఖ్ యొక్క పెద్దకొడుకును తురుష్కసైన్యాధ్యక్షుఁడును నైన 'మల్లిక్ ఫకీరుద్దీన్ జూనా' అను నామాంతరము గల అలూఫ్ ఖాను ఏకశిలానగరమునకు 'ఇమ్మద్ ఉల్ ముల్కు'ను పాలకుని (గవర్నరు) గా నియమించి కొంత సైన్యముచట నిలిపి కొదువ సైన్యముతో దండయాత్ర బయలుదేఱి ప్రాగాంధ్రదేశము మీఁదుగాఁ గళింగదేశమునకును అటనుండి ఢిల్లీనగరమునకును బోవ నిశ్చయించుకొని రాజమహేంద్రపురమునకుఁ బ్రయాణము సాగించెను.

రాజమహేంద్రపురము తురుష్కులవశ మగుట.

ఇట్లు తురుష్కులు తమ్మెదుర్కొనువారు లేక ముష్కరులై ఏకశిలానగరమునకును రాజమహేంద్రపురమునకు నడుమం గలయావద్దేశమును కొల్లపెట్టుచు, అనేకఘోరకృత్యములను గావించుచు వచ్చి రాజమహేంద్రపురదుర్గమును ముట్టడించిరి. ఇట్లు విజృంభించి నిరాతంకముగా దేశమధ్యమునుండి దండయాత్ర వెడలి వచ్చిన శత్రుసైన్యమును పరాక్రమవిజృంభితు లగు తెలుఁగు నాయకులు గొందఱు స్వల్పసైన్యముతో నెదుర్కొని కొన్ని దినములు పోరాడఁ గలిగిరి. కాని

దైవసహాయము తక్కువగుటం జేసియు, శత్రుసైన్య మధిక ముగా నుండుటం జేసియుఁ దుదకు దుర్గమును విడిచి పెట్టవల సినవారైరి. అలూఫ్‌ఖాను 'హుమాయూన్‌గజ్జర్' అను వానిని రాజమహేంద్రప్రాంతదేశమునకుఁ బాలకుని (గవ ర్నరు)గా నియమించి తాను ఢిల్లీనగరమునకు వెడలి పోయెను. ఇది క్రీ. శ. ౧౩౨౩వ సంవత్సరాంతమున జరిగినది. రాజమ హేంద్రపురము తురుష్కులవశమైనతరువాత జరిగిన ఘోర కృత్యముల వర్ణింపఁ బని లేదు. ఓరుగల్లునకుఁ బిమ్మట నొక్క రాజమహేంద్రపురముననే దేశీయులు మొరాయించి తమ్మె దుర్కొన్నవారగుటచేత ప్రజలకు భీతి గొలుపనెంచి పట్ట ణము కొల్లగొనుటతోఁ దృప్తి నొందక పురాతనదేవాలయ ము నొకదాని బ్రద్దలుగొట్టి రాజమహేంద్రపురమున నొక గొప్ప మసీదును గట్టిరి. గవర్నరైనహుమాయూన్‌గజ్జర్ ప్రేరేపణముచేత షరీఫ్‌సాలర్‌ఉల్వీ యను సేనాపతి పైమసీ దును క్రీ. శ. ౧౩౨౪గవ సంవత్సరమున కట్టించినట్లు తెలి యు చున్నది*. అలూఫ్‌ఖాను యుత్కలదేశములోని జాజి పురమును ముట్టడించి స్వాధీనము చేసికొని పిమ్మట ఢిల్లీనగ

* *Vide* **District Manual, Page 28.**

(ఇందునుగూర్చి ఫారసీభాషలో నొకశాసనము మసీదుద్వారము పై వ్రాయఁబడినది. ఆశాసన మిట్లున్నది.—మహమ్మదుతుఘ్లఖ్ చక్ర వర్తి పరిపాలనములో హుమాయూన్‌గజ్జర్ కాలమున షరీఫ్‌సాలర్ ఉల్వీ యనువానిచేత హిజ్రి ౭౨౪గవ సంవత్సరము రజ్జాబు ౨౧౧ దిన మునఁ గట్టఁబడినది.) క్రీ. శ. ౧౩౨౪.

రమునకుఁ బోయి క్రీ. శ. ౧౩ ౨౫వ సంవత్సరమున 'మహమ్మదుబిన్ తుఘ్లఖ్' అను బిరుదునామమును వహించి సింహాసన మధిష్ఠించెను.

తెలుఁగునాయకులు తురుష్కులను జయించుట.

అయినను రాజమహేంద్రపురరాజ్యము స్వల్పకాలము మాత్రమె తురుష్కులస్వాధీనమం దుండెను. మంచికొండ కూనపనాయకుఁ డనుమహావీరుఁ డొకఁడు ప్రోలయనాయకుఁ డనువానిసాహాయ్యముతో రాజమహేంద్రపురమునందలి తురుష్కులను జయించి ఢిల్లీచక్రవర్తిపాలనమును కడముట్టించి రాజమహేంద్రపురమునకు సీతానమ్యమూలను బదునొకండు మైళ్లదూరమున కోరుకొండ యనుప్రదేశమున నొకదుర్గమును నిర్మించి ప్రజాపరిపాలనము చేయ నారంభించెను. ఏకశిలానగరమునకును విజయవాటిక (బెజవాడ) కును రాజమహేంద్రపురమునకును నడుమనుండుదేశమును కాకతీయరాజబంధువు లగురాచవారు పరిపాలనము చేయుచుండిరి.

ప్రతాపరుద్రునిసేనానులలో నొక్కఁ డగుదొడ్డారెడ్డికి దాహిత్రుఁడైనప్రోలయవేమారెడ్డి యనునాతఁడు కృష్ణానదికి దక్షిణపార్శ్వమునందున్న కొండవీడు వినుకొండ రాజ్యముల నాక్రమించుకొని అద్దంకి రాజధానిగా శత్రుజనభయంకరుఁడై ప్రజాపరిపాలనము చేయుచుండెను.

ఏకశిలానగరమునకు దక్షిణభాగమున నుండునాంధ్ర దేశముపై తురుష్కమహావాయువు వీచుటకుఁ బ్రారంభించినపుడు నడగొండవలె నడ్డుపడి నిలువరించినమహాశూరుఁ డగు రేచెర్లసింగమనాయఁడు బలాఢ్యము లైనరాచకొండ, దేవరకొండ దుర్గములలో నివసించుచు నోరుగల్లునకు (ఏకశిలానగరము) శ్రీశైలమునకు నడుమ నుండుదేశమును బరిపాలనము సేయుచుండెను.

శ్రీశైలమునకు దక్షిణమున నుండుగండికోటరాజ్యమును, పెనుగొండరాజ్యమును సంగమరాజపుత్త్రుఁడు బుక్కరాజును, వానికిఁ బ్రాగ్దిక్కున నుండునుదయగిరిరాజ్యమును వాని రెండవయన్న యగుకంపభూపతియును, విద్యానగరము రాజధానిగ నానెగొంది, బరకూరురాజ్యములను మొదటియన్న యగుహరిహరభూపతియును బరిపాలనము సేయుచు నూత్నకర్ణాటరాజ్యసంస్థాపకులై నలుప్రక్కలఁ గర్ణాటరాజ్యమును విస్తరింపఁ జేయఁబ్రయత్నించుచుండిరి*.

మహమ్మదీయుల విజృంభణము.

ఇదివఱకే యుత్తరహిందూస్థానమంతయు మహమ్మదీయ పరిపాలనముక్రిందికి వచ్చి యుండెను. ఇప్పుడు దక్షిణహిందూ

* వీరిచరిత్రములు వేర్వేఱుప్రకరణములలో సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడును గావున నిచట వివరింపలేదు.

దేశము నంతయు జయింపవలయునని మహమ్మద్ తుఘ్లక్ సంకల్పించెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౫ వ సంవత్సరమున డిల్లీసింహాసన మధిష్ఠించినతరువాత దక్షిణహిందూదేశము లోనిహిందూరాజ్యములకు విపత్తులు సంఘటిల్లెను. ఇతని హృదయపీఠమందు దురాశ, క్రౌర్యము దట్టముగా నలము కొని మూర్తీభవించి కూరుచుండినవి. భరతఖండమునందలి హిందూరాజ్యముల నన్నిఁటి నొక్కగుక్కలో మ్రింగివేయ వలయు నన్నంతదురాశ యాతనిబట్టి పీడించుచుండుటచేత స్వస్థచిత్తము లేక యుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౭ వ సంవ త్సరమున లక్షగుఱ్ఱపుదళములో హొయిసల (మైసూరు) దేశ ముపై దండెత్తి వచ్చి రాజధాని యయినద్వారసముద్రమును స్వాధీనపఱచుకొని హొయిసలరాజయిన వీరభల్లాణదేవుని (మూఁడవబల్లాలరాజు) నచటినుండి పాఱద్రోలి యానగర మును ధ్వంసముగావించి మరలి డిల్లీనగరమునకుఁ బోయెను. ౧౩౧౧ దవ సంవత్సరమున మలిక్ కాఫుర్ జయించినదిమొద లుకొని దక్షిణమధురాపురము మహమ్మదీయులవశమై వారిచే తనే పరిపాలింపఁబడుచుండెను. అపుడు. కుత్బ్-ఉద్దీన్-ఖాన్' మధురాపురమునకుఁ బాలకుఁడు (గవర్నరు)గ నుండెను. వీర భల్లాణదేవుఁడు ద్వారసముద్రమును విడిచిపెట్టి తూనూరని యెడు తిరువణ్ణామలను (దక్షిణార్కాడుమండలములోనిది) రా

జధానిగఁ జేసికొని యందే నివసించి యుండెను. ఈమహమ్మదీయులదండయాత్రలవలన దక్షిణహిందూదేశమంతయు నొక్కమా ఱల్లకల్లోల మయ్యెను. దక్కనునకు రాజప్రతినిధిగా నియమింపఁబడినతనసోదరపుత్త్రుఁడు తనపరిపాలనమును ధిక్కరించి స్వతంత్రపరిపాలనము సేయుచున్నందున వానిని శిక్షించుటకై మహమ్మదు తుఘ్లఖ్ చక్రవర్తి గుజరాతునకు (ఘూర్జరమునకు) గవర్నరుగా నున్న 'ఖాజాజెహా' నను వానిని పంపించెను. దేవగిరిసమీపమున వార లుభయులకును ఘోరయుద్ధము జరుగ 'బహాఉద్దీన్' చక్రవర్తి సైన్యములను గెలువఁజాలక పాఱిపోయి యానెగొందిభూపాలుని శరణువేఁడెను. అప్పుడు శరణాగతరక్షకుండని బిరుదు వహించినజంబుకేశ్వరరాయలు తనకు రాఁబోవువిపత్తునైనఁ దలపోయక యాతురుష్కున కభయహస్త మిచ్చి రక్షణ యొసంగెను*.

---

* ఆనెగొందియొక్క పూర్వచరిత్రము రాయవంశావళియను గ్రంథమునందక్క పఱి యెచ్చటను గానరాదు. ఈగ్రంథ మానెగొందిసంస్థానములో నున్నదఁట! రాయవంశావళియను గ్రంథమును బట్టి చూడఁగా నందఁ డను రాజు కిష్కింధ (ఆనెగొంది) లో ౧౦౧౪ మొదలు ౧౦౭౬ వఱకు, అతనికుమారుఁడు చాళుక్యుఁడు ౧౦౭౬ మొదలు ౧౧౧౭ వఱకును పరిపాలనము చేసిరి. వీనికి ముగ్గురుపుత్త్రులు గలరఁట. అందగ్రజుఁడైన బిజ్జలుఁ డనునాతఁడు కళ్యాణపురమునకు రాజయ్యెనఁట! విజయధ్వజుఁడనురెండవకొడుకు ౧౧౧౭ మొదలుకొని ౧౧౫౬ వఱకును ప్రభుత్వము

ఆనెగొందిపై తురుష్కుల దండయాత్ర.

సంగమరాజపుత్త్రులు నూత్నకర్ణాటరాజ్యమును స్థాపించుటకుఁ బూర్వమునఁగా క్రీ. శ. ౧౩౩౩వ సంవత్సరప్రాంతమున చంద్రవంశసంజాతుఁ డగు జంబుకేశ్వరుఁడు తుంగభద్రానదికి

చేసెనఁట! విష్ణువర్ధనుఁ డనుమాఁడనవానిం గూర్చి యేమియుం దెలియరాదు. విజయధ్వజుఁడే తుంగభద్రాతీరమునఁ దనపేరిట విజయనగరమనుపట్టణమును నిర్మింపఁగా దానిని మాధవవిద్యారణ్యులవారిప్రోత్సాహముచే సంగమరాజపుత్త్రుఁ డగుహరిహరరాయ లతివిశాలమైనపట్టణముగాఁ జేసి ప్రఖ్యాతికిఁ దెచ్చెనని కొందఱు వ్రాసియున్నారు. విజయధ్వజుని యనంతరమున వేమరాజు ౧౧౭౬ సంవత్సరము, ముమ్మడియనుమఁడగు రామదేవరాజు ౧౨౭౧ సంవత్సరము, రామదేవరాయనికుమారుఁ డగుప్రతాపరాయఁడు ౧౨౯౭ సంవత్సరము ప్రభుత్వము చేసిరఁట! ఈప్రతాపరాయనికొడుకే జంబుకేశ్వరరాయలఁట! ఈరాయవంశావళి క్రమమైనదియగునో కాదో పరిశోధింపవలసిన గ్రంథముగా నున్నది.

ఈవంశావళిలోనివిజయధ్వజుండే యిప్పటివిజయనగరసంస్థానీకులైనపూసపాటివారిపూర్వుఁడని విజయనగరకళాశాలాధ్యక్షు లగు శ్రీమాన్ కిళాంబిరామానుజాచార్యులు. ఎమ్.ఏ., బి. యల్., ఎఫ్. ఎమ్. యు. గారాంధ్రపత్రికయొక్క మూఁడవసంవత్సరాదిసంచికలో విజయనగరపురాజు లను శీర్షికతో వ్రాసినవ్యాసములో నుదాహరించి ముడిపెట్టినది మాత్రము వింతగాఁ గన్పట్టక మానదు. రాయవంశావళిగ్రంథములోని పై వంశక్రమమును శ్రీయుత బెంగుళూరు సూర్యనారాయణరావు బి. ఏ. గారి **'Never-To-Be-Forgotten-Empire'** అనుగ్రంథమునుండి గ్రహింపఁబడినది.

నుత్తరపుటొడ్డున నున్న యానెగొందిదుర్గమునుండి తత్సమీప దేశమును బరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతఁడు బహాఉద్దీనునకు రక్షణ యొసంగె ననుసమాచారములను చారులవలన విని చక్రవర్తి కోపోద్దీపితుఁడై ౧౩౩౪ గవ సంవత్సరమున దండయాత్ర వెడలి వచ్చెను. అసంఖ్యాకములగు సైన్యములతోఁ దనపై దండెత్తివచ్చియున్న చక్రవర్తిని కంపిలికోటసమీపమున జంబుకేశ్వరుఁ డెదిరించెను. ఆంధ్రకర్ణాటులకును ఢిల్లీ తురుష్కులకును మఱియొకమాఱు ఘోరయుద్ధము జరిగెను. ఈయుద్ధము తనకుఁ బ్రతికూలముగఁ బర్యవసితమగునని యూహించి తురుష్కులవలన స్వకుటుంబమునకు మానభంగమగునేమో యన్నభయముతో తనస్త్రీల నెల్లర నగ్నిప్రవేశమగునట్లు చేసి రాజు శత్రువుల మార్కొని పౌరుషముతోఁ బ్రాణము లున్నంతవఱకు పెనఁగి తుదకు వీరస్వర్గమునే చూడఁగలిగెను. ఆనెగొందిదుర్గము తురుష్కులవశ మయ్యెను. ఢిల్లీ చక్రవర్తి చేతికి బహాఉద్దీనుమాత్రమెగాక మఱియార్గురు మంత్రివర్గమువారు చిక్కిరఁట! వీరిలో జంబుకేశ్వరునిమంత్రియగుహరిహరరాజును కోశాధ్యక్షుఁ డగు బుక్కరాజుకూడ నుండిరఁట! తక్కిననలువురును జంబుకేశ్వరుని సర్దారులఁట! వీరి కోరిక ననుసరించి రాయలశవ మానెగొందికిఁ గొనిపోఁబడి యాతనియూర్ధ్వదేహిక క్రియలు చక్కఁగా నిర్వర్తింపఁ

బడినవఁట! అచ్చటి జనులు జంబుకేశ్వరుని దైవమును గాఁ దలంచి పూజించుచుండిరి. డిల్లీచక్రవర్తి రాజ్యమును వశపఱచుకొని, యాప్రదేశమునకు 'మలిక్‌నాయబ్' అనువాని నధికారినిగా నేర్పఱచి చెఱపట్టి యుంచిన యాఱ్గురిని వెంట నిడికొని డిల్లీనగరమునకు వెడలి పోయెనఁట! చక్రవర్తి క్రూరుఁడై బహాఉద్దీనుని హింసపెట్టించి చంపించెనఁట! ఎప్పుడు డిల్లీచక్రవర్తి సైన్యములతోఁ దమదేశమును విడిచిపెట్టి వెడలి పోయెనో యానాఁటనుండియు 'మలిక్‌నాయబు' నకు ప్రజలు వశులు గాక ధిక్కరించి పోరాడుచున్నందున వారిశౌర్యోత్సాహములను స్వాతంత్ర్యప్రీతిని మెచ్చుకొని యచట రాజ్యము చేయుట తనకు సాధ్యము కాదని తలంచి చక్రవర్తికి దేశస్థితి నంతయును దెలియఁజేయఁగా నాతఁడు నట్లే యూహించి తనకడ బందెలో నున్న హరిహరునకు రాజ్యము నొసంగ బుక్క-రాజును వానికి మంత్రిగా నియమించి తనకు సామంతులుగ నుండున ట్లొప్పించుకొని వారలను కారాగారమునుండి విముక్తులను గావించి వారిదేశమునకుఁ బంపించి తరువాత మలిక్ నాయబుని తనకడకు రప్పించుకొనియెనఁట! ఇట్లని మహమ్మదీయచరిత్రకారులు వ్రాసి యుండిరి.* వీరు భల్లాణదేవుఁడు

* ఇబూబతూతా యను మహమ్మదీయచరిత్రకారుఁడు. క్రీ. శ. ౧౩౩౩వ సంవత్సరమున హిందూదేశమును చూడవచ్చి తొమ్మిదిసంవత్సర

క్రీ. శ. ౧౩౮౫ వఱకు బ్రదికి యుండి పేరునకు మాత్రము చక్రవర్తిగా నుండి పరిపాలనము చేయుచున్న వాఁడైనను వాస్తవముగా హరిహరాదులే స్వతంత్రపరిపాలనము సేయుచుం దమరాజ్యమును బలపఱచుకొని క్రమముగా విస్తరింపఁజేయు చుండిరి.

ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుఁడు తురుష్కులను దఱిమి వేయుట.

తనతండ్రిసామ్రాజ్యములోఁ జేరినయాంధ్రదేశమంతయుఁ బైని జెప్పినప్రకారము పలుభాగములుగా విడిపోయి పల్వురచేఁ బరిపాలింపఁబడుచుండుటయు, నాంధ్రనగరము తురుష్కులవశమై యాంధ్రదేశమునఁ దురుష్కులపాలనము బలపడుచుండుటయు, అసహాయుఁడై తాను దుస్స్థితియందుండుటయుఁ

ములు సంచారము చేసెను. ఇతఁడు వ్రాసిన దానికిని అచ్యుతదేవరాయల కాలమునాఁడున్న పోర్చుగీసువాఁడైన ఫెర్నావోన్యూనీజ్, ఫెరిస్తా మొదలగు చరిత్రకారులువ్రాసినగాథలను కాలవ్యత్యాసములు మొదలగునవి కొన్ని కానంబడుచున్నవి. ఇబూనబతూతా పైనిజెప్పిన కాలమున నున్నవాఁడగుటచే నతఁడు వ్రాసినదానియందే యెక్కువ సత్యముండవచ్చునుగాని యీచరిత్రకారులు జంబుకేశ్వరునకుఁ బిమ్మట ఢిల్లీచక్రవర్తి జంబుకేశ్వరుని మంత్రియగు దేవరాయలను (హరిహరుని) సింహాసన మెక్కించె నని చెప్పుచున్నారు గాని యది యంతగా విశ్వసింపఁ దగినది కాదు.

బలుమాఱుఁ దలపోసి తలపోసి చింతించుచు నిరుత్సాహుఁడు గాక రెండవప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుఁడు – తనకు మిత్రులైన యాంధ్రనాయకులతోడఁ దురుష్కులను దఱిమివేయుటను గూర్చి యాలోచించుచుండెను*. ఆంధ్రదేశమున మహమ్మదీయులైన తురుష్కులు తమరాజ్యమును స్థాపించిరనియు వారలు క్రమముగా దక్షిణహిందూదేశమునంతయు వశపఱచుకొందురనియు, ఏతన్మూలమున విగ్రహారాధనద్వేషమతాభిరతులగు తురుష్కుల పాలనమున హిందూమతాచారధర్మములు చెడిపోయి హిందూమతము క్షీణించుననియు, కావున నాంధ్రులుఁ, గర్ణాటకులు, ద్రావిడు లేకీభవించి విగ్రహారాధనద్వేషమతాభిరతులు, స్వాత్మశత్రువులు నగు మహమ్మదీయుల దక్షిణాపథమునుండి తఱిమివేయుట ప్రథమ కర్తవ్యమనియు

---

* ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుని నిజమైనపేరెద్దియో తెలియరాకున్నది. పల్వురు పలుపేరులను పెట్టి వ్యవహరింపఁదొడంగిరి. స్థానికచరిత్రమునందు వీరభద్రరాజని పేర్కొనఁబడియుండెను. గాని కొందఱు వినాయకదేవుఁడని వ్యవహరించిరి. ఫెరిస్తా కృష్ణనాయకుఁ డని పేర్కొనియెను గాని చక్రవర్తిపుత్త్రునికి నాయకశబ్దము చేర్చుట సమంజసముగాఁ గన్పట్టలేదు. మఱియొకచోట నాగదేవుఁడని వ్యవహరింపఁబడియెను. భావిపరిశోధనమునం గాని యథార్థనామ మిదియని నిర్ధారింపఁ జాలము. అందువలన నే పేరును గైకొనక నేను ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుఁడని మాత్రము వ్రాయుటయే యుక్తమని తోఁచినది.

నీమహాత్కార్యమును బూనుటకు సంసిద్ధుఁడనై యున్నానని యు, నందుల కెవరిశక్తికొలఁది వారు సైన్యములను బంపి సాహాయ్యముఁ జేయవలసి యుండునని విద్యానగరంబునం దుండెడిహరిహరరాయలతోడను, కర్ణాటదేశాధీశ్వరుం డైన బల్లాలదేవునితోడను కేరళదేశాధీశ్వరునితోడను బ్రసంగించి సఫలీకృతమనోరథుఁడై క్రీ. శ. ౧౩౪౪వ సంవత్సరములోఁ దురుష్కుల నెదుర్కొనుటకు సైన్యముల సమకూర్చుచుండెను. కేరళదేశాధీశ్వరుండు కొంతసైన్యమును బంపెను. కర్ణాటసైన్యమున కాధిపత్యమును వహించినకంపభూపతియు, రెడ్డినాయకులకు ప్రతినిధిగా వేమారెడ్డిసోదరుఁ డగు మాచారెడ్డియు, పద్మనాయకవెలములకుఁ బ్రతినిధిగా సింగమనాయఁడు మొదలగువారును తమలోఁ దమకుంగలవైషమ్యములనుగొంత వఱకు మఱచిపోయి యీమహాకార్యమునందు ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రునికిఁ దమతమ సైన్యములతో వచ్చి తోడ్పడియుండురు. ఈసైన్యములకన్నింటికి వీరశిఖామణియు బుద్ధిశాలియు నగుప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుఁ డధ్యక్షుఁడై సైన్యముల నడిపించుకొని పోయి యోరుగల్లుముట్టడించెను. కాకతిసామ్రాజ్యము భగ్నమైనవెనుక నిరువదిసంవత్సరములకు ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రునిప్రయత్నములుఫలించినవి. అప్పుడుదక్కనునందున్నతురుష్కులకును, హిందువులకును పెక్కుదినములు ముష్కర ఘోర

యుద్ధము జరిగి యోరుగంటిరణక్షేత్రమున రక్తకాల్వలు ప్రవహించిన నన్న నతిశయోక్తి కాదు. సుస్థిరచిత్తుఁడై ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుఁడు యుద్ధరంగమున నిలువంబడి యసంఖ్యాకములగుహిందూసైన్యములఁ బురికొల్పుచుఁ బెక్కుదినములు విడువక పోరాడుటంజేసి తురుష్కసైన్యంబులు నిరుత్సాహముం జెందుటయు, నందువలన విశేషముగా హతమగుటయు సంభవించెను. తుదకు ఇమ్మదు-ఉల్-ముల్కు హతశేషమగు సైన్యముతో నోరుగల్లు విడిచి పాఱిపోయెను. ప్రతాపరుద్రుని పుత్త్రుఁడు వాని వెన్నంటి దఱిమెను. అతఁడు దౌలతాబా దను నూత్ననామమును వహించిన దేవగిరిపట్టణమునకుఁ బాఱిపోయెను. అంతటఁ గాకతీయుఁడు హిందూసైన్యములను మరలించుకొని యేకశిలానగరమును బ్రవేశించి పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఈసమాచారము తెలియవచ్చినతోడనే డిల్లీచక్రవర్తియగు మహమ్మదుతుఘ్లఖ్ చిత్తచాంచల్యము గలవాఁడై పూర్వముకంటెను క్రూరుఁడై ప్రజల నానావిధముల బాధించుచు డిల్లీనగరవాసులను దౌలతాబాదునకుఁబోయి కాపురముండునటులు నిర్బంధపఱుప సాగెను. డిల్లీనగరమునుండి దౌలతాబాదునకును, దౌలతాబాదునుండి డిల్లీనగరమునకును ప్రజల నినుమాఱు ద్రిప్పియుఁ దుదకు విఫలప్రయత్నుఁ డయ్యెను. ఈదెబ్బతో దక్కనుదేశమునందు

ఢిల్లీచక్రవర్తి ప్రభుత్వము నశించి పోయెనుగాని ప్రతాపరుద్రుని పుత్త్రునికి మాత్ర మీయోరుగల్లురాజ్యము స్థిరపడక స్వల్పకాలములోనే యన్యాక్రాంత మయ్యెను.

రేచెర్లసింగమనాయని విజృంభణము*.

రేచెర్లసింగమనాయఁడు రాచకొండదుర్గములో నుండి యేకశిలానగరమునకును శ్రీశైలమునకు నడిమిదేశమును బరిపాలనము చేయుచుండె నని యింతకుఁ బూర్వము దెలిపి యున్నాఁడను. ఇతఁడు బలాఢ్యములగు రాచకొండ, దేవరకొండ దుర్గములలో నివసించుచుఁ గాకతీయాన్వయుల యధికారమును ధిక్కరించి స్వతంత్రుఁడై రెడ్డినాయకులను రాచవారికిఁ బ్రబలశత్రువునై వారిగిరిదుర్గముల నాక్రమించుకొనుచు భయంకరుఁడై యుండెను.

* ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రుని ప్రసిద్ధసేనానులలో నొక్కఁడైన యెఱ్ఱదాచానాయని పుత్త్రులలో జ్యేష్ఠుఁడు. ప్రతాపరుద్రుని పరిపాలన కాలమున మగతల యనుగ్రామమునొద్ద మచ్చకొమ్మనాయఁ డను వానిని జిలుగుపల్లియొద్ద రుద్రమనాయని యుద్ధములో సంహరించి రణము గడిపి 'మచ్చనాయకగండఁ' డను బిరుదమును, 'సామంతరోగోల' యను బిరుదమును, 'కొదమనాయకతలగుండుగండ' యను బిరుదమును ప్రతాపరుద్రుని వలనఁ బొందుటయే గాక యెనుబది బిరుదముల నాతనివలనఁ బడయఁగాంచి 'అశీతివరాలసింగమనాయఁ' డని ప్రసిద్ధిగాంచెనఁట! —వెలుగోటి వారి చరిత్రవంశ, ౨౫ పేజీ చూడుఁడు.

వారలకు వీనిని జయించుట కష్టసాధ్యముగా నుండెను. ఇట్లుండ నొకనాఁడు రాచవారిసింగమనాయని బావమఱఁది యగు చింతలపల్లి సింగమనాయనిఁ బట్టుకొనిపోయి జల్లిపల్లి కోటలో చెఱలోఁ బెట్టఁగా నితఁడు విని బహుసైన్యములఁ గూర్చుకొనిపోయి జల్లిపల్లికోటను ముట్టడించెను.

సింగమనాయఁడు సంహరింపఁబడుట.

అప్పుడు దుర్గములో నున్న రాచవారితనితోఁ దలంపడి పోరాడుటకు సాహసింపఁజాలక మాయోపాయంబున నీతని గడ తేర్పవలయు నని తమలోఁ దాము నిశ్చయముచేసికొని మహామాయావి యగుతమ్మిశెబ్రహ్మజీయను వానిని రప్పించి మోసపువితముగా సింగమనాయనిఁ జంపుమని బోధించి రఁట! అతండును వల్లెయని యొకనాఁడు సింగభూపతిని స్నేహ భావమును సూచింపుచు సమీపించి యాకస్మికముగాఁ గపటోపాయమున నాతనిఁ బాకుతోఁ బొడిచి పాఱిపోయెనఁట! అంతట సింగమనాయఁడు తనపుత్త్రులను రప్పించి "పుత్త్రకులారా! నాశత్రువులు నన్ను యుద్ధమున గెలువలేక కపటోపాయమునఁ బొడిపించిరి. నే నిఁక బ్రదుకను. దీనికి మీరు చింతించినఁ బ్రయోజనము లేదు. నన్నుఁ బొడిపించిన శత్రు రాజుల రక్తముతోఁ దిల తర్పణమును గావించి నాఋణము

దీర్చుకొనుఁడు. ఇదియ నాకోరిక" అని చెప్పి ప్రాణముల విడిచెనఁట! ఇట్లని వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడినది. కాని సింగమనాయని మరణము మఱియొక విధముగాఁ దెలియుచున్నది. పూసపాటిరాజన్యుల పూర్వీకుఁడగుమాధవవర్మకును రేచెర్లగోత్రోద్భవుఁడగు సింగమనాయనికిని బెజవాడసమీపమున నున్న పెదవీడను స్థలమున ఘోరమైనయుద్ధము జరిగి యాయుద్ధములో మాధవవర్మ సింగమనాయని సంహరించుటయె గాక యంతటితోఁ దృప్తినొందక సింగమనాయనిభార్యగర్భములో నుండు శిశువుంగూడ సంహరింపఁ బ్రయత్నించెనఁట! అందువలన నాతనికి "రేచెర్లగోత్రసముద్భవశిశుకానవదావదహనుం" డను బిరుదము కలిగెనని కవిజీవితములలోఁ జేర్కొనఁబడియెను*. సింగమనాయని మరణమునకుఁ బైనిజెప్పిన వానిలో నేది కారణమైనను సింగమనాయని పుత్త్రులకు రాచవారియెడ ద్వేషమును బురికొల్పుటకుఁ జాలియుండెను.

* శ్రీరామమూర్తి కృతమగు కవిజీవితగ్రంథము పే. ౩౬.

రేచెర్లగోత్రజులలో సింగమనామధేయులును, పూసపాటివారి వంశములో మాధవవర్మ నామధేయులును పెక్కుండ్రు గలరుగావున నెవరికాలమున నిట్టిపని జరిగియుండునని చదువరులకు సంశయము గలుగవచ్చును. ఈకారణముచేతనే పూసపాటివారికి పైబిరుదము వచ్చియున్నయెడల తప్పక యీసింగమనాయనికాలమే యై యుండవలయును. అయిననింకను విచారణీయము.

ఈసింగభూపాలుఁడు కృష్ణానదీతీరమున సిద్ధక్షేత్రముగా నున్న యేలేశ్వరములో ననేకబ్రహ్మప్రతిష్ఠలు గావించెనని యు, మఱియు ననేకదానముల గావించెననియు, సింగభూపా లీయమున వర్ణింపఁబడి యుండెను*.

సింగమనాయనిసోదరుల ప్రతాపము.

సింగమనాయనిసోదరులైన వెన్నమనాయఁడును యాచ మనాయఁడును మత్స్యగన్నరాజు మొదలగురాజులను జయించి కోలమచెలమగ్రామములోనున్న మన్నెవారిపై దక్కనులోని తురకలు దండెత్తి రాఁగా మన్నెవారు సాహాయ్యముకోరి ప్రార్థించినందున వీరు తురకలపై యుద్ధమునకు వెడలిరి. యాచమనాయఁడు తురకల నోడించి మన్నెవారిని గాపాడి 'వీరగురు' అను బిరుదమును గాంచెనఁట! ఈయుద్ధమును పేర్కొనకపోయినను 'వీరగురు' బిరుద మున్నట్లు సింగభూపా లీయమున నుదాహరింపఁబడి యున్నది. ఈయాచమనాయ నికి నాగానాయఁ డనుపుత్త్రుఁడు గలఁడనియు, అతఁడు దణ్ణాల కోట (ధరణికోట) యొద్దను అనవేమారెడ్డితోఁ గఠారి

* శ్లో. కృష్ణైలేశ్వరసన్నిధౌ కృతమహాసంభార మేలేశ్వరే
వీతాపాయ మనేకశో విదధతా బ్రహ్మప్రతిష్ఠాపనమ్
ఆనృణ్యం సమపాది యేన విభునా తత్తద్గుణై రాత్మనో
నిర్మాణాశయ ప్రయాస గరుసువ్యాసఙ్గిని బ్రహ్మణి.

యుద్ధముచేసి జయించినందునఁ గఠారినాయఁడను బిరుదమును వహించె నని సింగభూపాలీయములోని యొకశ్లోకము వెలుగోటివంశచరిత్రమునందు నుదాహరింపఁబడినది కాని నాగానాయనికిఁ గఠారిరాయఁడనియు, రావుత్తురాయఁడనియు బిరుదము లున్నట్లుగాఁ జెప్పినేకాని యతఁడనవేమారెడ్డితో యుద్ధము చేసి జయించినట్లు చెప్పియుండలేదు గావున నాగానాయఁ డనవేమారెడ్డిని జయించినది విశ్వసనీయము కాదు*.

రెండవ ప్రకరణము.

అనపోతభూపాలుని దిగ్విజయములు.

(క్రీ. శ. ౧౩౮౪ మొదలు క్రీ. శ. ౧౩[illegible])

రేచర్ల సింగమనాయనిమరణానంతర మాతనిజ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడైనఅనపోతనాయఁడు తనతండ్రిని రాచవారక్రమముగాఁ జంపించి రని సక్రోధుఁడై పగఁబూని విజృంభించి తనతండ్రి యాజ్ఞానుసారముగా దిగ్విజయము ప్రారంభించి క్షత్రియసంహారమునకుఁ గడంగి శాత్రవులరక్తముతోఁ దండ్రికిఁ దిలతర్పణము గావింపవలయునని గాఢప్రతిజ్ఞను జేసి చతురంగసేనాపరివృతుఁడై వీరశిఖామణి యగుతమ్ముఁడు మాదానాయఁడు వెంట నంటి రా యసంఖ్యాకము లగుసైన్యములతోఁ బోయి

* శ్లో. శ్రీమానేష మహీపతిస్సదతలో యస్యానుజన్మాస్వయం
ప్రాప్తో వీరగుణప్రశాంతపృథివీరాం వీరస్య ముద్రాంకితం
లబ్ధ్వా లబ్ధకఠారిరాయబిరుదం రావుత్తురాయాన్వితం
పుత్త్రో నాగయనాయకో వసుమతీవీరైకచూడామణిమ్.

శత్రువులైన జల్లిపల్లికోటను ముట్టడించెను. చాళుక్యవంశదీపకులైన క్షత్రియు లనేకు లామార్గములోనుండి విషజ్వాలలను గ్రక్కుచు నాల్కలను దెఱచికొని వచ్చెడిక్రూరకృష్ణసర్పము లభాతి చనుదెంచెడియావీరకుమారద్వయము నెదుర్కొని క్షాత్రతేజము పెంపుఁ జూపుచుఁ బోరాడఁ దొడంగిరి. ఈక్షత్రియవీరవర్గమునకుఁ దోడ్పడుటకై కమ్మనాయకులును, రెడ్డినాయకులును శౌర్యదర్పమ్మున మెఱయుచు యుద్ధసన్నద్ధులై రాగా మొగులూరిదుర్గముసమీపమున చెంజెర్లభూమిప్రాంతమున నుభయపక్షములవారికిని మహాభయంకరమైన యుద్ధము జరిగెను. అప్పుడనపోతానాయనికే జయము కలిగినందున వారలిరువురును శత్రువులను సంహరించి వారిరక్తముతోఁ బిత్రుతర్పణము గావించి పగఁదీర్చుకొని కృతార్థజన్ములైరట* !

---

*ఇంతటిశౌర్యపరాక్రమము గావించినందుల కీవీరశిఖామణిని వందిమాగధులు "దేవర్లవిక్రమాదిత్య, దేవర్లనాగ్ధురంధ్రోదయ, గోనముల్లరెడ్డిగణభూతబలిహరణా, ముంగిశిప్రోడి యిమ్మడిరెడ్డి రణరంగమర్దనా, రావులపర్తిఘుముల్లరెడ్డిభుజామూర్ఖ్ఖున, పోలూరుపోలరెడ్డిరణవిధూమధామ, ఎండికోటరెడ్డరణభుక్తఖడ్గధేతాళ, పినకొండపూరారెడ్డిప్రాణవాయుహరణ కరవాలప్రహరసర్ప, పరిట్లమారారెడ్డికాననిపర్వనఖడ్గధారాకరనాళసంస్కృతి, అరవపల్లిగౌరిరెడ్డిబలాటవీదావాగ్నికీలా, కొత్తపల్లికొండారెడ్డిప్రాణాపహరా," అని పొగడినందున ననపోతానాయుఁడు సంతుష్టుఁ డగ్రహారము లిచ్చి జయభేరీతమ్మటధ్వనులను, బహుకాహళీనినాదములను మ్రోయించుచు నిజరాజధానియగు రాజగిరికి విచ్చేసెనఁట.—వె.సం.చ. పే. ౩౨. చూడుఁడు

ఇనుకుర్తికోట ముట్టడి.

పిమ్మట మఱికొంతకాలమునకు సోదరు లిరువురు విజిగీషులై మహాస్త్రసేనలతోఁ బోయి యినుకుర్తికోటను ముట్టడించిరి. చంద్రవంశాన్వయులైనచాళుక్యరాజులు పెక్కండ్రు కమ్మదొరలను తోడు చేసికొని దుర్గమును సంరక్షించుచు బహుదినములు ప్రాణముల కాసపడక పోరాడి రణభూమియందొఱుఁగ వారిసేనలు వెఱచి కాందిశీకము లయ్యెనఁట! క్షత్రియులతోనైన యీమహాయుద్ధమునందు నూటయిరువదియొకండ్రురాజులను సంహరించుటం జేసి సోమకులపరశురాముం డను బిరుద మనపోతనాయనికిఁ గలిగె నఁట! ఈబిరుద మాతనికిఁ గలదని దెలిపెడుశాసనము లనేకము లీయనపోతనాయనిచే లిఖింపఁబడియున్నవి*.

* అయ్యానవోలు శాసనములో నిట్లున్నది.

“మునిరజని పరశురామః
స్థానే వినియుజ్య వైష్ణవం తేజః
సోమకులపరశురామే
ధరా మత్యన్నపోతభూపాలే.”

వె. సం. చరిత్ర. అనుబంధము పేజీలు ౨౦—౨౧.

“సోమకుల పరశురామే భుజబలభీమేఽధిభూమిగోపాలే
యాత్రి చ జాగ్రతి శాస్త్రి జగతాం జాగర్తి నిత్యకల్యాణమ్.”

సింగభూపాలీయము.

తరువాత నితఁడు భువనగిరి యోరుగల్లు మొదలగు దుర్గముల నన్నిఁటిని స్వాధీనముఁ జేసికొని నిజముగా క్షత్రియుల పాలిటికిఁ బరశురాముఁడై యోరుగల్లు ప్రాంతదేశమున నుండు క్షత్రియుల నెల్లర నుగామాడుచుండెను. ఈక్రూర సంహారమున కనేకక్షత్రియ కుటుంబములవారు వెఱచి వాని రాజ్యమును విడిచిపెట్టి విదేశములకుఁ బోయిరి. ప్రతాపరుద్రుని పుత్త్రుఁడుగాని వానిసంతతివారుగాని యేమయిరో వారి యుదంత మావంతయుఁ జరిత్రమునం దెలియరాకున్నది. క్రీ. శ. ౧౩౬౫వ సంవత్సరమునాటికి నోరుగల్లు, పానుగల్లు, భువనగిరి, మెతుకు, గోలకొండ మొదలగు దుర్గము

ఇనుకుర్తికోటసమీపమునఁ బోరాడి వీరమరణము నొందిన క్షత్రియ నాయకుల పేర్లీక్రిందివి వెలుగోటివారివంశచరిత్రమునం దుదాహరింపఁబడినవి.

కొండ రాఘవరాజు, కొండరాజు, జగ్గరాజు, గోవిందరాజు, గోపరాజు, జూటూరు సూరపరాజు, స్వర్ణసేనపురాజు, పినరాజు, చినరాజు, పెద్దిరాజు, అప్పలగోలరాజు, రామరాజు, సాళ్వ రాఘవరాజు, సర్వరాజు, తిరుమలపోలరాజు, వీరమరాజు, సప్పరాజు, నరసరాజు, శ్రీనాథ గౌతమీఘూనాథరాజు, సంపెట బాలరాజు, మాదాల పెద్దరాజు, మల్లదేవరాజు, నట్లూరి పోలరాజు, నల్లరాజు, శ్రీపతిరాజు, చిన్నవల్లభరాజు, చినవెంకిరాజు, కనకరాజు, సక్కులరాజు, చినలక్కురాజు, చిన్నజీతము రాజు, పాళెం చెన్నరాజు, కట్టా వెంకటరాజు, ఉదయగిరి ఓబళరాజు, బాద్దేవళరాజు, అకమ్మరాజు,

లన్నియు నితని వశముకాఁగా నాంధ్రదేశాధీశ్వరుం డను బిరుదమును వహించి మహారాజ్యపట్టమున కభిషిక్తుఁడై తురకలకు దూరముగా నుండు రాజగిరిదుర్గమును (రాచకొండ) రాజధానిగఁ జేసికొని యవక్రపరాక్రమంబున నోరుగల్లు రాజ్యము నేలుచున్న శ్రీ యనపోతనాయని శాసనములే యుద్ఘోషించు చున్నవి.

బహామనీరాజ్యస్థాపనము. (౧౩౪౭)

ఢిల్లీచక్రవర్తి యైనమహమ్మద్‌తుఘ్‌లఖ్ యొక్క సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁ డగుహసన్‌గంగూ అనువాఁడు తిరుగఁబడి స్వతంత్రుఁడై క్రీ. శ. ౧౩౪౭ లో దక్కను దేశమున మఱొక తురకరాజ్యమును స్థాపించెను. ఆ రాజ్యమే తరువాత బహామనీ రాజ్యమని చరిత్రమునం బ్రఖ్యాతిఁ గాంచినది. ఢిల్లీచక్రవర్తికొలువుకూటములో జ్యోతిష్కుఁడుగా నున్నగంగూ యనుబ్రాహ్మణునియొద్ద హసన్ బానిసవాఁడుగా నుండెను. ఒకనాఁడు హసన్ పొలము దున్నుచుండఁగా భూమిలో ధనము గాన్పించినదఁట! అతఁ డాధనమును దెచ్చి తన యజమానునకు సమర్పింపఁగా వానిసత్యసంధతకు మెచ్చి యాబ్రాహ్మణుఁడు వానియెడ దయాళుఁడై చక్రవర్తితో వానింగూర్చి యనుకూలముగాఁ బ్రసంగించి వానిని పదివేల

గుఱ్ఱముల కధికారిగా నియమించునట్లు చేసెను. ఆబ్రాహ్మణుఁ డప్పుడు వానిం జూచి ‘ ఓయీ! యిఁకముందు నీకు రాజ్యము సంప్రాప్తింపఁగలదు; అప్పుడు నన్ను మఱువకుమీ’ యని చెప్పి పంపివేసెనఁట! ఇతఁ డనేకయుద్ధములలోఁ జక్రవర్తిపక్షమునఁ బోరాడి శత్రువులను జయించి చక్రవర్తికి జయము సమకూర్చుటం జేసి యాతఁడు మెచ్చుకొని ‘ జాఫర్ ఖాన్’ అనుబిరుద మాతని కొసంగెనఁట! ఇతఁడు ౧౩౪౩ లో దక్షిణహిందూదేశములోని రాజులసాహాయ్యమును బడసి చక్రవర్తియధికారమును ధిక్కరించి స్వతంత్రుఁడై కలుబరగిపట్టణమునకు హసనాబా దని పేరుపెట్టి రాజధానిగఁ జేసికొనియెను. తాను రాజ్యాధిపత్యమును వహించినపిమ్మటఁ దనపూర్వపుయజమానుని మఱచిపోక యాబ్రాహ్మణుని తన కోశాధ్యక్షునిగా నియమించుకొనియెను. అతని జ్ఞాపకార్థమై ‘ హసన్‌గంగూ’ అని తనకును, ‘ బహమనవంశ ’ మని తనవంశమునకును పేర్లుపెట్టుకొని వ్యవహరింప మొదలుపెట్టెను. మఱియు నితఁడు ‘ అల్లా ఉద్దీన్ షాహ ’ అను బిరుదనామమును గూడ వహించెను. ఇతఁడు హిందూమతద్వేష్టి కాకపోయినను, తనపని తీఱినవెనుక హిందూరాజులతోడ స్నేహమును చాలించెను. వీనిరాజ్యము విశేషముగా మహారాష్ట్రదేశమున వ్యాపించి యుండెను. కలుబరగిపట్టణము

మహారాష్ట్రాంధ్రదేశములకు నడుమ సరిహద్దులో నోరుగల్లునకు నూటయేఁబదిమైళ్ళదూరమున నుండెను. హసన్‌గంగూ అల్లాఉద్దీన్ షాహ ౧౩౫౮ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసిన పిమ్మట వాని రెండవకుమారుఁడు మహమ్మదుషాహ సింహాసన మధిష్ఠించెను.

మహమ్మద్‌షాహ ప్రథమ దండయాత్ర.

మహమ్మదుషాహ బహమనీరాజ్యపట్టమున కభిషిక్తుఁడై పరిపాలనము ప్రారంభించినతోడనే యోరుగల్లుపురవరాధీశ్వరుం డయిన అనపోతభూపాలుఁడును, విద్యానగరాధీశ్వరుం డగుబుక్కరాయలును తమకడనుండి మహమ్మదుషాహ తండ్రి గైకొనినభూభాగముల విడిచిపెట్టవలసినదనియు లేనియెడల ఢిల్లీచక్రవర్తి సైన్యములతోడ్పాటుతో వానిదేశముపై దాడివెడలి యాభూభాగములఁ దామే యాక్రమింతుమనియు నతనికడకు రాయబారులను బంపెనఁట. తనసర్దారులు తనయెడ నంతగాఁ బ్రేమానురాగములు చూపకున్నవారగుటచేతను, తనతల్లి మల్లికాజెహాను మక్కామదీనా యాత్రలు చేసి వచ్చుటకై విశేషధనము నొసంగి పంపినందున బొక్కసములో ధనము తఱిగియుండుటచేతను యుద్ధము చేయుటకుఁ గడంగుట యుక్తమైనకార్యము కాదని యా

హించి మహమ్మదుషాహ హిందూరాజులను సంతోషపెట్టి కాలహరణము చేయుటకై విశ్వాసపాత్రులైన తనరాయబారులను గొందఱను వారలకడకుఁ బంపించి యాహిందూరాయబారులను పదునెనిమిదిమాసములవఱకుఁ దనకొల్వుకూటములోనే యుంచుకొని యుండెను. ఈలోపుగా విశ్వాసఘాతకులని యనుమానింపఁబడినవారి నెల్లరను వారియుద్యోగములనుండి తొలఁగించి విశ్వాసపాత్రులైనవారిని నాయుద్యోగపదవులయం దుంచెను. వానితల్లియుఁ బుణ్యక్షేత్రయాత్రలు ముగించి స్వస్థానమునకు మరలి వచ్చెను. తరువాత మహమ్మదుషాహ యుద్ధముచేయ నిశ్చయించి ధనకనకవస్తువాహనాదులతోఁ దమకడనున్న యేనుఁగులపైఁ బెట్టి కానుకగాఁ బంపకున్న దండెత్తి వచ్చెద నని తనశత్రురాజులకు సమాచార మంపెను. అందుమీఁద అనపోతానాయఁడు తనకుమారునికిఁ గొంతసైన్యము నిచ్చి వానిపైకిఁ బంపించెను. విద్యానగరాధీశ్వరుఁ డైనబుక్కరాజును కొంతసైన్యమును తోడుగాఁ బంపించెను. ఈసైన్యముల నెదుర్కొనుటకై మహమ్మదుషాహసైన్యాధిపతి యగుబహదూర్ఖాను నియమింపఁబడియెను. అసంఖ్యాకము లగుసైన్యములతో బహదూర్ఖాను హిందూసైన్యముల మార్కొని యోడించి యోరుగల్లువఱకు దేశమును దోచుకొనుచు వచ్చుచున్నం

డునఁ గాలము ప్రతికూలముగ నున్నదని అనపోతభూపాలుఁడు వారు కోరినధనము నిచ్చి సంధిచేసికొని తురుష్కులను బంపివేసెను.

మహమ్మదుషాహ పరాజితుఁ డగుట.

క్రీ. శ. ౧౩౭౩ వ సంవత్సరాంతమున మహమ్మదుషాహ కడకు గుఱ్ఱములవ్యాపారము చేయుకొండఱువర్తకులు వచ్చి వానికొఱకుఁ దెచ్చినయుత్తమాశ్వముల నన్నిఁటిని మిక్కిలి తక్కువ వెలలకు తెలంగాణా రాజు బలాత్కారముగాఁ గైకొనెనని మొఱవెట్ట నతఁడు ఉగ్రుఁడై మఱియొకమాఱు వానిపై దండెత్తి పగఁ దీర్చుకొనవలయు నని ప్రతిజ్ఞఁ జేసి రాజ్యభారమును మల్లిక్ సైయఫద్దీన్ ఘోరీ యను వానిపైఁ బెట్టి సుల్తానుపురమున కేగి తనసైన్యములను పది దినములవఱకు పరీక్షించెను. తనకు విజయము కలుగుటకై యచట పవిత్రుఁడైనమహమ్మదుసీరాజుద్దీన్ జునుదీ యనువానిచేఁ ప్రార్థనలు చేయించి పదునొకొండవదినమున నచటనుండి బహుసైన్యములతో దండయాత్ర వెడలి కళ్యాణపట్టణముఁ ప్రవేశించెను. ఇంతనెమ్మదిగఁ ప్రయాణము చేసినయెడలఁ బంప్రెండుమాసములకైన నోరుగల్లుచేరుట సంభవింప దని విశ్వాసపాత్రులగుమిత్రులు చెప్పఁగా మహమ్మదుషాహ యాసైన్యముల

నచట నిలిపి నాలుగువేలగుఱ్ఱపురౌతులతోఁ దాను బయలు
దేఱి వారముదినములకు నోరుగల్లుదుర్గమును సమీపించెను.
అతఁ డచ్చటి కాంబూలివాండ్రను గొందఱను రప్పించి గుఱ్ఱ
ములవ్యాపారము చేయువర్తకు లనుకొనునట్లుగా నటించుచు
మార్గములో దొంగలు కొట్టి దోఁచుకొన్నట్లుగా వేషములు
వేసికొని మీఁదు తిన్నగాఁ బోయి దుర్గద్వారము కడనున్న
కావలివాండ్రను నేమరించి సంభాషించుచుండవలసినదని వా
రల కాజ్ఞాపించెను. వానియాజ్ఞను శిరసావహించి వారట్లు
పోయి దుర్గద్వారముగుండ లోనికిం బోవఁ బ్రయత్నింప రక్ష
కభటులు వారలను బోనీయక నిలువరించిరి. తమ్ము దారిలో
దొంగలు కొట్టి దోచుకొన్నందున మహారాజునకుఁ జెప్పనందర
్శనముఁ బడయవలయునని వచ్చితిమే కాని వేఱొండుకాదని
వారలు ప్రత్యుత్తర మిచ్చుచుండ మహమ్మదుషాహ నాలుగు
వేలగుఱ్ఱపుదళముతో వచ్చి పైఁబడియెను. రక్షకభటులు ద్వా
రముతలుపులు మూయఁ బ్రయత్నించిరి గాని ప్రచ్ఛన్నవేషము
లతో నున్న యామ్లేచ్ఛభటులు తలుపులు మూయకుండ నడ్డు
పడిరి. తురుష్కాశ్వికసైనికులు కావలివాండ్ర నెల్లరను సంహా
రించి భయంకరధ్వనులతో లోనం బ్రవేశించి నగరములో
నున్ననిరపరాధులైన ప్రజల నురుమాడుచుఁ గ్రూరసంహార
మును కొడిగట్టి విజృంభించి వచ్చుచుండఁగా దుర్గాధ్యక్షుఁ డైన

నాగయరుద్రదేవుఁడు వారల నెదుర్కొని కొంతవఱకుఁ బోరాడి దురదృష్టవశమున శత్రువులచేఁ జిక్కెను. మహమ్మదుషాహ పట్టణదుర్గమునకు ముందు నగ్ని దాకొలిపించి కోట గోడనుండి యతనినందుఁ బడఁద్రోయింపఁ గా నతఁడు వీర మరణంబు నొందెనుగాని యీదారుణకృత్యమును గనియు వినియు సహింపఁజాలక యాంధ్రవీరు లొక్కుమ్మడి యారాతులపైఁ బడి కరకరకుఠారంబులఁ జేతికినందినవారినెల్ల నఱకుచుండుటఁ జూచి యాతురుష్కసైనికులు భీతిలి పలాయనులు కాఁగాఁ దెలుఁగురాతులు వారిని విడిచిపెట్టక వెంబడించి తఱుమగా మహమ్మదుషాహ కూడ దెబ్బతిని గాయమునొందినవాఁడై పరాజితుండై తుదకుఁ బదునేనువందలసైనికులతోఁ బాఱిపోయి కలుబరగి చేరి తిరిగి చూచెను.

అనపోతానాయఁడు గోల్కొండను గోల్పోవుట.

బహమనీరాజ్యము ప్రక్కలోబల్లెమువలె నుండుటచేత అనపోతనాయఁడు డిల్లీచక్రవర్తిగ నున్నఫిరోజషాహాకడకు రాయబారులను బంపి తాను వానికి సామంతుఁడుగ నుండి కప్పము గట్టుచుందుననియు, బహమనీరాజ్యమును వానిరాష్ట్రములోఁ జేర్చుకొమ్మనియును, తమకు సహాయముగాఁ గొంతసైన్యమును బంపినయెడల నాకార్యమును తాము సాధింపఁ గలమ

నియుఁ జెప్పించెనుగాని చక్రవర్తి గృహసంబంధములైన చిక్కులలోఁ దగుల్కొని యుండి వారిపలుకులను పెడచెవిని బెట్టి వినకుండెను. ఈసమాచారమును విని మహమ్మదుషాహ తెలంగానాదేశముపై దండెత్తి వశపఱచుకొనుట యుత్తమకార్యమని నిశ్చయించుకొనియెను. పిమ్మట మహమ్మదుషాహ యథాప్రకారము రాజ్యభారమును మల్లెకుసయుఫిద్దీనుఘోరీపైనఁ బెట్టి యనేకవాహినీవ్యూహములతో బయలుదేఱి కైలాసదుర్గముకడకు వచ్చి తనసైన్యమునంతయు రెండుభాగములుగఁ జేసి విదర్భసైన్యములకు అజీమ్‌హుమాయూనుని నధిపతిగ నియమించి యాతని గోలుకొండదుర్గముపైకిని సఫదర్ ఖానుని నోరుగల్లుదుర్గముపైకిని బంపించి తాను సఫదర్ ఖానుని వెంబడించెను. అనపోతనాయఁడు తనరాజ్యమునకుఁ బ్రాగ్దిశాభాగమున ధరణికోటసమీపమునఁ గొండవీటిరెడ్లతోఁ బోరాడుచున్నవాఁడగుటచేత నోరుగల్లుదుర్గమునకు రక్షకుఁడుగానున్న నాయకుఁడసహాయుఁడై యున్నందున దుర్గమును విడిచి యడవులకుఁ బాఱిపోయెను. ఈసమాచారమును విని యనపోతభూపాలుఁడు రెడ్లతో యుద్ధమును జాలించి నిజరాజధానికే తెంచియుఁ దురుష్కుల నెదుర్కొనుటకుఁ దగినసైన్యములను సమకూర్చుకొనుటకు కాలము చాలనందున నిరుత్సాహుఁడై మహమ్మదుషాహతో సంధిచేసికొనఁ దలంచెను. అందువలన

మహమ్మదుషాహ విధించుసంధినిబంధనలకు లోఁబడవలసివచ్చెను. మహమ్మదుషాహ రెండుసంవత్సరములు తెలుఁగుదేశములోనుండి యున్నవాఁడగుటచేత వెంటనే తనసైన్యములతో స్వరాజధానికి మరలిపోవుటకును, బహదూర్ ఖాను కైలాసదుర్గమున విడిసి యుండి యనపోతభూపాలుఁ డర్పించుకానుకలందుకొనుటకు నొప్పుకొనియెను. మహమ్మదుషాహ గోలకొండదుర్గమును అజమ్‌హుమాయూనుని వశము గావించి కలుబరిగిపట్టణమునకు మరలిపోయెను. మార్గమధ్యమున విదర్భాపురమున (Beder) మూఁడుమాసములుండి శ్రమదీర్చుకొనుటకై తనసైన్యాధిపతులను వారిసైనికులతో వారిస్వస్థానములకుఁ బంపించెను. అటుపిమ్మట తెలుఁగురాయబారి కైలాసదుర్గమున నివసించియున్నబహదూర్ ఖానుకడకుఁ బోయి తమరాజుపక్షమునఁ గానుక లర్పించెను. అతఁడు వానిని మహమ్మదుషాహకడకుఁ గొనిపోయి యావృత్తాంతమును సుల్తానునకు నివేదించెను. అతండును నాతని సబహుమానముగా సత్కరించిసంతోషపెట్టెను. కొన్నిదినములు గడచినతరువాత రాయబారి తమకును సుల్తానునకును ఇఁకముం దెప్పుడు కలఁతలుజనింపకుండునట్లుగ సరిహద్దులనిర్ణయింపఁ జేసినబహదూర్ ఖానునకుం దగినజరానా రాయలపక్షమున నిప్పించెదనని యతనితోఁ జెప్పెను. ఈసమాచారమును బహదూర్

ఖాను సుల్తానునకుం జెప్పెను. ఈవిషయమును గూర్చి సుల్తాను మొట్టమొదట పెడచెవిఁ బెట్టి విని యుండెను గాని తరువాత వారు తనపట్ల మనఃపూర్వకమైన విధేయత కలిగి యున్నవారని తెలిసికొని మహమ్మదుషాహ తన రాజ్యమునకును వారి రాజ్యమునకును నడుమ నున్న గోలకొండదుర్గము సరిహద్దుగా నుండవలెననియు, ఎంతకాలము తెలుఁగువారు తమ్మును తమ యధికారమును ధిక్కరింపకుండ నుందురో యంతకాలముఁ దానుగాని తనతరువాతి రాజ్యమునకు వచ్చువారుగాని వారిని నవమానింపరాదనియు, తాను పెట్టినహద్దు నతిక్రమింపరాదనియు నిబంధన లేర్పఱచి తానే కాగితమును వ్రాసి ముద్ర వేసి మంత్రుల కీయవార లాకాగితమును తెలుఁగురాయబారి కొసంగిరి. అతఁడు తాను జేసినవాగ్దత్తముప్రకారము ఢిల్లీచక్రవర్తికి సమర్పింపనెంచినరత్నసింహాసనమును మహమ్మదుషాహాకు సమర్పించి యతనియొద్ద సెలవుంగైకొని రాజశైలమునకు మరలి వచ్చెను*.

---

* ఈవృత్తాంతము ఫెరిస్తాయనేకవిధములుగా వ్రాసి యుండెను. ఫెరిస్తావ్రాసినచరిత్రమును భాషాంతరీకరించినబ్రిగ్గు, స్కాట్టు అనువారల భాషాంతరీకరణములు పరస్పరవిరుద్ధములై యున్నవి. నేను స్కాట్టువ్రాసినదానినే కొంచెము మార్పుతో నంగీకరించి యున్నాను. ఈకాలమునఁ గాకతీయులు ప్రభుత్వముచేయుచున్నట్టు ఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు గాని యా యభిప్రాయము సరియైనది కాదు.

అనపోత మాధవభూపాలుర రాజ్యపాలనము.

రేచర్లవంశమువారిలో స్వశక్తిచే మహారాజపదవి నొంది స్వతంత్రులై రాజ్యపరిపాలనము చేసినవారిలో నీ యనపోతభూపాలుఁడే ప్రప్రథముఁడుగాఁగన్పట్టుచున్నాఁడు. ఇతనిపూర్వు లెవ్వరు నీరీతిగా స్వతంత్రులై రాజ్యపరిపాలనము చేసినట్లు తెలుపు దృష్టాంత మింతవఱకుఁ జరిత్రమునఁ గానరాదు. వీరి పూర్వు లెల్లరును కాకతీయచక్రవర్తులకు భృత్యులుగ నుండి సేనాపతులై కాకతీయసామ్రాజ్యసంరక్షకులై యొప్పియుండిరి గాని యీతనివిధముగా మహారాజులై స్వతంత్రముగా భూపరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టదు. ఈయనపోతానాయఁడును మాధవనాయఁడును ప్రోలయమును బూని రెడ్లు మొదలగువారితో ద్వేషమును బెంచుకొని పోరాడక వారలతోఁ జెలిమి చేసికొని తురుష్కుల నెదిరించి యుండినయెడల నిజముగా బహమనీరాజ్యము దక్షిణహిందూస్థానమునందు వర్ధిల్లక నశించి యుండును. ఇప్పటి నిజాము రాజ్యములోని తెలుఁగుజిల్లాలన్నియు నాకాలమున వారిరాజ్యమునం దిమిడియున్నవని చెప్పవచ్చును. వీరసహాయశూరులై యొకవంక మహమ్మదీయులతోడను మఱియొకప్రక్క రాచవారితోడను, వేఱొకప్రక్క రెడ్లతోడను నిరంతరముఁ బోరాడుచుండినవారగుటచేత వీరిరాజ్యము తఱుచు యుద్ధరంగమగుచు వీరులకుమాత్రమె జన్మ

భూమిగ నుండుచు వచ్చెను. “శ్రీశైలవిన్ధ్య మధ్యోర్వీమణ్డలమ్ పరిపాలయన్” అనిడుమామాహేశ్వర శాసనములోని యొకశ్లోకములోను “విన్ధ్యశ్రీశైలమధ్యక్ష్మామండలంపాలయన్నతైః” అనుసింగభూపాలీయములోని యొకశ్లోకములోను వీరు విన్ధ్యశ్రీశైలమధ్యోర్వీమండలము పరిపాలనము చేసినట్లు చెప్పఁబడినను గోదావరీనదికిఁ బైనుండుదేశ మీయనపోతనాయనిరాజ్యములోఁ జేరియుండె ననుటకు వేఱొకప్రమాణము గానరానందున నది కవికల్పిత మైనయతిశయోక్తి యని భావింపవచ్చును. శత్రురాజులతో జరుపుయుద్ధములందును రాజ్యపరిపాలనాభారము ను నిర్వహించుటయందును తమ్ముఁడు మాధవభూపాలుఁడన్నయగు అనపోతభూపాలునకుఁ దోడునీడయయి యుండెను. ఆంధ్ర దేశాధీశ్వరుండనుబిరుదము అనపోతనాయని కున్నట్లుగా నాతనిచే స్థాపింపఁబడినశాసనములలోఁ జేర్పఁబడియుండుటచేతను అట్టిబిరుదము మాధవనాయనిశాసనమునం గనుపట్టకుండుటచేతను, అనపోతభూపాలుండా యాంధ్ర దేశభాగమును బరిపాలించుచుండ వానియనుమతిని తమ్ముఁడు యువరాజుగ నుండి పరిపాలనము చేయుచున్నట్లు మనమూహింపవలసియుండును గాని శ్రీశైలోత్తరద్వారమైనయుమామహేశ్వరములో దేవస్థానసమీపమున నున్నమాదానాయనిశాసనములో “శ్రీమాధవేంద్రుండు దేవనగదక్షిణప్రాంతమందుల స్వనామాం

కితమైనమాధవపురమందు ప్రాజ్యరాజ్యోపవిష్టుం డై" అని వ్రాయఁబడియున్నంతమాత్రముచేత నితఁడు స్వతంత్రుఁడై అనపోతభూపాలునితో సంబంధము లేకుండఁ బ్రత్యేకాంధ్ర భూభాగమును బరిపాలించుచున్నవాఁ డని మనమూహింప రాదు. ఇతఁడు తనయన్నతోఁగూడ జల్లిపల్లిరణములో శత్రు రాజులను సంహరించి పితృవాక్యపరిపాలనము చేసినవాఁ డగుటచేత నీతనికిఁ గూడ సోమకులపరశురాముఁ డను బిరుద ము లభించిన ట్లీతనిచే స్థాపితమైన శాసనములో నుదాహరింపఁ బడినబిరుదముచేతనే విస్పష్ట మగుచున్నది*. అనపోతభూపా

*"శ్రీగణపతయేనమః స్వస్తిశ్రీమన్మహామండలేశ్వరరాయ గాయ గోవాళ గజదళ విభాళ భుజబలభీమ ఖడ్గనారాయణ సోమకులపరశురామ సత్యహరిశ్చంద్ర శౌచగాంగేయ అప్రతిహతప్రతాప దయ సతతహే మాద్రిదాన నిరత దాచయ సింగభూపసుతుం డైన మేదినీమీసనారాయణ సింగమాంబాగర్భశుభ్రోదయ రేచెర్లవంశ దుగ్ధాబ్ధిసుధాకరుం డైనశ్రీమాధ వేంద్రుఁడు దేవరగ దక్షిణప్రాంతమున స్వనామాంకితమైన మాధవ పురమందు ప్రాజ్యరాజ్యోపవిష్టుం డై శ్రీపర్వతోత్తర ద్వారమైన మహే శ్వరదేవరమంటపము మహాచ్ఛిలాసమూహమున రమ్యముగా రచియిం పించి పదవాక్యప్రమాణజ్ఞుఁడైన మాయిభట్టోపాధ్యాయులను తన్నిమిత్తం బై శాసనంబు చెప్పుమని పనిచినం దత్కృతశాసనంబు." ఇంతవఱకును తెలుంగు. తరువాత సంస్కృతశ్లోకములుగలవు. నైజామురాజ్యములో మహబూబునగరముజిల్లా అమరవాదితాలూకాలోఁ జేరి శ్రీశైలోత్తర ద్వారమైన ఉమామహేశ్వరములో దేవస్థానసమీపమున నున్నది. (తెలు

లుఁడు కాకతీయ రాజ్యస్థాపనాచార్య బిరుదమును వహిం చినవాఁడుగా నాతనిచే స్థాపితములైన శాసనములలోఁ జే ర్కొనఁబడియున్నను నిజముగా నితఁడు కాకతీయరాజ్యవి ధ్వంసకుఁ డని చెప్పవలయునే కాని కాకతీయరాజ్యస్థాపనా చార్యుఁ డని చెప్పరాదు. ఇతనిపూర్వులు వహించినయీ బిరుదము గౌరవార్థ మీతనిబిరుదావళిలోఁ జేర్పఁబడినది కాని మఱియొండు గాదు. కాకతీయులరాజ్య మీతఁ డాక్రి మించుటచేతనే రాచవారు మొదలగువారు ప్రబలులైరి. పంచపాండ్యదళవిభాళుఁ డను బిరుదము కూడ పూర్వులవల ననే సంక్రమించినదికాని పంచపాండ్యులదళమును జయించు టచేత నితనికి లభించినబిరుదము కాదు. మఱియు నితనికిం గల బిరుదములలోఁ బెక్కులు పూర్వులు వహించినవియు మఱియుఁ గొన్ని కాకతీయులును రెడ్డిరాజులును వహించినవి యు నై యున్నవి*.

గోటివారి వంశచరిత్రము. అనుబంధము ౫౧౫ పేజి. ౧౧౬ సంఖ్యగల శిలాశాసనము చూడుఁడు.)

*"స్వస్తి శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రేచెర్లగోత్రచింతామణి గజవళివిభాళ భుజబల భీమఖడ్గనారాయణ చేకోలుగండగాయగోవాళి పాండ్యరాజగజవ శివిభాళ చలమర్తిగండ ధరణీవరాహ దుష్టరాజగజాంకుశ ప్రతికూలరాయ భయంకర ప్రతిగండభైరవ రాయమీసరగండ రాయదేవేంద్రసల్లక్ష జాణరాయ కులగురు సమరమహేశ్వర ఇనుమర్తిగండగోవాళి కేళాదిరాయ జగనొబ్బ

అనపోతారెడ్డితోడి యుద్ధము.

సింగమనాయని పుత్త్రులగు అనపోతనాయఁడు, మాధవనాయఁడును, కొండవీటిప్రభువగు ప్రోలయవేమారెడ్డి పుత్త్రులగు అనపోతారెడ్డి, అనవేమారెడ్డియును సమకాలికులు గావునను వైరులుగావునను ఒండొరుల రాజ్యాపహరణము కొఱకు ధరణికోటసమీపముననేకయుద్ధములుజరుపుచు వచ్చిరిగాని వీరిరాజ్యమును వారుగాని వారిరాజ్యమును వీరుగాని యాక్రమించి పరిపాలించినట్లుగానరాదు. ధరణికోట యెన్నఁడును పద్మనాయకుల వశమై పరిపాలింపఁబడినట్లు గన్పట్టదు. ఆప్రాంతమునఁ గృష్ణానదినిదాటి వచ్చి పద్మనాయకులు రాజ్య మెన్నఁడు నాక్రమించి యుండలేదు. ధరణికోటసమీపమున మాదానీఁ డను మాధవభూపాలునికిని ప్రోలయవేమారెడ్డిపుత్త్రుఁడగు అనపోతభూపాలునికిని యుద్ధముజరిగి యాయుద్ధమున అనపోతారెడ్డి మానమును సిగ్గునుబోనాడి పాఱిపోయెననియును, ఇప్పటికిని నాతఁడు పఱువిడిపోయిన మార్గ

గరడ రాయగండభేరుండ రాయబందీవిభాడక రాయబిరుదవిభాళ శరణాగతవజ్రపంజర బల్లరగండ వివేకనారాయణ సమస్తసమరవిజయలక్ష్మీసమాగమ సముచితపల్లవతోరణానీకప్రకాశితనిత్యకళ్యాణ సత్యప్రతిజ్ఞ సోమకులపరశురామాదిజగత్ప్రసిద్ధ బిరుదనామధేయప్రశస్తిసహితులైన శ్రీసింగమనాయని అనపోతానాయనింగారు — వె. నం. చ. అనుబంధము పేజి ౨౨. ౨౮. చూడుఁడు.

మునఁ గసవైనను మొలకెత్తక యొకగుఱుతుగా నుండెనని వెలుగోటివారి వంశావళిలో నతిశయోక్తి వర్ణనముగావింపఁ బడినది.* యుద్ధమునందు జయాపజయములు దైవాధీనములు గాని పై వంశావళిలోవర్ణింపఁబడినదే వాస్తవమైనయెడల మాధవనాయఁడు ధరణికోట నాక్రమించుకొని యుండవలె నుగదా. అట్టి దెన్నఁడును సంభవించినట్లు గన్పట్టదు. అన పోతారెడ్డి బహుపరాక్రమవంతుఁడుగాని సామాన్యుఁడు కాఁడు. కొండవీటిరాజ్య మాక్రమించుకొనవలయునని మా ధవనాయఁడు ధరణికోటదుర్గముపై దండెత్తి పోవ రెడ్లకును వీరికిని ఘోరయుద్ధము జరిగి యాయుద్ధమున శూరవరాగ్రణి యగు అనపోతరెడ్డిని జయింపఁ జాలక తిరువిట్లు పడుచుండఁ గాఁ దురుష్కులు తమరాజధానిపైఁ దండెత్తివచ్చినారని విని యుద్ధము చాలించుకొని రాజధానీనగర సంరక్షణార్థము మరలి పోయినది మాత్రము వాస్తవ మనుటకు సందియ ముండదు. మఱియొకచోట వేంకటగిరి వంశావళిలో మాధవ భూపాలునిచే ననపోతారెడ్డి యుద్ధములోఁ జంపఁబడియెనని

---

*శా. ఘనశౌర్యుండగు మాధవాధిపుని డాకన్ ధీతి విఖ్యాత సా
ధనుఁడై దన్నలకోటయొద్ద ననపోతారెడ్డి మానంబు సి
గ్గును బోనాడి రయంబునం బఱచఁగా శ్రీశైలస్థలిన్ జూచె నేఁ
డును వచ్చె నడియాలమై కసవపాటుల్ లేసు తోఁ ప్రాటచేన్.

కూడ వక్కాణింపఁబడియుండెను*. ఇతరప్రమాణ మేమి యునులేక వంశావళిలో వర్ణింపఁబడినంత మాత్రమున విశ్వసింపరాదు. ఇది తమ కసమ్మతముగ నుండుటచేత నేకాఁబోలు వెలుగోటివారివంశచరిత్రగ్రంథకర్తలు "దన్నాలకోటయొద్ద ననపోతారెడ్డిబంధువైన యనపోతారెడ్డితో యుద్ధము చేసి యతని దఱిమి జయమును బొందెను." అని తమ గ్రంథమున వ్రాసి యున్నారు. ప్రోలయవేమారెడ్డి సత్పుత్త్రుఁడైన యన

---

* సీ. ధాత్రి నీముత్తాత తా నెఱ్ఱదాచాఖ్యుఁ
డెలమితోఁ బాండ్యులదళము గెల్చెఁ
జెలఁగి తాతకుఁ దాత సింగక్షితీశుండు
కొపభూపతి గెల్చె గదనమునను
దట్టించి మీతాతతండ్రి మాధవనృపుం
డన్నపోతారెడ్డి నాజి దునిమె
విజయియై మీతాత వేదగిరీంద్రుండు
దిక్కుల దనయాజ్ఞ దీటు కొలిపె
మెఱసి లోక మెఱుఁగ మీతండ్రి మాధవ
క్ష్మావరుండు గెల్చె గన్నఁడీలఁ
దొడరి చెలమచెర్ల దుర్గంబు గొంటీవు
ధరణిలోన లింగ నరవరేణ్య!

ఈపద్యము పైమాధవనాయని మనుమఁడగు కుమారమాదానాయని పుత్త్రుఁడును ప్రౌఢదేవరాయనిసేనానియు నగు లింగమనాయనింగూర్చి చెప్పినపద్యము

పోతారెడ్డియె వీరలతో యుద్ధము చేసి యుండెనుగాని యితని బంధువగు మఱియొక యనపోతారెడ్డి కాఁడు*.

రాచకొండ దుర్గము.

ఇది మిక్కిలి పురాతనమైన దుర్గమనియు, ఆంధ్రభృత్యవంశపు రాజులకాలమున మహాప్రఖ్యాతిఁగాంచినదనియు నిదివఱకు విశదపఱిచి యున్నాఁడను. ఈ రాజశైలము రేచెర్లసింగమనాయని కాలమునుండియుఁ దద్వంశీయులకుఁగొంతకాలమువఱకు రాజధానిగనుండుచువచ్చెను. "ఈ రాజధాని హైదరాబాదు రాజ్యమునకుఁ జేరిన నల్లగొండమండలములోఁ బ్రస్తుతము నారాయణపురసంస్థానమునకుఁ బశ్చిమభాగంబున ౬ మైళ్ళ దూరమ్ములోను హైదరాబాదునకుం దూర్పుగా ౩౨ మైళ్ళ దూరములోను దేవరకొండరాజధానికి వాయువ్యభాగమున ౩౦ మైళ్ళ దూరములోను నున్నది. దీనికిఁ జుట్టు చక్రవాళపర్వతమువలెఁ బర్వతదుర్గము గలదు. అది రమారమి వెలిపాలెముల

*"ప్రతాపరుద్రుని సేనాపతులలో నొకం డగు సింగమనేనికొడుకులు అనపోతనీడు, మాదానీడు, అనువారు శ॥ సం॥ 1283న ప్రాంతమందు ధరణికోటలో ననపోతారెడ్డితోఁ బోరి యాతని నోడించిరని వెలుగోటివారి వంశావళిలో వక్కాణింపఁబడినది." అని శ్రీ గుఱుజయంతి రామయ్యగారాంధ్రభారతి పత్రికలోఁగూడ వ్రాసి యున్నారు. (ఆంధ్రభారతి సంపుటము ౨, సంచిక ౩ చూడుఁడు.)

తో సయితము ౩౦మైళ్ళువలయముండవచ్చును. ఇపుడాపాలెము లు ప్రత్యేక గ్రామములుగా నచ్చటచ్చటఁగొన్ని నిలిచియున్నవి పర్వతదుర్గ మధ్యభాగమున విద్యోతమానం బైనపత్తనంబు ౧౫ మైళ్ళువలయము గలదిగా నున్నది. ఆ రాజధానికి దక్షిణోత్తరముల నిడివి యెక్కువగను బూర్వపశ్చిమముల నిడివి తక్కువగను నున్నది. దీనిమొదటిదుర్గం బైనపర్వతంబు ప్రవేశించుటకు దుస్సాధ్యం బైనందున నచ్చ టచ్చటఁ బ్రవేశోచిత దేశంబుల ద్వారంబులు గట్టఁబడి యున్నవి. తూర్పుద్వారంబునకు మట్టివాడ దర్వాజ యనియు, దక్షిణద్వారంబునకు భైరవునిగండి యనియుఁ, బడమటిద్వారంబులలో నొకదానికి నేనుఁగులదర్వాజా యనియు, నొకద్వారమ్మునకుఁ గోడిదర్వాజ యనియు, నుత్తరద్వారంబునకు భువనగిరిగండి యనియు, నామంబులు గలిగి యున్నవి. ఈద్వారంబులసమీపంబున మహోన్నతశిలాభాగంబులఁ గాలభైరవ, కపాలభైరవ, ప్రతిగండభైరవ, వీరభద్రాంజనేయాద్యుగ్రదేవతాప్రతిమలు స్థాపించి వానికడను దనువంశబిరుదావళిఁ వ్రాయించి యున్నారు.

ఇట్టిపర్వతదుర్గంబునకు మధ్యమ్మునఁ బత్తనము, దానిలో దక్షిణభాగమ్మునుండి యీశాన్యభాగంబునకుఁ బ్రవహించు నొకనదియు ననేకంబు లైన దేవాయతనంబులు, బావులు, చెఱువులు శిథిలప్రాయంబులై యగపడుచున్నవి. రాజవీథులు

సంగడివీథులు గొంచెము కొంచెము గుర్తులోఁ గథాశేష
ములై యున్నవి.

ఇట్టిరాజధాని మంచిస్థితిలో నున్నప్పు డెట్లు లుండెనో చూచిన నూహకు వచ్చును. పూర్వము పట్టణమున్నపట్టున భూమి సేద్యము చేయుచున్నారు. లంబాడీలగూడెములు క్రోశద్వయపరిమితప్రదేశ మెడముగా నేర్పడియున్నవి. ఏతత్పత్తనమధ్యభాగంబున నత్యున్నతంబులై రెండుకొండలు గలవు. అవి దక్షిణభాగమ్మున రాచకొండ యనియు, నుత్తరభాగంబున నాగానాయనికొండ యనియు నాఖ్యల నొప్పి యున్నవి. ఈపర్వతద్వయంబును జుట్టి మహోన్నతంబై యొక శిలాప్రాకారంబు గలదు. దానిలోపల రాచకొండకు నాలుగు కోటలు శిలామయములై ౨౦గజములయెత్తు గలవై యున్నవి. నాగానాయనికొండకును ప్రత్యేకముగా రాతికోటలున్నవి

రాచకొండపై కెక్కునపుడు పెక్కుమహాద్వారంబులు నుపద్వారంబులును విలసిల్లుచున్నవి. ఈరాచకొండలోఁ గొంతవఱకు నగళ్లు మొదలగునవి పోయినవి పోను బొడ్డుచౌకియుఁ గొన్నిప్రధానమందిరంబులును శిథిలములై కనఁబడుచున్నవి. కొలువుకూటముసమీపమున నొకపెద్దబావి యున్నది. మఱియొకటి కొండలనడుమ నత్యల్పవివరముగాను నగాధము

గాను నశోష్యజలముగాను నున్నది. దానిని సంకెళ్ల బావియని పిలుచుచున్నారు. ఈకొండయందు ముఖ్యముగా రాజులు వసించుటచే నిది రాచకొండయనియు దీని కుత్తరపుకొండ మీఁద నాగానాయఁడు ముఖ్యముగా నివసించి యుండుట చేత నిది నాగానాయనికొండయనియు వ్యవహారము గలిగి యున్నది*.

ఇట్టిబలాఢ్యమైనదుర్గమును ముఖ్యనివాసముగఁ జేసికొని యనపోతనాయఁడు శత్రువుల కవిజేయుఁడై యవక్రపరాక్రమంబున రాజ్యపరిపాలనము గావించెను.

అనపోతనాయనిమతము: భైరవప్రతిష్ఠలు.

ఇతఁడు భైరవభక్తుఁ డనియును శైవమతావలంబకుఁ డనియును నితనిచే స్థాపింపఁబడినశాసనములే వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి. తనరాజ్యమునందంతట ననేక భైరవప్రతిష్ఠలు గావించెను. నిరంతరశివదేవతాపరాయణుం డని కొన్ని శాసనము లుద్ఘోషించుచున్నవి గాన నీతనికాలమున నీయాంధ్రదేశ భాగమున వైష్ణవమతమునకు రాజసన్మానము గలిగియుండలేదని వీరిచరిత్రమువలన బోధపడుచున్నది. ఇంతవఱకును రేచెర్ల రాజవంశము వైష్ణవమతమును స్వీకరింపలేదు. ఈరాజులెల్ల

* వెలుగోటివారివంశచరిత్రము నుండి గ్రహింపఁబడినది.

రును వీరశైవులుగ నుండిరి. ఇతఁడు రాచకొండదుర్గములో పల నున్నకోటలనన్నిఁటిని బాగుపఱచుటయె గాక తత్సమీపమున నున్నకోటలను గూడ బాగుపఱిచెను. పెక్కుతటాకములను త్రవ్వించెను. అందు అనపోతసముద్రము రాయసముద్రము మొదలగునవి ముఖ్యములైనవి.

అనపోతనాయని పరిపాలనా విశేషములు.

ఎప్పుడో యుద్ధములు తటస్థమైనప్పుడును, పగ దీర్చుకొను సందర్భమునను దక్క తదితరకాలములయం దితఁడు క్రౌర్య స్వభావమునువిడిచి సాత్త్వికగుణసంపన్నుఁడై తనపరిపాలనలోని క్రింది దేశముయొక్క శుభపరంపరలకై పాటుపడియె ననుటకు సందియము లేదు. ఇతఁడు రాజ్యాంగవ్యవహారములను మంత్రి వర్యుఁడును సౌమ్యుఁడు నగు చిలుమరాజు తిప్పరాజను నియోగిపుంగవుని సహాయముతో నైపుణ్యముమీఱ నిర్వర్తించుచు వచ్చెను. ఇతఁ డనేక భూదానములను సువర్ణదానములు మొదలగు హేమాద్రిదానములను భూసురులకుఁ జేయుటయేగాక శ్రీశైలమునకు సర్వజనులు నడిచిపోవుటకై సోపానములను గట్టించి మార్గము సులభము గావించెను. ఇతఁడు శ॥ సం॥ ౧౨౭౩ అనఁగా క్రీ. శ. ౧౩౫౧ వఱకు రాజ్య పరి పాలనమును చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నది. అనపోతనాయని

పరాక్రమమును వర్ణించుచు నొకపూర్వకవి యీక్రింది పద్యమును జెప్పెను.

సీ. అశ్వగేనంతుఁడు హయమును నెక్కిన
దండిరాజులగుండె తల్లడిల్లు
దరిని దర్పకరకరవాలహతికిని
కర్ణాటసేనలు కళవళించు
సంగ్రామపార్థుని చాపటంకృతులకుఁ
దెలుఁగురాజ్యం బెల్ల దిగులుకొనును
బ్రథననిశ్శంకుని బల్లెంబుడాకకు
నుల్కుల్కిపడుచుండు నోఢ్రరాజు
లతఁడు దఱిమినచో నుండఁదరముగాక
పారిది సురధానిరాజులు పొంపుదప్పి
మోటమందిరి సిందూరికోటబయల
సన్నుతఖ్యాతి యనపోతమన్నెరాజు.

మాధవభూపాలుని పరిపాలనావిశేషములు.

దేవరకొండదిగువభాగమున దక్షిణప్రాంతమున నొకపట్టణమును నిర్మించి మాధవపురంబని స్వనామాంకితము గావించి యందుఁ బ్రాజ్యరాజ్యోపవిష్టుఁడై పరిపాలనము చేయుచుండెనని యింతకుఁ బూర్వము వక్కాణించి యున్నాఁడను. ఇతఁడు దిగ్విజయమునందును శత్రురాజుల నడంచుటయందును దన

యన్న యైనయనపోతనాయనికిఁ దోడుగనుండి యమానుష విక్రమంబు నెఱపుటయె గాక రాజ్యాంగైకధురంధరుండును, సర్వశాస్త్రవిశారదుండును, అమాత్యశిఖామణియు, పెద్దన మంత్రివర్యునితనయుండును నగుపోతరాజుయొక్క సహాయముతోఁ బహుజనశ్లాఘాపాత్రముగాఁ బరిపాలనము గావించెను*. హరిశ్చంద్రచరిత్రము ద్విపదకావ్యముగ రచించిన గౌరనామాత్యునికిఁ బెదతండ్రియని గౌరనామాత్యునిహరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములో

" సింగనమాధవక్షితిపాలమణికి
మంగళమూర్తికి మంత్రియై జగతిఁ
బొగడొందు పెద్దన పోతరాజునకుఁ
దగినతమ్ముఁడు యశోధనుఁ డెల్లమంత్రి

---

* "శ్రీమతో మాధవేంద్రస్య రాజ్యాంగైకధురంధరః
మంత్రీ పోతనామాసీత్సర్వశాస్త్రవిశారదః.
యస్యామాత్యశిఖామణేః కవివరస్తోత్రైకపాత్రీకృతాం
మత్వా వాక్పతిరద్య నీతిసుభగాం వాగ్వైఖరీం లజ్జతే
సోయం పెద్దనమంత్రివర్యతనయః శ్రీపోతరాజోన్వహం
దేవస్యాస్య మహోపకారరచనాం సమ్యఙ్ముదాదీకరత్.

ఈశ్లోకములు మాధవభూపాలునిచే సుమామహేశ్వరమున స్థాపితమైనశిలాశాసనములలోనివి. ఈశాసనము వె. నం. చరిత్రముయొక్క అనుబంధములోఁ బ్రకటింపఁబడినది.

చెట్టపట్టంగ నోచినభాగ్యవతికిఁ
జుట్టాలసురభికి సుందరీమణికి
ఘనుఁడు వల్లభమంత్రి గంగాంబ గోరి
గనిన పోచాంబకు గారాబుసుతుఁడ
ధరణి నమాత్యరత్నం బనఁ బరఁగు
ధరణి మంత్రికిఁ గూర్మితమ్ముఁ డఘనుఁడ
భూత నాయకపాదపూజాభిరతుఁడ
గౌతమగోత్రుండ గౌరనాహ్వయుఁడ ''

అనుచరణముల వలన సువిదిత మగుచున్నది. కాఁబట్టి మన పోతరాజు గౌతమగోత్రుఁ డనియు, ఋగ్వేది యనియు, శ్రీశైవమత మవలంబించిననియోగి యనియు తేటపడుచున్న యది. ఇట్టి మంత్రిపుంగవుని సహాయముతో మాధవభూపాలుఁడు తనపాలు రాజ్యమును జనరంజకముగాఁ బరిపాలనము గావించెను. మాధవభూపాలుఁడును శైవమతాభిరతిగల వాఁడు గాని వైష్ణవమతావలంబకుఁడుగాఁడు. ఇతఁడు తన యన్నవలెనె శ్రీశైలమునకు సోపానములను, గొంతవఱకు గోపుర మండపప్రాకారములను గట్టించెను. వెండియు శ్రీశైలోత్తరద్వార మైన|యుమామహేశ్వర క్షేత్రములో నాచంద్రార్కముగా దృఢమైనట్టి శిలామండపము నొకదాని నిర్మింపించెను. మఱియు నుమామహేశ్వరాలయమును దృఢము

గను రమ్యముగను బాషాణములచేఁ గట్టించి శాసనము వ్రాయించెను*. ఇతనికి దేవగిరీంద్రుఁడు మొదలగు పుత్త్రులు జనించి రని సింగభూపాలీయమునఁ బేర్కొనఁబడి యుండెను. ఇతఁడు రామాయణమునకు క్రీ. శ. ౧౨౭౦లో వ్యాఖ్య రచించె నని భైరవకవిప్రణీత మైన శ్రీరంగమహాత్మ్యము యొక్క పీఠికలో శ్రీయుతులు మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు వ్రాయుచు చాటుశ్లోక మని యొకశ్లోకము నుదాహరించి యున్నారు‡. ఈశ్లోకము అనపోతనాయనిమనుమఁ డగు రావు మాధవభూపాలుని గూర్చిన దని యాతనిభార్య యగు నాగాంబిక రాచకొండకుత్తరమున నాగసముద్రమను తటా

---

*"శ్లో. దన్త్యబ్జాక్షరకే శకాబ్దకలితే శివే వర్షేనలే ఫాల్గునే
మాసే దాచయసింగభూపతిసుత శ్శ్రీమాధవో భూధవః
శ్రీశైలోత్తరతోరణే భువి మహేశస్యాలయం నూతనం
పాషాణై స్సుదృఢం సురాసురనుతం రమ్య మ్మృదాచీకరత్."

శాలివాహనశకము ౧౨౭౨ అగు నలసంవత్సరము ఫాల్గునమాసమున దాచయసింగభూపతిసుతుం డగు మాధవనాయఁడు శ్రీశైలోత్తరద్వారమున ఉమామహేశ్వరాలయమును రమ్యముగను దృఢముగను బాషాణములచేఁ గట్టించె నని తాత్పర్యము.

‡శా. శాకాఖ్యే నిధివార్ధిరామశశిగే ష్వబ్దే ప్లవంగే శుభే
మాసే ప్రోష్ఠపదే రఘూద్వహపదే యోరాఘవీయాహ్వయామ్
టీకా మర్థపటుప్రబోధఘటనా మాణిక్యపుష్పాంజలిం
కృత్వా రాజతి రావుమాధవనృపో రామాయణస్య శ్రియే.

కమును దర్శించి వ్రాయించినశిలాశాసనములోని శ్లోకముగా నున్నది. కాఁబట్టి రామాణయమునకు వ్యాఖ్యానము రచించినవాఁడు రామకృష్ణకవిగారు పొరబడి వ్రాసినట్లు, అనపోతనాయనిసోదరుఁ డగు నీమాధవభూపాలుఁడు గాక అనపోతనాయని మనుమఁ డగు రావుమాధవరావని పైనాగాంబిక శాసనము వలన స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది.

ఈ మాధవభూపాలుని పూర్వకవియొకం డీక్రిందిపద్యములలో నభివర్ణించి యుండెను.

సీ. జగమెల్ల నెఱుఁగ శ్రీనగరమున కేరాజు
గోపురసోపానకోటిఁ గూర్చె
నుత్తరద్వారమం దొప్పఁగ నే రాజు
మామహేశ్వరులధామం బొనర్చె
నాంధ్రభూమీశ్వర యవనుల నేరాజు
కడఁదోలి చెలియలికట్ట యయ్యె
నేరాజు తండ్రికై యిందువంశజుల ర
క్తములు నించి తిలోదకములు పోసె
గీ. నతని నుతియింపఁ దరమె సభాంతరముల
సర్వ బిరుదుల కొమరవేశ్యాభుజంగ
చరణనూపురమూరురాయరవిఫాళ
మహితలక్షణు సింగయమాధవేంద్రు."

,, సీ. పరశురాముఁడు తండ్రి పగసాధ్యముగఁ జేసి
తరతరము నృపులతలలు నఱికె
సగరుఁడు తండ్రికై పగఁగొని రోషించి
తాలజంఘాదులతలలు రాల్చె
తెఱిమి యశ్వత్థామ తండ్రికై యెంతయు
నలపాండుసైన్యంబుతలలు దుంచె
మహిమీఁద సింగయ మాధవపూర్వీశుండు
తండ్రికై రాజుల తలలు గోసె
గీ. గాక యబ్బంగి సంగరాంగణములందు
వైరివీరుల గెలువ నెవ్వాఁడు చాలుఁ
దనర భార్గవ సగరులు ద్రౌణి రావు
మాధవుఁడు దక్క శూరులు మఱియుఁ గలరె.

రెండవసింగమనాయనిపరిపాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౩౮౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౪౦౦ వఱకు)

అనపోతభూపాలుని తరువాత రాజ్యభారమును వహించినవాఁడు వాని జ్యేష్ఠకుమారుఁడైనసింగమనాయఁడు. బహమనీరాజ్యాధిపతి యైనమహమూద్‌షాహాయు, కర్ణాటసామ్రాజ్యాధీశ్వరుం డగు రెండవహరిహరమహారాయఁడును సింగమనాయనికి సమకాలికులు. మహమూద్‌షాహ విద్వాంసుఁడు నేకపత్నీవ్రతుఁడుఁ బరోపకారియు నగుటచేతఁ దనప్రభుత్వకాలము

లో యుద్ధములను మాని ప్రజాసౌఖ్యమునే కోరి ప్రవర్తించిన వాఁడగుటచేత మహమ్మదీయులతో సింగమనాయనికి యుద్ధములు లేక పోయినవి. అయినను కర్ణాటసామ్రాజ్యపట్టభద్రుండగు రెండవహరిహరరాయలుమాత్రము రాచకొండరాజ్యమును, కొండవీటిరాజ్యమును వశంవదములుగాఁ జేసికొనుటకై ప్రయత్నములు సలిపి యుండక పోలేదు. ఆహేతువుచేత నాతని సేనాధిపతులకును సింగమనాయనికిని యుద్ధములు జరుగుచు వచ్చెను. శ్రీవీరవిజయహరిహరమహారాయలవారిసైన్యాధ్యక్షుఁడైనవిజయగుండదండనాథుఁడు సింగమనాయనివశంవదునిగాఁ జేసికొనుటకై దండెత్తి వచ్చినప్పుడు కృష్ణాతీరమున నుభయులకు ఘోరయుద్ధము జరిగెను గాని యాయుద్ధమునసింగమనాయనికే విజయము కలిగెను. విజయగుండదండనాయకు డెలిసమస్త్రైన్ను, ఆంధ్రులను జయించి వారిని పర్వతగుహాలలోనికిఁ బఱిమినట్లుగా నతిశయోక్తివాక్యముల నెన్నిఁటిని వ్రాయించుకొన్నను హరిహరమహారాయలకాలమున రాచకొండరాజ్యము గాని కొండవీటిరాజ్యముకాని కర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు వశంవదములు గాలేదు. మఱియును కర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు వశంవదులైనక్షత్రియు లనేకులీతనిరాజ్యమునకు భంగకరముగఁ బ్రవర్తింపుచు ననేకవిధములుగా బాధలు కలిగించుచువచ్చిరి కాని యీతఁడు వారిసం

దళిని నోడించి దేశమునశాంతి నెక్కొలుపుచు వచ్చెను. ఈతనిపినతండ్రికుమారుఁ డగుదేవగిరీంద్రుఁ డను పెద్దవేదగిరి నాయఁడు వేములకొండసమీపమున సత్యకి దేవుని పరాజితుని గావించెను. శ్రీశైలప్రాంతదేశమునఁ గండాళిదేవుఁ డనువాని తో సమరము సలిపి వానిని సంహరించి వాని సేనలను చీకాకు పఱచి పాఱఁద్రోలెను. చాళుక్యదేవుఁ డనురాజు మామిడాలగ్రా మసమీపమునఁ దన్నెదిరింపఁగా నాతనిఁ జక్కడంచి విజయ మును గాంచెను. అనవపల్లిసమీపమునఁ గన్నడదేవుఁడనురాజు ముష్కరుఁడై మార్కొనఁగాఁ బోరసలిపి వానిని జయించెను. ఉత్తరదేశమునుండిశత్రువీరులు పెక్కండ్రు ఏకశిలానగర మును ముట్టడింపఁగాఁ బరవసమున నావీరుల మార్కొని వార లనెల్లరఁ బాఱఁద్రోలి,,ఏకశిలానగరసమీపశాత్రవారణ్యదహ నదావానల'' యను బిరుదమును, 'వేములకొండ రణరంగస్థల వైరిరాజ జీమూతపవన ' యను బిరుదమును వహించుటయె గాక గుండ్రదండ్రాయఁ డనుమహాశత్రువును పౌరుషముతో నెదుర్కొని యుక్కడంచెను.

ఇట్లుపితృవ్యునిపుత్రుఁడగు పెదవేదగిరినాయనిసహాయముతో సింగభూపాలుఁ డవక్రమలీల శత్రురాజుల నిరవశేషము గావించి దేశమునకు నెమ్మదిని గలిగించి ప్రజలకు సౌఖ్యప్రద మగు నట్లు పరిపాలనము గావించెను.

సర్వజ్ఞ సింగభూపతి విషయము.

ఈసింగమనాయఁడే విద్వాంసుఁడై రసార్ణవసుధాకరాది సంస్కృత గ్రంథనిర్మాత యై సర్వజ్ఞబిరుదము గాంచినవాఁడని వెలుగోటివారివంశచరిత్రమునందుఁ జెప్పఁబడి సర్వజ్ఞ సింగభూపతి యెవ రను విషయము విశేషముగాఁ జర్చింపఁబడినది. ఈసింగభూపతి రసార్ణవసుధాకర మనునామాంతరముగల సింగభూపాలీయ మను నలంకారశాస్త్రమును సంగీత రత్నాకరవ్యాఖ్యను మఱికొన్ని సంస్కృతగ్రంథములను రచియించెనఁట రసార్ణవసుధాకర మనుగ్రంథము క్రీస్తుశకము పదునాలుగవశతాబ్ద్యుత్తరభాగమున సింగభూపతి రచియించినట్లున్నది. ఈరసార్ణవసుధాకర మనుగ్రంథము రసనాటకాది విషయకమై మూఁడుల్లాసములుగా నేర్పరుపఁబడిన యత్యుత్తమప్రబంధముగా నున్నది. కావ్యపంచకమునకు వ్యాఖ్య యొనరించి మహామహోపాధ్యాయుఁ డను మహాఖ్యాతి వహించిన కోలచల మల్లినాథసూరిచేఁ దనవ్యాఖ్యలయం దచ్చటచ్చటఁ బ్రమాణముగా నుదాహరింపఁబడినది. ఇంతియగాక అలంకారశిరోమణియందుఁ బ్రతాపరుద్ర యశోభూషణ వ్యాఖ్యానమునందును, శాకుంతల, బాలరామాయణాది నాటకవ్యాఖ్యా ద్యనేకగ్రంథములయందును బ్రమాణముగాఁ దీసికొనఁబడినది.*

---

*ముద్రిత రసార్ణవసుధాకరగ్రంథముయొక్క యుపోద్ఘాతములో నిట్లున్నది.
"మల్లినాథేన చ బహవో౽స్మాద్గ్రన్థా త్ప్రముద్ధృతా
రఘువంశాదివ్యాఖ్యానేషు లిఖితా దృశ్యన్తే."

వెలుగోటివారివంశచరిత్రగ్రంథకర్తలు సర్వజ్ఞసింగభూపతి యెవ రను విషయమును గూర్చి విశేషముగాఁ జర్చించి వీరని వారని యెవ్వరిని నిర్ధారణ సేయఁజాలక తుదకు సింగమనామధేయుల నిరువురను సర్వజ్ఞులను గావించి విడిచి పెట్టిరి. అనపోతభూపాలునితరువాత రాజ్యభారమును వహించిన యతనిపుత్త్రుఁడగు నీసింగమనాయఁడు సర్వజ్ఞసింగభూపతి యగునేమో మనము నిర్ధారింపవలసి యున్నది. రసార్ణవసుధాకరకర్త యన బరఁగు సర్వజ్ఞసింగభూపాలుఁడు వైష్ణవమతాభినివిష్టుఁడై తన యాస్థానమునుండి కొన్ని మతరహస్యములను దెలిసికొని వచ్చుటకు వైష్ణవులను గొందఱదేశికులయొద్దకు నంపె ననియు దేశికాచార్యులవారును రహస్యసందేశ, తత్త్వసందేశ, సుభాషితనీవ్యాదిగ్రంథముల రచియించి సింగభూపాలునికొఱ కని పెననియు నొకయైతిహ్యము కలదు. వేదాంతదేశికులవారు క్రీ. శ. ౧౨౭౦ మొదలుకొని ౧౩౭౦ వఱకుఁ గలరని గురుపరంపరాప్రభావములోని

"శ్లో. శ్రధియోగ్యే శకే శుక్లఉదభూ ద్వేంకటేశ్వరః
లబ్ధప్రియే శకే ప్రాయాత్సౌమ్యేన పరమం పదమ్."

అనుశ్లోకమువలనఁ దెలిసికొనుచున్నారము. దేశికులవారి యపర వయస్సులో మనయీసింగమనాయఁ డుండిన నుండ వచ్చును గాని మఱియొక యభ్యంతరము గలుగుచున్నది. దేశికులు తత్త్వసందేశోపసంహారమున——

శ్లో. త్రివిధచిదచిదీశలక్షణం తే
యతిపతియామునభాషితే నియోక్తుః
ఇహ మితి నిగమాంతదేశికేన
ప్రతిసమదిశ్యత మాధవాత్మజస్య."

అనియున్నది. విశిష్టాద్వైతమతమును గుఱించి గ్రంథము వ్రాసి పంపుమని నియోగించిన మాధవాత్మజునికి వేదాంతదేశికునిచే నిది బదులు పంపఁబడెనని తాత్పర్యము.

ఈమాధవాత్మజునే తరువాతివైష్ణవగ్రంథములు సర్వజ్ఞసింగభూపాలునిగా వ్రాయుచున్నవి*. కాని మనసింగమనాయని తండ్రి అనపోతభూపాలుఁడు కాని మాధవభూపాలుఁడు కాఁడని రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమువలననే స్పష్ట మగుచున్నది. ,, దేశికులవారు 'మాధవాత్మజస్య' అని వ్రాసిన విశేషణము అనపోతాత్మజుఁడైన యేడవతరము సింగభూపతికి సంబంధింపదు. కావున మాధవాత్మజస్య యని చెప్పినది పొరపాటుగా నుండవచ్చును. లేదా, మాధవాత్మజుఁడైన మఱియొకసింగభూపతి యాకాలమున నుండవచ్చును." అని వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు వక్కాణింపఁబడియున్నది.

---

* శ్లో. వ్యాఖ్యాకృచ్ఛకటోపముఖ్యవచసాం సర్వజ్ఞసింహాయ స
ద్రాక్షే తత్త్వహితాత్మకాని రచయన్ సూక్తాని యః ప్రాహిణోత్.

ఆచార్యద్వాత్రింశత్.

అనపోతనాయనితమ్ముఁ డగుమాధవనాయఁడు గొప్పప్రభావముగలవాఁడనియు నతనికి దేవగిరీంద్రుఁడు మొదలుగాఁ గలవారు వంశకరు లగుపుత్త్రులు గలిగి రనియు రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమునఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత మైసూరునందుండు శ్రీప్రస్తుతపరకాలస్వాములవారు మాధవాత్మజులలో నొకసింగమనాయఁ డుండిన నుండవచ్చు నని వ్రాసినారఁట! కాని అనపోతాత్మజుఁ డైనయీసింగమనాయని సర్వజ్ఞసింగభూపతి యని చెప్ప సాహసింపరైరి. దేశికులవారు మాధవాత్మజుఁడని వ్రాసెనే కాని సింగమహీపతి యనికూడఁ జెప్పి యుండలేదు.

శ్లో. తత శ్చ సర్వజ్ఞనృసింహభూపః
ప్రాగేవరామానుజదర్శనస్థః
తీవ్రం ముముక్షా మధిగత్య తస్మి
న్నరో భరన్యాస మపేక్షతే స్మ.
శ్రీవైష్ణవాగ్ర్యా అపి తత్ప్రయుక్తాః
ప్రణమ్య భూయః పదపద్మ మస్య
ముముక్షు మేనం గురుసార్వభౌమే
సమర్పయామాసు రనన్యరక్షమ్.
సోఽయం మహాకారుణికాగ్రగణ్యో
నిజాంతరంగై ర్వినివేదితార్థః
అంగీచకార స్వయ మేవ రక్షా
భరం ముముక్షుప్రవరస్య తస్య.

నిగమాంతదేశికసచ్చరిత్రరత్నావళి.

ఇతర వైష్ణవగ్రంథములు మాత్రము మాధవాత్మజుని సర్వజ్ఞ సింగమనాయఁ డనుచున్నవి. పరకాలస్వాములవారు వ్రాసినట్లు అనపోతభూపాలునిసోదరుఁ డగుమాధవునిపుత్త్రులు దేవగిరీంద్రాదులలో నొకసింగమనాయఁ డుండి యతఁడే సర్వజ్ఞబిరుదము వహించినవాఁ డైనయెడల నిరువురు సింగమనామధేయు లేకకాలమున నొకరు రాచకొండయందును మఱియొకరు దేవరకొండయందున బరిపాలనము చేయుచుండి రని మన మూహింపవలసినది గదా. అట్లయినయెడల మాధవాత్మజునిజ్యేష్ఠకుమారుఁ డైన దేవగిరీంద్రుఁ డను దేవగిరినాయని నగస్త్యభ్రాత యని విడిచిపెట్టవలసినదా? సర్వజ్ఞబిరుదమువహించినసింగమనాయఁ డనుకొడుకే మాధవున కున్నయెడల తనమూవురుపుత్త్రులను గూడ నతిశయోక్తులతో నభివర్ణించుకొన్నరసార్ణవసుధాకర గ్రంథకర్త మహావిద్వాంసుఁ డనిప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన పితృవ్యపుత్త్రుని నుదాహరింపక విడిచిపెట్టుట యసూయచేత నని యూహింతమా?

ఎట్లయిన నీయూహ పొసఁగ నేరదు. దేశికులవారిచే రచియింపఁబడినసుభాషితనీవి యనుగ్రంథము రత్నపేటిక యను వ్యాఖ్యతో ముద్రింపఁ బడినది. రత్నపేటికలో సింగపనాయని పేరునకు సర్వజ్ఞబిరుదము చేర్పఁబడి యుండ లేదనియు, సింగమనాయఁడు రాజమహేంద్రనగరమున నివసించి యుండి విశిష్టా

ద్వైతమతసిద్ధాంతముల బోధించుటకు గురువులను శ్రీరంగము నుండి రప్పించుచుండెననియు రత్నపేటిక వ్యాఖ్యానములో వ్రాయఁబడి యున్నదనియు నేతద్గ్రంథసంపాదకులు తమయుపోద్ఘాతమున నుడివి యున్నారు. సింగమనాయుని వెలుగోటివారి వంశమునకు సంబంధించినసర్వజ్ఞసింగమనాయనిగా ధ్రువపఱచుట సంశయింపఁదగినదనియు వేదాంతదేశికులచే గ్రంథములంబడసినది కోరుకొండదుర్గమును పాలించినముమ్మడినాయకుని తమ్ముఁడగుసింగమనాయకుఁడనితలంపవచ్చునని దొరతనము వారిశాసనపరిశోధకులు వ్రాయుచున్నారు‡. అయినను వీరు చెప్పినట్లు ముమ్మడీంద్రుని సోదరుఁడైనసింగమనాయఁడే దేశి

‡ One of Dasika's Poems the సుభాషితనీవి with its commentory Ratnapetika has been edited by Mr. Narasimha Aiyangar in the Vani Vilas Press, Srirangam. He has pointed out in the introduction to the name of Singappa Nayaka is not found in the Ratna Petika. The latter commentary says that Singa was living at Rajahmahendranagara and was receiving teachers from Srirangam for explaining to him the tenets of Vishnavaswamin which he was much interested. The identification of Singa with Sarvajna Singa of the Venkatagiri family or with his grand-father Singa Prabhu has to remain very doubtful since

కులవారిశిష్యుఁ డని యొప్పుకొందమన్నను 'మాధవాత్మజస్య' అను దేశికులవారిపలుకు వీరినిఁగూడ బాధించుచున్నది. కోరుకొండసింగపనాయనితండ్రి కూనభూపాలుఁ డని కోరుకొండశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. కాని దేశికులవా రుదాహరించిన శిష్యుఁడు మాధవాత్మజుఁ డెవ్వఁడో తెలియరాదు. అనపోతభూపాలునికొడుకు సింగమనాయఁడు సర్వజ్ఞభూపతి కాఁడని మఱికొన్నివృత్తాంతములచే ఋజువు చేయవచ్చును. బమ్మెరపోతరాజకృత మని చెప్పఁబడెడిభోగినీదండకము సర్వజ్ఞసింగమనాయని కంకితము గావింపఁబడినది. అందు "కుమారాన్నపోతావనీనాథసూను-, పోతమాంబాలసద్గర్భముక్తామణికి" అని వ్రాయఁబడియుండుటచేత సర్వజ్ఞసింగమనాయనితండ్రి కుమారాన్నపోతానాయఁ డనియు, తల్లి పోచాంబ యనియుఁ దెలియుచున్నది. ఈసింగమనాయనితల్లి అన్నపూర్ణాదేవి, తండ్రి అనపోతనాయఁడు నని రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమువలననే వేద్యమగుచున్నది. శ్రీనాథుఁడు సర్వజ్ఞసింగమనాయనిసభకుఁబోవు

---

the Zamindars of Venkatagiri family could hardly have extended their power so far north as Rajahmundry.

It is not unlikely that Singa the people for whom Vedanta Desika wrote his works is to be identified with Singaya Nayaka of Korukonda. (*Annual Report on Epigraphy*, 1913 *para* 71).

చు శారదనుద్దేశించి చెప్పినపద్య మాంధ్రసారస్వతము నలంకరించియున్నదిగదా. ప్రౌఢదేవరాయలయాస్థానకవి యగుడిండిమకవిసార్వభౌముని నుద్భటవివాదప్రౌఢిచే గెలిచి వానికంచుఢక్క పగులఁ గొట్టించి కర్ణాటాధీశునిముత్యాలశాలలో స్వర్ణాభిషేకమును బొందినతరువాతగదా చెప్పినపద్యమంతకు బూర్వమం దుండినహరిహరరాయలకు సమకాలికుఁ డగునీ సింగమనాయనియాస్థానమునకు వచ్చి చెప్పుటయెట్లుపొసఁగినది? కాఁబట్టి యీతనియాస్థానమునకు శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు వచ్చి 'సీనారటంకారా' మను పద్యము చదివి యుండలే దనుట స్పష్టము గదా? ఈహేతువులచేత అనపోతభూపాలునిపుత్త్రుఁడైనసింగమనాయునికి సర్వజ్ఞబిరుదము లే దని ఘంటాపథముగఁ జాటవచ్చును. ఇంతియ గాక రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమున కీసింగమనాయఁడు కర్త యనుట గూడ సందేహింపవలసినవిషయముగా నున్నది. "రసార్ణవ సుధాకరకర్తృత్వము సింగభూపాలునిపై నారోపింపఁబడినది కాని వాస్తవమున కాగ్రంథము నాతఁడు రచించి యెఱుఁగఁడు. ఆగ్రంథము నామూలాగ్రముగాఁ బరిశీలించువారికిట్లు స్పష్టముగాఁ దోఁపక పోవదు" అని వేటూరుప్రభాకరశాస్త్రిగారు "కనకాభిషేక" మనుచిన్నపొత్తమున వ్రాసి యున్నారు. ఈ సింగమనాయఁడు విద్వాంసుఁడైన నగుఁ గాక యితఁడు రసార్ణవసుధాకరగ్రంథకర్త కాఁడనియు.

సర్వజ్ఞబిరుద మీతనికి లేదనియు నిస్సంశయముగా నుడువ వచ్చును*.

గౌరనమహాకవి చరిత్రము.

అనపోతసింగమనాయనికాలమునను, ఇతనికుమారుఁ డగు మాధవునికాలమునను గౌరనమహాకవి యుండి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును, నవనాథోపాఖ్యానమును, నిర్దుష్టము లైన ద్విపదకావ్యములనుగా రచించి యాంధ్రసారస్వతమునకు వన్నె దెచ్చినవాఁడు. మిక్కిలి రసవత్తరముగా నాంధ్రమున హరిశ్చంద్రకథ వ్రాసి ప్రసిద్ధి గన్నవారిలో నితఁడే మొట్టమొదటి వాఁడు. ఇతని గ్రంథమును జూచియె శంకరకవి, శరభకవి, రామరాజభూషణుఁడు హరిశ్చంద్రచరిత్రములను వ్రాసి యున్నారు. గౌరనమహాకవి యాంధ్రకావ్యములను మాత్రమె గాక సంస్కృతమున లక్షణదీపిక యను ఛందశ్శాస్త్రమును గూడ రచియించెను. లక్షణదీపికలో ,, అస్తి ప్రశస్తావనిపాలమౌళిరత్నావళీరంజితపాదపీఠః। రేచెర్లవంశార్ణవ

---

*శ్రీనాథకవిని గూర్చి వ్రాయునపుడీవిషయమును గూర్చి విశేషముగాఁ జర్చించి సిద్ధాంతము చేయఁబడి యున్నది గావున నీసింగమనాయఁడు సర్వజ్ఞసింగమనాయఁడు మాత్రము కాఁడని చెప్పి విరమించుచున్నాఁడను. రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమును రావుమాధవరావుకాలముననో తరువాతికాలముననో యున్న మల్లినాథసూరియె రచించి సింగమనాయని పేరుపెట్టి యుండెనని యొకప్రతీతి గలదు. ఎంతవఱకు నిజమో తెలియరాదు.

పూర్ణచంద్రో మహాబల స్సింగయమాధవేంద్రః" అని చెప్పఁబడి యుండుటచేతను, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున

" సింగనమాధవక్షితిపాలమణికి
మంగళమూర్తికి మంత్రియై జగతిఁ
బొగడొందు పెద్దనపోతరాజు"

అని తన పెద్దతండ్రి పోతరాజు మంత్రిగా నుండినట్లు చెప్పి యుండుటచేత గౌరనమహాకవి అనపోతసింగనికాలమునను సింగనమాధవునికాలమునను జీవించి యుండు నని మనము నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఏతత్కవిరచిత మైన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునకు లఘుటీక వ్రాసిన తంజనగరము తేవప్పెరుమాళ్లయ్యగారు "ఇతని శైలి మిక్కిలి రసవంత మై వర్ణనాచమత్కృతియుఁ బాక వైలక్ష్యమును గలిగి ముద్దులు గులుకుచుఁ దద్దయు మృదు వై యుండును. తిక్కనవలెఁ దఱుచుగా నచ్చ తెనుంగుపదములను గాని, దగు కొలందిని విడిపలుకులనే బెడఁగుగా నల్లి భావ మంతయుఁ జిత్రించి, రసంబుఁ జిప్పిలం జేయుచాతురి యీకవియందును జాలఁ గలదు. ఆయారసముల కనురూపముగాఁ బదము లలవరించి మిక్కిలియు స్వభావానుగుణముగా వర్ణనములు సేయుటయం దీకవి యసమానుఁడు. సాబ గైనస్వభావోక్తులును, జాతీయములును, లోకోక్తులును సందసందర్భముల నెరసి బెరసి యీతని కవిత

కెంతయు మురువు గూర్చుచుండును. విద్వద్గోష్ఠి మొదలుగా వెంగలి ముచ్చటవఱకును, సార్వభౌముఁ డాదిగా సేవకుని పర్యంతమును, స్వర్గము మున్నుగా శ్మశానవాటిదనుకను నిట్లయ్యైపదవుల యుచ్చనీచకాష్ఠలును దదవాంతరదశలును గలుగుపాత్రములకుఁ గథాసందర్భమున కనుగుణముగా వేషములను బొందుపఱిచి, తత్తదుచితపరిభాషాదిపరికరము కొఱవడనట్లు రచించురచనలు మిక్కిలి పొంకములును ప్రౌఢములును రమణీయములు నై కవిరసజ్ఞతాపటిమను, లౌకికపరిజ్ఞానగౌరవమును, వర్ణనాప్రాగల్భ్యమును బ్రకటించుచున్నవి. ఏది చెప్పినను, ఏపాత్రమును జిత్రించినను, బదాడంబరమును సమాసారభటియు లేక సరసములైన తేటపదముల సొగసుగాఁ గూర్చి కోరినరసము లొలికించుచున్నాఁడు. మఱియు శబ్దవిస్తరమునకును వర్ణనాబాహుళ్యమునకునుఁ జొరక యొకకొన్ని బంతులలోఁ దలఁచినవర్ణనము నర్థగౌరవమునం జేసి మెచ్చులుగులుక, రసము చిప్పిలునంత రంజకముగాను మోమున వ్రేలునంత విశదముగాను వర్ణనము సేయుటయం దితఁడు దిట్ట.'' అని కవిశక్తులను విశేషముగా శ్లాఘించి యున్నారు, వీరివాక్యములలో నతిశయోక్తు లేవియును లే వని తన్మహాకవిరచితగ్రంథములం జదివినవారికి విదితము గాక మానదు.*

* కొలఁది హరిశ్చంద్రుగుణములు వొగడఁ
దను వెల్ల సత్యంబు తలఁ పెల్లఁ గరుణ

అనపోత మాధవభూపాలుర పరిపాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౪౦౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౪౩౦ వఱకు).

అనపోతసింగమనాయనికి, అనపోతనాయఁడు, దాచానాయఁడు, వల్లభనాయఁడు, వేదగిరినాయఁడు, దామానాయఁడు,

---

పను లెల్ల ధర్మంబు పలు కెల్లఁ బ్రియము
బొంకు నాలుకకుఁ జేర్చుట కాని వావి
యింక నన్నియుఁ జెప్ప నేమికారణము.

*　　*　　*　　*　　*

సుందరి గా దిది సొబగురాయంచ
యంచ గా దిది నడపారు క్రొమ్మించు
మించు గా దిది గాచ మెచ్చులప్రతిమ
ప్రతిమ గా దిది పచ్చిపగడంపులతిక
లతిక గా దిది నవలావణ్యసరసి.

*　　*　　*　　*　　*

వెన్నముద్దకు రూపు వెట్టినమాడ్కి-
నున్న మెత్తనిమేన నొప్పెడివాఁడు
ఎన్నఁడు నెండఁ గన్నెఱుఁగనినివు
కన్నుల ముత్యాలు గాఱ నేడ్చెడిని
నే చెల్లనో యమ్మ ఝూచక్క. నన్న
రాచతేజము గలరత్నాలపెట్టె
నసువ నెట్లోర్చునో నాముద్దుఁజిలుక
కసుపు చుఱుక్కను గన్నవారికిని.

*　　*　　*　　*　　*

మాదానాయఁడు నను నార్వులు పుత్రు లున్నట్లుగా రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమున వాకొనఁబడి యుండెను*, వీరిలో జ్యేష్ఠుఁ డగుఅనపోతానాయఁడు తొలుతను మాదానాయఁడనుమాధవనాయఁడు తరువాతను రాజ్యభారమును వహించి పరిపాలనము గావించిరి. రసార్ణవసుధాకరగ్రంథములో సింగమనాయఁడు తనపెద్దకుమారుఁడు గుణములచేఁ బ్రసిద్ధుఁ డై సౌందర్యమున నకులుని, ధనుర్విద్యయం దర్జునుని, నిరూఢమైనభుజపరాక్రమమునందు భీముని, సత్యోక్తి యందు ధర్మరాజును, దానమందుఁ గర్ణుని జయించె నని యభివర్ణించి

"లెక్కింప నపకీర్తి లేనిజీవనము
నిక్కంబుగా నొక్కనిమిషంబె చాలు"
"పనుపడ మొగిలులోపలి నీళ్లునమ్మి
దానినీళ్లు చల్లవేసుఱు నెందు గలఁడే"
"ఱంతుగా నాఁబోతు ఱంకె వేసినను
గంతులు దన్నునే కంఠీరవంబు"
"కులము ప్రధానమే గుణము లేకున్న
గలశాబ్ధిఁ బుట్టదే కాలకూటంబు"
"పంద నందఱు బాధ పఱతురు గాని
యెందు సాహసుని దిక్కెవ్వరుఁ బోరు"

* "శ్లో॥ అనపోతదాచవల్లభవేదగిరిస్వామిదామమాదాభిఖ్యైః"

యున్నాఁడు*. కొడుకుల నీవిధముగా వర్ణించిన గ్రంథకర్తలు సింగమనాయఁడు దక్క మఱియెవ్వరును గానరారు. ఇతఁడు సమ్మెటసోమరాజును జయించి సరిపల్లరాజులను సంహరించి 'పట్టుతలాటాంక' అనుబిరుదమును, 'రాయవేశ్యాభుజంగ' అను బిరుదమును బొందినాఁడఁట! ఒకపూర్వకవి యీతని నీక్రింది పద్యములో నభివర్ణించియున్నాఁడు.

సీ. పటుసోమకులరాజపరశురామాంకుఁడై
సమ్మెటసోముని జక్కఁ జేసె
ఖడ్గనారాయణగాయగోవాలుఁడై
సరిపల్లెరాజుల సంహరించె
పట్టుతలాటాంకబల్లరగండఁడై
యనవేమరెడ్డిని నాజిఁ దునిమె

* "శ్లో॥ తత్రాద్యః ప్రథితః కుమారతిలక శ్శ్రీయన్నపోతో గుణై
రేకస్యాగ్రజ మాత్మరూపవిభవే రూపే ద్వయో రగ్రజమ్
ఆరూఢత్రితయాగ్రజం విజయతే దుర్వారదోర్విక్రమే
సత్యోక్తౌ చతురగ్రజం వితరణే కించాపి పఞ్చాగ్రజమ్.

"శ్లో॥ పుత్త్రై రన్యైశ్చ సహయై స్స్వయం సింగమహీపతిః
షడ్భిః ప్రతిష్ఠా మయతే స్వామీ వాడ్గై స్సుసఙ్గతైః."

షడంగములతోఁ గూడుకొన్న రాజువలె నీతిమంతు లగునాఱుగురి పుత్త్రులతో రావుసింగభూపతి ప్రతిష్ఠను బొందుచున్నాఁ డనితాత్పర్యము.

జగమందు రాయవేశ్యాభుజంగాంకుఁ డై
సురథానిబలముల సొరిది గెల్చె
గీ. ధరణి నాతఁడు భీమప్రతాపవిజయ
బాహుబలశాలి నిత్యసౌభాగ్యశీలి
లలితసుగుణుండు రేచెర్లకులపవిత్రుఁ
డనఁగ నెలసెను సింగయయన్నవిభుఁడు."

ఈపైపద్యములో ననవేమరెడ్డిని అనపోతనాయఁడు సంహరించె నని చెప్పినమాట సత్య మని విశ్వసింపరాదు. అనవేమరెడ్డి కొండవీటిరాజ్యమును క్రీ. శ. ౧౩౭౭ వఱకును బరిపాలనము చేసెను. అనపోతనాయనికాలమందున్నవాఁడు కోమటి వేమారెడ్డికాని అనవేమారెడ్డి కాఁడు. అనపోతనాయఁడు గండికోటదుర్గముపై దండెత్తి పోయి ముట్టడి వేయఁగ తద్దుర్గాధ్యక్షుఁ డగుపోలేపల్లిబుక్కరాజు రాత్రి వచ్చి మోసముతో నీయనపోతానాయనిఁ జంపెనఁట. ఈపోలేపల్లిబుక్కరాజు మిక్కిలి ప్రసిద్ధపురుషుఁ డనియు, సామాన్యుఁడు గాఁడనియు వీనిపైఁ జెప్పిన యీక్రిందిచాటుపద్యములవలన వేద్యము కాఁగలదు.

సీ. కొలువులో మీసాలు కొనలు దిద్దఁగ వచ్చుఁ
జికిలి పేనాకత్తి చిమ్మవచ్చు
మేలైనయంగీలు మెఱసి తొడ్గగ వచ్చు

సతులు చూడఁగ నెమ్మె సలుప వచ్చు
గరడిసాదనఁ జూచి ఘాత సేయఁగ వచ్చు
బిరుదులు చదువంగ బిగియవచ్చు

* * * *

గీ. కాక యరి నని వ్రేయ సత్కవుల కీయ
నీవె నేర్తువు ధరలోన నేర్పు మెఱయఁ
బరమకల్యాణ! నూతనపంచబాణ;
భానుతాటోప! తిమ్మయబుక్కభూప.

సీ. కలగుండ్లు వడఁబారు కన్పించుదుర్గాలు
కడఁగి భగ్గున విచ్చుగండవిండ్లు
పెంధూళి పైఁ గప్పి భీతిల్లుఁ గోటలు
కమలి భస్మంబులౌ గాననములు
చీకాకుపడుదొడ్డసింహాసనంబులు
హల్లకల్లోలమౌ నష్టదిశలు
గగ్గులకాఁడౌను గడి మన్నెభూములు
పంచబంగాళమౌ పట్టణములు

గీ. గర్వదుర్వారభూపసంఘములలోన
నుట్టిపడ్డట్టు నీధాటి పుట్టినపుడె
మన్నెశార్దూల! రిపుమన్నెమర్త్యజాల
భానుతాటోప! తిమ్మయ బుక్కభూప!

సీ. మత్తారిరాజన్యమకుటంబులనె కాని
 పాదంబు చాపఁడు బలిమి మెఱసి
బిరుదాడురాజుల పేరురమ్మునె కాని
 మన్నెబెబ్బులిబాకు మహి నిడండు
పచరించు రిపురాజపట్టణంబునె గాని
 వాజి నెక్కఁడండ్రు రాజసమున
కపటరాజ కఠోరకంఠరక్తమె గాని
 యడిదంబు కడుగఁ డాహవమునందు
గీ. మన్నెమాత్రుండె గండరిమన్నెమావు
మలయఁబిత్తరి మన్నీలమగలమగఁడు
దండిమన్నీలవలపుల మిండగీడు
భోగసురరాజు తిమ్మనయబుక్కరాజు.
సీ. అనిలోన వీఁగి వచ్చి యందల మెక్కునే
 ముక్కు సెవు ల్లేని మొండిగాక
పోరిలోఁ గుఱ్ఱంబు పాలియించి వచ్చునే
 గుటిచెడ్డగుఱ్ఱాలగోవు గాక
బవరంబునకుఁ బోయి పతికి వంచన చేసి
 తొలఁగునే బణ్ణంగి దూబ గాక
ఏలినపతిసొమ్ము నెల్లకాలము దిని
 పాఱిపో నెంచునె పంద గాక

గీ. సమరతలమునఁ దనప్రాణసతి దలంచి
సుఖము గోరునె జోగులసుతుఁడు గాక
యనుచు గెల్వంగ నేర్తు వీవావహమున
భూనుతాటోప ! తిమ్మయబుక్కభూప !

అనపోతానాయనితమ్ముఁడు చినసింగమనాయఁడు తన యన్నను బుక్కరాజు మోసమున సంహరించినసంగతి విని కోపోద్దీపితుఁడై తనబావమఱంది యగు జూపల్లికొండమనాయనిఁ బిలిచి "మా యన్నను గపటముచేఁ జంపినబుక్కరాజుతల దీసికొని రావలసిన"దని చెప్పి పంపె ననియు, తదాజ్ఞానుసార మాకొండమనాయఁ డనేక సేనాసమేతుఁడై పోతేపల్లి బుక్కరాజుమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోయిన నాబుక్కరాజు కొండమనాయనితో యుద్ధముఁ జేయ వెఱచి పాఱిచేటికోటలో డాఁగఁగాఁ గొండమనాయఁ డాకోట యెక్కి లోపలికి దిగి బుక్కరాజును బట్టుకొనియె ననియు, అంత నాతఁడు శరణము వేఁడఁగా నతని కభయమిచ్చి యతనిం దీసికొని సింగమనాయనిసభకుఁ దెచ్చి నే నితని కభయమిచ్చితిని గాన నితని ప్రాణము రక్షింపుఁ డని ప్రార్థింపఁగా సింగమనాయఁడు గరుణించి బుక్కరాజును గాపాడె ననియు వెలుగోటివారివంశచరిత్రమున వక్కాణింపఁబడి యున్నది*.

*అనపోతసింగమనాయని పుత్త్రులని రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమునం

ఫిరోజ్‌షాహ పద్మనాయకులతోఁ బోరి పాఱిపోవుట.

రెండవ యనపోతభూపాలునికిఁ బిమ్మట నాతనిసోదరులలో నైదవవాఁ డగురావుమాధవరావు రాచకొండలో రాజ్యభారమును వహించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతనిపరిపాలనకాలముననే అనఁగా క్రీ. శ. ౧౪౧౭ వ సంవత్సరమున బహమనీరాజ్యాధిపతి యైనఫిరోజ్‌షాహ నిర్హేతుకముగా లక్షసైన్యముతో

చేర్కొనంబడిన యార్వురు పుత్త్రులలోను చినసింగమనాయనిపేరు గనంబడదు. అనపోతనాయఁడు, దాచానాయఁడు, వల్లభనాయఁడు, వేదగిరినాయఁడు, దామానాయఁడు, మాదానాయఁడు నని యార్వురపేరులు మాత్ర మాగ్రంథమునఁ గానంబడుచున్నవి. వీరిలో వేదగిరిస్వామియె చినసింగమనాయఁ డని వెలుగోటివారివంశచరిత్రగ్రంథకర్తలు పేర్కొనుచు వేదగిరిలో వేంచేసియున్నస్వామి నరసింహుఁ డగుటచేత వేదగిరిస్వామి యన నరసింహుఁ డని యర్థము గ్రహింపవలసి యుండు నని కారణము నొకదానిఁ గూడ వ్యక్తపఱచి యున్నాఁడు. ఇట్లర్థము వ్యక్తీకరింపకున్నయెడల పదవతరము సింగమనాయనిసర్వజ్ఞభూపుని చేయుటకు ప్రతిబంధకముగా నుండును. ఏమన సర్వజ్ఞభూపునిపితామహుఁడు రావుసింగక్షమానాథుఁ డని భోగినీదండకమున వక్కాణింపఁబడియుండుటచేతను, రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమున సింగమనాయనిపుత్త్రులలోఁ బెద్దవాఁ డగు ననపోతనాయనికి సింగమనాయఁ డను పేరుగలతమ్ముఁడు లేకుండుటచేతను, వీరు సర్వజ్ఞసింగమనాయని పితామహుఁ డగురావుసింగక్షమాపాలుఁ డెతఁడో నిరూపింపవలసియున్నది గావున వేదగిరిస్వామియనఁగా నరసింహుఁ డని యర్థము చెప్పి యతఁడే సర్వజ్ఞసింగభూపతితాత యగురావుసింగక్షమానాథుఁ డని పేర్కొనియుండిరి.

తెలుఁగుదేశముపై దండెత్తి వచ్చి పానుగల్లుదుర్గమును ముట్ట డించెను. ఈదుర్గము రేచెర్లవంశజు లైనపద్మనాయకవీరుల వశమునం దుండుటవలన రెండుసంవత్సరములకాలము ముట్ట డించి చుట్టుముట్టుకొనియున్నను పద్మనాయకులబలిమి యెట్టిదో కాని యాతనికి వశపఱచియుండలేదు. ఈపానుగల్లుదుర్గ మాదవానిదుర్గమునకు నుత్తరమున డెబ్బదిమైళ్ళదూరమున నున్నది. రెండుసంవత్సరములకాలము ముట్టడించి యున్నతరువాత ఫిరోజ్‌షాహసైనికులలో కలరా మున్నగు వ్యాధులు సంభవించి కొంతసైన్యము నశించెను. తురకసర్దారు లనేకులు పద్మనాయకవీరులధాటికి నిలువఁ జాలకయు, క్రూరవ్యాధుల పీడభరింపలేకయుఁ బలాయను లై వచ్చినదారిని బట్టి వారివారి జాగీరులకుఁ బోయిరి. తుదకు ఫిరోజ్‌షాహ భగ్నమనోరథుఁడై సిగ్గునుబోనాడి పాఱిపోవలసివచ్చెను. తెలుఁగుసర్దారులలో ముఖ్యుఁడును మొదటిమాధవభూపాలుని మనుమఁడును, పెదవేదగిరినాయనికుమారుఁడు నగురామచంద్రనాయఁడు ఫిరోజ్ షాహను వానిసైన్యములను వెంటాడించి వానివజీరుఁ డగు "మీూర్-పైజ్-ఉల్లా" అను వానిని సంహరించి బండికనుమ సమీపమున వాని కనేకవిధము లైనబాధలను గల్పించి పరిభవించి యదివఱకుఁ దురుష్కులు పెట్టినబాధలకు వడ్డితోఁ గూడ నప్పుతీర్చి కసితీర్చుకొనియెను. ఈయుద్ధమునందు రామ

చంద్రనాయనికి తమ్ముఁడు కుమారమాధవనాయఁడు తో డ్పడి విజయమునకుఁ గారణభూతుఁ డయ్యె. ఒకకవి రామచంద్రనాయనిగూర్చి యీక్రిందిపద్యమును జెప్పి శ్లాఘించెను.

"సీ. కుంట్లూరియిమ్మని గూల్చినయెఱదాచ
భూతలాధిపుఁడు మీతాతతాత
యనిలోన మచ్చగన్నయను ద్రుంచిన సింగ
ధారుణీశ్వరుఁడు మీతాతతండ్రి
తోడరిభాండారముమ్మడిని నాజి నడంచి
తనరుమాధవుఁడు నీతండ్రి తండ్రి
గుండ్రకండ్రాయని ఖండించి సన్నుతి
గాంచుటఁ బరఁగె నిన్నన్నతండ్రి
గీ. కడిమి మైనీవు తగ బండికనుమయొద్ద
బరగ పేరోజి సురథానుఁ బరిభవించి
కదనమున నోర గెలిచితి కన్నడీల
రమ్యదేవేంద్ర వేదయరామచంద్ర!"

రామచంద్రనాయనితమ్ముఁడు కుమారమాదానాయఁడు దేవరకొండరాజధానిపై దండెత్తివచ్చినయెఱకృష్ణరాయనితో యుద్ధముఁ జేసి వానిని సంహరించి విజయము గాంచెను. వలికొండదుర్గాధీశ్వరుఁ డైనపండరాధీశునిమీఁదికి దాడి వెడలి పోయి వానిని జయించి యావలికొండదుర్గమును దా నాక్ర

28913

29-8-87
UNIVERSITY OF HYDERABAD LIBRARY

మించుకొని "హొన్నెగట్టుకుదిరెగట్టుమ్మడ[illegible]" అను బిరుదమును, మఱియు నెరకవరప్రాంతమున మన్నెజంగలియను లింగబలిజను నుక్కడంచి "పనఘానరాయబసవశంకర" అను బిరుదమును వహించెనఁట!

రావుమాధవరావు.

ఈరావుమాధవనృపాలుఁడు క్రీ. శ. ౧౪౨౭ వ సంవత్సరమున సయితము రాచకొండలో నివసింపుచు రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్న ట్లితనిభార్య యగునాగాంబికశాసనము వలన స్పష్టముఁగా దెలియుచున్నది. ఆశాసనమునం దితని వంశావళి వివరింపఁబడినది. విష్ణుపాదమున జనించినవర్ణమునందు రేచర్లవంశాంబుధిపూర్ణచంద్రుఁ డైనయెఱదాచభూపాలుఁడు జనించె ననియు, నతనికి యాచకకామధేను వగు సింగక్షితీశుఁడు, నతనికి ననపోతభూపతియు, నతనికి వంశదీపకుఁ డైనసింగభూపాలుఁడు, నతనికి రావుమాధవనృపాలుఁడు జనించెనని యుదాహరింపఁబడి యుండెను. రసార్ణవసుధాకరమునఁ జెప్పినట్లుగాఁ దనభర్త కైదుగు రన్న లున్నట్లు చెప్పి యుండలేదు. మఱియు నాశాసనమున రావుమాధవరావు శాలివాహనశకము ౧౩౪౯ ప్లవంగసంవత్సరాశ్వయుజమాసమున శ్రీమద్రామాయణమునకు సమీచీనముగ నర్థబోధకమ మగురాఘవీయ మనువ్యాఖ్య నొనరించి శ్రీరాములవారి

పాదాంబుజములయందు సమర్పించినాఁడని చెప్పియుండియు నతనితండ్రి సింగభూపాలుఁడు రసార్ణవసుధాకర మను నుద్గ్రంథమును రచించి సర్వజ్ఞబిరుదమును వహించియుండినయెడల నేల యుదాహరింపకుండెనో కారణము గోచరముగాక యున్నది. ఈశాసనములో రావుమాధవరావు రాయరావుబిరుదమును స్థిరీకరించినాఁడని వ్రాకొనఁబడియున్నది*. మఱియును శాలివాహనశకము ౧౩౫౧ సౌమ్యసంవత్సర చైత్రమాసమున రావుమాధవరావుభార్య నాగాంబిః నాగసముద్ర మనుతటాకమును శాశ్వతధర్మవృద్ధికై ప్రతిష్ఠించెనని యాశాసనముద్ఘోషించుచున్నది.

ఇదియునుంగాక యీరావుమాధవభూపాలుఁడు రాచకొండకీశాన్యమునఁ గ్రోసెడుదూరమున "చేతిరాతిసరికె" యను ప్రదేశమున నొకశిలమీఁద శ్వేతాచలపతిస్వామికిఁ జూతవనము సమర్పించినట్లు శాసనము చెక్కింపఁబడినది♦.

---

* శ్లో॥ నూను స్సిజ్జనృపస్య తస్య శుభధీ స్సూర్యోపమ స్తేజసా
కాన్త్యా చన్ద్రసమః కలాభి రనిశం సన్మార్గసంపత్తిభిః
రమ్యో రాజతి రావుమాధవనృపో రాజన్యచూడామణి
ర్యేనశ్రీనిధిరాయరావుబిరుదం లోకే నిరూఢీకృతమ్.

♦ శ్లో. కులశేఖరరావుమాధవః కులకోట్యై సురనాథతాం ప్రదాతుమ్
విశదాచలనాథకేశయే భువి భోగాయ గిరే రదత్త చూతాన్."

మూఁడవప్రకరణము.

ఇతర పద్మనాయకవీరులు.

(క్రీ. శ. ౧౪౦౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౪౫౦ వఱకు)

కుమారాన్నపోతనాయఁడు

రసార్ణవసుధాకరగ్రంథకర్త యని పేర్కొనంబడియెడి సింగమనాయని పుత్త్రులలో వేదగిరిస్వామి యని నామాంతరము గల రావుసింగకుమారనాథుని కనపోతనాయఁడను నొకకొడుకు గలఁడు. ఇతఁడు మెతుకుసీమకుఁ బరిపాలకుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు రాజమహేంద్రవరము రెడ్లను జయించె ననియు, బోయరాజ్యమును గట్టుకొనియె ననియుఁ జెప్పుదురు. ఇతఁడు విష్ణుభక్తుఁడై రామానుజీయ మత మవలంబించెనఁట! ఇతని పరాక్రమము నభివర్ణించెడి పూర్వకవి చాటుధారయొకటి శ్రీరావువంశీయులచరిత్రమున నుదాహరింపఁబడినది.

" సీ. పౌరుషంబున నీవు పనుగల్లాదిగాఁ
గోటరాజ్యం బెల్ల గొల్లలాడి
యేపుమై రాజమహేంద్రంబు మేరఁగా
రెడ్డిరాజ్యం బెల్ల రేగఁగొట్టి
బాహుబల్మిని చెన్నపట్నంబు మేరఁగా
తిగుటరాజ్యం బెల్ల దెబ్బఁదీసి

మొక్కళంబునఁ జొచ్చి ముద్దోజిగీటుక
బోయరాజ్యం బెల్లఁ బొడిచివైచి
గీ. నేర్పు నెలపించి రాయలనిర్వహించి
తట్లు సంబెటగెలిచితి వావహమున
విమలచారిత్ర సింగభూవిభుసుపుత్త్ర
వర్ణితాటోప రాయరావన్నపోత."

సర్వజ్ఞసింగభూపాలుఁడు. (?)

రావుసింగభూపాలునిపుత్త్రుఁడై మెతుకుసీమను బరిపాలించిన యనపోతనాయనికి సింగమనీఁడు, అన్నమనాయఁడు, వసంతనాయఁడు నని మూవురుపుత్త్రులు గలరఁట! "వీరిలో జ్యేష్ఠుఁ డగు సర్వజ్ఞసింగభూపతి కావ్యనాటకాలంకార శాస్త్రాదులయందు మిగులఁ బ్రవీణతగలిగి యాంధ్రపండితమండలికిఁ బట్టుకొమ్మ యై యుండెను." అని వెలుగోటివారివంశచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడియెను. "ఈప్రభుఁడు విద్యావినోదములఁ గాలము గడుపుచుండువాఁడు. సంస్కృతమునఁ బండితుఁడును గవియు నై యుండి స్వయముగ ననేకగ్రంథముల రచియించి పండితకవుల విశేషముగ నాదరించి బహుప్రఖ్యాతిఁ గాంచె" నని రావువంశీయులచరిత్రమున వర్ణింపఁబడి యున్నది. "వీ రనేకవిద్యల నభ్యసించి యెల్లప్పుడు పండితులచేతం గవులచేతం బరివేష్టింపఁబడి యుండువారు. "సింగభూపాలీయ"

మును గ్రంథమును రచించినారు. వీరికి సర్వజ్ఞనామము పౌరుష నామధేయమై యున్న"దని శ్రీబొబ్బిలిసంస్థానాధిపతుల చారిత్రమునందు లిఖియింపఁ బడియున్నది. "సింగభూపాలుఁడు మహావిద్వాంసుఁడు ; అందుచేత నతండు సర్వజ్ఞసింగమనీఁడు (నాయఁడు) అని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చెను. ఇతఁడు వేంకటగిరి సంస్థానమునకు మూలపురుషుఁ డయినబేతాళనాయఁడను నామాంతరముగల చేవిరెడ్డికిఁ బదుఁతరమువాఁడు. ఈ ప్రభువు సంస్కృతమున చమత్కారచంద్రిక యనునలంకార శాస్త్రమును జేసెను. దీనికి సింగభూపాలీయమని నామాంతరము గలదు." అని యాంధ్రకవులచరిత్రమున నుద్ఘోషింపఁబడియెను. ఈతనింగూర్చి వేంకటగిరివంశావళిలో.—

సీ. క్షితిలోన సర్వజ్ఞసింగభూపాలుండు
బలవైరిసన్నుతపౌరుషుండు
లలితకావ్యనాటకాలంకారచతురుండు
సకలశాస్త్రార్థవిశారదుండు
వలనొప్ప సింగభూపాలీయనామక
గ్రంథంబు రచియించెఁ గౌతుకమున
మును భాగవతమును దెనుఁగుచేసినయట్టి
బమ్మెరపోతన బాగుమీఱ
గీ. తనకుఁ జెప్పినభోగినీదండకమును

వెలయ శ్రీనాథనామకవిప్రవరుఁడు
కోరి చెప్పినపద్యముల్ గొని ముదాప్తిఁ
బెంపుతో వారి మన్నించి పేరు వడసె"

అను నొకపద్యము గన్పట్టుచున్నది. ఈగ్రంథకర్తల యభిప్రాయములను బట్టి చూడఁగా రసార్ణవసుధాకరగ్రంథకర్తనే యెల్లవారును సర్వజ్ఞుఁ డని వ్యవహరించుచున్నట్లు విశదము కాఁగలదు. అయినను రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమును బట్టి యేడవతరము సింగమనాయఁడు గ్రంథకర్తగాని యీపదవతరము సింగమనాయఁడు గ్రంథకర్త కాఁడని స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనఁగలుగుచున్నారము. దేశికులవారు తత్త్వసందేశోపసంహారమునఁ బేర్కొనినమాధవాత్మజునే తరువాతి వైష్ణవగ్రంథములు సర్వజ్ఞసింగమనాయనిగా నభివర్ణించుచున్నవనుసంగతియు మన మెఱుంగుదుము. రసార్ణవసుధాకరగ్రంథకర్త మాధవాత్మజుఁడు కాఁడని స్పష్టపడియె. ఈ పెదసింగమనాయఁడే (ఏఁడవతరమువాఁడు) రసార్ణవసుధాకరాది సంస్కృతగ్రంథనిర్మాత యై సర్వజ్ఞబిరుదము గాంచినవాఁడని వ్రాసియుండియు వెలుగోటివారివంశచరిత్రకారులు పదవతరము సింగమనాయనిగూడ సర్వజ్ఞుఁ డని వ్యవహరించుచున్నారు. దీనికిఁ గారణ మీపదవతరము సింగభూపతి కావ్యనాటకాలంకారశాస్త్రాదులయందు మిగులఁ బ్రవీణత కలిగి

యాంధ్రపండితమండలికిఁ బట్టుగొమ్మ యై యుండుటచేతనఁట! వీరిరువురును గూడ మాధవాత్మజులు గా రని స్పష్టము. ఈ పదవతరముసింగమనాయఁడు దేశికుల వారి కాలములో లేఁడు. దేశికులవారు మాధవాత్మజునికిఁ బంపిన "సుభాషితనీవి" యను గ్రంథము వ్యాఖ్యోపోద్ఘాతమున "రాజమహేంద్రనగరస్థిత సర్వజ్ఞసింగక్ష్మావల్లభేన" అని వ్రాయఁబడి యుండుటచే వెలుగోటివారివంశచరిత్రకారులు ,,కాఁబట్టి నిజముగఁ దొమ్మిదవతరమువా రాదేశము (రాజమహేంద్రవరము) నాక్రమించి యేలి తమపుత్త్రాదుల నచట నిలిపి యుండవలె''నని తమయుపోద్ఘాతమున వ్రాసియున్నారు. దీనిబట్టి తొమ్మిదవతరమువాఁడైనయనపోతనాయఁడు రాజమహేంద్రవరము రెడ్లనుజయించి తనపుత్త్రుఁ డైనసర్వజ్ఞ బిరుదాంకితుం డనుసింగమనాయని రాజమహేంద్రరాజ్యమునకుఁ బట్టముగట్టె ననియు, సర్వజ్ఞసింగమనాయఁడు రాజమహేంద్రరాజ్యమును బరిపాలించె ననియు నిర్ధారింపవలసి యున్నది. ఇది చరిత్రాంశమునకు విరుద్ధము. సర్వజ్ఞసింగమనాయఁ డెన్నఁడును రాజమహేంద్రనగరమును బరిపాలించి యుండలేదు. అల్లాడరెడ్డిపుత్త్రు లగువేమారెడ్డియు వీరభద్రారెడ్డియు రాజమహేంద్రవరరాజ్యమును బరిపాలించుకాలమున ననఁగా క్రీ.శ. ౧౪౪౦-౫౦ సం॥ముల నడుమ లింగమనాయఁడు మొదలగు పద్మనాయకవీరులు కొందఱు

కర్ణాటసామ్రాజ్యలక్ష్మీధురంధరుఁడైన ప్రౌఢదేవరాయని పక్షమున రాజమహేంద్రపురరాజ్యముపైఁ బలుమాఱు దండెత్తి వచ్చి యుద్ధములు చేసినది వాస్తవమైనను క్రీ. శ. ౧౪౫౦డవ సంవత్సరము వఱకును అల్లాడరెడ్డిపుత్త్రులగు వేమారెడ్డియు, వీరభద్రారెడ్డియు నిరంకుశముగాఁ బరిపాలనము చేయుచున్న వారగుటచేత సర్వజ్ఞబిరుదాంకితుండని పేర్కొనంబడియెడి యీపదవతరముసింగమనాయఁడు, రాజమహేంద్రవరరాజ్యమును బరిపాలించినట్లు గన్పట్టదు. రెడ్డిరాజులకుఁ బిమ్మట రాజమహేంద్రవరరాజ్యము గజపతుల పరిపాలనమునం దుండెను గాని కర్ణాటాధీశులపరిపాలనమునం దుండి యున్నట్లు గన్పట్టదు. ఆకాలమునఁ గర్ణాటులు మహమ్మదీయులు, గజపతులు రాజమహేంద్రరెడ్లరాజ్యము నాక్రమించుకొనుటకై క్రీ. శ. ౧౪౪౩-౧౪౫౦ సంవత్సరముల నడుమ దండయాత్రలు సలుపుచు దేశమునకు సంక్షోభము కలిగించుచు వచ్చినను తుదకు రాజమహేంద్రపురరాజ్యము గజపతులవశమయ్యెను. ఈపదవతరము సింగమనాయఁడు వేంకటగిరిసంస్థానమున కధీశ్వరుఁడని యాంధ్రకవులచరిత్రమునందును, కవిజీవితములయందును వ్రాయఁబడియెను గాని యప్పటికి వేంకటగిరిసంస్థాన మేర్పడియుండలేదనుట స్పష్టము. ఇతఁ డోరుగంటిరాజ్యములోనే యుండి యాసీమను బరిపాల

నము చేసినవాఁడని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఈపదవ తరము సింగమనాయఁడే సర్వజ్ఞుఁ డని చెప్పుటకుఁ దగిన హేతువు లెవ్వియును గానరావు. ఒకటి రెండుగాథలు గలవు. అందు ముఖ్యముగా బమ్మెరపోతరాజకృత మనియెడు భోగినీ దండక మొకటి యచ్చుపడి ప్రచారమునం దున్నది. అది యెంతవఱకు విశ్వాసపాత్ర మైనదో మనము తెలిసికోవలసి యున్నది.

బమ్మెరపోతరాజు-భోగినీదండకము.

"బమ్మెరపోతరాజు నెల్లూరిమండలములోని వేంకటగిరి సంస్థానమునకు ప్రభువగు సర్వజ్ఞసింగమనాయని యాస్థాన పండితుఁడై యుండినందునకుఁ బోతరాజప్రణీతమైన భోగినీ దండకము సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది. ఈదండకము సర్వజ్ఞసింగమ నాయఁ డుంచుకొన్న వేశ్యవిషయమై చెప్పఁబడినది. దాని కవిత్వ మించు మించుగా భాగవతమును బోలియుండును. ఈసర్వజ్ఞసింగమనాయఁడు ౧౪౨౨వ సంవత్సరము మొదలు కొని ౧౪౪౭వ సంవత్సరము వఱకును విజయనగరాధీశ్వరుఁడు గానున్న ప్రౌఢదేవరాయనితో సమకాలికుఁడు." అని యాంధ్రకవులచరిత్రము పోతనకవీంద్రునిచరిత్రమును వ్రాయు సందర్భమున నుద్ఘోషించియున్నను శ్రీనాథునిచరిత్రము వ్రాయు సందర్భమున "శ్రీనాథుఁడును బమ్మెరపోతరాజును సర్వ

జ్ఞసింగమనాయని యాస్థానకవీశ్వరు లైనట్లు వేంకటగిరి సంస్థానవంశ చరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యున్నదఁట! కాని యీకవు లిద్దఱును సింగభూపాలుని కాలమువారే యైనను వీరిలో నెవ్వరు నాయాస్థానకవీశ్వరులు కానట్టు సంశయింపవలసి యున్నది.'' అనియు నుద్ఘాటించుచున్నది. ముందు శ్రీనాథుని చరిత్రమును తరువాత పోతనచరిత్రమును వ్రాయఁబడి యుండుటచేత మొదటి వాక్యమె తరువాత వ్రాయఁబడినదిగా మన మూహింపవచ్చును. కవిచరిత్రకారుని యభిప్రాయమునం దట్టి మార్పునకుఁ బ్రబలహేతు వేమని విచారింప భోగినీదండక కృతియె కారణ మని చెప్పఁదగి యున్నది. శ్రీనాథుని చరిత్రమును వ్రాయునప్పుడు భోగినీదండకమును జూచి యుండక పోవచ్చును. పోతరాజు చరిత్రమును వ్రాయునప్పుడు చూచి యుండవచ్చును. కాని యనేక ముద్రణములం బొంది యున్న కవులచరిత్రమునం దింకను బరస్పర విరుద్ధములై స్వవచన వ్యాఘాతమును నిరూపించు నిట్టి యభిప్రాయముల నేల సవరించక యూరకొనవలసి వచ్చెనో బోధపడక యున్నది. సింగమనాయఁడు కవులచరిత్రమునందుఁ జెప్పినట్లు వేంకటగిరిసంస్థానాధీశ్వరుఁడు కాఁడని యిదివఱకె తెలిపి యున్నాఁడను. ఇంక బమ్మెరపోతన యాతని యాస్థాన కవి యగు నేమో మనము విచారింపవలసియున్నది. అతఁ డతని యాస్థానకవి యనుటకుఁ

బ్రత్యక్ష సాక్ష్య మిచ్చుచున్నది భోగినీదండకము. భోగినీదండకము బమ్మెరపోతరాజవిరచిత మని తెలుపుటకు దండకము తుద నీక్రింది పద్యము చేర్పఁబడి యున్నది.

"ఉ. పండిత కీర్తనీయుఁడగు బమ్మెరపోతన యాసుధాంశుమా
ర్తాండ కులాచలాంబునిధి తారకమై విలసిల్ల భోగినీ
దండకము న్రచించె బహుదానవిహర్తకు రావుసింగ భూ
మండల భర్తకు న్విమత మానవనాథ మదాపహర్తకున్"

ఈపై నుదాహరింపఁబడిన పద్యము బమ్మెరపోతన రచించినది గాక మఱియొకరు రచించినట్లు "పండిత కీర్తనీయుఁడగు బమ్మెరపోతన" యని ప్రథమ పురుషములో నుడివిన పలుకే సాక్ష్య మిచ్చుచున్నది. పండిత కీర్తనీయుఁడనని బమ్మెరపోతన వంటి భక్తాగ్రేసరుఁడగు కవి యాత్మశ్లాఘనీయమగు విశేషణమును వ్రాసికొనునా యని సంశయింపఁదగి యున్నది. అయిన నిట్టివానిని విశ్వసించుటకు ముందు కవియొక్క శీలమును బరిశీలింపవలసి యుండును. "ఈబమ్మెరపోతన యెక్కడివాఁడు, ఇతని చరిత్రశీలము లెట్టివి?" అను వానిని మున్ముందుగాఁ దెలిసికొనవలయును. "ఈతని నివాసస్థలము కడప మండలములోని యొంటిమెట్ట. ఇదియే భాగవతమునం దేకశిలానగర మని చెప్పఁబడినది." అని యాంధ్రకవిచరిత్రకారుఁడు నుడివి యుండెను గాని యది యథార్థముగాదు. ఏకశిలా

నగర మని భాగవతమున వక్కాణింపఁబడినపురము కాకతీయ సామ్రాజ్య ధురంధరులచే నివసింపఁబడి యాంధ్రనగర మని ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన యోరుగల్లునగరముగాని కడప మండలము లోని యొంటిమెట్టకాదు. దేశచరిత్ర మెఱింగిన వా రెవ్వరును ఒంటిమెట్టను ఏకశిలానగర మని యొప్పుకోనరు. ఒంటిమెట్టకు నేకశిలానగర మని నామాంతర మున్నట్లు శాసనములుగాని గ్రంథములుగాని బోధింపవు. ఓరుగల్లునకు నేకశిలానగరమని నామాంతర మున్నట్లు శాసనములును గ్రంథములును వేయి నోళ్ళఁ జాటుచున్నవి. మఱియు మెట్ట యను పదమునకు శిల యను నర్థములేదు. కల్లను శబ్దమునకు శిల యను నర్థము గలదు. ఇంతియగాక సర్వజ్ఞుఁ డని యేసింగమనాయనికి బిరుదము గలదని చెప్పెదరో యాసింగమనాయఁడు గాని వాని సంతతివారు గాని కడపమండలమును బరిపాలించి యుండలేదు. కాఁబట్టి బమ్మెరపోతరాజునివాసస్థలము హైదరాబాదు రాజ్యములోని వరంగ లనియెడి యోరుగల్లుపట్టణము. ఈపురరాజమె యేకశిలానగర మనియు నంధ్రనగర మనియుఁ జరిత్రమునఁ గడుఁ బ్రఖ్యాతి వహించినదిగా నున్నది. దీనికి సమీపమునం దుండెడి బమ్మెర యను గ్రామనామమును బట్టియె యీతనికి బమ్మెర యనునది యింటి పేరుగా నేర్పడినది. ఈపోతనామాత్యుఁడు నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. కౌండిన్యగోత్రుఁడు. ఆప

స్తంబసూతుఁడు. తండ్రి పేరు కేసనమంత్రి. తల్లి పేరు లక్కాంబ. అన్న తిప్పరాజు. కవి తనవంశావళి యీక్రింది పద్యములోఁ జెప్పుకొనియెను.

"సీ. కౌండిన్యగోత్ర సంకలితుఁ డాపస్తంబ
సూత్రుండు పుణ్యుండు సుభగుఁడైన
భీమన మంత్రికిఁ బ్రియ పుత్త్రుఁ డన్నయ
కలకంఠి తద్భార్య గౌరమాంబ
కమలాప్తు వరమునఁ గనియె సోమనమంత్రి
వల్లభ మల్లమవారి తనయుఁ
డెల్లన యతనికి నిల్లాలు మాచమ
వారి పుత్త్రుండు వంశవర్ధనుండు
గీ. లలిత మూర్తి బహుకళావేది కేసన
దాన మాన నీతి ధనుఁడు ఘనుఁడు
తనకు లక్కమాంబ ధర్మగేహిని గాఁగ
మనియె శైవ శాస్త్రమతము గనియె."

ఇతఁడు శ్రీమద్భాగవతము నాంధ్రీకరించుటకుంగల కారణ మీక్రింది రీతిని దెలిపెను.

"మదీయ పూర్వజన్మ సంచిత తపఃఫలంబున శ్రీమన్నా రాయణ కథాప్రపంచ రచనా కుతూహలుండ నై యొక్కరా కానిశా కాలంబున సోమోపరాగంబు రాక గని సజ్జనాను

మతంబున నభ్రంకష శుభ్రసముత్తుంగభంగ యగు గంగకుం జని గ్రుంకులిడి వెడలి మహనీయ మంజులపులిన శోభితప్రదేశంబున మహేశ్వరధ్యానంబు సేయుచుఁ గించిదున్మీలితలోచనుండనై యున్నయెడ రామభద్రుండు తన నామాంకితముగా శ్రీమహాభాగవతంబు తెనుంగు సేయ నానతిచ్చి తిరోహితుం డయ్యె." మఱియు,

"మ. ఒనరన్ నన్నయ తిక్కనాదికవులీయుర్విన్ బురాణావళుల్
తెనుఁగుల్ సేయుచు మత్పురాకృతశుభాధిక్యంబుదానెట్టిదో
తెనుగుంజేయరు మున్ను భాగవతమున్ దీనిందెనిగించి నా
జననంబున్ సఫలంబు సేసెదఁ బునర్జన్మంబు లేకుండఁగన్."

అని కూడఁ జెప్పెను. ఇతఁ డాశ్వాసాంత గద్యములో "ఇది శ్రీపరమేశ్వర కరుణా కటాక్ష కవితా విచిత్ర కేసన మంత్రి పుత్ర సహజ పాండిత్య పోతనామాత్య ప్రణీతం" బని వ్రాసికొని యుండుటచేత నితఁడు గురుముఖమున విద్య నభ్యసింపలేదనియు స్వయంకృషి మూలముననే పాండిత్యమును సంపాదించె ననియు, ఈశ్వరకటాక్షముచేతనే కవితాసంపత్తి కలిగిన దనియు వేద్యము కాఁగలదు. ఇతఁడు నరకృతిచేయకుండుటయె గాక తన భాగవతమునందు సమకాలికులైన ప్రభువులపట్ల తూష్ణీంభావమును జూపుచు భక్తాగ్రేసరుఁడు

గావున మహాధైర్యముతో నరకృతి నిషేధించునట్టి యీక్రింది పద్యమును జెప్పి భాగవతమునఁ జొప్పించి యున్నాఁడు.

ఉ. ఇమ్మనుజేశ్వరాధముల కిచ్చి పురంబులు వాహనంబులున్
సొమ్ములుఁగొన్ని పుచ్చుకొని సొక్కి శరీరము వాసి కాలుచే
సమ్మెటప ట్రేటులం బడక సమ్మతి శ్రీహరికిచ్చి చెప్పె నీ
బమ్మెరపోతరాజొకఁడు భాగవతంబు జగద్ధితంబుగన్."

మహనీయుఁడగు నీకవిశిఖామణి ధనికుఁడు గాక రాజుల నాశ్రయింపక కృషికర్మచేఁ గాలము గడపుచుండువాఁడఁట! ఇతనికి శ్రీనాథుఁడు బావమఱఁదియని చెప్పెదరుగాని యందు లకుండగిన సాక్ష్యమెద్దియు నాంధ్రసారస్వతమునఁ గానరాదు. ఒకనాఁడు బమ్మెరపోతన్నను జూడవచ్చి యాతఁడు పొలములో నరకగట్టి దున్నుచుండగాఁ జూచి "హాలికులు సుఖముగా నన్నారా" యని పరిహాసపూర్వకముగా కుశలప్రశ్నము చేయఁగా నతఁడు.

"ఉ. బాలరసాలసాల నవపల్లవకోమల కావ్యకన్యకన్
గూళలకిచ్చి యప్పడుపుకూడు భుజించుటకంటె సత్కవుల్
హాలికులైననేమి గహనాంతర సీమలఁ గందమూల గౌ

ద్దాలికులైననేమి నిజదారసుతోదర పోషణార్థమై *."

అని ప్రత్యుత్తరము చెప్పెనందురు. మఱియు శ్రీనాథుఁడు భాగవతమును కర్ణాటాధీశ్వరుని కంకితము చేసి ధనము సంపాదించి కుటుంబభరణము చేసికొనరాదా యీదారిద్ర్యముతో బాధపడనేలయని ప్రస్తావించి తన ప్రభువున కంకితముచేయు నట్లొడఁబఱచుటకయి ప్రయత్నించుచున్నప్పుడు సరస్వతి యెదుట నిలిచి కన్నీరు పెట్టుకొనుచున్నట్లాతనికిఁ బొడఁగట్టఁగా పోతన

"ఉ. కాటుక కంటినీరు చనుకట్టుపయింబడ నేల యేడ్చెదో
కైటభదైత్యమర్దనుని గాదిలికోడల యోమదంబ యో
హాటకగర్భురాణి నిను నాకటికిం గొనిపోయి యల్లక
ర్ణాటకిరాట కీచకులకమ్మఁ ద్రిశుద్ధిగనమ్ము భారతీ!"

---

* ఈపద్యమే కొంచెము మార్పుతో మంచనకవి విరచితమైన కేయూరబాహు చరిత్రము నందిట్లున్నది.

ఉ. బాలరసాలసాల నవపల్లవకోమల కావ్యకన్యకన్
కూళలకిచ్చి యప్పడుపుకూడు భుజించుటకంటె సత్కవుల్
హాలికులైననేమి మఱియంతకు నాయతిలేనినాఁడు కౌ
ద్దాలికులైననేమి నిజదారసుతాద్యభిరక్షణార్థమై.

దీని కర్తృత్వమును బమ్మెరపోతరాజున కారోపించి పైకథకల్పించి యుందురు.

అని యామెనూఁటఁ బ్రార్థించినని చెప్పుదురు. బమ్మెరపోతన భాగవతములోఁ జెప్పిన "ఇమ్మనుజేశ్వరాధములకిచ్చి" యను పద్యమును జూచి బమ్మెరపోతనామాత్యుని యాత్మగౌరవ బుద్ధిని మఱింత లోకమునకుఁ బ్రకటించుటకై యిటీవలవారిచే నైకథలు కల్పింపఁబడి యుండవచ్చును. పోతనకవీంద్రుని భక్తివిశేషములను దెలిపెడుకథలు గూడఁ బెక్కులు గల్పింపఁబడినవి. ఇంతియగాక యింతకన్నను వైపరీత్యముగలదు. పోతనకవి వ్యాసవిరచితభాగవతపురాణమును దెనిగించెనన్న వార్త మెతుకుసీమనుబరిపాలించు సర్వజ్ఞసింగమనాయఁడు విని యాతని తనయాస్థానమునకు రప్పించి గ్రంథమునుచదివి తనకాగ్రంథము నంకితము చేయవలసినదని యడిగెననియు, అతఁడు తనగ్రంథమును నరాంకితము చేయనని రాజుప్రార్థన మన్నింపక నిరాకరించెననియు, అందుపై నాతని కాగ్రహము వచ్చి యాతనిగ్రంథమును భూమిలోఁ బాతిపెట్టించెననియు, శ్రీరామమూర్తి సర్వజ్ఞసింగమనాయని భార్యయొక్క స్వప్నములో సాక్షాత్కరించి భర్తను వేఁడుకొని భాగవతపురాణము లోకములో వ్యాపింపఁజేయ నియ్యకొల్పుమని యామెతోఁ జెప్పి యదృశ్యుఁడై పోయెననియు, ఆమె తన స్వప్నవృత్తాంతమును భర్తకుఁజెప్పి పాతిపెట్టించిన పుస్తకమును పయికి తీయింపఁగా నందలి తాళపత్రములు పురుగులు

తిని బహుభాగములు శిథిలములై పోయి యుండెననియు, పిమ్మ ట సింగనాదికవులు చెడిపోయిన భాగములనెల్ల బూరించి రనియు నొకకథ చెప్పుచున్నారు. కూచిమంచి తిమ్మకవి తన లక్షణసారసంగ్రహమునందుఁ జెప్పిన యీక్రిందిపద్యము పైకథ కుపబలముగా నున్నది.

“ సీ. ఘనుఁడు పోతనమంత్రి మనుభాగవతము ర
చించి చక్రికి సమర్పించు నెడల
సర్వజ్ఞసింగయక్ష్మావరుం డది తన
కిమ్మని వేడగా నీయకున్న
నలిగి యాపుస్తకం బవనిఁ బాతించినఁ
జివికి యందొకకొంత శిథిల మయ్యెఁ
గ్రమ్మఱ నది వెలిగందల నారప
రాజును మఱిబొప్పరాజు గంగ
గీ. రాజు మొదలగు కవివరుల్ తేజ మెసఁగఁ
జెప్పి రాగ్రంథములయందె తప్పు లోదవెఁ
గాని పోతనకవీంద్రుని కవితయందు
లక్షణం బెందుఁ దప్పునా దక్షహరణ. ”

మఱియొక సందర్భమునఁ దిమ్మకవి పోతన నభివర్ణించుచు నతఁడు మత్తక్షితీశాధమస్తోత్రవిముఖుండని యీక్రింది పద్య

ములోఁ జెప్పి తన లక్షణసారసంగ్రహమున నుదాహరించి యున్నాఁడు.

" సీ. అఖిలవేదాంత విద్యారహస్యవిదుండు
సహజపాండిత్య విశారదుండు
మత్తక్షితీశాధమస్తోత్ర విముఖుండు
శంభుపదాబ్జ పూజా రతుఁడు
పటుతర కవితావిభాసిత ప్రముఖుండు
సకలాంధ్రలక్షణ చక్రవర్తి
రఘుకులేశనిదేశరచిత మహాభాగ
వతపురాణుఁడు పుణ్యవర్ధనుండు.
గీ. బుధజనహితుండు బమ్మెరపోతసుకవి
యెన్న రేఫఱకారంబు లెఱుఁగఁ డనుచు
నజ్ఞులొక కొందఱాడుదు రా మహాత్ము
కవితకెందును లోపంబు కలుగ దభవ. "

ఇట్టి శీలముచే మహాప్రఖ్యాతిగాంచిన బమ్మెరపోతన సర్వజ్ఞసింగమనాయని యాస్థానకవి యని చెప్పుటకంటె సాహసకృత్యము మఱియొకటి యుండఁబోదు. ఇంతటి యాత్మగౌరవ సంపత్తిగల యీకవిచంద్రుఁడు సింగమనాయఁడుంచుకొన్న వేశ్యనుగూర్చి దండకము చెప్పెననిగాని చెప్పుననిగాని యూహించుటకే సాధ్యపడదు. ఇతనికిని సింగమనా

యనికిని సరిపడదని యంకితమును గూర్చినకథయె వేనోళ్ళఁ జాటుచున్నది. ఒకవేళ భాగవతము రచించుటకు ముందే భోగినీదండకమును రచించియుండునని యూహింతమన్నను భాగవతములోని రాజదూషణ మీయూహనుగూడ బాధింపక మానదు. అదివఱకు సింగమనాయని యాస్థానకవిగనుండి భోగినీదండకమును జెప్పినకవి యొక్క-మాఱుగా రాజదూషణమునకుఁ గడంగుట తటస్థింపదు. ఇష్టములేనియెడల నరాంకితము చేయకుండునేగాని యాతనిరాజ్యమునందుండి యారీతిగా రాజదూషణముఁ జేసి బ్రదుకఁజాలునా? దీనివిషయమై కవి జీవితములందిట్లున్నది.

"అటువలెనే కూచిమంచి తిమ్మకవి చెప్పిన పద్యమును భాగవతములో పోతరాజు చెప్పిన "ఇమ్మనుజేశ్వరాధముల కిచ్చి" అను పద్యమును పోతరాజు సింగమనీని కాలీనుఁడని తెల్పినను సింగమనీనిపైఁ గృతియిచ్చి భోగినీదండకమును జెప్పననుమాటను పూర్వపక్షము సేయుచున్నది. దీనికిఁ దోడుగా భోగినీదండకము చివరనున్న యీక్రిందిపద్యము మఱియొక పెద్దయనుమానమును కల్గించుచున్నది. ఆపద్యమెట్లున్నను

"ఉ. పండితకీర్తనీయుఁడగు బమ్మెరపోతన యంసుధాంశుమా
ర్తాండకులాచలాంబునిధి తారకమై విలసిల్ల భోగినీ
దండకమున్ రచించె బహుదానవిహార్తకు రావు సింగభూ

మండలభర్తృకున్ విమత మానవ నాథమదాపహర్తృకున్."

ఇట్లున్న పద్యమున పండితకీర్తనీయుఁడనని బమ్మెరపోతన పై దండకమువంటి చిన్న వ్రాఁతకుఁగా నింత బిరుదాంకితము వేసి కొని యింతగా ఆత్మస్తుతి చేసికొనునా? యనియు నిదియొక గొప్పయంశమని దీనికిఁ గాను సర్వజ్ఞ సింగమ నీనివంటి మహా పండితుఁడు కృతిపతిగానుండఁ గోరి పోతరాజువంటి వైరాగ్య సంపన్నుని అట్టి కవిత్వము జెప్పుట కుత్సహింపఁ జేయుట కల్గునా యనియుఁ దోఁచు చున్నది.

* * * * * * *

కూచిమంచితిమ్మకవిసార్వభౌముఁడుతనలక్షణగ్రంథములో భాగవతగ్రంథము రచించిన బమ్మెరపోతరాజునకును పై సింగ మనీనికిని బలద్విరోధంబు కలదనియు నాకారణమున నాపోత రాజకృతభాగవతము రూపుమాపఁ దలంచి దానిని భూమిలో బాతించెననియుఁ గావున నందులోని యనేకభాగములు ఖిలము లైననియు నిట్టులేమటికొన్ని వృత్తాంతంబులు చేర్చి యొక పద్యము చెప్పె. దానింబట్టిచూడ నీపోతరాజునకును సింగమనీని కింగల విహితవిశ్వాసములు బోధయగును. ఆపద్యానుసార ముగాఁ జూచిన నాయిర్వురకును విరోధమున్నట్లు కాన్పించును గాని విహితమున్నట్లు కాన్పించదు. * * * ఈప ద్యమునంగల లక్షణము(దీని పేరే లక్షణసారసంగ్రహము)తిమ్మ

కవివలన శా. స. ౧౬౬౨ అనఁగా క్రీ. శ. ౧౭౪౦ నకు సరియగు రౌద్రి సంవత్సరమునరచింపఁబడియె. దీనికి వ్యతిరేకముగా ఆ. ౧౮౬౦ సంవత్సరప్రాంతమున ఆంధ్రభాగవతమును ముద్రించిన పండితులు పోతరాజు జన్మకర్మములు దెల్పునను వచనగ్రంథమునుండి తాము పరిశోధించి వ్రాసితిమని కొన్ని క్రొత్తమాటలు వ్రాసిరి. దానివివరమీవఱకే చేసియున్నాను. పై రెండు కథలలోఁ దిమ్మకవి వ్రాసినదే మధ్యాంధ్రమండలమునాఁ బరఁగు వేంగీదేశములో వ్యాప్తమైయున్నది. తిమ్మకవినాటికే పై సర్వజ్ఞసింగమనీనికథ ప్రాచీనము. అట్లుండఁగా నాంధ్రభాగవతము ముద్రించినవారు మఱి నూటయిరువది సంవత్సరముల యనంతరకాలములోఁ దామెద్దియో పోతరాజు జన్మకర్మములఁ దెలుపనున్న వచనగ్రంథముం దెచ్చి తాము పరిశీలించితిమని మూలగ్రంథమును బ్రకటింపకయే వ్రాసిన మాటలను నమ్ముటయుక్తియుక్తముగాఁ గాన్పించదు. కావున సింగమనీనికిని పోతరాజునకును విహితవిశ్వాసములు లేవనియే నిశ్చయింపవలసి యున్నది. ''

మొన్న మొన్నను నూతనముగా వెలువడిన వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందక్క పూర్వగ్రంథములన్నిటియందును రసార్ణవసుధాకరాద్యనేక సంస్కృతగ్రంథకర్తయు, సర్వజ్ఞబిరుదాంకితుఁడునగు సింగమనీఁ డొక్కఁడేయని ఘంటాపథంబుగ

ఘోషించుచుండ రసార్ణవసుధాకరము బయల్పడి పండితుఁడు రసికుఁడునని ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన సింగమనాయఁడితఁడుగాక యేఁడవతరము సింగమనాయఁడని తేలినది. ఈకథలన్నియు నాసింగమనాయనికి ముడిపెట్టుదమన్నను నదుకవు. కాఁబట్టి యీపదవతరము వానిని సర్వజ్ఞునిగా నెన్నుకొనక తప్పదు. ఇతని తాత సింగమనాయఁడని భోగినీదండకమున నుండ నాతని నే సింగమనాయనితోను ముడిపెట్టుటకుఁ దోఁచక వెలుగోటివారి వంశచరిత్రకారులు రసార్ణవసుధాకర గ్రంథకర్త యగు సింగమనాయని పుత్త్రులలో నొకఁడగు వేదగిరిస్వామితో ముడిపెట్టిరి. మాధవనాయని పుత్త్రుఁడగు దేవగిరీంద్రుని వేదగిరీంద్రుని జేసిరి. వేదగిరిస్వామి యనునది సింగమనాయనికి నామాంతరమగునెడల మాధవనాయని పుత్త్రుఁడగు దేవగిరీంద్రుఁడను వేదగిరిస్వామినిమాత్రము సింగమనాయఁడని యేల యనరాదు? అప్పుడు 'మాధవాత్మజుఁ' డని దేశికులవారు చెప్పినదానికి ప్రాధాన్యము కలుగునుగదా!

కాఁబట్టి పదవతరము సింగమనాయనికి సర్వజ్ఞబిరుదముండిన నుండవచ్చునుగాని యందునకుఁ బ్రమాణముగా భోగినీదండకమును జూపుటమాత్రము సాహసకృత్యమని నాయభిప్రాయము. అంతకన్న మఱియేయాధారమును గన్పట్టదు. శ్రీనాథుఁడు రావు సింగమహీపాలుసభకుఁ బోయి

యుండినది వాస్తవమగునేని యతఁడు తప్పక యీపదవతరము సింగమనాయఁడే కావలయును. శ్రీనాథుఁడుగాని బమ్మెర పోతనగాని సర్వజ్ఞసింగమనాయని యాస్థానకవులు గారు. ఇంతకును సర్వజ్ఞసింగభూపతి యెవ్వరో యేగ్రంథకర్తకును సరిగాఁ దెలిసియుండలేదు. ఈసర్వజ్ఞసింగభూపతికథ నే నిట్లు పరిష్కరించి పర్యవసానము నీక్రిందిరీతిని దెలుపుచున్నాఁడను.

మొట్టమొదట దేశికులవారికాలమున వైష్ణవమతాభినివేశపరవశుఁడైన యొక సింగమనాయఁడు గలఁడని మన మెఱుంగుదుము. అతనినే మాధవాత్మజుఁడని దేశికులవారు వక్కాణించిరి. తరువాతివా రాతనినే సర్వజ్ఞుఁడని వచించిరి. తరువాతివా రట్టి ప్రఖ్యాతి విని వానిపేరిట రసార్ణవసుధాకరాదిగ్రంథములను రచించిరి. శ్రీనాథుఁడు, బమ్మెర పోతన మొదలగువారు సమకాలికులుగావున నిటీవలివారు పెక్కుకథలను గల్పించి వాని నన్నిటి నొక్క సింగమనాయనికే యారోపించి రసాభాసము గావించిరి. అవి పరస్పరము పొందికలేకయున్నవి. భోగినీదండకముకవనము భాగవతకవనమును బోలియున్నను పోతనకవికృతము గాదని చెప్పవచ్చును. మంచికవియగువాఁ డా రీతిగా చిన్నదండకములోఁ బోతనకవనమువలెఁ గవనము చెప్పుట యొకవింత కాదు. భాగవతములో శివదూషణముఁ జేసినందులకుఁ బాపపరిహారార్థముగా వీర

భద్రవిజయమును పోతరాజు రచించెనని యొకగ్రంథమును గల్పింపఁజాలినవా రుండఁగా నొక చిన్నదండకమును శబ్దార్థాలంకారములతోఁ గూర్పఁజాలినవార లుండకుందురా? పోతనమహాకవినిగూర్చి విశేషాంశములు కవి జీవితాదిగ్రంథములయందును భాగవతపీఠికయందును వ్రాయఁబడియున్నవి గావున గ్రంథవిస్తరభీతిచేత నిట విరమించుచున్నాను.

లింగమనాయని ధాటి.

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౪౨౦ ప్రాంతములనున్న సింగన మాధవేంద్రునకు మునిమనుమఁడు. పెదవేదగిరినాయనికి మనుమఁడు. ఫిరోజ్‌షాహాను నోడించిన రామచంద్రనాయని తమ్ముఁడగు కుమారమాదానాయనికి మూఁడవకుమారుఁడు. ఇతఁడు గర్వసంరంభుఁడైన వీరాగ్రేసరుఁడు. అల్లాడ వేమారెడ్డికి నాతని తమ్ముఁడైన వీరభద్రారెడ్డికి బలవద్విరోధిగా నుండెను. ఇతని యన్నయగు కుమార వేదగిరినాయఁడన వేమారెడ్డి తమ్ముఁడైన మాచారెడ్డిని జంపి యతని యాకృతి తన తమ్మపడిగములోఁ జెక్కించెననియు, ఈసంగతి మాచారెడ్డి యన్న యనవేమారెడ్డి విని వేదగిరినాయనిమీఁద దండెత్తివచ్చి యుద్ధముఁజేసి చంపి యతని యాకృతిని దన తమ్మపడిగలోఁ బొదిగించెననియు, ఈకుమార వేదగిరినాయని తమ్ముఁడగు లింగమనాయఁడు విని పరిభవమును భరింపఁ

జాలక చిన్నవయస్సున నుండినను బంధువుల నందఱను గూ ర్చుకొని వానిమీఁద దండెత్తిపోయి యుద్ధముఁజేసి యనవే మారెడ్డిని జంపి యతని ప్రతిమను దన తమ్ముపడిగలోఁ బొది గించి సింహతలాటబిరుదు వహించెననియుఁ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడినదిగాని యిది యెంతమాత్ర మును విశ్వాసపాత్రమైన సత్యముగాదు.

ఏమన; అనవేమారెడ్డి క్రీ.శ. ౧౩౮౭ వఱకును, తరువాత కుమారగిరిరెడ్డి క్రీ. శ. ౧౩౯౯ వఱకును అటుపిమ్మట కోమటి వేమారెడ్డి క్రీ. శ. ౧౪౨౦ వఱకును రాజ్యపరిపాల నము చేసినట్లు శాసనము లుద్ఘోషించుచున్నవి. ఇట్లుండఁగా సింగనమాధవేంద్రునకు సమకాలికుఁడగు ననవేమారెడ్డిని సింగనమాధవేంద్రుని మునిమనుమఁడగు లింగమనాయఁడు సంహరించెననుట యసంభవముగదా. ఇంతియెగాదు. అనవే మారెడ్డిని అనపోతసింగమనాయని పుత్త్రుఁడైన యనపోతనా యఁడు "పట్టుతలాటాంకబల్లరగండఁడై, యనవేమరెడ్డిని నాజిదునిమె" అని సంహరించినట్లు చెప్పియుండియు లింగమ నాయఁడు సంహరించెనని స్వవచనవ్యాఘాతముగ వ్రాయుట వింతగా నున్నది. యథార్థము గ్రహింపవలెనన్న లింగమ నాయఁ డనవేమారెడ్డికాలమున లేఁడని చెప్పకతప్పదు. కోమ టివేమారెడ్డినే పైగ్రంథకర్త లనవేమారెడ్డియని పేర్కొని

యుండవచ్చునని యూహింతమన్నను కోమటివేమారెడ్డి మృతినొందినకాలమునకు లింగమనాయఁడు పుట్టియుండునో లేదో సంశయింపవలసియుండును. లింగమనాయనితండ్రియె యిరువదియైదేండ్లు దాటినవాఁడుగ నుండఁజాలఁడు. కాఁబట్టి వెలుగోటివారి వంశచరిత్రములో చెప్పినట్లు అనవేమారెడ్డిని గాని కోమటివేమారెడ్డినిగాని లింగమనాయఁడు సంహరించె ననుట కల్లగాని సత్యముగాదు. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౪౪౦-౫౦ సంవత్సరములకు నడుమఁ బ్రఖ్యాతిగాంచినవాఁ డనుటకు సందియము లేదు. ఇతఁడు రెడ్డిరాజ్యమునకు గర్భశత్రువుగ నుండెననుటయు విశ్వాసపాత్రము. బహుపరాక్రమవంతుఁ డనుటకు సందియము లేదు. కాని యితఁడు పాదముఁబెట్టిన చోటెల్ల భస్మీపటలమగుటయెగాని మఱియొండు లేదు. ఇతఁడు "ఏకధాటీసమర్థుఁడు, కోటలగొంగ, మూరురాయరగండ, చతురుపాయదక్ష, రిపుప్రళయాంతకోపేంద్ర, అష్టదిగ్రాయ మనోభయంకర, అవఘళరాయమానమర్దన, మేదినిరాయ దుష్టగజాంకుశ, రాజవేశ్యాభుజంగ" ఇత్యాదిబిరుదములను వహించెనఁట! ఇతనికాలి పసిండియందెచప్పుడు వినంబడినప్పుడు అల్లయవేమారెడ్డికిని ఆతని తమ్ముఁడు వీరభద్రారెడ్డికిని గుండెలు జల్లుమనుచుండునఁట! స్తుతిపాఠము లం జేయుటయం దాఱితేఱిన యొకభట్టుకవిచేఁ జెప్పఁబడిన యీక్రింది

పద్యము చదువుటకు వినోదముగామాత్ర ముండకపో దని యుదాహరించుచున్నాఁడను.

"ఉ. బల్లరగండలింగవిభుపాదమునందుఁ బనిండియుండె దా
గల్లురు గల్లుగల్లురని గల్లని మ్రోయఁగ భీతి గుండియల్
జల్లురు జల్లుజల్లురని జల్లని నల్లలనాడుచుండు రా
యల్లయరెడ్డి వేమనృపుఁ డాతనితమ్ముఁడు వీరభద్రుఁడున్"

మఱియు మఱొకబట్టుకవి యీతని పరాక్రమాదుల నభివర్ణించుచు నీక్రింది సీసమాలికను జెప్పినట్లు రావువంశీయుల చరిత్రమున నుదాహరింపఁబడినది

"సీ. నాడెంబుగా సబ్బినాటిరాజ్యంబెల్ల
నద్భుతంబుగఁ జూరలాడినాఁడు
కృష్ణవేణీజలక్రీడావినోదుఁడై
యఖిలదారుణులసాం పడచినాఁడు
జగనొబ్బగండఁడై జగతిరేచెర్లను
తురకదళముల తలల్ దుంచినాఁడు
చటులోగ్రగతి రాయశరభమై యవలీలఁ
దిరుగ సింహాద్రి సాధించినాఁడు
పరదళంబులు పటాపంచలై పారంగ
నెన్న గౌరవకొండ నెక్కినాఁడు
కేళాదిరాయుఁడై కెరళి గోరంట్లను

చారభానుని వెన్ను చఱచినాఁడు
నల్లకొండలను సన్నాహంబుగా నెక్కి
కపటాహితుల నేలఁ గలిపినాఁడు
గంగసాక్షిగ మీఱి కదిసి రాజమహేంద్ర
వరము చూఱలు గొనివచ్చినాఁడు
సురథానుకొలువులోఁ బోరసెను బిరుదుకై
ముద్దుడక్కని వెన్ను మొత్తినాఁడు
తేజంబుగాఁ బ్రౌఢదేవరాయలచేత
నరుదుగా బిరుదందె యందినాఁడు
యినతనూజునిభంగి యినుకుర్తికోటలో
లీల శత్రుల విభాళించినాఁడు
ధీరుఁడై యల్లాడ ధీసురథానుచే
యమ్మెగా భువనాద్రి యెక్కినాఁడు
గెంటించి బలిమి శిఖేంద్రఖానునిఁదోలి
మెలమి రాజ్యంబుఁ దా నేలినాఁడు
యలవంక బలువంకలార్చి తాకినబట్టి
బలిదఖానుని భంగపఱచినాఁడు
రణకేళి మెఱుకవరప్రాంతమున గొట్టి
మన్నెజంగులయేపు మాపినాఁడు
మణుగూరికోటలో మండువమన్నీఁడు

ప్రతిఘటించిన తూలబఱచినాఁడు
శరణుజొచ్చినవొచ్చి సరమఖానునిబట్టి
గౌతమీతటమునఁ గాఁచినాఁడు
పోరిలోననగన్న భూపాలుచెఱఁబెట్టి
ధృతి కొత్తకొండ సాధించినాఁడు
అదిరివిధమరాజు కదనోర్వీగర్వింప
నడఁచి యింద్రునివీటి కనిపినాఁడు
సింహవిక్రమపురి సింగమపలెకాని
గోపాలకృష్ణుని గొట్టినాఁడు
మెండుగవీకమై కొండపల్మస్నిలు
పూనివచ్చిన నూనపుచ్చినాఁడు
యెదిరించువేలూర యేలూరుతిప్పని
మొదలింటపటుగతి మోదినాఁడు
కుంట్లూరికోటపై గుంట్రౌతురాజుల
మొత్తమైయెదిరిన మొత్తినాఁడు
బాణాలకోటపై ప్రకటించి యుగ్రత
కాలాగ్నిరుద్రుఁడై కాల్చినాఁడు
సంగరస్థలమున సింగళదేవుని
శిరము ద్రుంచెటికీర్తిఁబరఁగినాఁడు
మలకపోలార్జును మదమెల్ల గక్కించి

యన్నయాదవకొండఁ గొన్నవాఁడు
గర్వించితలపడ్డ గండరిగండని
మెట్టగదియతలగొట్టినాఁడు
కుటిలశాత్రవకోటి కోవిలకొండ తా
మగతనంబునఁ బిల్కుమార్చినాఁడు
ఉచ్చిళ్ళకోటకై యుద్రేకమునఁబోయి
చెంగేటిసీరుగాఁ జేసినాఁడు
ఉర్విలోఁబొగడొందు నుప్పారిచెంగట
చెనకినరిపుకోటి చెండినాఁడు
శాతశిక్షావృత్తి జగమెల్ల నెఱుఁగ శ్రీ
శైలపట్టణముఁ దా నేలినాఁడు
బుక్కరాజునుబట్టి పొడిచేటికోటలో
గజపతిమెచ్చఁగఁ గాఁచినాఁడు
దొరయుసల్కయవారి తోలితొప్పరలాడి
బాగవాఁడొద్దను బాపినాఁడు
చాటిచెన్నయగారిఁ జదిపిచట్టలుచీరి
కొండమల్లయ గారిఁ గొట్టినాఁడు
గోరంట్లతిప్పని కొట్టికోటయునెక్కి
వేకరికులమెల్ల వెదకినాఁడు
చిటివల్లభయ్యను చెట్లనుబడఁద్రోలి

పాణమురాజును బఱపినాఁడు

రంగయభీమని రాజసంబునఁదోలి

సాల్వతిప్పని నేలఁదిపినాఁడు

ముచ్చకంపయకుర్కి మునువుగాఁ బడమోది

ఫూలసంగని పొంజుఁబొడిచినాఁడు

రాజులెప్పుడుమెచ్చ రామరాజ్యంబుగా

సింగిరాజాచలం జేలినాఁడు

దండిమై ముప్పదిరెండుదుర్గంబులు

నేకధాటీగతి నెక్కినాఁడు

వీరభద్రుని దొడ్డవిభువేమనృపతుల

రట్టడై కాలందె బెట్టినాఁడు

ఘనమూరురాయర గండపెండేరంబు

పెనుపొంద డాకాల బెట్టినాఁడు

గీ. రాజమాత్రుండె ఖడ్గనారాయణుండు

చారుతరమూర్తి రాజులచక్రవర్తి

గాయగోవాళుఁ డువ్వెత్తుగండఁడనఁగ

లీలనొప్పారె మాదయలింగవిభుఁడు. "

ఈలింగమనాయఁడు ప్రౌఢదేవరాయనికిఁ గప్పము గట్టు సామంతుఁడుగను సేనాపతిగనుండి యనేక దుర్గములను

సాధించి యతనిచేత గండపెండేరమును బిరుదందెను పొందిన వాఁడు.

భైరవకవి.

(౧౪౩౦ మొదలు ౧౪౫౦ వఱకు)

ఇతఁడు గారుడపురాణాంతర్గతమైన శ్రీరంగమహాత్త్వమును దెనిఁగించిన సుప్రసిద్ధ మహాకవి. ఇతఁడు తన శ్రీరంగమహాత్త్వమున—

"మ. కృతవిద్యాఖురళీపరిశ్రమ కలాకేళీ విలాసుం జన
స్తుతచారిత్రుని గౌతమాన్వయపవిత్రుం గౌరనామాత్యస
త్పుత్రుఁ గళ్యాణకవిత్వలక్షణసమర్థున్ సూక్తిముక్తాఫలా
తతకాంతిస్ఫుట చంద్రికోల్లసితవిద్వత్కైరవున్ భైరవున్."

అని తాను గౌతమగోత్రుఁడైన గౌరనామాత్యసత్పుత్రుఁడ నని చెప్పుకొనియెను. తనకు శ్రీశైల మల్లికార్జునస్వామిదేవి యగు భ్రమరాంబికకృపచేత సారస్వతసిద్ధి కలిగినట్లు తుది గద్యమున "శ్రీమద్భ్రమరాంబా వరప్రసాద లబ్ధసారస్వత విలాస గౌరవ గౌరనామాత్యపుత్ర" అని వ్రాసికొనుటచేఁ దెలియుచున్నది. మఱియు రత్నశాస్త్ర మను చిన్నకృతిలోఁ గూడ—

"భ్రమరాంబికా మహావర
సముదిత నిరవద్యహృద్య సాహిత్యకళా

క్రమ విమల ప్రతిభా సం
క్రమణుఁడ మతిశాలియైన గౌరనసుతుఁడన్."

అనియు

కవిరాజ గజాంకుశ మను గ్రంథమున:—

"శ్రీమత్పరమ శివానన
తామరస వికాసలీలఁ దనరిన భ్రమరాం
బా మధుమత్త భ్రమరిక
నామానసరసిరుహమునన్ వసియించున్."

అను పద్యమును జెప్పి యాలక్షణగ్రంథమును బ్రారంభించెను. కాఁబట్టి యీ భైరవ మహాకవి హరిశ్చంద్రకథయు, నవనాథచరిత్రయు, నవగ్రహస్తుతియు రచించిన గౌరనమహాకవి పుత్త్రుఁడని మనము నిశ్చయింపవచ్చును. గౌరనమహాకవి క్రీ. శ. ౧౪౭౭ సంవత్సరము వఱకు నుండెను గావున భైరవకవి ౧౪౩౦-౧౫౫౦ సంవత్సరములనడుమ నుండె ననుట స్పష్టము. శ్రీరంగమహత్త్వముయొక్క పీఠికలో శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు గౌరన క్రీ. శ. ౧౫౦౦ లో నుండెను గావున నితఁడు ౧౫౩౦ ప్రాంతములోనుండ వచ్చునని చెప్పిన సిద్ధాంతము కేవలము పొరబాటు.

సింగనమాధవేంద్రుని కాలమున గౌరన యున్నట్లు లక్షణదీపికవలనఁ దెలియుచున్నది గావున నొక సింగనమాధవేం

ద్రుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౮౦ వఱకును, మఱియొక సింగనమాధ వేంద్రుఁడు ౧౪౨౨ వఱకును బరిపాలనము చేసినవారు గావున వీరిలో నెవరి కాలమున గౌరనమహాకవి జీవించి యున్నను, గౌరనామాత్యుని పుత్త్రుఁడగు భైరవమహాకవి ౧౪౩౦-౧౪౫౦ సంవత్సరముల నడుమ నుండెననుట సత్యమునకు దూరము కాదు. రామకృష్ణకవిగారికి భ్రమను గలుగఁజేసిన చాటు శ్లోకము రావుమాధవరావు భార్య యగు నాగాంబిక శాసనము లోని దని తెలిసికొనుటతోనే వారి పొరబాటు వెల్లడి యగు చున్నదని యిది వఱకె తెలిపి యున్నాఁడను. మల్లారెడ్డి శివ ధర్మోత్తర ఖండమునః—

"సీ. మానిత వరధరామరకులతిలకంబు
గౌతమ గోత్రాబ్ధి కల్పశాఖి
మల్లికార్జున పండితోల్లసద్వంశుండు
గౌరనారాధ్య శేఖరసుతుండు
శ్రీమల్లమాగర్భసింధుశీతకరుండు
గంగమాంబా మనః కంజభాను
సకలాగమజ్ఞానసార ధౌరేయుండు
పరవాది దుర్మత భంజనుండు
గీ. చలఁగి గురుదక్షిణామూర్తి సద్గురులను
గౌరనాహ్వయు దేశికుఁ గన్న తండ్రి.

ప్రవిమలాస్మత్కులోద్భవారాధ్యుఁ బుణ్యు
రణ్యాకరసాధ్యు లింగనారాధ్యుఁ దలఁతు.''

అను పద్యములోఁ జెప్పిన మల్లికార్జున పండితారాధ్య వంశములోనివాఁ డగు గౌరనారాధ్యుఁడు మఱియొకఁ డని నాయభిప్రాయము. గౌరనమహాకవిగాని భైరవమహాకవిగాని తాము మల్లికార్జున పండితారాధ్యుల వంశము లోని వార యిన యెడల నట్లు చెప్పుకొని యుండరా? ఏగ్రంథమునందును వా రట్లు చెప్పుకొని యున్నట్లు గన్పట్టదు. గౌరనామాత్య విరచితమైన లక్షణదీపికలో నుదాహరింపఁబడిన కవి గజాంకుశము భైరవకవి ప్రణీతము కాదని నాయభిప్రాయము. శ్రీరంగమహత్త్వ గ్రంధసంపాదకు లిమ్మహాకవి కవిత్వమును గూర్చి యీక్రిందివిధమున వ్రాసి యున్నారు—

''ఇతని శ్రీరంగమహత్త్వము లాక్షణికులందఱుం జదివియున్న ట్లుదాహృతపద్యములే ఘోషించుచున్నవి. ఈకృతి మనోహరమై శైలీపాటవముగలదై ''దుష్కవిఘోరపిశాచముల'' నదల్చునట్లున్నది. భైరవుని పదబంధము ప్రౌఢమై యొక్కొక యెడ శ్రీనాథపెద్దనలఁ దలఁపించుచున్నది. రెండవ యాశ్వాసములోని ఋతువర్ణనమును నాల్గవ యైదవయాశ్వాసములఁ బురవర్ణనమును గవిప్రతిభారచితములు కాని మూలమునఁ గానరావు. ఉభయభాషాపాండిత్యము చూపుచున్న యాపట్లు

స్వరచితార్థసంపత్తిపై మెఱయుచున్నవి. దీనిలోని పద్యములు క్రీ. శ. ౧౬౦౦ లో నుండిన జగన్నాథకవిచే రత్నాకరమునను, ప్రబంధమణిభూషణమునను దత్తత్కథాభాగములకు ననుకూలముగా నున్నవి గ్రహింపఁబడినవి. అనేక దివ్యక్షేత్రములలో శ్రీరంగము చాల ముఖ్యమైనదైనందున నాల్గురు కవులు దీనిం దెనిఁగించిరి. శ్రీనాథుని కాశీఖండ, భీమఖండములకుఁ బిదప క్షేత్రమహాత్త్వముల నింత ప్రౌఢముగాఁ దెలిఁగించిన కవి యన్యుఁడెవ్వఁడుఁ గానరాఁడు. * * * * * * * భైరవుఁడు వేదాంతశాస్త్రమునఁ జక్కఁగాఁ బరిశ్రమించినట్లు తద్గ్రంథపఠనమువలనఁ దెలియుచున్నది గాని కృతిపతియగు రాఘవమంత్రి వైష్ణవుఁడో లేక మాధ్వుఁడో కావున నతఁడు విష్ణుభక్తాగ్రేసరులు క్షేత్రరాజమగు శ్రీరంగమును హృదయసన్నిధానమున సదా కొలుచుచుండుటకై భైరవునిచే దీనిఁ దెనిగింపఁజేసెను. భైరవుఁడు శైవుఁడు. అయినను దీనిలో శివపక్షపాతమగు నంశము లేవియు లేవు. భైరవుని యనర్గళకవితాధారయు, రసభావగతివిశేషములు శ్లాఘ్యతరములు."

పద్మనాయక సామ్రాజ్యావసానదశ.

కాకతీయసామ్రాజ్య మస్తమించిన వెనుక నోరుగల్లు ప్రాంతదేశమును పద్మనాయకులు నూఱేండ్లకాలము స్వతం

త్రముగఁ బరిపాలనముచేసిరి. పిమ్మట గజపతు లీరాజ్యమును జయించి స్వల్పకాలము పరిపాలించిన వెనుక తురుష్కు లీ గజపతులను జయించి రాజ్యమును స్వాధీనముఁ జేసికొని పరిపాలించుచున్నారు. ఇప్పటికి నీయాంధ్ర దేశభాగము మహమ్మదీయుల పరిపాలనముక్రిందనే యున్నది. పద్మనాయకుల రాజ్యపరిపాలనా పద్ధతులు మొదలగున వెట్లుండెనో తెలిసికొనుటకు సాధనసంపత్తి గానరాదు. అట్టి సాధనసంపత్తి బయల్పడువఱకు నింతమాత్రముతోనే తృప్తినొంది మిన్నకుండవలసిన వారమగుచున్నాము. భావిపరిశోధకులే పద్మనాయకుల రాజ్యపరిపాలనా చరిత్రమును సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁగలరను విశ్వాసముతోఁ బ్రస్తుతము విరమించుచున్నాను.

రెడ్లచరిత్రము.

నాలుగవ ప్రకరణము.

వర్ణాశ్రమ ధర్మపద్ధతుల ననుసరించి వర్తమానకాలంబున నాంధ్రదేశమునందున్న బలిజ, కమ్మ, వెలమ, రెడ్డి తెలఁగా తెగలవారిలో నుత్తమస్థితియం దున్నవారలను క్షత్రియులుగను వైశ్యులుగను పరిగణింపవలసి యున్నను నాలు

గవవర్ణమువారినిగా వ్యవహ[illegible]చున్నారనుట సుప్రసిద్ధము. శాస్త్రములప్రకారము వీరి[illegible]దు లనరాదు. ఈ తెగలలోఁ బెక్కు శాఖాభేదములు గ[illegible] మన మెఱుంగుదుము. ఆంధ్ర దేశములోఁ గొన్ని ప్ర[illegible]లలో రెడ్లను, మఱికొన్ని ప్రదేశములలో తెలగాల[illegible]పులనియుఁ గూడ వ్యవహరించుచున్నారు. కొందఱకువా[illegible] యీనామము పత్రిం పవలసియున్నను అనేక తీనా[illegible]ములచేతనే వ్యవహరింపఁబడుచుండుటచేత వీరి సాంఘికత[illegible]మునుగూర్చి మిక్కిలి లోతుగఁ బోయి చర్చించుట కిది[illegible]యుదనుగాదు. కమ్మవారును, వెలమవారును వేఱ్వేఱుకాల[illegible]ందు వేఱుపడి ప్రత్యేక శాఖలవారుగఁ బరిగణింపఁ[illegible]చ్చుటచేతను, తెలుఁగుదేశములో నొక భాగమునను[illegible]ము త్తమబలిజశాఖలవారికే తెలఁగాలను నామము వ్య[illegible]పఁబడు చుండుటచేతను, నాల్గవవర్ణమువారుగా వ్య[illegible]ంపఁబడుచు శాఖాంతరభేదములచే నొప్పుచున్నవారిని [illegible]లనియు, రెడ్లనియు రెండు ప్రధానశాఖలుమాత్రమె గ[illegible] మనము పరిగణింపవలసియుండును. ఈ తెగలకును య[illegible]క పహ్లవాది జాతులకును సమ్మేళనము సంభవించిన[illegible] ననేక క్షత్రియవంశములుద్భవించి: భరతఖండమున [illegible]గము లాక్రమించి పలు రాజ్యములను స్థాపించి పరిపా[illegible]మాట సత్యమున కెంత

మాత్రము దూరము కా[illegible]ట్టిశబ్దము రాట్ శబ్దమునుండి యేర్పడినది గావున రెడ్డి[illegible] రాజని యర్థమగుచున్నది. కాఁపుశబ్దమునకుఁ గావలి[illegible]ఁడు (రక్షకుఁడు) అని యర్థము. ఇయ్యవి పండితులు [illegible]ము చెప్పెడి యర్థములు. ఇప్పుడు సామాన్యముగా [illegible]బ్దము రైతు (వ్యవసాయముచేయువాఁడు) శబ్దమున[illegible]ర్యాయపదముగా వ్యవహరింపఁ బడుచున్నది. ప్రాచీన[illegible]యున రాట్టులను నొకజాతి ప్రజలు భరతఖండమున ని[illegible]ండిరని వేదములవలనను, శాసనములవలనను మనకు [illegible]ముగాఁ దెలియుచున్నది. వీరిలో రట్టులు లేక రాట్[illegible]రట్టులు, లాటులు, విరాటులు, మరాటులు, వరాటు[illegible]టులు, భల్లాటులు, అందిరాటులు, ఖగారాటులు [illegible]గు శాఖాభేదములు గలవు. వీరిలోఁ గొందఱకు భోజ[illegible] నామాంతరము గలదు. ఈభోజులలో ననేకు లిప్ప[illegible]మ్మశాఖవారిలో నున్నారు. ఈరాట్టశాఖలవారు తొల[illegible]ధునదీతీర ప్రాంతభూములందును, పిమ్మట గంగానదీ[illegible] ప్రాంతభూములందును, అటు పిమ్మట నర్మదా, గౌతమీ[illegible]ష్ణానదీతీర ప్రాంతభూములందును నివసింపుచు క్రమ[illegible]దక్షిణహిందూదేశమునకును వ్యాపించిరి. వీరెల్లరు వేఱ[illegible]ములకుఁబోయి దేశభేదముచేతను, భాషాభేదముచేతన[illegible]యునామములతో నేటికాల

మునవ్యవహరింపఁబడుచున్నారు. వీరితో లుతకంపిలానగరప్రాంతదేశమున నివసించి యందుండి వచ్చినవారగుటచేత మొదట వీరికి కాంపు లని వ్యవహారనామము కలిగినది. కంపిలానగరమే కాంపిల్యనగర మని భారతాది సంస్కృతగ్రంథముల వ్యవహరింపఁబడుచు పాంచాలదేశమునకు రాజధానిగ నుండెను. మన దేశమునందలి పూర్వపుఁ దెలుఁగు శాసనములలో కాంపు లని సబిందుకముగా వ్రాయఁబడి యుండెను. పూర్వకాలమున బౌద్ధమతమునఁ జేరిన బలిజశాఖలవారిలో ననేకులకు శ్రేష్ఠి యను పదము పట్టపు పేరుగ నుండెను. రాట్టశాఖలవారికి రెడ్డి యను పదము పట్టపు పేరుగ నుండెను. పూర్వకాలమున నీయిరుతెగలలోని యుత్తమకుటుంబములకు నన్యోన్య సంబంధ బాంధవ్యములు, భోజన ప్ర[illegible]ములు గలవు. పశ్చిమ హిందూస్థానమునందు రాట్టులు నివసించు దేశమునకు రాట్టవాడి యను వ్యవహార నామము కలదు. రాట్టవాడిరాజవంశమునకే రాథోడ్ లేక రాథోర్ రాజవంశ మని ప్రఖ్యాతిగలిగినది. ఈ రాట్టవాడిరాజకుటుంబమే యొకటి రాష్ట్రకూటరాజవంశముగాఁ బరిగణింపఁబడినది. ఈ రాట్టవాడి లేక రాథోడ్ సీమనుండి యాంధ్రదేశమునకు వచ్చి నివసించియున్న రెడ్లనే పూర్వపుఁ దెలుఁగు శాసనములలో రట్టోడి కాంపులని యప్పటిశాసన విలేఖకులు వ్రాసియు[illegible]ది యెట్లున్నను రెడ్లని

వ్యవహరింపఁబడెడి తెగలవారు రాట్టజాతులకు సంబంధించిన
వా రనుట కెంతమాత్రమును సందియము లేదు. వీరెల్ల ాంధ్ర
జాతులతోఁడి సంబంధ బాంధవ్యములచేతను, ఆంధ్రభాషను
మాతృభాషగఁ గైకొన్న వారగుటచేతను ఆంధ్రజాతీయులై
రనుటకు సందియము లేదు. వడ్లలో నెన్నివిధములైన భేదములు
గలవో రెడ్లలో నన్నివిధములైన భేదములు గలవు గావున
వానింగూర్చి చెప్పుట సాధ్యము గాదని చెప్పుదురు. కాఁబట్టి
యట్టి భేదములనుగూర్చిన చరిత్రము ప్రత్యేకముగ వ్రాయ
వలయునేగాని యిందు వ్రాయుట సాధ్యముగాదు. 'ప ంటపదు ప్రధాన
నాలుగు కులా' లని సామాన్యముగా పదునాలుగు నాలుగు
శాఖలు గలవని చెప్పుదురు. అయిన నెయ్యవి పదు యోధ్య
ప్రధానశాఖలో వివరించుట కష్ట సాధ్యము. అ పాక
రెడ్లు, మోటాటిరెడ్లు, పంటరెడ్లు, దేశూరు రెడ్లు, టిరెడ్లు,
నాటిరెడ్లు, పెదకంటిరెడ్లు, భూమంచిరెడ్లు, ఓరుగం, మొర
బలిజరెడ్లు, గండికోటరెడ్లు, గోటేటిరెడ్లు, కుంచేటిరెడ్లు టిరెడ్లు,
నరెడ్లు, పల్లెరెడ్లు, గాజులరెడ్లు, నేరెడిరెడ్లు, పోకనా ుదలగు
పాంగనాటిరెడ్లు, కమ్మపురిరెడ్లు, వెలనాటిరెడ్లు వా రెల్లరకు
వ్యవహారనామము లనేకములు గన్పట్టుచున్నవి. వీ భేదముల
మాతృభాష యాంధ్రమైనను దేశకాల పాత్ర నెయ్యవి
చేతఁ గొన్ని యాచార భేదములు గన్పట్టుచున్నవి.
క్రమముగా నశించు సూచనలు గానంబడు చున్నవి.

కోరుకొండ రెడ్ల చరిత్రము.

(క్రీ. శ, ౧౩౨౫ మొదలుకొని ౧౩౭౦ వరకు)

క్రీ. శ. ౧౩౨౫వ సంవత్సరాంతమునఁ దురుష్కులు రాజమహేంద్రపురదుర్గము నాక్రమించుకొని తత్ప్రాంత దేశమును జయించి పరిపాలనముసేయ మొదలుపెట్టిరని ప్రథమ ప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. ఇట్లు దేశ మాక్రమించుకొని తురుష్కులు రాజమహేంద్రపురము రాజధానిగాఁ బరిపాలనము సేయుచుండఁ బ్రతాపరుద్రుని సేనానులలో నొక్కఁడును, కృష్ణా గోదావరీ మధ్యదేశమున నధికారమును బడసియున్న ప్రోలయనాయకేంద్రుఁడు (ప్రోలిరెడ్డి) కుమారుఁడగు కాపయనాయకేంద్రునియొక్కయు, మంచికొండ కేశవనాయకుని మనుమఁడును, గణపతినాయకుని కుమారుఁడునగు కూనపనాయకునియొక్కయు సహాయముతో రాజమహేంద్రపుర తురుష్కులపై దండయాత్ర వెడలి యుద్ధముచేసి తురుష్కులను జయించి దేశము నుద్ధరించెను. ఇతఁడు తురుష్కులను జయించినవిషయము ఆర్యవటశాసనమునఁ బేర్కొనంబడినది *.

---

౨౯. *శ్లో. సర్వాహవ ద్యావధివారిమగ్నాం
ధరా మశేషాం యవనోదరస్థాం
సముద్ధరన్ ప్రోలయనాయకేంద్ర
స్తతః ప్రతిష్ఠాపయతి స్మ తద్వత్.

కాపయనాయకుఁడు బహు పరాక్రమవంతుఁడనియు, పంచోత్తర సప్తతినాయక సంసేవ్యమాన పదపద్ముండనియు, 'ఆంధ్రసురత్రాణ' యను బిరుదమును వహించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవాఁడనియు, ఆర్యవటశాసనములవలన విదితమగుచున్నయది. రేచెర్ల యెఱదాచానాయని సింగమనాయఁడు "చెలఁగి తాతకుఁ దాత సింగక్షితీశుండు కాపభూపతిఁ గెల్చెఁ గదనమునను" అని వెలుగోటివారి వంశావళిలోఁ జెప్పినట్లుగా జయించిన దీ కాపభూపతినే కాఁబోలు ? ఈకాపభూపతి తురుష్కులచే నాక్రమింపఁబడిన బ్రాహ్మణాగ్రహారములను పునర్దత్తములను గావించెనని పై శాసనముననే పేర్కొనఁబడియుండెను *.

30. శ్లో. స్వర్గాతిథౌ ప్రోలయభూమిపాలే
విశ్వేశ్వరాజ్ఞా మధిగమ్య గత్వా
అపాలయ త్కాపయనాయకేంద్ర
స్తదీయ్యరాజ్యం తరణిప్రతాపః"

[ఈరెండవ యార్యవటశాసనము శ్రీయుత నుగ్గిరాల వేంకట సూర్యప్రకాశరావుపంతులు బి. ఏ. గారివలన ఆంధ్రభారతి 3వ సంపుటము ౨౮౩వ పేజీలోఁ బ్రకటింపఁబడినది.]

*"అథ పంచోత్తరసప్తతినాయకసంసేవ్యమానపదపద్మః
కాపానేశ్వర శ్రీ విశ్వేశ్వర కరుణయా క్షితి మరక్షతు.
తురుష్కైర్యే సమాక్రాంతా స్తేచాన్యే కాపభూభుజా
అగ్రహారాః పునర్దత్తా భూయో భువ మభూషయన్.

ప్రోలయనాయకుఁడుగాని కాపయనాయకుఁడుగాని యెక్కడ పరిపాలనము చేసిరో వారికి నివాసస్థానముగానున్న పట్టణ మెయ్యదియో తెలియు శాసనముగాని గ్రంథముగాని గానరాదు. వీరలు కృష్ణాగోదావరీ మధ్యఖండమునఁ బ్రబలులై యుండి తురుష్కులతో యుద్ధము చేసి వారలను మధ్యాంధ్రదేశమునుండి తఱిమి యుందురని యార్యవట శాసనములం బట్టి మన మూహింప వచ్చును. మఱియుఁ గృష్ణాగోదావరీ మధ్యఖండమునఁ గాపవర మను పేరుగల గ్రామములు పెక్కులు గాన వచ్చుచున్నందునఁ గాపభూపాలుఁడు కొల్లేటి కోటలోనో లేక పద్మపుర మను నామాంతరముగల గణపవరముననో (కృష్ణామండలములోని భీమవరము తాలూకాలోనిది) యుండి రాజ్యపరిపాలనము చేసి యుండునని యూహించుచున్నాఁడను.

మంచికొండ కూనారెడ్డి కోరుకొండదుర్గమును నిర్మించుట.

ఆంధ్ర సురత్రాణ యను బిరుదమును వహించిన ప్రఖ్యాత కాప భూపతికి బంధువుం డగు మంచికొండ కూనారెడ్డి కాప

విశ్వేశ్వరాయ వివిధాం ప్రవిధాయ సే
వాం యాతే విభా. దివి చ తత్పద సేవనాయ
తైర్నాయకైస్స్వనగరా ణ్యధిగమ్య సర్వై
స్సంరక్షితా గతవిరోధక దైః స్వదేశాః.

(ఆంధ్రభారతి 3వ సంపుటము సంచిక ౫-౬లలో ౨౪౬వ పేజిచూడుఁడు)

భూపాలుని సాహాయ్యముతో రాజమహేంద్రపుర తురుష్కులను జయించి యచటికిఁ బదునొకండుమైళ్ళ దూరముననున్న కోరుకొండ యను ప్రదేశమున నొక పట్టణమును నిర్మించి తట్టుకోటనుగట్టి యవక్రపరాక్రమముతోఁ గోన పర్యంతము గల భూభాగమును బరిపాలించెను. ఇతని పేరిటనే గౌతమీ తటమున కూనవర మను నొక గ్రామము గట్టఁబడినది. కాఁబట్టి యీకూనభూపాలుఁడు పరిపాలించిన దేశ మిప్పటి గోదావరిమండల మని నిర్ధారింపవచ్చును. ఇతఁడు క్రీస్తుశకము ౧౩౨౫ మొదలుకొని ౧౩౪౦ వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసెనని చెప్పవచ్చును. ముమ్మడినాయకుని యార్యవటశాసనమున ఇతఁడును, ఇతని తండ్రి గణపతియు, ఇతనితాత కేశవనాయకుఁడును త్రిలింగ దేశాధిపతులైనట్లుగానభివర్ణింపఁబడిరి*.

---

*"దేశా స్సహస్రం భరతస్య ఖండే
దీవ్యం త్యఖండాఖిల వస్తుశస్తాః
తేషాం శిరోభూషణ మేవదేశ
స్త్రిలింగనామా సుకృతైకసీమా."
త్రిలింగ దేశాధిపతి శ్శ్రీమాన్ కేశవ నాయకః
యేన భూపా దిలీపాద్యా స్స్మృతయా ద్విస్మారితా ఇవ
దర్వినీత మదగర్వ ఖండనే కల్పి(తా)రి నృప వీరముండనే
మంచికొండ ఘనగోత్రమండనే భూరజృంభత నృపే స దండనే
తస్య కేశవనృపస్య నందనో నాయకో గణపతి ర్గుణాకరః

ముమ్మడినాయకుని పరిపాలనము.

(౧౩౪౦ మొదలుకొని ౧౩౭౦ వఱకు)

కూన భూపాలుని యనంతర మాతని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడును పరాక్రమవంతుఁడు నగు ముమ్మడినాయకుఁడు రాజ్యాభిషిక్తుఁడయ్యెను. ఇప్పటి గోదావరి మండలమంతయు నాకాలమున ముమ్మడినాయకునిచేఁ బరిపాలింపఁబడియెను. ఇతఁ డాంధ్రసురత్రాణయను బిరుదమును బొంది ప్రఖ్యాతుఁడైన కాపభూపాలునితోఁబుట్టువు కొమార్తను వివాహము చేసికొని వైరివీరసంహారుఁడై విద్యావంతులైన పండితుల కనేకాగ్రహారముల నొసంగుచు శాస్త్రవిద్యలఁ బ్రోత్సహించుచు

స్వర్గతే పితరి పశ్చిమే వయస్యాససఁజ వసుధాం భుజే నిజే
లక్ష్మీ ర్వసుధా కీర్తి ర్గణపతి నృపతేః పరం ప్రియా స్తి స
తాభ్యా మధికా కీర్తి ర్యేనా సా(తే) తదర్ధ మర్పితవాన్
పుత్త్రి శ్రీకూనభూపాల స్తస్మా దుదభవ ద్విభోః
ప్రద్యుమ్న ఇవ లక్ష్మీశాం చ్చంకరాదివ శక్తిమాన్
నృపో గణపతేః పుత్రీం పౌత్రీం దృష్ట్వా నృపశ్రియః
త్యక్త్వా సింహాసనం భౌమం దివ్యం సింహాసనం యయౌ
విస్ఫూర్జద్గుణ రత్నరోహణగిరి ర్విఖ్యాత దోర్విక్రమో
నిర్వ్యాజావనిపాలతార్ద్రవిభవో నిర్వ్యాజ విశ్రాణనః
గంభీర స్థిరధీ రుదాత్తచరితః కారుణ్య పూరాశ్రియ
శ్శ్రీమత్కూనయనాయకో నిజకులక్షీరోదధేః శ్చంద్రమాః"

సర్వజనరంజకముగాఁ బరిపాలనము చేసెను *. ఈముమ్మడి నాయకుని రాజ్యములో కోనసీమ, అంగరసీమ, కొంతాము సీమ, కురవాటసీమ, చాంగలునాటిసీమ మొదలగు సీమలు చేరియుండెను. ఇవన్నియును గౌతమీనది కిరుప్రక్కలను వ్యాపించి యుండెను. ఇతనిదేశము మిక్కిలి ఫలవంతమైనది. ఈ రాజ్యము అరటి, కొబ్బరి, పనస, పోక, మామిడి మొదలగు తోటలతో రమ్యమై యాంధ్రభూమిని ప్రసిద్ధినొందినదిగా నున్నదని యార్యవటశాసనమున వర్ణింపఁబడినది †. ఇప్పటికి నట్లేయుండి ప్రఖ్యాతివహించి యున్నదనుట యాంధ్రుల కెల్లరకుఁ దెలిసినవిషయమె.

ముమ్మడినాయకుఁడు తాను రాజధానియగు కోరుకొండ యందుండి పెద్దతమ్ముని సింగమనాయకుని తుని సమీపము

---

* ప్రఖ్యాతాంధ్రసురత్రాణ స్స్వయం కాపయనాయకః
తస్మై స్వసు స్సుతాం ప్రాదా న్ముమ్మడీంద్రాయ భూభుజే”
(ఆంధ్రభారతిలో శ్రీయుతులు దుగ్గిరాల సూర్యప్రకాశరావుపంతులు గారును, పెండ్యాల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రులుగారును ప్రకటించిన యార్యవట శాసనముం జూడుఁడు ఆ. భా. సం. 3 సం ౪.)

† పాక (వ్యా) కోచమోచాలికుచపనస కామ్రాదిసంవీతపార్శ్వై
రంతస్సంతానకాంతైః క్రముక ఫణిలతాశ్శృంగి బేరైకపూర్ణైః
ప్రాంతోద్యన్నారికేళై ర్వకుళ కురవకాశోక పున్నాగరమ్యై
రారామైః కస్య హర్షం న విదధతి పగం ముమ్మడీంద్రస్య దేశాః”

నందున్న కోట్యాము(కోటాము) నందును చిన్నతమ్ముని గన్న యను తాడిపాకదుర్గమునను నిలిపి రాజ్యమును సామర్థ్యముతోఁ జక్కఁగఁ బరిపాలనము చేసెను. తాడిపాకయనునది ప్రస్తుతము గోదావరిమండలములోని రాజవ్రోలుతాలూకాలోనున్నది; పిమ్మట సింగమనాయకుఁడు పింపానదీతీరమున ముమ్మడిపీడను నగరమును గట్టించి రాజధానిగఁ జేసికొని ధర్మయుతుఁడై పరిపాలన మొనరించెనని యార్యవటశాసనముచలనఁ దెలియుచున్నది*. ముమ్మడిపీడే ముమ్మడివరమని నేఁడు వ్యవహరింపఁబడు చున్నది.

వైష్ణవమతావలంబనము.

ముమ్మడినాయకునిపూర్వులు శైవులయినను ముమ్మడియు నాతని తమ్ములు మాత్రము వైష్ణవమత మవలంబించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతనికాలమున శ్రీరంగమునుండి పరా

---

* ౩౩ నామ్నా ముంమడినాయకస్య ఘటితా ( ) రిణీ
లక్ష్మీవిభ్రమ భూర్విలాసనిలయో వాణ్యా క్షితిర్మండనం
పంపాసంపదుపాశ్రితా సవిధగశ్రీరామనాథేశ్వరా
ఖ్యాతా ముంమడిపీడు నామనగరీ శింగక్షమాభృద్విభోః.

౩౪ ప్రగాఢసన్యాసృతపార్శ్వదేశే। పింపానదీపాథసిపావనేచ్ఛే
స్వారాజధానిప్రతిబింబితేవ। విరాజతే సా నగరీ విశాలా.

౩౫ గరీయసి పురే తస్మిన్ సర్వైశ్వర్య సమన్వితః
నివసన్ శింగ భూపాలః పాలయత్యఖిలాంభువం

శరభట్టను వైష్ణవబ్రాహ్మణ గురువు కోరుకొండకు విచ్చేసి ముమ్మడినాయకుని శిష్యునిగాఁ జేసికొని వైష్ణవమతమును గోదావరిమండలమున వ్యాపింపఁజేసెను. ఈపరాశరభట్టు గురుపరంపరలో నేఁడవవాఁడు. ఇతఁడింతదూరమునకు వచ్చి ముమ్మడినాయకుని శిష్యునిగాఁ జేసికొనఁగలుగుట వింతగానే యున్నది. ఒకనాఁడీభట్టరి తన ప్రియశిష్యుఁడైన ముమ్మడి నాయకునితో నిట్లనియె. ,,నాకు మానవజన్మములు తుదముట్ట వచ్చినవి. నేనీ దేహమును చాలించినతోడనే కోరుకొండపై లక్ష్మీనరసింహస్వామిరూపమున వెలసెదను.'' ఇట్లు చెప్పి వెంటనే యాతఁడు మృతినొందెనుగాని యాతఁడు లక్ష్మీనరసింహస్వామి యగునని చెప్పినవాక్యములను ముమ్మడీంద్రుఁడు మఱచి యుండెనఁట! అటుపిమ్మట లక్ష్మీదాసియను నొకవేశ్యస్వప్నములో సాక్షాత్కరించి పరాశరభట్టరి పరాశరశైలమున నుద్భవించితినని చెప్పెనఁట! ఇయ్యది ప్రభువునకు వినిపించినతోడనే యతఁడు తనతో భట్టరి చెప్పిన వాక్యములను జ్ఞప్తికిఁదెచ్చుకొని యామెకుఁ జెప్పి లక్ష్మీనరసింహస్వామికి నాలయము నిర్మింపుమని యాజ్ఞఁజేసెనఁట! అతని యాజ్ఞాప్రకారము లక్ష్మీదాసి ధనమును ప్రోగుచేసి కొండపై దేవాలయమును గట్టించి పరాశర నృసింహమూర్తిని ప్రతిష్ఠాపనము గావించి యంగరంగ వైభోగములకు రెండుగ్రా

మములను దానము గావించెను. ఈదేవాలయనిర్మాణము నందు ముమ్మడినాయకుఁడే విశేషముగా సాహాయ్యముఁ జేసి యుండును. లక్ష్మీనరసింహస్వామియాలయములోనికిఁ బోవు నప్పుడు మధ్యద్వారముకడఁ గన్పట్టు విగ్రహములు రెండును ముమ్మడినాయకుని యొక్కయు లక్ష్మీదాసియొక్కయు విగ్రహము అని చెప్పుదురు. పరాశరభట్టుపేరిటనే యాకొండకు పరాశరశైల మనియు, స్వామికి పరాశర నరసింహుఁడనియు నామములు గలిగినవి. శ్రీరంగ దేవాలయములో నొక తామ్రశాసనము గలదు. కోరుకొండ లక్ష్మీనరసింహస్వామియాలయములోని శిలాశాసనములోనున్న శ్లోకములు సరిగా శ్రీరంగ దేవాలయములోని తామ్రశాసనములోనివిగా నున్నవి. అందు నేఁడవ పరాశరభట్టునకుఁ దెలుఁగు దేశములో మంచికొండ గోత్రమున జనించిన రంగవర్ధనుఁడను ముమ్మడినాయకుఁడు శిష్యుఁడుగ నుండెనని వ్రాయఁబడి యుండెను *. ముమ్మడినాయకుఁడును నతని తమ్ముఁడు సింగమనాయకుఁడును వైష్ణవ మత గురు వగు వేదాంత దేశికులవారితో సమకాలికు లైనను వైష్ణవమత భక్త్యావేశపరవశు లైనను వేదాంతదేశికులవారు గ్రంథములు వ్రాసి యిచ్చినది వీరికిఁ

* Annual Report on Epigraphy, 1912, page 87, para 68.

గాదు. ఇందలి సింగమనాయఁడు సర్వజ్ఞసింగమనాయఁ డనుట భ్రమగాని వే ఱొండుగాదు. వేదాంత దేశికులవారు తత్త్వ సందేశోపసంహారమునఁ జెప్పిన ట్లితఁడు మాధవాత్మజుఁడు కాఁడు. కావున దొరతనమువారి శాసనాధికారులు వ్రాసినది పొరబా టని నాయభిప్రాయము.* లక్ష్మీనరసింహస్వామి దేవాలయము శాలివాహనశకము ౧౨౭౫ అనగా క్రీ. శ. ౧౩౫౩వ సంవత్సరమున నిర్మింపఁబడిన ట్లాయాలయములోని శిలా శాసనమున లిఖియింపఁబడినది.

ముమ్మడినాయకుని సోదరుఁడగు సింగమనాయకుఁడు శాలివాహనశకము ౧౨౭౦ శ్రావణబహుళామావాస్యనాఁడు సూర్యగ్రహణసమయమున నాయుర్వేద విశారదుండును, అత్రేయగోత్ర సంభవుండును, యజుశ్శాఖాబ్రాహ్మణుండును నగు పరహితాచార్యునకు అక్కలంపూడియను గ్రామమును దానమొసంగెను. అక్కలంపూడియను గ్రామమె ముమ్మడి సింగవరమని కొంతకాలము వ్యవహరింపఁబడిన ట్లాశాసనము వలననే వేద్యమగుచున్నది. భిషఙ్మణియగు పరహితాచార్యుఁడు తానాగ్రామమును ౨౦భాగములు చేసి యందుఁ బదిభాగము లితరబ్రాహ్మణులును వేదాధ్యయనసంపన్నులు నగు పదు

* **Annual Report on Epigraphy, 1913 No. 961, Public, 2nd August 1913, page 129, para 71.**

గురకు నా వెంటనే ధారపోసెను. పురోహితుని కుటుంబమువారు మూడుతరములనుండి యాయుర్వేదవిద్యావిశారదులుగా బ్రఖ్యాతివహించి యుండిరి. ఈశాసనముపై సింగానాయనియొక్కయు; ముమ్మడినాయనియొక్కయు చేవ్రాళ్లు గలవు. ఈ శాసనము క్రీ. శ. ౧౩౬౮ వ సంవత్సరమున లిఖింపఁబడినది గావున ముమ్మడినాయకుఁడును వీనితమ్ముఁడు సింగమనాయకుఁడును ౩౦ సంవత్సరములు రాజ్యపరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ముమ్మడినాయకునకుఁ కూనారెడ్డి, అన్నారెడ్డి, కాటమరెడ్డి మొదలగువారు నైదుగురు కొమాళ్లు గలరు. ముమ్మడినాయకుని తరువాత నీమూవురును ౨౫ సంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసి యుందురు.

దేవాలయ ప్రతిష్ఠాపనలు.

క్రీ. శ. ౧౩౭౦ వ సంవత్సరమునకుఁ బిమ్మట ముమ్మడి నాయకునికొమారుఁడు కూనారెడ్డిపరిపాలనకాలములో నోరుకొండలో మఱికొన్ని ప్రతిష్ఠాపనలు జరిగినవి. కూనారెడ్డి స్వామికొండకు దక్షిణభాగమున దిగువ నొక దేవాలయమును గట్టించి యందు రంగనాయకుని ప్రతిష్ఠ గావించెను. ఆస్వామి కైంకర్యాదులకై భూదానములు మొదలగునవి చేసెను. ఆయాలయ ప్రాకారము లోపలనే వైభవరాయని ప్రతిష్ఠ గావించి యాలయముగట్టించి యథావిధిగాఁ గైంకర్యాదులు జ

రుగునట్లు కట్టడిగావించెను. పిమ్మటఁ గొంతకాలమునకుఁ గే శవస్వామిని గూడ ప్రతిష్ఠగావించి యాలయమును గట్టించి యాస్వాములకందఱకు నిత్య నైవేద్యములకు నిరంతరోత్సవ ములకు ననేక భూదానములను గావించి యాదేవస్థానమును మహోత్కృష్టదశకుఁ గొనివచ్చెను. కూనారెడ్డియు నతని సో దరులును గలిసి స్వల్పకాల మనఁగాఁ బదునైదుసంవత్సరము లు పరిపాలనము చేసినతరువాత కూనారెడ్డికొడుకు ముమ్మడి రెడ్డి రాజ్యపరిపాలనము వహించెను గాని యత్యంతస్వల్పకా లములోనే యీకోరుకొండరెడ్డి రాజ్యమంతయును కొండవీటి రాజ్యమును బరిపాలించుచున్న కుమారగిరిరెడ్డి మంత్రియును సేనానియునగు కాటయవేమారెడ్డిచే జయింపఁబడి యతనిచేఁ బరిపాలింపఁబడుచు వచ్చెను. కావున క్రీ. శ. ౧౩౯౫ దవసంవ త్సరమునకుఁ బిమ్మట కూనారెడ్డిసంతతివా రీదేశమును పరి పాలించి యుండరనియు, ఒకవేళ కొంచెముకాలము పరిపా లించినను స్వతంత్రపాలనము చేసి యుండరనియు మనము నిశ్చయింపవచ్చును.

కులగౌరవము.

ఈకోరుకొండరాజ్యమును బరిపాలనముచేసిన రెడ్లు విద్యా సక్తులును, ధర్మానురక్తులును, వైష్ణవమతాభినివేశపరవశు

లునునై పరిపాలనముచేసినది స్వల్పకాలమైనను యశముతోఁ గూడుకొని యుండిరి. అదియునుగాక వీరికి కులగౌరవమధికము గానుండెను. వీరివర్ణము (చతుర్థవర్ణము) విష్ణుపాదమునందు త్రిలోకపావనియైన గంగతోఁడఁ బుట్టినదిగాపున బ్రహ్మక్షత్రియ వైశ్యవర్ణములవారికంటెను పారిశుద్ధ్యమున మించినదనియు వీరి వర్ణములో శఠులు లేరనియు, కర్మాసక్తులును, శుద్ధస్వాంతులును, శాంతులును, రాగాదిదోషరహితులును గలరని ముమ్మడినాయకుని శాసనములో నభివర్ణింపఁబడియుండెను. ఇయ్యది వైష్ణవమతసంస్కారమును బొంది వైష్ణవగురుప్రబోధనలఁగికొంకువాసి యుత్కృష్టమైన రాజ్యపదవికి వచ్చిన తరువాత నావిర్భవించిన కులాభిమానజనితవాక్యములనుగా మనమూహించి సంతసింపవలసినదే. * ఇంతకన్న వీరినిగూర్చి

---

* పూర్వాశానఖర్జనీ తనులతాం లింపన్నివోజృంభత
ఈశ్వరవదనభుజోరుప్రభవాం బ్రహ్మాదిజాతయ స్త్రిస్రః
తాసా మాధారార్థం చతుర్థజాతిశ్చ తత్పదా జ్ఞాతా
అస్యాజాతే స్తాభ్యో జాతిభ్య శ్శుద్ధి రితి నచ స్నిగ్ధం
యదియంసహజాజాతా భాగీరథ్యాత్రిలోకపావన్యా
తజ్జాతీయాః కర్మరతా స్త్వశక్తా శ్శాఠ్యా
శ్శుద్ధస్వాంతా శ్శాంతి రాగాది దోషాః
రాజుగన్యానామేత్య సాహాయ్యాముర్వ్యాః"
స్సర్వం భారం నిర్వహంత్యేవ సమ్యక్

కాని వీరిపరిపాలనపద్ధతిని గూర్చికాని తెలిసికొనఁదగినది విశేషముగానున్నను సాధనసామగ్రి కొఱవడియుండుటచేత నింత మాత్రముతోఁ దృప్తినొందవలసినవార మగుచున్నాము.

ఐదవ ప్రకరణము.

కొండవీటి రెడ్డిరాజులచరిత్రము.

పదునాలుగవ శతాబ్దిప్రారంభమున, అనఁగా క్రీ. శ. ౧౩౨౩ వ సంవత్సరాంతమునఁ గాకతీయసామ్రాజ్య మస్తమించిన వెనుక పంటశాఖీయులగు రెడ్డినాయకులు కొందఱు స్వతంత్రులై ప్రాగ్దేశములోని సింహవిక్రమపురము(నెల్లూరు) మొదలుకొని సింహాచలము పర్యంతము భూమి నాక్రమించుకొని నూఱేండ్లు పరిపాలించి జగద్విఖ్యాతయశస్కులైరి. అట్టి వారిలోఁ బ్రముఖుఁడు దేసటివేమారెడ్డి. ఇతనిపూర్వులెల్లరును గాకతీయసామ్రాజ్యమున సైన్యాధిపతులుగనుండి ప్రసిద్ధికెక్కినవారలు. ఇతనితండ్రి ప్రోలయయు మాతామహుఁడు దొడ్డయయు, ఇతఁడునుగూడ కాకతీయచక్రవర్తుల కొల్వు సలుపుచున్న సైన్యాధిపతులేగాని యన్యులుగారు. ఈవేమారెడ్డియు, ఇతని తరువాతివారును "పల్లవాదిత్య" యనియు, "పల్లవత్రినేత్ర" యనియు బిరుదములను వహించియుం

డుటచేత డాక్టరుహల్ట్షు అనుచరిత్రకారుఁడు వీరినిపల్లవు లని భ్రమపడియెనుగాని వీరుపల్లవులుగారు. వీనికి వేఱుగ నర్థములు చెప్పవచ్చును. వీరిపూర్వులెవ్వరైనను పల్లవరాజులను జయించి వారిబిరుదములను వహింపఁగాఁ గ్రమముగా నయ్యవి వీరికి సంక్రమింపవచ్చును. పల్లవాదిత్యుఁడు చాళుక్యుఁ డని పండితులర్థము చెప్పిరి. ఈయర్థము విశ్వాసపాత్రమైనను గాకపోయినను పంటరెడ్లు మాత్రము పల్లవులు గారని స్పష్టముగఁ జెప్పవచ్చును. వీరు తెలుఁగుచోడుల శాఖలోనివారని కొందఱు తలంచుచున్నారు. ఈయూహకొక కారణము గన్పట్టుచున్నది. అభినవభట్టబాణవిరచితమై, వీరనారాయణచరిత్రమను నామాంతరమున వ్యవహరింపఁబడు వేమభూపాలచరిత్రమున పంటవంశములోనివారి పూర్వులలో కామభూపాలుఁడను వాఁడొకఁడు అద్దంకిరాజధానిగాఁ దెలుఁగుదేశమును బరిపాలించెనని నుదాహరింపఁ బడియుండెను. నెల్లూరిమండలములోని కావలిగ్రామమున నొక శాసనములో జగనొబ్బగండ కామయదేవచోడుఁడను నొక మహారాజునామము గన్పట్టుటచేతను, వానినాఁడు పంటరెడ్లకుఁ బ్రధానస్థానముగా నుండుటచేతను, అద్దంకి ప్రథమమున రాజధానిగ నుండుటచేతను సాధారణముగా వేమభూపాలచరితమున నుదాహరింపఁబడిన కామభూపాలుఁడీకావలిశాసనములోనిజగనొబ్బ

గండకామయదేవచ్చోడుఁడే యై యుండవచ్చునని యూహించుటకవకాశము కలుగుచున్నది గావున వీరు తెలుఁగుచోడులతో సంబంధము కలిగియుందురను వాదమును బలపఱచుటకీయూహసహాకార మగుచున్నదని డాక్టరుహుల్ట్జుగారు వ్రాసియున్నారు.* ఈరెడ్డిరాజులు చోడులతో సంబంధబాంధవ్యములు నలుపుటచేత డాక్టరుహుల్ట్జుగారు తలంచినట్లు వీరు తెలుఁగుచోడులలో నొకశాఖవారినిగా మన మూహింపవచ్చునుగాని వీరిని పల్లవులతో చేర్చుటకుమాత్రము సాహసింపరాదు. చోడులు క్షత్రియులుగదా వారితో వీరిని గలుపుట యెట్లని కొందఱకు సంశయము గలుగవచ్చును. కాని క్షత్రియులమని చెప్పుకొన్న చోడులు ప్రాచీనకాలమునుండి క్షాత్రవృత్తిని వహించినవారగుటచేత నుత్కృష్ట మైనరాజ్యపదవులను వహించినప్పుడు ఆకాలమునాటి బ్రాహ్మణోత్తములు వారిని క్షత్రియులనుగానే పరిగణించియుందురు. కాని యిటీవలి రెడ్డిరాజులు పూర్వపు వర్ణాశ్రమసాంప్రదాయధర్మములు చెడిపోయినతరువాతికాలమున రాజ్యపదవులను వహించినవారు గావున నవీనబ్రాహ్మణోత్తములు వీరిని క్షత్రియులనుగా బరిగణింపక చతుర్థవర్ణములో నుత్తములనుగా వర్ణించియుం

---

* Annual Report on Epigraphy, 1906. Para 57

డిరి.) జగనొబ్బగండయను బిరుద మీరెడ్డిరాజులకును గలదు. ఈవంశమువారు చోడులకు సంబంధించినవారైనను గాకపోయినను వ్యవసాయము చేసికొనుచుండి యొక్కసారిగా రాజ్యపదవికి వచ్చినవారుమాత్రము కారని నాయభిప్రాయము. కాఁబట్టి వేమారెడ్డి శూద్రవంతమైన కుటుంబమున జనించినవాఁడగుటచేతనే మహాపరాక్రమవంతుఁడై కాకతీయసైన్యాధిపతులను జయించి బహుభూము లాక్రమించుకొని పరిపాలించినవాఁడు.

దేసటివంశము.

వేమారెడ్డి యింటిపేరు దొంతివారని స్థానికచరిత్రములందును, సూర్యులు మొదలగువారి గ్రంథములయందును పేర్కొనఁబడి యుండెనుగాని వేమారెడ్డి యింటిపేరు దొంతివారుకారు. ఇతఁడు దేసటివంశమున జనించిన పోలయరెడ్డి యొక్క ద్వితీయపుత్త్రుఁడు. వీరి యింటిపేరు దేసటివారని వీరు పరిపాలించిన యాంధ్రవాఙ్మయమువలనే స్పష్టపరుపఁబడి యున్నది. కొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలించిన వేమారెడ్డివంశమువారును, రాజమహేంద్రపుర రాజ్యమును పరిపాలించినట్టి అల్లాడరెడ్డివంశమువారును జ్ఞాతులనియు నొక్కవంశమువారేయనియు, శంభుదాసప్రణీతమైన హరివంశమువలనను, శ్రీనాథకవి ప్రణీతములైన భీమఖండ, కాశీఖండములవలనను

స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడవిరచితమైన హరివంశముయొక్క పూర్వభాగమునఁ దొమ్మిదవ యాశ్వాసము మొదటిపద్య మిట్లు వేమారెడ్డిని సంబోధించుచున్నది.

"కం. శ్రీసాధక సుచరిత్రా
నైసర్గికసుజనతాభినందితగోత్రా
శాసనసమగుణ జైత్రా
దేసటివేమా సమస్తధీరలలామా"

శ్రీనాథుని కాశీఖండమునఁ దృతీయాశ్వాసము మొదటిపద్య మిట్లు వీరభద్రారెడ్డిని సంబోధించుచున్నది.

" కం. శ్రీమద్దేసటివంశ
గ్రామణి మూర్ధాభిషిక్త కంఠీరవ సు
త్రామనిభ వైభవోన్నత
భామాపాంచాల వీరభద్రనృపాలా"

దేసటి వేమాయనియు, దేసటివంశ గ్రామణియనియు, శంభుదాస శ్రీనాథకవులు వేమారెడ్డిని వీరభద్రారెడ్డిని సంబోధించియున్నవారగుటచేతను, భీమఖండమున "చతుర్థమాలికమండనంబై కీర్తివిహారభూమిపథంబైన పంట దేసటిమహాన్వయంబున, పాకనాటిదేశంబున భద్రపీఠంబున నధివసించి" అని శ్రీనాథుఁడు వర్ణించియుండుటచేతను వేమారెడ్డియొక్కయు, వీరభద్రారెడ్డియొక్కయు నింటిపే రొక్కటియేయని

యు, దేసటివారనియు, వారు జ్ఞాతులనియు స్పష్టముగా బోధపడఁగలదు. శ్రీనాథుని భీమేశ్వరపురాణము నచ్చొత్తించినవారు దేసటిశబ్దమేకో యనుకొని పై దానిలో దేసటిశబ్దమును దీసివేసి పంట మహాన్వయంబున నని మాత్రముంచిరి. కవిజీవితములయందుమాత్రము నేను చెప్పినవిధముగానే ముద్రింపఁబడినది. ప్రబంధములు ముద్రించువారు ప్రాఁతప్రతులను జక్కఁగా పరిశోధించి ముద్రింపవలయును. భీమేశ్వరపురాణమట్లు ముద్రింపఁబడక పూర్వపుఁ బ్రతులకు విరుద్ధపాఠములతో ముద్రింపఁబడినది. ఈవిషయము చరిత్రాంశమునకెంతో ప్రధానమైనది. హరివంశము, కాశీఖండము దేసటివంశమని పేర్కొనకయున్న పక్షమున, భీమేశ్వరపురాణములోని మార్పు చరిత్రమున కెంతకష్టము గలిగించును? రాజమహేంద్రపురమును బాలించిన రెడ్లకును, కొండవీడును బరిపాలించిన రెడ్లకును నెట్టి సంబంధముగలదోయని చరిత్రకారులు దెలిసికొనఁజాలక చిక్కులు పడుచుండిరి. వీరుభయులు జ్ఞాతులని యాంధ్రప్రపంచ మిప్పుడు తెలిసికొనఁగలదు.

పరుసవేదికథ.

పంటకాపు కులమున జన్మించినవారు కొందఱు నూఱేండ్లకాల మీ యాంధ్రదేశమున రాజ్యపాలకులై పరిపాలించుటయును, కొందఱు నామములకుఁ బూర్వము కోమటి శబ్దము

చేర్పఁబడి వ్యవహరింపఁబడు చుండుటయును దలపోసి యీ పంటకాపులకిట్టి యైశ్వర్యము లభించుట కొక కథ కల్పింపఁబడినది. పద్మనాయకుల యైశ్వర్యమునుగూర్చియు రేచని గూర్చియుఁ బిల్లలమఱ్ఱి బేతాళనాయని కథ యెట్లు కల్పింపఁబడినదో అట్లె యీపంటరెడ్ల యైశ్వర్యమును గూర్చియునట్టి కథ యొకటి కల్పింపఁబడినది. దాంతి అల్లాడరెడ్డి యనునాతఁ డొకఁ డుండె ననియు, అతని యింటికి వేమన యను నొక కోమటి వచ్చెననియు, అతఁడు స్పర్శవేది యను శిల నొకదాని మూటలోనుంచి, బైటికి వెళ్ళఁగా రెడ్డి దాని నపహరించి తన యింటికి నిప్పంటించి తగులఁబెట్టుకొనియె ననియు, తరువాత కోమటి వచ్చి తన మూటలోని రాయి యేమైన దని యడుగఁగా నది యింటితోఁ గాలిపోయి యుండునని చెప్పఁగా నాతఁ డెంతో దుఃఖించి యంతటి మణి పోయిన తరువాత బ్రదుకెందు కని రోసి తానుగూడ మంటలోఁబడి చచ్చెననియు, తరువాత నతఁ డొకనాఁడు రెడ్డి స్వప్నములోఁ గనఁబడి "నాస్పర్శవేదిచే సంపాదింపఁబడిన ధనమును ధర్మకార్యములకొఱకు వినియోగింపవలసిన దనియు, అతని కుటుంబములలోని వారికి తన పేరు పెట్టవలసిన దనియు, అట్లు చేయకున్న పిశాచమునై బాధించెద" ననియు జెప్పి యదృశ్యుఁ డయ్యెనఁట. ఆధనము చేత నల్లాడరెడ్డియు నతని సంతతివారును సైన్యమును సంపా

దించి కాకతీయ సైన్యాధిపతులను జయించి పలు భూములా క్రమించి పరిపాలింపఁ గలిగిరని కర్తృనామ రహిత మగు „కొండవీటి దండకవిలి" మొదలగు గ్రంథముల వ్రాయఁబడినది. „ఆ పేరు వచ్చుట కింత కంటె మంచికారణ ముండవచ్చు"నని జయంతి రామయ్యగారు వ్రాయుచున్నారు.* వేమారెడ్డి యింటి పేరు దేసటి వారని గ్రంథములం జేర్కొనంబడియెనే గాని దొంతి వారని పేర్కొనఁబడియుండలేదు. అదియునుం గాక వేమారెడ్డి పూర్వులలో నల్లాడరెడ్డి యున్న శిలాశాసనమునను జేర్కొనఁబడియుండలేదు. దేసటి పెరుమాడిరెడ్డివంశమున నొక యల్లాడరెడ్డి కన్పట్టుచుండెను గాని యతఁడు రాజమహేంద్రపుర రాజ్యములు బరిపాలించినట్టివాఁడు. కొండవీటి రాజ్యమును బరిపాలించిన వేమారెడ్డి తరువాత నున్నయతని జ్ఞాతి. అతని సంతతి వారికి కోమటి శబ్దము చేర్పఁబడి యుండలేదు. కాఁబట్టి దొంతి అల్లాడరెడ్డికి వీరికి నెట్టి సంబంధమును లేదు. దొంతి అల్లాడరెడ్డి కథ కల్పితమై యుండ వచ్చును.

దేసటి వేమభూపాలుని పరిపాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౩౨౮ మొదలుకొని ౧౩౫౦ వఱకు)

తురుష్కులు కాకతీయ సామ్రాజ్యమును విధ్వంసము గావించి యాంధ్రదేశంబున నార్యధర్మములు తాటాదూటములు

*ఆంధ్రభారతి సంపుటము ౨ సంఖ్య ౩ పేజి ౧౧౭ చూడుఁడు.

గఁ జేయుచుఁ గలవరపెట్టుచున్న కాలమున నార్యధర్మోద్ధరణాభిలాషియై పంటకులంబున జనించిన వేమారెడ్డి కృష్ణానదీతీర ప్రాంత దేశములఁ దురుష్కులనోడించి ప్రాఁగినాటి దేశంబున రాజ్యరమను నెలకొల్పి సామ్రాజ్యము విస్తరింపఁ జేయ నెంతేనిఁ బ్రయత్నించి మనోరథసిద్ధిఁ గాంచిన శూరశిఖామణిగ నుండెను.*స్వదేశాభిమానము స్వభాషాభిమానము, స్వమతాభిమానము, స్వజనాభిమానము గల భూపాలురలో నితని నగ్రగణ్యునిగా భావింపవచ్చును. కనుకనే ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ వచించిన ట్లుపదాత చరితంబున నఖిలజనరంజనం బొనర్చుటం జేసి రాజశబ్దంబునకు భాజనం బయ్యెను. కైని చెప్పినవి గాక యీభూపాలునకు స్వబంధుజనానురాగము మెండుగ నుండెను. ఈవిషయము హరివంశములోని యీక్రింది పద్యము వలన విస్పష్టము కాఁగలదు.

" తనకు నద్దంకి తగు రాజధానిగాఁ బ
రాక్రమంబున బహుభూము లాక్రమించి
యనుజ తనుజ బాంధవ మిత్త్ర జనుల కిచ్చె
నెదురె యెవ్వారు వేమమహీశ్వరునకు "

---

*శ్రీశైల పూర్వ తట నికటమునుండి పూర్వసముద్రము దాఁక ప్రవహించు కుండి తరంగిణి యను గుండ్లకమ్మ నదికిరుప్రక్కలనుండు సీమకే ప్రాఁగినా డను నామము గలదని తెలియుచున్నది.

ఇతఁ డిట్టి వాఁడు గనుకనే యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ యితని సర్వజ్ఞైకపావనుఁ డని యీక్రిందిపద్యములో నభివర్ణించి యుండెను.

" సీ. పంటకులస్వామి ప్రఖ్యాతుఁ డొంగ వే
మయ పితామహుఁ డను మాన్యతయును
ధూత్రికేళింకుండు దొడ్డయ సైన్య నా
యకుఁడు మాతామహుం డను వినుతియు
నాది రాజన్యతుల్యాచారవిధి మాచ
విభుఁడు పూర్వజుఁ డను విశ్రుతియును
శ్రీయుతుల్ పోతయ చిట్టయ నాగయ
ప్రభుఁలు మాతులులను భవ్యతయును
దన మహత్త్వంబు భూషింపఁ దాను వారి
పేరు వెలయింపఁ జాలు గభీర మహిమ
నాత్మగుణముల నొదవించు సర్వజ్ఞైక
పావనుఁడు వేమ జనపతి కేవలుండె."

మఱియు నర్వాదివేలు శైలములచేఁ జుట్టుకొనఁబడియున్న మేరుపర్వతముతోఁ బోల్పఁ బాత్రమై వేమారెడ్డి చుట్టపు మేరువ న్నినుతి గాంచె నని హైకవియె యీక్రిందిపద్యములో నభివర్ణించి యుండెను.

"ఉ. చుట్టునిజ ప్రభాపరిధిసోకున సర్వదివేలుశైలముల్
గట్టి పసిండిగాఁ దనరుకాంచనభూధ్రముఁబోల్పఁబాత్రమై
చుట్టము లెల్ల నాత్మసమశోభితసంపద నొంద నొప్పెఁ దా
జుట్టపు మేరువ న్వినుతి సొంపున వేమనరేంద్రుఁడున్నతిన్"

ఆకాలమునందు పద్మనాయకులు, రెడ్లు, రాచవారు నైకమత్యమువీడి పరస్పరము ద్రోహులై వంచించు కొనుచుండుటం జేసియు, సామ్రాజ్య పునస్సంస్థాపనకై యొండొరులతోఁ బోరాడుకొనుచున్న వారగుటచేతను వేమారెడ్డి స్వజనమందే విశ్వాస ముంచి యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ చెప్పినట్లు అనుజ తనుజ బాంధవ మిత్రజనులను మాత్రమె యధికార పదవులం దునిచి బహు భూమి లోసంగి యుండును.

వేమారెడ్డి బిరుదనామములు.

పల్లవాదిత్యుఁడు, జగనొబ్బగండఁడు, అంగరక్షాపాలుఁడు, కేళాధిరాయఁడు, సంగ్రామధనంజయుఁడు, భుజబల భీముఁడు, రూపనారాయణుఁడు, వీరనారాయణుఁడు, గుజ్జరి దళవిభాళుఁడు, జగరక్షపాలుఁడు, చంచుమలచూఱకారుఁడు, మండలీకరగండఁడు, కోదండరాముఁడు, రాయచేకోలుగండఁడు, అర్థిప్రత్యర్థిహేమాద్రిదాననిరతుఁడు, ప్రజాపరిపాలన భరితుఁడు, అమరాభరణుఁడు అపరిమితభూదానపరశురాముఁడు, రాచూరిదుర్గవిభాళుఁడు, అనేకనగరోపకంఠప్రతిపా

దితబహువిధారాముఁడు, పర్వతాహోబలనిర్మితసోపానుఁడు, బ్రహ్మకుండిసహ్యజాగౌతమీజలక్రీడావినోదుండు, విరోధినృప దానవనరసింహుఁడు, పాండ్యరాయగజసింహుఁడు, ప్రజ్ఞా చతుర్విధోపాయుఁడు, నిత్యపరిపాలితసత్యుఁడు, దుర్మదవైరి వీరభయంకరుఁడు, బసవశంకరుఁడు మొదలగు బిరుదము లనేకము లాతనికిఁ గలవు.

వేమారెడ్డిమంత్రి రామాపెగ్గడ.

కాశ్యపగోత్రవంశసంజాతుఁడును, రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడును, సమర్థుఁడును, అమాత్యశిఖామణియు, శాస్త్రవిదుఁడు, వయో వృద్ధు నగు రామాప్రెగడ యను నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు వేమారెడ్డికి మొదటమంత్రిగ నుండెను. ఇతని తరువాత వేమారెడ్డికడ నితని మనుమనికొడుకు మల్లినాథమంత్రి రాజ్య ధురంధరుఁడై యొప్పియుండె నని తెలియుచున్నది. తండ్రియుఁ దాతయు కూడ నేకారణముచేతనో మంత్రిపదవికి వచ్చియుండ లేదు. రామాప్రెగ్గడ జీవించియుండఁగనే పుత్త్రుఁడును మను మఁడును గూడ మరణించి యుందురు. అట్లు గాకయుండిన నాతనికి వెనుక మునిమునుమఁడు పిన్నవయస్సుననే మంత్రి పదవికి వచ్చుట యెట్లుసంభవించును? వేమారెడ్డికి మంత్రిగ నున్న రామాప్రెగ్గడకు మంచిరాజును, వానికి రామరాజును వానికి మల్లమాంబయందు మల్లనమంత్రి, మంచిరాజు,

వేమయమంత్రి, ఎఱ్ఱనార్యుఁడు, కేసయమంత్రి యను నైదు గురుపుత్రులును గలరు. వీరిలో మల్లనమంత్రియె మొదట వేమారెడ్డికిని పిమ్మట నతనికుమారుఁడైనఅనపోతరెడ్డికిని మంత్రిగ నుండి విఖ్యాతికెక్కెను. రామాప్రెగ్గడయు, మల్లినాథుఁడును వేమారెడ్డికి మంత్రులుగ నుండి రని కమ్మనాటి సీమలో నున్న మణికేశ్వరములోని మాండుకేశ్వరస్వామి వారి దేవాలయములో నున్న శిలాశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. *

వేమారెడ్డిప్రసిద్ధసేనానులు.

అఖిలశత్రువిదారణప్రతిజ్ఞాపూరణోద్దాముం డగు వేమారెడ్డికి నసాధ్యసాధకవీరవ్రతనిర్వాహణసహాయులు లగు నల్వురు ప్రసిద్ధసేనానులు గలరు. వీరిలో అన్నారెడ్డి, మల్లారెడ్డి యను నిరువురు వేమారెడ్డికి తమ్ములు. మూఁడవయతఁడు కుమారుఁడైనయనపోతరెడ్డి. నాలుగవయతఁడు మాతులపుత్రుఁ డగునూకారెడ్డి. వీరు ప్రసిద్ధులు. వీరు నల్వురు సేనాపతులుగ నుండి వేమారెడ్డికి దిగ్విజయ మొనఁగూర్చుచుండిరి. వీరిలో మల్లారెడ్డి శ్రీరామచంద్రునికి లక్ష్మణుని వలెను, ధర్మజునకు నర్జునునివలెను వేమారెడ్డికి విధేయుఁడై

* నెల్లూరుశాసనములు 3 వ సంపుటము పేజీ ౧౦౩౭ ఒంగోలు ౭౮ నంబరు శాసనము చూడుఁడు.

సాహిత్యతత్త్వము దెలుపుచు సమస్తజనులచేఁ గొనియాడఁబడుచుండెను. ఈమల్లచమూపతి కురుమాలూరుపురము మకాముగాఁ జేసికొన్న ట్లీక్రింది హరివంశములోని పద్యమువలనఁ గన్పట్టుచున్నది.

"కం. సకలద్వీపాంతరర
త్నకలాపనిరంతరార్చనాకలనారం
భక కురుమలూరిపురనా
యక మల్లచమూవరేణ్య హరినివేద్యా."

ఈ పైపద్యమును బట్టియు

"కం. సర్వధురీణగుణోదయ
సర్వజ్ఞోదాత్తవృత్తసంసిద్ధ యశో
గర్విత మల్లచమూవర
నిర్వంచకసోదరత్వ నిత్యారాధ్యా."

కం. రామాయణ హరివంశ
శ్రీమన్మథురప్రసంగ సిద్ధచిరయశ
స్సామర్థ్యకరణనిపుణా
శ్రీమల్లచమూవరేణ్య సేవితహృదయా."

అను పద్యములను బట్టియుఁ జూడ సోదరుల కన్యోన్యానురాగము దట్టముగా నుండె నని స్పష్టముగాఁ గన్పట్టఁగలదు. మల్లారెడ్డి తురుష్కులను జయించి వా రాక్రమించిన

బ్రాహ్మణాగ్రహారములను తిరిగి బ్రాహ్మణుల కిప్పించెనఁట. ఇతఁడు కాకతీయసైన్యాధిపు లగుక్షత్రియులను జయించి మోటుపల్లిని స్వాధీనపఱచికొనియెను. ఇతఁడు మోటుపల్లిని స్వాధీనము చేసికొన్నవిధ మీక్రిందిపద్యమున నిట్లభివర్ణింపఁ బడి యుండెను.

"శా. బాహాదర్పమునం బ్రతీపధరణీపాలావలిం దోలి యు
త్సాహోదగ్రుఁడు మోటుపల్లి గొని సప్తద్వీపసద్వస్తుసం
దోహంబున్ దనకిచ్చు నెచ్చెలిసముద్రుం బ్రీతిగావించుచున్
మాహాత్మ్యంబువహించె మల్లరథినీనాథుండుగాఢోద్ధతిన్"

ప్రాచీనకాలము నుండియు మోటుపల్లి యాంధ్రదేశమున నొకప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణముగా నుండి ద్వీపాంతరములతో వర్తకవ్యాపారములు జరుపునట్టిదిగా నుండి ప్రసిద్ధి గాంచుచు వచ్చెను.

మాతులపుత్త్రుం డగునూకారెడ్డి వేమధాత్రీపతికిఁ బరమమిత్రుండఁట! ఈనూకారెడ్డిపరాక్రమమును, గుణవిశేషమును హరివంశమునం దిట్లభివర్ణింపఁబడి యుండెను.

"మ. జయమేకయ్యమునందు నెంతటరిపుక్ష్మానాథులం జెందనీఁ
డయసంపన్నత నెన్నఁడున్ వెలితిగాఁడాద్యక్రమాయత్తమై
నయమార్గీయముగా జిరస్థితులనానందించు నాథ్యుండుచి
ట్టయనూకప్రభుఁ డిద్ధసత్యగుణనిష్టం బట్టెపుణ్యుం డిలన్."

అనపోతరెడ్డి సేనాధ్యక్షుఁడై ధరణికోటయందుండి పద్మనాయకులవలనను, రాచవారివలనను రాజ్యమునకు హాని కలుగకుండఁ గాపాడుచుండెను. అనపోతనాయఁడును, మాధవ నాయఁడును ధరణికోట నాక్రమించుటకై దండయాత్ర వెడలి వచ్చినప్పుడు ఘోరయుద్ధమున వారిని గెలిచి నిలువరించెను. కటకాధిపతి యైనగజపతి దండెత్తి వచ్చినప్పుడు దోర్దర్పమున వాని నెదుర్కొని కృష్ణానదీతటమున నోడించెను. కనుకనే యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ తన హరివంశమునందు వేమారెడ్డి నిట్లు శ్లాఘించెను.

మాలిని.

"బహుళహయగజేంద్రస్ఫారసేనాసహస్ర
ప్రహతకటకరాష్ట్రభ్రష్టవిద్విష్టసంప
ద్గ్రహణపరమహోద్యదుగ్రధాటీభటశ్రీ
మహితజయవిజృంభా మంజురాజ్యోపలంభా."

వేమారెడ్డి తమ్ముఁడును మల్లారెడ్డి యన్నయు నైన అన్నారెడ్డి కూడ ప్రసిద్ధికెక్కిన సేనాధిపతిగను శివభక్తుఁడుగను నుండెను. అతఁడు గూడ నిట్లభివర్ణింపఁబడి యుండెను

"ఉ. అన్న చమూవరుండు సకలార్థసమన్వితుఁ డన్నదానసం
పన్నుఁ డభిన్నబాహుబలభాసిభవాంఘ్రిసరోజపూజనా
సన్నుతితత్పరాత్ముఁ డవసన్నవిరోధిప్రసన్నభావుఁ డ
భ్యున్నతిశాలికీలితశుభోదయుఁ డూర్జితుఁ డయ్యెనెయ్యెడన్'

వేముని రాజ్యవిస్తీర్ణము.

ఇట్టి సేనాపతుల సాహాయ్యముతో పరరాజులను జయించి యీవేమభూపాలుఁడు అద్దంకి రాజధానిగాఁ జేసికొని కందుకూరు మొదలుకొని గోదావరిపర్యంతముగల దేశమును బరిపాలించెను. " బ్రహ్మకుండి కృష్ణవేణ్ణా గోదావరిమహానది తటద్వయ తన్మధ్య దేశదత్తానేకాగ్రహారః " అను విశేషణ మొకటి వేమునకు గలదని శాసనములలోఁ గన్పట్టుచున్నందున వేముఁడు నెల్లూరు మొదలు కటకముదాక పరిపాలనము చేసినట్లు తోఁచు ననియు, ఇందులోఁ గొంతభాగ మతిశయోక్తిక్రిందఁ గొట్టివేసినను ప్రస్తుతపు గోదావరీమండలములోఁ జేరిన దేశమంతయు నతనిపాలనకు లోఁబడిన దనుటకు సందేహ ముండ దనియు జయంతి రామయ్యగారు వ్రాయుచున్నారుగాని * యాకాలమునఁ బ్రస్తుతపు గోదావరిమండలము కోరుకొండ రాజధానిగాఁ జేసికొన్న కూనారెడ్డి యొక్కయు నతని పుత్త్రుఁడు ముమ్మడినాయకుని యొక్కయు పాలనమందున్నట్లు ముమ్మడినాయకుని యార్యవటశాసనాదులు వేనోళ్ళ ఘోషించుచున్నవి. ఆశాసనములం దెచ్చోటను కోరుకొండరెడ్లు వేమారెడ్డికి లోఁబడియుండిన సామంతులని చెప్పఁబడి యుండలేదు.

* ఆంధ్రభారతి సంపుటము ౨ సంఖ్య 3 పేజి ౧౧౯ చూడుఁడు.

అందువలన నైవేమభూపాలుఁడు గోదావరినదివఱకుఁగల దేశమునుమాత్రమె పరిపాలించియుండునని సందేహింపవలసి వచ్చుచున్నది. మంచికొండ కూనారెడ్డికి తురుష్కులను జయించుటకుఁ దోడ్పడినవారు ప్రోలయనాయకుఁడును నాతని పుత్త్రుఁడు కాపయనాయకుఁడుగాని ప్రోలయ వేమారెడ్డి కాఁడని యీ వ్యవట శాసనములవలన స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. వేమారెడ్డియె కాపయనాయకుఁడని వ్యవహరింపఁబడి యుండిన యెడల జయంతి రామయ్యగారి యూహ సరియైనదనవచ్చునుగాని యందునకుఁ బ్రమాణము కానరాదు. అమరావతీ శాసనములో 'మాద్యన్మన్యనృపాలతూలపవన' యని చెప్పుటచేఁ గళింగ దేశములోని కొండరాజులను గొందఱ నీతఁడు జయించినట్టు కనఁబడుచున్నను నాప్రాంతము నీతఁడు పరిపాలించి యుండునని యూహింపరాదు. కొండరాజులను జయించినమాత్రముచేత నా దేశమును బరిపాలించెనని యుత్తర ప్రమాణములేనిదే సిద్ధాంతము చేయరాదు. కాఁబట్టి వేమభూపాలుఁడు పరిపాలించిన రాజ్యముయొక్క విస్తీర్ణము ౧౬౦౦౦ మైళ్ళుండవచ్చును. కాకతి ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి బ్రాహ్మణులకొసంగిన యగ్రహారములను తురుష్కులపహరింపఁగా వేమభూపాలుఁడు మరల బ్రాహ్మణుల కొసంగెనని యమరావతీశాసనమునం గన్పట్టుచున్నది.

అవచి దేవయసెట్టి.

విక్రమసింహపురమని ప్రసిద్ధిగాంచిన నెల్లూరుపట్టణమున సెట్టి జగజెట్టియని ప్రఖ్యాతబిరుదము వహించిన పావాణిసెట్టి యను నొక కోమటివైశ్యుఁడు నివసించుచుండెను. అవచిదేవయసెట్టియను పుత్త్రుఁడొకఁడాతనికిఁ గలఁడు. అవచిదేవయసెట్టి వేమారెడ్డికిఁ బ్రాపుగనుండెనని శ్రీనాథకవిరచితమైన హరవిలాసములోని యీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

"క. శ్రీపర్వత సోపాన
స్థాపకుఁ డగు రెడ్డివేమ జగతీపతికిన్
బ్రాపైన యవచిదేవయ
యాపావాణికి జనించె నభ్యుదయముతోన్"

ఈతని శైవభక్తిని, దాతృత్వమును శ్రీనాథుఁడీతని కుమారున కంకితముగా రచించిన హరవిలాసమను గ్రంథములో నీక్రిందిపద్యములలోఁ జక్కఁగా నభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"ఉ. విశ్వజగత్ప్రసిద్ధుని వివేకనిరంజన రామనాథయో
గీశ్వరపాదసేవకు నహీనదయాగుణశాలి వీరమా
హేశ్వరచక్రవర్తిఁ దరుణేందుకళాధరభక్తి భావనా
శాశ్వతచిత్తు మాయవచిసత్కులు దేవయ నెన్న శక్యమే"

"ఉ. ఆతతభక్తిసంపద నహర్నిశమున్ ఘృతఖండశర్కరా
పాతముతో నపూపములు పాయసముల్ కదళీఫలంబులున్

స్ఫీతము గాఁగ నన్నములు పెట్టును శంకరభక్తకోటికా
సేతుహిమాచలం బనఁచి సెట్టికి నెవ్వరు సాటియిమ్మహిన్”

పోలయ వేమారెడ్డి రాజ్యపరిపాలన కాలము.

ఆంధ్ర కవులచరిత్రమునందు “అనవేమారెడ్డి తండ్రియైన పోలయవేమారెడ్డి ప్రతాపరుద్రుని ప్రభుత్వదినములలో నొక సేనానాయకుఁడుగనుండి ౧౩౨౩ వ సంవత్సరమున ప్రతాపరుద్రుఁడు తురుష్కుల చేత కారాబద్ధుఁడుగాఁ జేయఁబడిన కొన్ని సంవత్సరములకనఁగా ౧౩౨౮ వ సంవత్సరమునందు స్వతంత్రుఁడై వినుకొండరాజ్యము నాక్రమించుకొని ౧౩౫౯ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యము చేసె”నని వ్రాయఁబడియుండుటయేగాక పోలయవేమారెడ్డి తరువాత నతనికుమారుఁడనవేమారెడ్డి రాజ్యమునకు వచ్చెనని వ్రాయఁబడియున్నది. ఇందు చెప్పఁబడిన కాలము సరియైనది కాదు. ప్రథమ వేమభూపాలుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౫౦ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపరిపాలనము చేసియుండెనని శాసనములం బట్టి తెలియుచున్నది. తరువాత నతని జ్యేష్ఠపుత్రుఁడైన అనపోతరెడ్డియు నటుపిమ్మట నతని ద్వితీయ పుత్రుఁడైన అనవేమరెడ్డియు రాజ్యపరిపాలనము గావించినట్లు శాసనాదులవలన స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. *ఎట్లో ప్రగ్గడ తన

---

* ఇటీవలివారు కొందఱు కవులచరిత్రములోని కాలమును నమ్మి తప్పుసిద్ధాంతములు చేయమొదలుపెట్టినారు. రడ్డపరిపాలనకాలమును

హరివంశమునం దతని 'వేమా, కోమటివేమా, ప్రోలయవేమా అన్నయవేమా' యని వివిధనామములతో సంబోధించి యున్నను, కోమటివేముఁడు, అనవేముఁడు, నను ప్రసిద్ధభూపాలురీవంశమున నుంటచేత చరిత్రమునందితని ప్రోలయవేముఁడని పేర్కొని వ్యవహరించుట గ్రాహ్యము.

రాజ్యపరిపాలనస్థితి.

ఆంధ్రదేశము మతాంతరులైన తురుష్కులదండయాత్రల వలనఁ గలవరమునొందియున్న కాలమున వేమభూపాలుఁడు పరాక్రమవంతుఁడై బహుభూములాక్రమించి రాజ్యస్థాపకుఁడై యాంధ్రదేశమున వైదికమతము, వర్ణాశ్రమధర్మములు, సనాతనధర్మము, పౌరాణికవిగ్రహారాధనము, శాస్త్రవిద్యలు,

---

గూర్చి స్థానికచరిత్రములం దుదాహరింపబడిన యీక్రింది చాటుపద్యములోని కాలవివరముకూడ విశ్వాసపాత్రమైనదికాదు.

సీ. ప్రోలయవేమన్న పాలించెఁ బదెండువత్సరంబులుగాచె వసుధయెల్ల
ఆటవెన్క ముప్పది యనపోతవేమన్న వన్నెవాసికినెక్క వసుధయేలె
ధర్మాత్ముఁడనవేము ధరణికళత్రుండు పదిమూఁడేనిట భూమి వదలపఱచె
ప్రజలకుబ్బసముగఁ బదునాలుగేఁడులు కొమరగిరేలెను సమముదాఁక
నేలె కోమటివేమన నిరువదేండ్లు
రాచవేమన్న నాల్గు వర్షములనేల
మించి కట్టిరి గృహరాజు మేడకొండ
వీట నూఱేండ్లు రెడ్లు భూవిదితయశులు.

నశింపకుండఁ జేసి ప్రోత్సహించి వివిధప్రతిష్ఠాపనలు గావించి భూరియశమును గడించెను. ఇతని రాజ్యపరిపాలనము సర్వోత్కృష్టమైనదిగఁ దెలుపుచుఁ దద్భాగ్యవైభవమును శంభుదాసకవి యిట్లభివర్ణించి యుండెను.

,,సీ. అగ్రహారములు విద్యాతపోవృద్ధవి
ప్రులకిచ్చి యజ్ఞకర్తలుగ నొనిచెఁ
గోమఠాళిఁ జెఱువులుగుళ్ళు ప్రతిష్ఠించె
లోకసంభావ్యంబులుగ నొసర్చె
నిధులునల్లిండ్లను నిల్పెఁ దోఁటలు సత్ర
ములు చలివిందరల్ వెలయఁబెట్టె
హేమాద్రిపరికీర్తితామితవ్రతదాన
నివహంబులన్నియు నిర్వహించెఁ
జేసెఁ జేయుచు నున్నాఁడు సేయనున్న
వాఁడు పునరుక్తకృతిశుభావలులనెల్ల
ననఁగ శ్రీవేమవిభున కయ్యలరు పేర్మి
వశమె వర్ణింపఁ దద్భాగ్యవైభవంబు"

వేదశాస్త్రాదివిద్యల నభ్యసించి తపోవృద్ధులై యార్యధర్మోద్ధారకులైన బ్రాహ్మణోత్తములకు ననేకాగ్రహారములొసంగెననుటకు శాసనములలో నీతనికి విశేషణముగా నుదాహరింపఁబడిన ,,బ్రహ్మాండ కృష్ణవేణ్ణా గోదావరిమహానదీతట

ద్వయ తన్మధ్యదేశదత్తానేకాగ్రహారః" అను వాక్యమె ప్రమాణముగాఁ జూపందగును. మఱియు, అపరిమితభూదాన పరశురాముఁడను బిరుదమును వహించియుండుట గూడ పై సిద్ధాంతమును బలపఱచుచున్నది. ఇతఁడనేకనగరోపకంఠభాగములందువివిధారామములఁ బ్రతిష్ఠాపించెనని, "అనేక నగరోపకంఠ ప్రతిష్ఠాపిత వివిధారాముఁ"డనుబిరుదమును వహించియుండుటయె వేనోళ్లఁజాటుచున్నది. శ్రీశైలమునకు దిగువనున్న కృష్ణకుఁ బాతాళ గంగ యను నామముగలదు. శ్రీశైలముపైనుండి యాత్రికులసౌకర్యార్థము పాతాళగంగవఱకును అహోబల నృసింహక్షేత్రమునుండి దిగువవఱకును సోపానములను నిర్మింపించి ప్రసిద్ధిగాంచెను. తన పట్ల భక్తియుక్తుండై ప్రవర్తించి బహుపరాక్రమవంతుఁడై శత్రురాజుల జయించి తనరాజ్యమును విస్తరింపఁజేసి తనకంటె ముందుగా స్వర్గస్థుఁడై పోయిన పిన్నతమ్ముఁడు మల్లారెడ్డికి పుణ్యముగా నమరావతీ పట్టణములో వేంచేసి యున్న యమరేశ్వరస్వామివారి యాలయశిఖరమునఁ బసిండికలశములను బ్రతిష్ఠాపించెను. ఇతఁడు బ్రాహ్మణులకుఁ జేసిన దానములలోఁ గడపటిది క్రీ. శ. ౧౩౮౮ వ సంవత్సరమునఁ గావింపఁబడినది. కృష్ణాతీరమునందాతుకూరనుగ్రామమునకు వేమవర మని పేరుపెట్టి బ్రాహ్మణుల కగ్రహారముగా నొసంగెను. ఇతఁడు హేమాద్రి ధన

ఖండమునం జెప్పిన వ్రతదానముల నన్నిటిని నిర్వహించి ప్రసిద్ధిగాంచెను. చెఱువులు బావులు మొదలగువానిఁ ద్రవ్వించి వ్యవసాయకులకు మహోపకారములను గావించెను. వర్తక వ్యాపారములకు మార్గము లేర్పరించెను. పూర్వపద్ధతుల ననుసరించియె సుంకములను రాఁబట్టుచుండెను. రైతుల యుపయోగార్థము ధననిధుల నిలిపెను. జార చోర బాధ లుడిపి రామరాజ్యముగ ధరణిఁ బరిపాలించెను.

వేముని విద్యావ్యాసంగములు.

వేమభూపాలుని కొల్వుకూట మెప్పుడును వేదాధ్యయన సంపన్నులైన వైదికోత్తములతోడను, తర్క వ్యాకరణ జ్యోతిష మీమాంసాది షట్ఛాస్త్రవిదులైన పండితసత్తముల తోడను మాత్రమె గాక గీర్వాణాంధ్రభాషాప్రవీణులైన మహాకవిపుంగవులతోడను బరివేష్టింపఁబడి యుండుటయెగాక యతఁడును గీర్వాణాంధ్రభాషాకోవిదుఁడై పండితులను కవులను బోషించుచు సకలకవివర్ణనీయుఁడై విఖ్యాతిఁగాంచి యుండెను. కవిత్రయములోనివాఁడై శంభుదాసనునామాంతరము గల యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ యనుమహాకవిచే రామాయణ హరివంశముల రచింపఁ బ్రోత్సహించి తాను కృతిపతియై శాశ్వతమైనకీర్తిని సంపాదించెను. ఇతని స్వబంధుజనానురాగ మెంతపరిపూర్ణస్థితియం దుండెనో స్వభాషాభిమానము నంత

పరిపూర్ణస్థితియందే యుండెను.

ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ చరిత్రము.

ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ వేమభూపాలుని యాస్థానకవి యని యింతకు మున్న దెలిపినాఁడను. ఇతఁడు భారతమును రచించి ప్రఖ్యాతి గాంచిన యాంధ్రకవిత్రయములోఁ గడపటివాఁడు. ఇతఁడు మొట్టమొదట వేమభూపాలుని పిన్నతమ్ముఁడును చమూపాగ్రేసరుఁడును శౌర్యపరాక్రమోపేతుఁడు నగుమల్లారెడ్డికడ మంత్రిగ నాస్థానకవిగ నుండెను. ఒకనాఁడు వేమభూపాలుఁ డీకవిశిఖామణి శక్తిని గ్రహించి సవినయముగా నర్చించి యిట్లనియెనఁట.

> "తే. సకలభాషాకవిత్వవిశారదుఁడవు
> సాధుసమ్మతుఁడవు నిత్యసౌమ్యమతివి
> భవ్యుఁడవు గాన నీమీఁదఁ బరఁగఁ బక్ష
> మేను గలిగి యుండుదు నెప్డు నెఱ్ఱనార్య."

ఎఱ్ఱనార్యునియందు పక్షపాతము వహించి యుండుటకుఁ గారణ మాతఁడు సకలభాషాకవిత్వవిశారదుం డని మాత్రమె గాక సాధుసమ్మతుఁ డని నిత్యసౌమ్యమతి యని భవ్యుఁ డని విశ్వసించి పలుకుట వేమభూపాలుని గుణగ్రహణశక్తి బహుభంగులఁ గొనియాడఁ దగి యున్నది. మఱియు నెఱ్ఱనార్యునిఁ జూచి యతఁ డిట్లు పలికెనఁట.

"శా. నాతన్నూఁడుఘనుఁడు మల్లరథనీనాథుండునిన్నాతత
శ్రీతోడన్ సమువేతుఁ జేసియెలమిం జేపట్టిమాకిచ్చుటం
జేతోమోద మెలర్పరామకథమున్ జెప్పించియత్యుత్తమ
ఖ్యాతిం బొందితి నింకనుం దనియ నేఁ గావ్యామృతా
స్వాదనన్.

కం. భారతపరాంశ మని యిం
పారగఁ జెప్పుదురు బుధులు హరివంశము నీ
వా రమ్యకథ దెనుఁగున
ధీరోత్తమ నిర్వహించి తెలుపుము మాకున్."

ఇట్లుపలికిన పలుకులకు బ్రహ్మర్షి పులకితదేహుండై యతఁ డమ్మహాభాగుని సమగ్రసంప్రార్థనంబుఁ గృతార్థతాకలితవృత్తంబగు చిత్తంబునం గైకొని యిట్లనియె.

"ఉ. నన్నయభట్ట తిక్కకవినాథులు చూపినత్రోవఁ బావనం
బెన్నఁబరాశరాత్మజమునీంద్రునివాఙ్మయమాది దేవుఁడౌ
వెన్నునివృత్త మీవు కడువేడుకతో వినునాయకుండ వి
ట్లన్నియు సంఘటించె మదభీప్సితసిద్ధికి రాజపుంగవా!"

ఇట్లు ప్రత్యుత్తరంబొసంగి యాకవిశిఖామణి హరివంశము తెనుంగునఁ దెలుపుటకుఁ బ్రారంభించెనఁట!

ఇతఁ డార్వేలనియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. శ్రీవత్సగోత్రుఁడు. ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. తండ్రి సూరన. తల్లి పోతమ్మ. శైవో

పాసకుఁడు. శంకరస్వామియను యతీంద్రులశిష్యుఁడు. ఈ శంకరస్వామి విద్యారణ్యస్వాములకుఁ గూడ గురువుగానుండె ను. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ యింటిపేరు చెదల్వాడవారనియాతనివంశ మునజనించిన మల్లనకవి తన విప్రనారాయణచరిత్రములోఁ బూర్వకవిస్తుతిఁ జేయుచు నీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

"సీ. ప్రతిభతో నారణ్య పర్వశేషముఁ జెప్పెఁ
గవులకుఁ జెవుల పండువులుగాఁగ
వల్మీకభవువచో వైఖరి రామాయ
ణంబు నాంధ్రప్రబంధంబుఁ జేసె
నారసింహుని పురాణమొనర్చె హరి మెచ్చి
నన్ను నెన్నఁడు చూచి నాఁడనఁగఁ
ప్రౌఢమై హరివంశభాగముల్ రెండును
రచియించె సభలందుఁ బ్రాజ్ఞులెన్న
ఆ. దురితహరుఁ బ్రబంధపరమేశ్వరుని జెద
ల్వాడ నిలయు నాదువంశకర్త
భవ్యమూర్తిఁ శంభుదాసు నెఱ్ఱాప్రెగ్గ
డను నుతింప బ్రహ్మకును దరంబె."

ఇందునుగూర్చి విప్రనారాయణ చరిత్రమునకు గ్రంథ పరిశోధకులు వ్రాసిన పీఠికలో నిట్లువ్రాయబడియున్నది.

"కవియవతారికలో నెఱ్ఱాప్రెగడను "చెదల్వాడనిలయు నాదువంశకర్త" యని పేర్కొనుటయే కాక యాతనికిఁ "బ్రబంధపరమేశ్వర" యను బిరుదమునే నామముగా నుపయోగించి యాతనివంశమున జన్మించినవాఁడని యర్థమును దెలుపుచు నతని ఫక్కినే యనుసరించి యాశ్వాసాంతములయందు "ఇది శ్రీశంకరస్వామి సంయమీశ్వర చరణసరోరుహధ్యానానంద సౌందర్యధుర్యప్రబంధపరమేశ్వర వంశపవిత్రి లింగన మనీషిపుత్త్ర శ్రీకాళహస్తీశ్వర దయాసహాయ చెదల్వాడ మల్లయనామధేయప్రణీతంబైన" యని వ్రాసికొనుటచే వీరి యింటిపేరు తప్పక చెదల్వాడవారని తెలియుచుండఁగా; రావుబహద్దరు కందుకూరి వీరేశలింగముగారి కవులచరిత్రయు, గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిగారి యాంధ్రకవిజీవితములుఁ గవిత్రయ ప్రసిద్ధుఁడగు నెఱ్ఱాప్రెగడ యింటిపేరు 'పర్చూరివా' రని తెలుపుటకుఁ గారణమేమో చర్చింపఁదగియున్నది.

ఇందులకుఁ గారణము భాగవతషష్ఠస్కంధకర్తయుఁ గసువనామాత్యపుత్త్రుఁడునగు సింగయమంత్రియాఱవస్కంధము మొదల: —

"సీ. శ్రీ వత్సగోత్రుఁడు శివభక్తియుక్తుఁడా
పస్తంభసూత్రుఁ డపారగుణుఁడు

నేర్పారిశాసనుం డెఱ్ఱనప్రెగ్గడ
పుత్త్రుండు వీరన పుణ్యమూర్తి
కాత్మజుండగు నాదయామాత్యునకుఁ బోల
మాంబకు నందను లమితయశులు
కసువనామాత్యుండు ఘనుఁడు వీరనమంత్రి
సింగధీమణియు నంచిత గుణాఢ్యు

గీ. లుద్భవించిరి తేజంబు లూర్జితముగ
సొరిదమూర్తిత్రయంబన శుభ్రకీర్తి
బరఁగిరందులఁ గసువనప్రభువునకును
ముమ్మడమ్మను సాధ్వి యిమ్ములను వెలసె''

అని తన వంశమును వర్ణించుకొనిన పద్యములోని శ్రీవత్సగోత్రత్వమును, శివభక్తియుక్తుఁ డను విశేషణము చేత నాకర్షింపఁబడిన శంభుదాసత్వమును, ఎఱ్ఱాప్రెగడయను నామమును, సరిపోవుచున్నవిగదాయని యాయెఱ్ఱాప్రెగడయె భారతారణ్యపర్వశేషము వెలిగించిన యెఱ్ఱాప్రెగడయని భ్రాంతిపడుటయే కాని వేఱుకాదు. సింగనమంత్రి తెల్పిన వంశావళిలో నెఱ్ఱాప్రెగడవంశమునందు వీరన, ఆదెయ్య, కసువమంత్రి, సింగయమంత్రియనువారు క్రమజనితపురుషులుగాఁ గనఁబడుచుండ, మనకవి తెల్పిన తన వంశావళిలోని ఎఱ్ఱాప్రెగడ, మల్లన, ఎఱ్ఱన, లింగన, మల్లనయనువారి క్రమము

పైక్రమమునకుఁ గేవలము విరుద్ధముగాఁ గనఁబడుచున్నది. ఒకవేళ, ఎఱ్ఱాప్రెగడవంశమునందు భాగవతషష్ఠస్కంధకర్తకుఁ దరువాత నీమల్లకవి తెప్పినవంశావళిలోని మల్లన యెఱ్ఱనాదులు పుట్టియుండిరేమోయని యెవ్వరైనను హాస్యాస్పదమైన యుక్తి చెప్పవచ్చును గాని యిది యెఱ్ఱాప్రెగడ సువిదితకాలమునకే హానితెచ్చును. కావున నీయెఱ్ఱాప్రెగడ లిద్దఱు వేర్వేఱనియు, వీరిలోఁ దోడు శ్రీవత్స గోత్రుఁడు, శివకృపాపాత్రుఁడు, కాంచనమంత్రిపుత్త్రుఁడు, కొక్కోకకర్తయు నగు నెఱ్ఱాప్రెగడ యింకొకఁడు గలఁడనియు నెఱుఁగునది. సింగనమంత్రి వంశకర్తయగు నెఱ్ఱాప్రెగడయే కవిత్రయములోని యెఱ్ఱాప్రెగడయేని యతఁడు భారతారణ్య పర్వశేష రామాయణ హరివంశాదులను రచియించినట్లు సింగనమంత్రి భాగవతమున వ్రాసికొనకపోవునా? ఇంతయేల? భారతారణ్య హరివంశాదులను రచియించిన యెఱ్ఱాప్రెగడ నావంశకర్త యని మన మల్లయకవి ఘోషించుచుండఁగా నాతని యింటిపేరు చెదల్వాడవారగుటలో సంశయమేమి? కాఁబట్టి సింగనమంత్రి భాగవతషష్ఠస్కంధములోని పై పద్యమందలి 'పర్చూరిశాసనుండను విశేషణమునుబట్టి కవిత్రయములోని యెఱ్ఱాప్రెగడ యింటిపేరు 'పర్చూరివా'రని భ్రాంతిపడరాదనియు, నెఱ్ఱాప్రెగడలు పలువురుకలరనియు, సుప్రసిద్ధుఁడగు నెఱ్ఱా

పెగ్గడ మనకవికి వృద్ధప్రపితామహుఁడనియు, నీతని యింటి పేరు చదల్వాడవారనియు స్పష్టపడుచున్నది. సింగనమంత్రి వంశకర్తయైన యెఱ్ఱాప్రెగడ గోలకొండదేశములోని నల్లగొండమండలమునందలి యేర్చూరుగ్రామమున నుండువాఁడు. కవిత్రయములోని యెఱ్ఱాప్రెగడ పాకనాటిదేశమువాఁడు. అతఁడు భారతారణ్యపర్వాంతమున—

"సీ. భవ్యచరిత్రుఁ డాపస్తంబసూత్రుండు
శ్రీవత్సగోత్రుండు శివపదాబ్జ
సంతతధ్యాన సంసక్తచిత్తుఁడు సూర
నార్యునకును బోతమాంబికకును
నందనుం డిలఁ బాకనాటిలో సీలకం
ఠేశ్వరస్థానమై యెసకమెసఁగు
గుడ్లూరు నెలవుగ గుణగరిష్ఠత
నొప్పు ధన్యుఁడు ధర్మైకతత్పరాత్ముఁ
గీ. డెఱ్ఱనార్యుండు సకలలోకైక విదితుఁ
డైన నన్నయభట్ట మహాకవీంద్రు
సరససారస్వతాంశ ప్రశస్తి దన్నుఁ
జెందుటయు సాధుజనహర్ష సిద్ధిఁగోరి."

అనుపద్యమునఁ దన నివాసము గుడ్లూరని వ్రాసికొనుటచే నప్పటి కతనియింటిపేరు గుడ్లూరువారని యుండి పిదపనీతఁడో

యితని వంశ్యులో చెదలవాడకుఁ జేరి యుండుటచే నేతద్వంశ్యులకుఁ జెదల్వాడవారను గృహనామము స్థిరపడి యుండునని తోఁచుచున్నది. కావుననే యితఁడు తననివాసము గుంటూరని భారతములో వ్రాసికొనుట మానఁగయుండియు మనకవి యాత్మనివర్ణించు సందర్భమున "చెదల్వాడ నిలయు నాదువంశకర్త" యని చెప్పి యుండెను. కాఁబట్టి యెఱ్ఱా ప్రెగడ యింటిపేరు చెదల్వాడవారగుట నిర్వివాదాంశము. ఏర్చూరివారనుట భ్రాంతిమూలకము ననాకరము నగును."

ఈమహాకవి తొలుత రామాయణమును మున్నుగ హరి వంశమును రచించి ప్రోలయవేమారెడ్డి కంకితమును గావించెను. అనంతరము భారతారణ్యపర్వశేషమును రచియించి ప్రబంధపరమేశ్వరుఁ డన్న బిరుదమును బడసెను. ఏతద్విషయమును తన నృసింహపురాణమునం దిట్లు చెప్పుకొనియెను.

"ఉ. ఉన్నతి సంస్కృతాది చతురోక్తిపదంబులవాక్యకర్తనై
యెన్నికమైఁ బ్రబంధపరమేశుఁ డనంగ నరణ్యపర్వశే
షోన్నయ మంధ్రభాష సుజనోత్సవ మొప్పఁగనిర్వహించి
తా నన్నయభట్టతిక్కకవినాథుల కక్కినభక్తి సంపుటన్"

ఇతఁడు తన నృసింహపురాణమును మాత్రము నరాంకితము చేయక అహోబలనృసింహస్వామివారికి నంకితముఁ గావించెను. అరణ్యపర్వశేషమును మాత్రము నన్నయ్య

భట్టు పేరితోనే రచియించి కడపట నీక్రింది పద్యములోఁ దద్రచన యగునట్లుగాఁ బూరించితి నని వ్రాసికొనియెను.

"క. ధీరవిచారుఁడు తిక్కవి
తాకీర్తియుఁ గాంతిదోఁపఁ దద్రచనయ కా
నారణ్య పర్వశేషము
పూరించెఁ గవీంద్రకర్ణపుటపేయము గాన్."

"ఎఱ్ఱాప్రెగడకవిత్వము మృదువును మధురము నయి, కదళీపాకమై, చాలవఱకు తిక్కన సోమయాజి కవిత్వమును బోలి యుండు"నని కవులచరిత్రమును. ఈతని కవనము నన్నయ తిక్కనల కవనముకంటె నించుక నీరసము. విశేషించి తెనుఁగు పదంబులఁ బ్రయోగించు నిష్టము గలవాఁడు. అచ్చటచ్చట సంస్కృత జటిలంబు లగు సమాసములు గాననయ్యెడిని. అన్వయకాఠిన్యమును గలదని కవిజీవితములును దెలుపుచున్నవి. "లోకోభిన్నరుచిః" అనునట్లు లోకులరుచులు భిన్నంబులు గదా! ఇందును గూర్చి విశేషము దెలుప నవసరము లేదు. ఆంధ్రకవులలో ప్రామాణికాగ్రగణ్యులని ప్రసిద్ధిఁ గాంచిన కవిత్రయములోని వాఁ డైన శంభుదాసుని కవిత్వము ప్రౌఢమై, రసవత్తరమై, మనోహరమై యుండునని చెప్పుట తేనె తియ్య నైన దనుట వంటిదిగాక మఱేమియుం గాదు. ప్రసిద్ధకవు లగు నాచనసోముఁడు, రావిపాటి తిప్పన

మొదలగువా రీతనితో సమకాలికు లైనను వారల చరిత్రము మఱియొక సందర్భమునఁ దెలుపఁబడును గావున నిచటఁ దెలుప మానినాఁడను.

—:o:—

ఆఱవ ప్రకరణము.

—:o:—

అనపోతభూపాలుఁడు.

(క్రీ. శ. ౧౩౫౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౬౨ వఱకు)

ప్రథమవేమభూపాలునియనంతరమున నతని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడు అనపోతరెడ్డి శాలివాహనశకము ౧౨౭౨ అనఁగా క్రీ.శ.౧౩౫౦ వ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కి రాజ్యభారమును వహించి క్రీ. శ. ౧౩౬౨ వఱకు ప్రజాపరిపాలనము గావించెను. వేమభూపాలునకు అనపోతరెడ్డి, అనవేమరెడ్డి, కోమటిరెడ్డి, దొడ్డాంబిక, వేమాంబిక, అను ముగ్గురు కొమాళ్ళును, ఇద్దఱు కొమార్తెలును గలరు. కోమటిరెడ్డి పిన్న వయస్సుననే గతాసు వయ్యెను. దొడ్డాంబికను కాటయరెడ్డికిని, వేమాంబికను నల్లనూకయరెడ్డికిని నిచ్చి వివాహము గావించిరి. అనపోతరెడ్డి వేమభూపాలునకు కూర్మిపుత్త్రుఁడు. అనపోతరెడ్డి రాజ్యధురంధరుఁడై తండ్రిపోయినమార్గమును బట్టి ప్రజారంజకముగ రాజ్యపరిపాలనముఁ జేసి తండ్రికిఁ గీర్తియు, రాజ్యమునకు

వన్నెయుఁ దెచ్చెను. తోఁబుట్టువుల భర్తలును సేనాపతులు
నైన కాటయరెడ్డియు, నల్లనాకయరెడ్డియు రెండుభుజములు
గా నుండిరి. ప్రచండసేనాని యగు అనవేమరెడ్డి విధేయుఁ
డై యుండెను. దక్షిణమున నుండి కర్ణాటకులును, పశ్చిమ
ముననుండి పద్మనాయకులును, అప్పటప్పట రాచవారును,
రెడ్డిరాజ్యమును వశపఱచుకొనవలయు నని ప్రబలప్రయత్న
ములు చేయుచు వచ్చిరిగాని మిగుల సమర్థుఁడును, పరాక్రమ
వంతుఁడు నైన అనపోతరెడ్డి వైరివీరమదభంజనుఁ డై ఖ్యా
తిఁ గాంచెను. తన రాజ్యమును సంరక్షించుకొనుచు
వచ్చెను. క్రీ. శ. ౧౩౬౧వ సంవత్సరమున రేచెర్లసింగమ
నాయనిపుత్త్రులు అనపోతనాయఁడు మాదానాయఁడు
బహుళసైన్యములతో దాడివెడలివచ్చి ధాన్యవాటీపురమును
(ధరణికోట) ముట్టడించినప్పుడు అనపోతరెడ్డి ప్రచండవిక్ర
మార్కుఁడై, భూరిసైన్యములతో వారల నెదుర్కొని ఘోర
సంగ్రామమును సలిపి కృష్ణానది కావలిప్రక్కకుఁ దఱిమి
కొట్టఁగా వారలు పరిభవమున కోర్వఁజాలక తిరువిట్లుపడుచు
స్వరాజధానిపై తురుష్కులు దండెత్తి వచ్చుచున్నా రనువర్త
మానము వినవచ్చినందునఁ బునఃప్రయత్నమును మానుకొని
మరలి పోయిరి. అనపోతరెడ్డి యేయుద్ధమునందును నోడిపోయి
నట్లు గన్పట్టదు. ఆర్యధర్మములఁ బోషించుచుండెను. వేదాధ్య

యనసంపన్నులైన బ్రాహ్మణోత్తములకుఁ దనతండ్రి యొసంగిన యగ్రహారముల నన్నిటిని గాపాడుటయెగాక తానును హేమాద్రిధనఖండమునఁ జెప్పినప్రకారముఁ జేసి కీర్తనీయుఁ డగుచుండెను. ఇతఁడు రాజ్యమునకు వచ్చిన రెండుసంవత్సరములవఱకును రామాప్రెగ్గడ వంశములోనివాఁడగు మల్లనమంత్రిగ నుండినట్లు ఒంగోలుతాలూకాలోని మణికేశ్వరము శాసనమువలన నూహింపఁదగి యున్నది. ఆశాసనమునందు మల్లనమంత్రి స్వర్గస్థుఁడు కాఁగా నతని పిన్నతమ్ముఁడు మంచిరాజు శాస్త్రయుక్తముగ నుత్తరక్రియలు నెఱవేర్చి పుణ్యార్థము శాలివాహనశకము ౧౨౭౫ విజయసంవత్సర జ్యేష్ఠ శు ౧౦ శనివారమునాఁడు తా నానఱకు శ్రీశైలములోని పాతాళగంగపట్టున నుండి కొని వచ్చిన రెండులింగములలో నొకదానిని మణికేశ్వరస్వామి దేవాలయములో రావినూతుల పర్వతిమల్లినాథలింగస్వామి యను పేరితో ప్రతిష్ఠాపనఁ గావించెను. మఱియొకలింగమును శ్రీగిరిలింగ మను పేర నెదుటనున్న మండపములోఁ బ్రతిష్ఠాపనము గావించెను. మఱియు నితఁడు శివక్షేత్ర మగు మణికేశ్వరములోని యా శివాలయమునకు నారామములు, భూములు మొదలగువానిని దానము చేసి ప్రఖ్యాతుఁ డయ్యెను.*

* నెల్లూరుశాసనములు ౩వ సంపుటము. ఒంగోలుశాసనము ౮౭, పేజీ ౧౦౩౭.

అమరేశ్వరపునఃప్రతిష్ఠాపనము.

పైని చెప్పఁబడిన మల్లనమంత్రి గాక మఱియొక మల్లన మంత్రి కలఁడని, యమరావతీ శాసనములలో నొకశాసనము వలన విదిత మగుచున్నది. అతఁడు కేతచమూపతికుమారుఁ డైన మల్లినాథుఁ డనియు, వేమపృథ్వీశ్వరుని రాజ్యధురంధరుం డయిన మంత్రి యనియు, కులక్రమాగత మైన మంత్రిత్వపదవియం దుండె ననియు నాశాసనము చాటుచున్నది. అట్టి మల్లినాథమంత్రికి లక్కాంబికయందు జనించిన వేమ చమూపతి ధాన్యవాటీపురమునందుఁ బ్రతిష్ఠాపింపఁబడియున్న యమరేశ్వరదేవుని శాలివాహనశకవర్షంబులు ౧౨౮౩ ప్లవ సంవత్సర శ్రావణబహుళపంచమీగురువారమునాఁడు అన పోతయరెడ్డిగారికి ఆయురారోగ్యైశ్వర్యాభివృద్ధికొఱకును ధన కనకవస్తువాహనసమృద్ధికొఱకును, పుత్త్రపౌత్రాభివృద్ధికొఱ కును పునఃప్రతిష్ఠాపనము గావించె నని యాశాసనము వేనోళ్ళఁ జాటుచున్నది. పునఃప్రతిష్ఠిత మగుటకుఁ గారణ మేమో తెలియరాదు. ఈ వేమచమూపతిశాసనములోని బిరుదము లన్నియు వేమారెడ్డి మొదలగువారు వహించిన వై యున్నవి. ఈశాసన మింకను భరిశోధింపవలసి యున్నది. ఇది విశేషవర్ణనలతోఁ గూడుకొని సంస్కృతాంధ్రభాషలలో లిఖింపఁబడి యున్నది. అందలి తెలుఁగుభాగ మీదిగువను వ్రాయుచున్నాఁ

డను*. ఈశాసనములోని బిరుదావళిలో 'కృతసోమపాన' యని వ్రాయఁబడియుండుటచేత ఈకేతయమల్లయ వేమ చమూపతి నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు కాఁడా యని సందియము కలుగుచున్నది. నియోగిబ్రాహ్మణుఁడే యై యున్నయెడల నింతశాసనము సంస్కృతాంధ్రభాషలలో వ్రాయించిన వాఁడు గోత్రాదివివరమును దెలుపుకొనియుండఁడా యని సంశయింప వలసి యున్నది.

* స్వస్తి సకలగుణగణాలంకార, [illegible] వరాహకార, విశ్వ విశ్వంభరావహనదక్ష దక్షిణభుజాదండ, జగనొబ్బగండ, రాయదేవోబ్బ గండ, అర్థిప్రత్యర్థి సోమాగ్రదాన నిరత, ప్రజాపరిపాలనచరిత్ర, అమరాభరణ, మోహననారాయణ, వీరనారాయణ, భుజబలభీమ, కోదండరామ, అపరిమిత భూదాన పరశురామ, అనేక నగరోపకంఠ ప్రతిష్ఠాపిత బహువనారామ, సంగరరక్షపాలక, జగరక్షపాలక, జగదుగోపాల, సుజ్జరితర్థి విభాస, ఘనభుజవిరాజమానకరవాలన్పత, కృతసోమపాన, శ్రీపర్వతాహోబల నిర్మితసోపాన, ద్రాక్షారామాంత మనోహర, కర్పూరకుసుమవాసోపద, కుండి ప్రభాసహ్యాగ్రగోపురీ జలక్రీడావినోద, విద్యాధిదానసన్నసింహ, పాండ్యరాయగజసింహ, ప్రజ్ఞాచతుర్విధోపాయ, వీరాధిరాయ, నిత్యపరిపాలితసత్య, పల్లవాదిత్య, రిపునగరపతి గోసూరాము సూట్లనుసూరట్ట, అప్పయగోపయ దిశాపట్ట, సంగ్రామసముద్దండ, చండభుజాసివిఖండితశత్రుకీలాల, ప్లవమాన పిశాచగణస్తూయమానయశోమండన, అశయగియవరద శిరఃఖండన, దుర్మదవైరి వీరభయంకర, బసవశంకర, అమరేశ్వరదేవ శ్రీచరణ సరసీరుహ పత్త్రభానవదండెవగోన బ్రహ్మకుండి కృష్ణవేణా,

సముద్రవ్యాపారము విస్తరింపఁజేయుట.

అనపోతభూపాలుని రాజ్యపరిపాలనకాలమునఁ జరిగిన మహాద్విషయ మొండువక్కాణింపవలసి యున్నది. సముద్రతీరమునందున్న మోటుపల్లి పురాతనకాలమునుండియు వర్తకస్థానమై నౌకావ్యాపారమునకుఁ బ్రధానస్థానము గా నుండె నని యింతకుఁ బూర్వము దెలిపి యుంటిని. కాకతీయసామ్రాజ్య మస్తమించిన వెనుక మోటుపల్లియందుండెడు వర్తకులు పరస్థలములకుఁ బోవుటయు వ్యాపారము తగ్గుటయుఁ దటస్థించెను. అనపోతరెడ్డి యీరేవుపట్టణమును వృద్ధికిఁ దెచ్చికొని రావలయు నని శ్రద్ధతో సంకల్పించెను. అనపోతరెడ్డియాజ్ఞాప్రకారము నతని

గోదావరీమహానదీ తటద్వయ తన్మధ్యదేశ దత్తానేకాగ్రహార, అనేక పుణ్యక్షేత్ర సత్రదత్త బహువిధాహార, పరపురహరణమృత్యుంజయ, సంగ్రామధనంజయ, ఉత్తుంగచతురంగబలరథ సేనాసాధక, త్రిపురాంతకదేవదివ్య శ్రీపాద పద్మారాధక, కోటయమల్లినాథపయఃపారావార పూర్ణసుధాకరుండైన శ్రీమతు వేమన్నంగారు శకవర్షంబులు ౧౨౮౩ గా ప్లవ సంవత్సర శ్రావణబహుళపంచమీ గురువారం స్వస్తి సమస్త ప్రశస్తులైన శ్రీమతు అనపోతయరెడ్డింగారికి ఆయురారోగ్యైశ్వర్యాభివృద్ధిని, ధన కనకవస్తువాహన సమృద్ధిని, పుత్రపౌత్రాభివృద్ధిని అవునట్లుగాను పంచారామంబులకుం బ్రథమారామం బైనఅమరారామంబగు ధాన్యవాటీపురంబునకు నధీశ్వరుం డయిన శ్రీఅమరేశ్వర శ్రీమహాదేవరను ఆచంద్రార్కస్థాయిగాను పునఃప్రతిష్ఠ చేసిరి. (See Elliot's Collections)

మంత్రులలో నొకఁడగు సోమయామాత్యుఁ డొక శాసనమును ప్రకటించెను.

మోటుపల్లి కేవర్తకులు వచ్చి నివసింపఁ గోరినను వారిని గౌరవించి వారలకు భూములు నివేశస్థలములు నిప్పింతుమనియు, వారలు మఱియొకస్థలమునకుఁ బోఁదలఁచుకొన్నప్పుడు వారిని నిర్బంధపెట్టి నిలుపక స్వేచ్ఛగా విడుతుమనియు, ఏయూరిసరకు తెచ్చినను వారిని స్వేచ్ఛగా నమ్ముకొన నిచ్చెదమనియు, పన్నులకై వారిసరకులను గ్రహింపమనియు నాశాసనమున వ్రాయించి ప్రకటించిరి. మఱియుఁ గొన్నివస్తువులపై సుంకములను దీసివేసియు, కొన్నివస్తువులపై సుంకములు గొంతవఱకు తగ్గించియు, మఱికొన్నివస్తువులపై పూర్వపుమర్యాదల ననుసరించి సుంకములు గైకొందుమనియు, బంగారుసుంకమును మానితి మనియుఁ బ్రకటించిరి. ఇదంతయు నెల్లైరేవుపట్టణమును నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చి స్వేచ్ఛావర్తకములతోడి వ్యాపారమును పెంపొందింపవలయునని మనఃపూర్వకముగాఁ జేసినప్రయత్నమైనట్లు శాసనముం జదివిన స్పష్టముగా బోధపడఁగలదు. అనపోతరెడ్డితరువాతఁగూడనీనౌకావ్యాపారమభివృద్ధి గాంచినటు లనేకదృష్టాంతములు గనుపట్టుచున్నవి గావున నీతనిపరిపాలనము సర్వజనరంజకమై శ్లాఘాపాత్రమై

యున్నదనుటకు సందియము లేదు*. పై శాసనము క్రీ. శ.

---

* స్వస్తిశ్రీశకవర్షంబులు ౧౨౮౦ అగునేటి విళంబిసంవత్సర శ్రావణశు [illegible] మంగళ్వారం స్వస్తిశ్రీమతు అనపోతయరెడ్డింగారు మోటుపల్లి కాపువచ్చిన వ్యవహారాలకున్ను వ్యవహరించవచ్చి కరపట్టాలదిపాంతరాలవ్యవహారాలకున్ను యిచ్చినధర్మశాసనం.

యీమోటుపల్లికి యెవరుకాపతనానికివచ్చినాను వారిని మన్నించి పెద్దకానికె పెట్టువారము. వారికి భూమితోటికాణాచి యిచ్చువారము. వారు యెప్పుడు పరిపోకతావునకు పొయ్యేమన్నాను కాపనిపట్టక అనిపిపుచ్చువారము. యేవ్యారసరకు తెచ్చినాను తమవిచ్చలవిడినమ్ముకలసినట్టు నరుకుకొను వారుగాని పోగావునకు పల్లసాసరుక్కు అడవపట్టేము. చీరాను, గంధమును, పనపము, పట్టెవ్యవహారాలకున్ను అప్పుత్రికమున్ను సుంకాదాయము మానితిమి. బంగారుసుంకము మానితిమి. గంధముయొక్క బదిసుంకము పూర్వమర్యాదల లోను మూటను ఒకటి మానితిమి. యీసరకులకున్ను మెట్టసుంకాలు పూర్వమర్యాదలు క్రమాననే కొనువారము. యీక్రమానను సర్వమైనవారున్ను విశ్వసించెదరు. దేశవారికి అభయహస్తము నిస్తిమి.

శ్లోకం. జయతి నయవిశాలః ప్రత్యహం [illegible]క్షపాలముఖపరిపాలః సంగడి గత్యపాః। అహితమస్కృశాను[illegible]సూపాలసూనుః। స్తుతకీర్తిను హీశాన్నానపోతక్షితీశః॥ శాకా[illegible] గగనాష్టయుగ్మగణితే శ్రీరే మహాంభోనిధేః ప్రఖ్యాతే మునిగాహ్వయే పురవరే శ్రీసోమమంత్రీ కరే। మయాక్ దాపాకరోజగజ్జనమతాం సాయాత్రకారోమిమాం॥ కీర్తి వేమయ అనపోతన్నృపతే ఆచంద్ర మాతారకం అన్నపోతమహీపా లశాసనార్థకృతనూపణాం స్థాపితః స్పాదసంస్తంభః। సోస్నమయా మాత్యేధమతా॥

(ఈ శాసనమును సవరింపక మేమెత్తికాపి యెట్లున్నదో అట్లే ప్రకటించినారము).

౧౩౫౮ న వ్రాయఁబడినది. మోటుపల్లికి ముకుళపుర మని నామాంతరము గలదు. అనపోతరెడ్డి రాజ్యపరిపాలనము చేసినది పండ్రెండుసంవత్సరములు మాత్రమె. ఇతఁ డే కారణము చేతనో తరువాత మృతినొందెను. ఇతఁ డింకను బ్రదికియుండిన యెడల రెడ్డిరాజ్యము ననేకవిధముల విస్తరింపఁజేసి కర్ణాటక సామ్రాజ్యమువలె నొకఘనసామ్రాజ్యమును దక్షిణహిందూస్థానమున స్థాపించి యుండును. కాని భగవద్విలాసము వేఱుగ నుండెను. ఇతనికి కుమారగిరిరెడ్డి యనుకుమారుఁడును, మల్లాంబ యనుకొమార్తెయును గలరు. మల్లాంబను తనమేనల్లుఁ డగుకాటయవేమున కిచ్చి వివాహము గావించెను.

అనవేమభూపాలుఁడు.

(క్రీ. శ. ౧౩౬౪ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౮౦ వఱకు).

అనపోతభూపాలునకు వెనుక నతనికుమారుఁడు బాలుఁడగుట వలనఁ గాఁబోలు నతనితమ్ముఁడు అనవేమరెడ్డి రాజ్యారూఢుఁ డయ్యెను. అనవేమభూపాలుఁడు తనయన్నవలెనె శౌర్యవంతుఁడును, సమర్థుఁడును, ధర్మాసక్తచిత్తుఁడును నై ప్రజాపాలనము గావించెను. ఇతఁడు బ్రదికియున్నంతకాలము రాచకొండ, దేవరకొండదుర్గముల కధిపతులై రాచకొండరాజ్యమును బరిపాలనము సేయుచుండెడి అనపోతనాయఁడు, మాధవనాయఁడు బలవద్విరోధులై యీతనిరాజ్య మాక్రమించుకొనవలయు

నని యనేకపర్యాయములు దండయాత్రలు సలిపి యనవేమ భూపాలునితోడ ఘోరయుద్ధములు చేసి పరాజితు లగుచు వచ్చిరి కాని మనోరథ మీడేర్చుకొన్నవారు కారైరి. అనవేమ భూపాలుని కీవిజయములతోఁ గీర్తి విస్తరించెను. దక్షిణపుసరి హద్దున నున్నయుదయగిరిరాజ్యము కర్ణాటరాజ్యాధీశుల పరిపాలనమునకు వశమై ప్రవర్ధమానమై యొప్పుచున్నందున నెప్పటికైనఁ దనరాజ్యమునకు ముప్పును రాఁగలదని యూహించి తన్నివారణమార్గముల నారయుచుండెను. నాఁటికర్ణాటసామ్రాజ్యాధీశ్వరుల పుత్రులును, యువరాజులు నగువారు తఱుచుగా నుదయగిరిదుర్గమున నుండుచునుదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలనము సేయుచుండిరి. అట్టియుదయగిరికి సమీపమునఁ దనరాజధానియుండుట రాజ్యవినాశమునకు హేతు వగునని యో పద్మనాయకవీరులు తఱచు ధాన్యవాటీనగరముపైఁ దండయాత్రలు సలుపుచుండుట చేత తన రాజధాని ధాన్యవాటికాపురమునకు సమీపమునం దుండుట యుచితమని యెంచియో అనవేమభూపాలుఁడు శత్రువుల నభేద్య మగుకొండవీడునకు రాజధానిని మార్చుకొనియెను. గోదావరీమండలములోనియొక శాసనములో అనవేముఁడే కొండవీడును నిర్మించి రాజధాని

గా జేసికొన్నట్లు తెలుపఁబడినది. * అనవేమభూపాలుఁడు

*శ్లో. "పురా పురాణేన సదాశ్రితత్వా
త్త్వాకం శ్రియా దుగ్ధనిధే రివాస్మాత్
నిర్గాచ్ఛతుర్గా ద్విపులాంతరంగా
దుగ్ధేంద్రధామా పోలయభూపతీంద్రః ॥ ౮
పుత్త్రోస్య తస్యాప్రతిమోదయేన
భాగ్యానలంబస్వభుజోష్మభాజా
ఆంధ్రక్షమా వేమన్నపేణ సాధూ
ద్రాఙ్స్వీకృతా రాజధురంధరేణ ॥ ౯
ఉద్ధృత్య భూమిం యవనాబ్ధిమగ్నాం
సంస్థాపయంతం ప్రకృతౌ ద్విమార్యః
సాక్షాత్కిరో మానుషదేహభాజా
మహావరాహం పరికీర్తయంతి ౧౦
శ్రీశైలగంగాతటసీమ్ని రమ్యాం
సోపానవీథిం విపధేన వేమః
యా దివ్యతిస్వర్గనినోస్య తావాం
నిశ్శేణిరాప్రథితా నరాణాం ౧౨
తతోస్య వేమన్నృపతేః
పరిపాలనకర్మణి
అపాలయ త్తస్య పుత్త్రో
స్తదంతే ద్రసుంధరాం ౧౩
కొండవీడుం రాజధానిం నతిచిత్రా మకల్పయత్
దృష్ట్వా ద్విష్టోపి చిత్రా మభూద్యస్యాస్సవిస్మయః"
Elliot's collections. Page 270.

కందుకూరు మొదలుకొని విశాఖపట్టణమండలములోని సింహా
చలముపర్యంతమును జయించి పరిపాలనము చేసినటు లీక్రింది
శ్లోకమువలన నూహింపఁదగును.

"శ్లో. తస్యాభ్రాతా నిఘృతవత్సతాపోదసేంద్రవ్యాప్త
నీరంధ్రకీర్తిః శ్రీశైలవాసింహశైలం తతః క్ష్మాం
దత్వోధకృత్సానవేమక్షితీశః॥"

అనవేమభూపాలుఁడు తనతండ్రివహించిన జగనొబ్బగండఁ
డాదిగాగలబిరుదములను మాత్రమె గాక వసంతరాయఁ డను
బిరుదమును గూడ వహించెను. అనవేమభూపతి హేమాద్రి
దానాధికుఁడై దారిద్ర్యవిద్రావణుఁడై శిబికర్ణదధీచులం
బోలెఁ బ్రసిద్ధిఁ గాంచెనఁట. నిజాముసంస్థానములోఁ జేరిన
నల్లగొండమండలములోని మిరియాలగూడెముతాలూకా వాడ
పల్లిగ్రామములో శ్రీఅగస్త్యేశ్వరస్వామివారియాలయప్రాకార
మందు శిలాస్తంభముమీఁద అనవేముని శాసనము గన్పట్టు
చున్నందున నితఁ డాకాలమున పద్మనాయకులరాజ్యములోఁ
గొంతభాగ మాక్రమించినట్లు దోఁచుచున్నది గాని యింకను
బరిశోధింపవలసినవిషయముగా నున్నది. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ వేమ
భూపాలుని కంకితముగావించిన హరివంశములో నీ యనవేమా
రెడ్డిని బేర్కొనియుండలేదు. కాని యనేకశాసనములనుబట్టి
యితఁడు వేమభూపాలుని పుత్త్రుఁడనియు, అనపోతరెడ్డిసోదరుఁ

డనియుఁ దెలియుచున్నందున నిందునుగూర్చి సంశయింపవల
సినపని లేదు. అనవేమభూపాలుఁడు శాలివాహనశకము ౧౩౦౦
అగు సిద్ధార్థిసంవత్సర మాఘ బ ౧౪ శివరాత్రిపర్వకాలమున
అనఁగా క్రీ. శ. ౧౩౭౮వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి ౬వ తేదిని
రాజనీతివిమర్శజ్ఞుఁడును, శాస్త్రవేత్తయు, అమాత్యశిఖామణి
యు, లోహితసగోత్రుఁడును, మల్లయమంత్రిపుత్త్రుఁడు నగు
ఇమ్మడిచంద్రునకు ఇమ్మడిపలంకి లేక అనవేమపుర మను నగ్ర
హారమును దానముచేసె నని నానపల్లి తామ్రశాసనము
వలనఁ దెలియుచున్నది. ప్రఖ్యాతపండితుఁడును మంత్రివర్యుఁడు
నగు నతం డాయగ్రహారములో సగముభాగమును బ్రాహ్మ
ణోత్తములకు దానము చేసెను. ఈయగ్రహారము గోదావరి
మండలములోని అమలాపురముతాలూకాలోఁ గౌతమీతీర
మున నున్నది. ఈశాసనమును వ్రాసిన మహాకవి త్రిలోచ
నాచార్యుఁడు*.

అనవేమభూపాలుఁడు తనతండ్రి వేమభూపాలునివలెనె బ్రా
హ్మణ వృత్తులను బ్రాహ్మణధర్మములను గాపాడుటయేగాక
శ్రౌతస్మార్త విద్యలఁ బ్రోత్సహించుటకై బ్రాహ్మణుల కగ్ర
హారములు, భూములు దానముచేయుట యనునది యొకవ్యస
నముగాఁగూడ గలిగియుండెనని యితనిచే లిఖింపఁబడిన

* Epigraphia Indica, Vol. III, No. 10.

శాసనములుగూడ వేనోళ్ళఁజాటుచున్నవి. ఇతని తామ్రశాసనములు పెక్కులు గలవు. కృష్ణాగోదావరీతీరములయందు బ్రాహ్మణులు విశేషముగాఁ జేరుటకు రెడ్డిభూనాయకులకు బ్రాహ్మణులయెడగల భక్తియు నార్యధర్మమునం దనురాగము, వైదిక మతాభిమానము ప్రధానకారణము లనుటకు లేశమాత్రమును సంశయములేదు. వీరలు పౌరాణికరాజుల పరిపాలనములాదర్శములుగాఁ బెట్టుకొని వ్యవహరించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. అనవేమభూపాలుఁడు గోదావరీమండలములోని తుల్యభాగనదీతీరముననున్న యిప్పటి మన్యమాపుర మను గ్రామమును భూసురులకు దానముచేసి శాసనము వ్రాయించెను. కృష్ణాతీరమునందు కొల్లూరుగ్రామమును బ్రాహ్మణుల కగ్రహారముగా దానముచేసి శాసనము వ్రాయించెను. గుంటూరుమండలములోని పెదచెఱుకూరుగ్రామము నగ్రహారముగాఁ జేసి బ్రాహ్మణులకు దానముచేసి శాసనము వ్రాయించెను. ఆశాసనములో వేమభూపాలుని తండ్రి సైన్యనాథుఁ డనియు నాతనికి మాచయ, వేమయ, దొడ్డయ, అన్నయ, వల్లభయ యని యైదుగురు పుత్త్రు లున్నట్లుగా వ్రాయఁబడినది. ఎఱ్ఱాప్రెగడ హరివంశములో దొడ్డయను విడిచి నల్వురుపుత్త్రులను మాత్రమే పేర్కొని వల్లభయకు బదులుగా మల్లయను జెప్పినాఁడు. వల్లభయకు మల్లయ యను నామాంతర ముండ

వచ్చును. దొడ్డయబాల్యములో నెమ్మృతినొందియుండవచ్చును*.

---

* పెదచెఱుకూరు శాసనములో అనవేమభూపాలునకు సంబంధించిన శ్లోకముల నిక్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను.

శ్లో. తస్యానుజస్తామరసాయతాక్షం
శ్రీయన్నవేమక్షితిపాలరత్నం
శూరాగ్రగణ్యః శ్రీరకాసహాయో
విఖ్యాతి వీరాహవకేళిలోలః.
యస్యారిన్ పలిగన్ప్వనిర్గళయుతో దాడీషు ఖడ్గేనవా
నామానిగృహ్ణతమప్యనస్య జనతేస్సంగ్రామ గాండీవినః
సంగ్రామోపపదానితానిఫవతాం రక్షీకతే సర్వదా
పర్యంతా మతిబోధ యంత్యధిగతిం ధీయంత్రిణోమంత్రిణః.
యద్దాడీషు విరోధిరాజనిలయే యోద్ధాలయే యోషితా
వహ్నేః కల్పితహేమకట్టెమఘునస్యంవస్త్రలింగోజ్వలః
హేమాద్రిరివ సోమి కాంతిలయతి ప్రౌఢప్రతాపోష్మణః
స ప్రత్యంతగిరేణహేమసరితే స్వంవ్యాప్త తారానిశః.
శ్రీశైలె స్థిరమూలతా ముఖగతా వ్యాప్తా పమారామతే
పంచారామగతే ప్రతాపనకృతా సింహాచలేంద్రతతేః
శ్రీకూర్మే ప్రమపోత్త మె కసుమితా యద్ధర్మకీర్తిర్లతా
కాంచ్యాం విశ్వపతేః పురఃఫలవతి నిత్యోపహారోచితా.
సోయం కరస్సంఘృతమాలికాయా విచిత్రం
కాంతా కపోలముకరీకరణేన కంపః
వీరాన్నవేమనృపతే ర్జయనాకరేణ
ప్రత్యర్థినాం సుగధబలాధనరోపితాని
ఆరోపయం త్యుపగ మాచ్ఛరణాం తదయ్యాం

అనవేమభూపాలుని కవులగోష్ఠి.

అనవేమభూపాలుఁడు విద్యాభిమానియనియుఁ బండితపక్షపాతియనియు, కవులపాలిటి కల్పతరువనియు, చాటు శ్లోకముల వలనను పద్యములవలనను వెలియుచున్నదిగాని యీతండుగాని యీతనియన్న యనపోతరెడ్డిగాని కృతినొందిన గ్రంథములెవ్వియుఁగానరావు. అనవేమభూపాలునిపై కవులు చెప్పిన చాటుపద్యములు :—

కం. కవితాకన్యకు నలుగురు
కవిజనకుఁడు భట్టు దాదిగఁబలితింపంగా
నవరసరసికుఁడె పెనిమిటి
యవివేకియె తోడబుట్టు వనవేమనృప.

శోధిర చామర శితా తపవారణాని.
నిస్సీమాం క్షితిగృహ్యాన్ప్రత్తివిషయమె సర్వోత్తరా ముర్వరాః
భూదేవేషు తథాపరిగ్రహవిధా ప్రాప్తేషు తృప్తింపరాః
భూదానవ్యసన ప్రసంపునరసౌ వీరాన్నవేమప్రభుః.
ప్రాసాదాత్స్వర్ణమయీం విధాయ రచయె సద్వీపశైలార్ణవాన్
ఏతాదృంజ్ఞ మహిమ శ్రీమదనవేమ మహీపః
కదాచి దోషాధీశస్య గ్రహణె సముపస్థితే జలె పాథోనిధేః
స్నాత్వాకృత్వా దానాని షోడశ శుశ్రితాధ్యయన సంపన్నైః
శ్రౌతస్మార్త క్రియారతైః విజ్ఞాపితో విప్రైవరైభూదానవ్యసనస్వయం
ఇక్షుగ్రామ మిదం ప్రాదా దష్టైశ్వర్య సమన్వితం."

కం. కొంచెపు జగములలోపల
నంచితముగ నీదుకీర్తి యనవేమనృపా!
మించెను గరి ముకురంబునఁ
బంచాక్షరిలోన శివుఁడు బలసినభంగిన్.

గీ. పందికొమ్మెక్కి పెనుబాముపడగ లెక్కి
మేటితామేటి వీపెక్కి మెట్టలెక్కి
విసివి వేసారి యనవేమవిభునిఁ జేరి
గాణివాసంబుగతి మించె రత్నగర్భ.

కం. రాకున్నఁ బిలువఁ జేసియు
రాకకు ముదమంది చేరరమ్మనఁ జేసి
ఆకొన్న నీయఁ జేసియు
నాకొలువటు కొల్వవలయు ననవేమనృపా.

శ్లో. అనవేమమహీపాల స్వస్త్యస్తు తవ బాహవే
ఆహవే రిపుదోర్దండ చంద్రమండలరాహవే.

ఈశ్లోకము నొకకవి యనవేమభూపాలునిపైఁ జెప్పఁగా నాతఁడు సంతసించి మూఁడువేలు పారితోషిక మొసఁగెనఁట! అప్పుడు కవి తానునాల్గువేలు (వే అనునక్షరములు) ఒసఁగిన మీరు మూఁడు వేలిచ్చెదరాయనెనఁట! అంతట ననవేముఁడు నాల్గువేలొసఁగితిననెనఁట! అప్పుడు కవి మేమొసఁగిన దే మా కొసఁగిపంపెదరా యనెనఁట! అనవేముఁ డైదువేలుకొమ్మనె

నఁట! అప్పుడు కవికులమును (ఆర్వేలనియోగి) గుంచించెదరా యనెనఁట! అంతటనన వేముఁ డాఱువేలిచ్చితిననెనఁట! కవి నేను పుట్టువుతోడనే యార్వేలవాఁడన ననెనఁట! అనవేముఁడు చాతుర్యమునకు మెచ్చి యేడువేలు కొనుమనెనఁట! కవి సంఖ్యమంచిదికాదనెనఁట! అనవేముఁ డెనిమిదివేలిచ్చిపంపెనఁట! అప్పుడు కవి సంతసించి వెడలిపోయెనని చెప్పుదురు. ఈకథవలన గ్రహింపఁదగినది అనవేమభూపాలుఁడు మిక్కిలి కవిత్వాభిమానముగల రసికుఁడని నెఱదాతయని తేటపడుచున్నది.

అనవేమభూపాలుని మరణము.

అనవేమభూపాలునకు సమకాలికుఁడగు అనపోతనాయని మనుమఁడగు అనపోతనాయఁడు, అనవేమభూపాలుని యుద్ధములో సంహారించి పట్టుతలాటంకబిరుదమును బొందెనని వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము దెలుపుచున్నదిగాని సమకాలికుఁడైన అనపోతనాయఁడు చంపెనన్న విశ్వసింపవచ్చును. లేక యతనికుమారుఁడు చంపెనన్నను విశ్వసింపవచ్చునుగాని, అనవేముఁడు చనిపోయిన ముప్పదేండ్లకు వెనుకనున్న అనపోతనాయఁడు వచ్చి సంహారించెననుట యంతగా విశ్వాసపాత్రముగాఁ గన్పట్టదు. మఱియు మఱియొకస్థలమున సింగనమాకవేంద్రునిమునిమనుమఁడగు లింగమనాయఁడు అనవేమారెడ్డిని

సంహరించి సింహతలాట బిరుదమునొందెనని పై వెలుగోటి వారి వంశచరిత్రమే వెలుపుచున్నది. అనవేమ రెడ్డి సింగనమాధవేంద్రునకు సమకాలికుఁడు. సంగనమాధవేంద్రుని మునిమనుమఁడగు లింగమనాయఁడెట్లు సంహరించి సింహతలాట బిరుదమునందెనో యూహింపనలవిగాదు. కాఁబట్టి అనవేమ భూపాలుఁడు వెలుగోటివారి వంశచరిత్రములోఁ జెప్పినట్లు అనపోతనాయనివలనఁగాని లింగమనాయనివలనఁగాని సంహరింపఁబడెననుట విశ్వాసపాత్రముగాదు.

కుమారగిరి భూపాలుఁడు.

(క్రీ. శ. ౧౩౮౬ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౪౦౦ వఱకు)

అనవేమభూపాలునిశాసనములు క్రీ. శ. ౧౩౮౬ వఱకుఁ గనుబట్టుచున్నవి గాన తరువాతనే అనపోతనాయని కుమారుఁడు కుమారగిరిరెడ్డి రాజ్యభారమును వహించెను. ఇతనికి వసంతోత్సవములయందున్న ప్రీతి రాజ్యాంగవ్యవహారములయందు లేకపోయెను. కుమారగిరిరెడ్డి తండ్రితాతలవంటి ప్రజ్ఞావంతుఁడుగఁ గన్పట్టఁడు. విద్వాంసుఁడై విద్యావ్యాసంగముల ప్రొద్దుపుచ్చువాఁడేగాని రాజ్యరక్షణమునందు ప్రమత్తుఁడై కనుమఱంగియుండెను. కర్ణాటసింహాసనాధ్యక్షుఁడగు రెండవ హరిహరదేవరాయ లితనికి సమకాలికుఁడై యుండెను. కర్ణాట యువరాజగు దేవరాయ లుదయగిరి రాజ్యమున కాధి

చిన వాఁడు. ఈలక్ష్మీపుత్రుని పితామహులు, మాతామహులుగూడ నిఖిలలోక ప్రసిద్ధవాణిజ్య వంశ ధరు లని బాలసఖుండును మహాకవిసార్వభౌముఁడు నగు శ్రీనాథునితోఁ జెప్పినట్లుగా హరవిలాసములోని యీక్రిందిపద్యమువలన వేద్యమగు చున్నది.

‘‘సీ. కట్టించె నొకతాత కంచిహర్మ్యంబులు
సారిణాంకమౌళి కేకామ్రపతికి
బాలార్క మనియెడి పద్మరాగము డాఁచె
నొక తాత గంచినాయకుని నాభి
నొక తాత గట్టించె యోజనత్రయదీర్ఘ
తరతటాకాంభోధి తిరువళూరఁ
గావేరి కట్టించెఁ గార్పాసరాసుల
నబ్బిచోడఁడు మెచ్చ నొక్కతాత
గీ. ప్రతిదినము గపురపుదీపములు వేయు
వ్రతముగా నొక్కతాత యీశ్వరున కొసఁగ
నిఖిలలోక ప్రసిద్ధ వాణిజ్యవంశ
ధరులు మాతాత లుభయగోత్రముల వారు.’’

వేమభూపాలునకు ప్రాపుగానుండిన యవచిదేవయసెట్టికి మాచాంబయందు మూవురు కొమాళ్లు జనించిరి. అందు జ్యేష్ఠుఁడు త్రిపురారి (తిప్పయ్యసెట్టి) రెండవవాఁడుకు తిరుమల

నాథుఁడు (తిరుమలసెట్టి) మూఁడవవాఁడు చామిసెట్టి కొమరగిరివసంతనృపాలు వసంతవైభవము నంతయు తిరుమలనాథసెట్టి యొక్కఁడే నిర్వహించుచుండెననియు, హరిహరరాయలు, ఫిరోజిషా, గజపతి మొదలగు భూపాలు రెల్ల నీతని ప్రభావము నభివర్ణన సేయుచుండి రని హరవిలాసములోని యీక్రింది పద్యమువలనఁ దెల్లమగుచున్నది.

"చ. హరిహరరాయ ఫీరోజిసహా సురథాణ గజాధిపాది భూ
వరులు నిజప్రభావ మభివర్ణనసేయఁ గుమారగిర్యధీ
శ్వరునివసంతవైభవముసర్వమునొక్కఁడనిర్వహించుమా
తిరుమలనాథసెట్టికని ధీగుణభట్టికి నెవ్వ రీడగుఁగా."

సముద్రయానము-విదేశవ్యాపారములు.

సముద్రయానము సేయుటయందును విదేశవ్యాపారములు సలుపుటయందును పైనజెప్పిన వైశ్యకుటుంబమువారు ప్రఖ్యాతిఁగాంచియుండిరి. తిప్పయసెట్టి తమ్ముఁడైన చామిసెట్టి సముద్రప్రయాణము చేసి నానాద్వీపాంతరములకుఁబోయి కర్పూర పాదపములు, బంగారుమొలకలు, సంకుమద ద్రవములు, ఆణిముత్యములు, కస్తూరికాటంకములు, చీనాంబర శ్రేణి, గంధసింధురములు, తేజిహరులు మొదలగు వాని నాంధ్రదేశమునకుఁ గొనివచ్చుచుండె నని హరవిలాసములో నీక్రిందిపద్యములో జెప్పఁబడినది.

సీ. పంజాబు కర్పూరపాదపంబులు తెచ్చి
జలనోగి బంగారు మొలక తెచ్చి
సింహళంబున గంధసింధురంబులు తెచ్చి
హురుమంజి బలు తేజి హరులు తెచ్చి
గోవ సంశుద్ధ సంకుమద్రవము తెచ్చి
యాపగ నాణిముత్యాలు తెచ్చి
చోటంగి కస్తూరికాటంకములు తెచ్చి
చీనిచీనాంబర శ్రేణి తెచ్చి
గీ. జగిదగోపాల రాయవేశ్యాభుజంగ
పల్లవాటిత్య భూదానపరశురామ
కొమరగిరిరాజ దేవేంద్రుకార్మిహితుఁడు,
జాణ జగజెట్టి దేవయచామిసెట్టి.

తన యాజ్ఞను తలధరించి తమ్ముఁ బిడ్డలును దీవుల కేఁగి వ్యాపారము చేయుచు గడించిన లాభమునంతయు నన్నకోసంగా నాతఁడాధనమును సద్వినియోగము సేయుచు నర్థుల కిచ్చుచు విమలకీర్తి సంపాదించుచుండెను. తిప్పయసెట్టి వాణిజ్యవ్యాపారము సేయుటయందు మిక్కిలి కుశలుం డని కూడ హరవిలాసమునం దీక్రిందిపద్యములో వర్ణింపఁబడి యుండెను.

“మ. తరుణాచీని తవాయి గోపరమణా స్థానంబులం జందనా
గరుకర్పూరహిమాంబుకుంకుమరజఃకస్తూరికాద్రవ్యముల్
శరధిం గప్పలిజోగులన్ విరివిగా సామాన్ల దెప్పించు నే
ర్పరియా వైశ్యకులోత్తముం డవచితిప్పం డల్పుఁడే
యిమ్మహిన్.”

పంచువాఘిల్లిరాఘాదిపట్టణాధీశ్వరులు మాళిదాల్చు గిత్త్యాంకురములు సింహళద్వీపమండలక్షేత్రజము లనియు నయ్యవి తిప్పయసెట్టి నౌకలలోఁ గొనిరాఁబడుచున్న వనియు హారవిలాసములోని యీక్రిందిపద్యములోఁ దెలుపఁబడినది.

“గీ. పంచువాఘిల్లిరాఘాదిపట్టణముల
నధిపతులు మాళిఁదాల్చు గిత్త్యాంకురంబు
లవచితిప్పురాంతికా నీతయానపాత్ర
సింహళద్వీపమండల క్షేత్రజములు.”

అవచితిప్పయసెట్టికిఁ జిన్నటనాఁడు దయతో నక్షరశిక్షయు దైవమార్గసంపన్నతయు, వివేకపరిపాటియును గృపసేసిన వాఁడు మహాప్రధానియు గురూత్తముఁడునైన పిల్లలమఱ్ఱిపెద్దన యని హారవిలాసములోని యీక్రిందిపద్యము దెలుపుచున్నది.

“ఉ. చిన్నటనాడుసత్కరుణఁ బిల్లలమఱ్ఱిమహాప్రధానిపె
ద్దన్నగురూత్తముండు, తగనక్షరశిక్షయుదైవమార్గసం
పన్నతయున్ వివేకపరిపాటియునుం గృపసేసె నర్థినే

యన్నకునట్టి సెట్టి త్రిపురాంతకునిం దగుఁ బ్రస్తుతింపఁగన్''

ఈ తిప్పయసెట్టికి అన్నమదేవియందు మాచయసెట్టి, విశ్వనాథసెట్టి, చినమల్లయసెట్టి, మూవురుకొడుకులు పుట్టి వంశదీపకులై కీర్తికెక్కిరి. తిప్పయసెట్టి వృద్ధుఁడై కుమారగిరి యనంతరము బహుకాలము బ్రదికియుండి బాలసఖుండైన శ్రీనాథకవివర్యునిచే హరవిలాసమును గృతినొంది యేతన్మూలమునఁ దనకీర్తి జగంబున నిలుపుకొన్నవాఁడయ్యెను. శ్రీనాథుని హరవిలాసము లేనియెడల నిట్టియుత్తమకుటుంబముయొక్క చరిత్రము నాకాలమున విదేశములతోడి వాణిజ్యవ్యాపార విషయములు మనకుఁ దెలియఁజాలవుగదా. ఇట్టి యుత్తమ వైశ్యకుటుంబమువారిచరిత్రమును మన దేశమునందలి వైశ్య శిఖామణులైన కోమటులు పఠించి తమపూర్వులాకాలమున నెంతప్రఖ్యాతి గడించిరో తెలిసికొని బహిష్కారములకు భయంపడక స్వేచ్ఛగా సముద్రయానము చేయుచు విదేశవర్తక వ్యాపారముల నభివృద్ధిపఱిచి ధనమార్జించి యాంధ్రదేశమునకు మహోపకారమును జేసి శాశ్వతకీర్తిని సంపాదింతురుగాక.

కాటయవేముఁడు - రాజ్యవిభాగము.

కాటయవేముఁడు కుమారగిరి రెడ్డికి ధర్మరాజునకు శ్రీకృష్ణుఁడును బోలె మేనమఱందియు, సచివుఁడుఁ జెలియునై యుండి

రాజ్యమును సంరక్షించుచున్న వాఁడగుటచేత నితనికి రాజమహేంద్రవరము రాజధానిగాఁగల పూర్వదేశమును విడఁదీసి యిచ్చినట్లు దెలియుచున్నది.* ఈయొక్క విషయమే కుమారగిరి రెడ్డియొక్క యవివేకమును దుర్బలత్వమును వేనోళ్ల జాటుచుండెను. ఇదియె కుమారగిరిరెడ్డియనంతరము రెడ్డి ప్రభువులలో ముఖ్యముగా కోమటి వేమారెడ్డికిని కాటయ వేమారెడ్డికిని వివాదములు కలుగుటకును, కోమటివేమారెడ్డి కుమారగిరిరెడ్డిరాజ్యము నాక్రమించుటకును గారణమయ్యెను.

ఉంద్రాజుశాసనము.

అనవేమభూపాలుని పరిపాలనానంతరమునను కోమరగిరి వసంతనృపాలుని పరిపాలనాప్రారంభమునను కృష్ణాగోదావరీ మధ్యఖండమునఁగా నిప్పటికృష్ణామండలములోని తణుకు భీమవరము తాలూకాలనఁగా లంకసీమలో గొంతభాగమును

---

* కాటయవేముని భార్య మల్లాంబ తొత్తరమూడి శాసనములో నిట్లు దెలుపఁబడియున్నది.

"శ్లో. ఆసీదమాత్యరత్నం కాటయవేమప్రభుస్తస్య
అతిసురగురుభార్గవ మతిరతిభార్గవవిజయవిఖ్యాతిః.

శ్లో. సింహాసనే నిధాయాసౌ కుమారగిరి భూవరం
అతేజయన్మహా తేజా శ్రీకృష్ణ ఇవధర్మజం
కుమారగిరి భూనాథోయస్మైవిక్రమతోషితః
ప్రాదాత్ ప్రాచీభువంరాజమహేంద్రనగరీముఖాం."

ఝల్లిసీమను ఉండ్రాజునాయన పరిపాలనము చేయుచున్నట్లు రావులపర్తితామ్రశాసనమువలన ద్యోతకమగుచున్నది. ఇతనికి శూరవరపట్టణము రాజధానిగ నుండెనని యాశాసనమునం జెప్పఁబడినది. సూర్యవంశమున దేవరాజు జనించెననియు నాతనికి ఉండ్రాజు జనించెననియు, ఆయనకు చిమ్మిదేవియందు తమ్మిరాజుజనించెననియు, ఆయనకు వీరమదేవియందు ఉండిరాజు జనించె ననియు ఆశాసనమునం బేర్కొనఁబడియున్నది ఈయనభార్య రుద్రమదేవి శాలివాహనశకము ౧౩౦౮ దుందుభిసంవత్సరమునఁ దనపురోహితుఁడయిన నృసింహభట్టు మొదలగు బ్రాహ్మణబృందమునకు నుంగుటూరిసీమలో నున్న రావులపఱ్ఱుగ్రామమును అగ్రహారముగాఁ జేసి దానము చేసెనని చెప్పఁబడియున్నది. ఉండీశుఁడు, ఉండ్రాజునామములు తణుకుతాలూకాలోని ఉండ్రాజవరమును, భీమవరము తాలూకాలోని ఉండిగ్రామమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచున్నవి. కనుక నితఁడు ఉండిపట్టణమున కధీశుఁడై యుండి ఉండ్రాజవరమును గట్టించియుండును. కాఁబట్టి శాసనములోఁ జెప్పఁబడిన శూరవరపట్టణము ఉండినగరమునకు నామాంతరమేమోయని యూహాపోడముచున్నది. శూరవరపట్టణము మఱియొకచోట నున్నను నుండవచ్చును. ఈశాసనములో వర్ణనాంశములేవి శేషముగానుండి చరిత్రాంశము లొకటి రెండైనను గానరాకు

న్నందున సీతనిచరిత్రము తెలియకున్నది. ఇదిక్రొత్తగబయలు పడినశాసనముగా నున్నది*.

* ఈతామ్రశాసనముయొక్క ప్రతి రావులపర్తికరణము కీర్తిశేషులైన ఆదూరి శేషయ్యగారివలన నాకు దయాపూర్వకముగాఁబంపఁబడినది. రావులపల్లు గ్రామములో మట్టి త్రవ్వుచుండ రాతిచే భద్రపఱుపఁబడి యున్నయీశాసనము కాగుపాడు కాపురస్థులైన కడియాలరత్నముగారికి దొరకినది. ఈశాసనము ఏఁడురాగి రేకులమీఁద వ్రాయఁబడినది. దొరకిన రాగిపోసియుఁగూడదను తలఁపుగల కమ్మవారికీశాసనము లభించుటచే అసలుశాసన మెచటికిఁబంపుటకును వారంగీకరింపలేదు. పరిశీలించి నకలెత్తుకొనుట కిచ్చినందున శేషయ్యగారు నకలు వ్రాయించి యిప్పించినారు. రేకులు రెండుప్రక్కలను వ్రాతగలదు. శాసనము పదుమూడవ పేజియందు ప్రారంభింపఁబడి యొకటివఱకు వ్రాయబడినది. అనఁగా శాసనము చివరనుండి మొదలునకు చదువుకొనవలయును. శాసనము సంస్కృతములో నున్నది. ఇప్పుడు దీనిప్రతి నాకడ నున్నది. ఇందనేకగోత్రసంభవులయిన బ్రాహ్మణోత్తములనామములు పెక్కులుగలవు. ఈశాసనము చివరను పెదచంద్రరాజుయొక్కయు, వానితమ్ముఁడు కాఁబోలు వెంగుయొక్కయు చేవ్రాళ్లుగలవు. ఆశాసనములోని కొన్ని శ్లోకములిచట నుదాహరించుచున్నాను.

యదీయయాత్రా రిపుదివ్యయాత్రా
యదాతపత్రం భువనాతపత్రం
యదీయగోత్రం కృతసర్వగోత్రం
యస్యాసిపత్రం నిజశౌర్యమిత్రం॥
బిరుదన్తురాజ వేశ్యాభుజంగ ఇతి యోఘనంది మేరురితి

ఇతఁడు రెడ్లకనుకూలుఁడుగ నుండి పరిపాలనము చేయుచుండెనో స్వతంత్రుఁడుగనుండి పరిపాలనము చేయుచుండెనో తెలియరాకున్నది. ఈశాసనవిషయములం బరిశీలింపవలసియున్నది. ఇతఁ డనుకూలుఁడుగాని శత్రుఁడైనచో తమరాజ్యమధ్యమునం దుండనిచ్చుటకు రెడ్డిరాజు లనుమతింతురాయనునది యొక గొప్పసందియముగా నున్నది.

ఖ్యాతోశ్వదాన దీక్షాగురురితి నడగోటమల్ల ఇతి లోకె
యస్యాశూరవరం నామ రాజధాన్యభవత్పురీ
పురందరపురీరమ్యా సర్వసంపన్నవాసభూః॥
తత్ర స్థిత్వా బహువిధబలప్రోద్ధతాన్భూమిపాలాన్
జిత్వానీత్వా స్వచరణయుగప్రాంగణావాసభూమిం
సంఖ్యాతీతానమితఫలదాన్ పాలయిత్వాచ దేశా
నుండీశాఖ్యో జయతి సుచిరం కింకరశ్శంకరస్య
దానశౌండోయముండీశః ప్రచండభుజవిక్రమః
అగ్రహారం ద్విజన్మభ్యో దాతు ముద్యుక్తవాన్పరం॥
శాకెంభోధివియద్గుణేందు గణితేసంవత్సరే దుందుభౌ
మాఘేమాసి సితేతిథౌ చ దశమే వారే సూర్యాణోంగురోః
గ్రామంరావులపర్తిసంజ్ఞమకరో దుండీశ్వరో విప్రసాత్
కృత్వోండీశపురం సభోగకృషికంభాగైరశీత్యాయుతం॥
అస్యైవోత్తరభాగే గ్రామస్యాసీద్యథాసీమా
సతపికముంగుటూరిక్షేత్రం ఖారీత్రయంప్రాదాత్॥

కుమారగిరిరెడ్డి గ్రంథరచనము.

తన పూర్వులవలెనె కుమారగిరిరెడ్డి కూడ విద్యాభిరతి గలిగి విద్వాంసుల నాదరించి పోషించుటయేగాక తానును విద్వాంసుడై సంస్కృతభాషలో 'వసంతరాజీయ' మను పేరిట నాట్యశాస్త్రమును రచించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతని మేనమఱది కాటయవేముఁడును విద్వాంసుఁడై కాళిదాసకవికృత నాటకత్రయమునకు వ్యాఖ్య రచియించెను. ఈవ్యాఖ్యానములలోఁ దఱచుగాఁ బెక్కుతావుల వసంతరాజీయమునుండి ప్రమాణవాక్యములు గైకొనఁబడుచు వచ్చెను. కుమారగిరిరెడ్డికి వసంతరాజను పేరుగలదుగాన తత్కృతమైన నాట్యశాస్త్రమునకు వసంతరాజీయ మను నామము గలిగినది.

కుమారగిరిరెడ్డిభూపాలుఁడు క్రీ. శ. ౧౪౦౦ వఱకును బరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నయది. ఇతనితో వేముని వంశమంతరించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. కుమారగిరిరెడ్డి కొక కుమారుఁడున్నట్లొకటి రెండుశాసనములవలనఁ దెలియవచ్చెనను, అతనియనంతరము పెదతాత మనుమఁడు కోమటివేమారెడ్డి ప్రభుత్వభారమును వహించెను. కాటయవేమారెడ్డి రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును బరిపాలించినట్లు శాసనాదుల వలన స్పష్టమగుచున్నది. కుమారగిరిరెడ్డి యెన్నివసంతోత్సవములుగావించి యెంతకీర్తిగడించినను, విద్వాంసుఁడై విద్వాం

సులఁ బూజించి విద్వాంసులచే స్తుతులెన్నిగాంచినను, తండ్రితాతలు పోయినమార్గమునఁ బోక రాజ్యమును విభాగించి మేనమఱఁదికి రాజమహేంద్రపురరాజ్యము నొసంగుట సర్వానర్థములకు మూలమయ్యెను గావున నాకార్య మవివేకకార్యమనిపించుకొనకమానదు. అందుచేతనే కొందఱు "చెట్టు చచ్చువేళ బుట్టు కుక్కమూతిపిందె"లను లోకోక్తి కనుగుణముగాఁ గొమరగిరి తండ్రితాతలమార్గమును విడిచి కాపథమవలంబించెనని కొండవీటిదండకవిల నుడువుచున్నది.

హరిహరరాయలు తన కూఁతును కాటయవేముని
కొడుకునకిచ్చి పెండ్లిచేయుట.

విద్యానగరసామ్రాజ్యమును దక్షిణహిందూస్థానమునందు వ్యాపింపఁజేసి తురుష్కులను తఱిమివేయవలయునని సంకల్పించి ప్రతికూలముగనున్న హిందూరాజ్యములను వశపఱచుకొనవలయునని తాను సింహాసన మధిష్ఠించినది మొదలుకొని రెండవ హరిహరదేవరాయలు ప్రయత్నము చేయుచుండెను. ఓరుగల్లురాజ్యమునుబరిపాలించుచున్న సింగమనాయఁడు మొదలగువారు వానికి లోఁబడి సామంతనృపతులై మెలంగుచుండిరి కాని రెడ్డిరాజులు మాత్రము వశపడియుండలేదు. కాటయవేమారెడ్డి ప్రబలుఁడనియు, కుమారగిరిరెడ్డికి మంత్రియు, సేనాపతియనియు, రాజమహేంద్రవరరాజ్యమున కధి

పతియునై యున్నవాఁడని యెఱింగి యాతనితో మైత్రిగ నున్నయెడల గజపతులవలన నేహానియుఁ దనసామ్రాజ్యము నకు సంభవింపదనితలంచి రాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వరుండను బిరుదాభిధానముగల హరిహరదేవరాయలు తనకొమార్తె, హరిహరాంబయును నామెను కాటయవేమారెడ్డిపుత్త్రుఁడగు కాటయప్రభునికిచ్చి వివాహముఁ జేసెను. ఈవివాహవిషయము అల్లాడరెడ్డిగారియుల్లి శాసనములో వక్కాణింపఁబడినది.*

---

* పౌత్రంకాటయ వేమయక్షితిపతేః పుత్రంచ కాటప్రభోః
దౌహిత్రిం చతురర్ణవీం హరిహరక్షోణీపతేశ్శాసితుః
తన్వామ్నాయవిదితాహ్వయాంహరిహరాంబాంచారుమగ్రాహయ
త్ప్రాజ్ఞో వేమమహీశమల్లనృపతి స్సాంమ్రాజ్యలక్ష్మీసమం.

(Elliot's Collections page 320)

The Vemavaram plates of Allaya Vema which will be mentioned in the next paragraph, refer to Kataprabhu who was the son of Kataya Vema and who married the daughter of Harihara, evidently of the Vizianagara king Harihara II.

(Annual Report on Ephigraphy; 1906. para 63)

ఏఁడవ ప్రకరణము.

పెదకోమటి వేమభూపాలుఁడు.

(క్రీ. శ. ౧౪౧౧ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౪౨౦ వఱకు)

కుమారగిరిరెడ్డిభూపాలుని తరువాత కొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలించి వాసికెక్కినవాఁడు పెదకోమటివేమభూపాలుఁడైనట్లు శాసనాదులవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నయది. కుమారగిరిరెడ్డికొక కుమారరత్నముండెనను ప్రోలయమాచారెడ్డి మనుమఁడు పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు సింహాసనారూఢుఁడగుటయు, కాటయవేమారెడ్డికిని పెదకోమటివేమభూపాలునకు మనస్పర్థ కలుగుటయుఁ జూడ కోమటివేమభూపాలుఁడు కొండవీటిరాజ్యమును బలాత్కారముగా గ్రహించె నని విశ్వసింపవలసి వచ్చుచున్నయది. ఇతఁడు రాజ్యభారమును వహించినతోడనే కాటయవేమభూపాలుని రాజమహేంద్రపుర రాజ్యాధిపత్యమునుండి తొలఁగింప ఘనప్రయత్నములు గావించెనుగాని కృతార్థుఁడు కాఁజాలకపోయెను. ఈ పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు రాజ్యభారమును వహించిన స్వల్పకాలమునకే కర్ణాటసామ్రాజ్యసార్వభౌముఁ డయిన రెండవహరిహరదేవరాయలు స్వర్గస్థుఁడు కాఁగా నతనికుమారుఁడు దేవరాయమహారాయలు క్రీ. శ. ౧౪౦౬ వ సంవత్సరమున రాజ్యాభి

షిక్తుం డయ్యెను. దేవరాయమహారాయలకు సామంతులుగ నుండి దేవరకొండ మెతుకుసీమలఁ బరిపాలించుచున్న పద్మనాయకభూపాలురు కోమటివేమభూపాలునిరాజ్య మాక్రమింపఁ బలుతడవులు దండయాత్రలు సలిపి యుద్ధములు చేసి పరాభూతు లగుచు వచ్చిరికాని వారిమనోభీష్టము నెఱవేఱి యుండలేదు. పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు సమర్థుఁడై, ప్రజ్ఞావంతుఁడై భూరిపరాక్రమమున వైరివీరుల ఘోరసంగ్రామముల నోడించి ప్రతిభతోఁ బ్రజాపరిపాలనము గావించి చిరయశమును సంపాదించెను. వీరనారాయణబిరుదాంకితుండగుని పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు పూర్వరాజమార్గానుసారముగా ధరాపాలనము గావించెను.

మామిడిసింగనామాత్యవృత్తాంతము.

ఆవేమభూపాలునికి మంత్రియై ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన మామిడిపెద్దనామాత్యుని మూఁడవకుమారుఁడైనసింగనామాత్యుఁడు ముఖ్యమంత్రిగ నున్నట్లు శ్రీనాథకవివిరచితమైనశృంగారనైషధములోని యీక్రిందిపద్యమువలన విదితమగుచున్నది.

"సీ. తనకృపాణము సముద్ధతవైరి శుద్ధాంత
తాటంకముల కగ్గు దలఁచుచుండఁ

ఘనబాహుపీఠంబు ధరణీభృత్క్రమఠాహి
  సామజంబులకు విశ్రాంతి యొసఁగఁ
దనకీర్తినర్తకి ఘనతరబ్రహ్మాండ
  భవనభూముల గొండ్లిఁ బరిఢవిల్లఁ
ఘనదానమహిమ సంతానచింతారత్న
  జీమూతసురభుల సిగ్గుపఱుపఁ
గీ. బరఁగు శ్రీవేమమండలేశ్వరుని మంత్రి
యహితదుర్మంత్రివదనముద్రావతార
శాసనుఁడు రాయవేశ్యాభుజంగబిరుద
మంత్రి పెద్దయలింగనామాత్యవరుఁడు."

ఈమహాప్రధానశేఖరుఁడు వేమభూపాలునిచే వివిధాగ్రహారములతోఁబాటుగా నాందోళికా ఛత్రచామరకళ్యాణకిలాచికాది బహుసమ్మానాస్పదచిహ్నంబుల నాదర మొప్పార గాంచి సామ్రాజ్యసంభారణప్రౌఢుఁడై యొప్పియుండె ననిపై గ్రంథమె తెలుపుచున్నది. ఇతనియన్నలు వేమనామాత్యుఁడును ప్రెగడనామాత్యుఁడును వేమభూపాలునికడ దండనాయకులుగ నుండి ప్రఖ్యాతిఁగాంచినవారలుగ నీక్రిందిపద్యములలో నభివర్ణింపఁబడి యుండిరి.

"సీ. కాలకంఠకఠోరకంఠహుంకారంబు
  చెవులు సోఁకనినాఁటి చిత్తభవుఁడు

కుమతిరాఘవఘనకార్ముకనారాచంబు
తనువు నాఁటినినాఁటి పక్షిరాజు
సుప్రసూనాంభోద్భవ ఘాంప్రలతా కౌటిల్య
విశృంఖల గ్రుంగనినాఁటి వింధ్యశిఖరి
శ్రీధరోర్విదాసు సూనువీరావేశ
విహ్వలీకృతి గుంటినినాఁటి తుహినకరుఁడు

గీ. నిర్జరేంద్రము గాంభీర్యసాగరమును
ప్రకట ధైర్యకలాపములందుఁడు
దండనాయకశిరోభూషణుండు నైన
మంత్రి మాడిపెద్దిమనామాత్యుఁ డెలమి.”

“శా. తగుఁడై నారయమొసఁగ విక్రముఁడు శౌర్యరేయుతాశాలి శ్రీ
ప్రాగడచెన్నప్రజనీశుఁ డంబునిధిగంభీరుండు శుంభద్విప
స్థగనద్వారకవాటపాటనవిధానప్రౌఢహస్తాగ్రుఁడై
యుగళింహారావసస్యసాచిప్రలోకనాథ ప్రభు చేసెగ్రుసఁ,’

సింగనామాత్యుని పూర్వులు.

వీరికిఁ దాతయగు మాడిపెద్ది భారద్వాజస గోత్రుండైన పెదతిమ్మరుసు మంత్రికి మనుమఁడై విశ్వమపురి సింహాసనాధ్యక్షుఁడైన చిట్టిపెద్ద ప్రభువునకుఁ గుమారుండై యధిక విమల శివాచార తత్పరుఁడై బంధువర్గమహనీయ సంపదచే విల

సిల్లుచు ధర్మశీలుఁడై అక్కాంబికయందు వంశపావనులైన నల్వురు పుత్రులను బడసి యుండెను. వారలలో నగ్రజుఁడైన పెద్దనామాత్యుఁ డనవేమాధిపు రాజ్యభారభరణవ్యాపారదక్షుఁడై యుండెనని యాంధ్రనైషధములోని యీక్రింది పద్యమువలన వ్యక్తమగుచున్నది.

“మ. అనతారాతివసుంధరారమణ సప్తాంగాపహారక్రియా
ఘనసంరంభవిజృంభమాణపటుదోఃఖడ్గాద్వితీయార్జునుం
డనవేమాధిపురాజ్యభారభరణవ్యాపారదక్షుండు పె
ద్దన మంత్రీశుఁడు మామిడన్న సుతుఁ డేతన్మాత్రుఁడే
యెన్నఁగన్.”

ఈయమాత్యశేఖరునకు వీరభద్రామాత్యుఁడు, మారనామాత్యుఁడు. నామామాత్యుఁడు ప్రసిద్ధులైన మూవురు తమ్ములు ననవేమభూపాలుని కడ మంత్రులై యున్నను విధేయులై వివిధకార్యకరణదక్షులై యొక్కొక్కఁ డొక్కొక్క విషయంబునఁ బ్రజ్ఞావంతులై యున్న ట్లీక్రింది పద్యములం బట్టి ద్యోతకము కాఁగలదు.

“ఉ. హేమగిరాగ్రకేంద్రమున కంతటి పెద్దధృతిన్ భుజంగమ
స్వామికిఁ మేలుచేయు పటువాగ్విభవంబున బుద్ధిసంపదం
దామరచూలికిన్నరి ప్రధానులు దక్కిన వారు సాటియే
మామిడి వీరభద్రునకమాత్యశిఖామణికివ్వసుంధరన్

"ఉ. సత్యవచోనియామకుఁడు నిశాకరశేఖరభక్తిభావనా
సాత్యవతేయుఁ డుద్భటభుజాబల విక్రమకేళివిక్రమా
దిత్యుఁడు కార్యఖడ్గసముదీర్ణుఁడు మామిడిమంత్రి మారనా
మాత్యుఁడు వానిఁ బోలవశమా ధరణీధవమంత్రికోటికిన్."

"శా. స్వామిద్రోహరగండలాంఛనునకున్ సంగ్రామగాండీవికిన్,
వేమక్ష్మాపతికార్యభారకలనావిఖ్యాతశక్తికిన్
నామామాత్యునికిన్ స్వరాజనిటలాంతర్న్యస్తభాగ్యాక్షర
స్తోమాపాకరణప్రవీణునకు మంత్రుల్సాటియే యెవ్వరున్"

"ఉ. తమ్ములు నన్నయున్ వరుసఁ దైవముఁగా గురుగా మహానిధా
నమ్ముఁగ దాతఁ గాఁ దమమనంబుల భావన సేసి కొల్వ భా
గ్యమ్ముల కెల్ల నెల్లయయి కాంచె బ్రసిద్ధి నృపప్రధాన ర
త్నమ్మగు మంత్రి పెద్దన యుదాత్తమతిన్ రఘురాముకైవడిన్."

ఈ పెద్దనామాత్యుఁడు గౌతమ గోత్రవిఖ్యాతుఁడును, ఆపస్తంబసూత్ర పావనుఁడును నగు శ్రీకేతనామాత్యశేఖరునకుఁ బుత్త్రుఁడై చౌహత్తమల్లుండు, గోహత్తనారాయణుండు, ఖండియరాయుండు, ననుబిరుదములచేఁ దనరినట్టి యల్లాడమంత్రికి మహిత పుణ్యయగు నన్నమాంబ యందు జనించిన తల్లమాంబికను ద్వాహమై వేమనామాత్యుని, ప్రెగడనామాత్యుని, సింగనామాత్యునిఁ గనియెను.

మామిడిసింగనామాత్యుఁడు త్రిభువనరాయ వేశ్యాభుజం

గుఁడనియు, కదనగాండీవియనియు, జగనొబ్బగండఁ డనియు, మొదలుగాఁగల పెక్కుబిరుదములను వహించి వేమక్షితిపాల రాజ్యవిభవకైరవతారామణి యై విమలతరంబైన తనకీర్తి నాల్గు దిశల వ్యాపింపఁ జేసి మిక్కిలి వాసి గాంచెను.

సింగనామాత్యుని కొల్వుకూటము.

ఈమామిడి సింగనామాత్యుఁడు ప్రసిద్ధిగాంచిన వైదికశిఖామణిగనుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౪౧౦ వ సంవత్సరమున సోమసిద్ధాంతమునకు వ్యాఖ్యానము రచించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు వైదికశిఖామణి యగుటచేతనే శ్రీనాథభట్టసుకవి పంచాంగస్థిరమంత్రపారీణకళాప్రౌఢుం డని తన నైషధమున నితని వర్ణించియున్నాఁడు. సకలవిద్యాపారంగతుండైన యీయమాత్యశేఖరుఁడు ప్రతిదినమును మృదుమధుర చిత్రవిస్తరకవితావిలాస వాగీశ్వరులగు కవీశ్వరులచేతను, పతంజలిపాదానుచరణప్రకీలాద శాస్త్రసిద్ధాంతకమల వనహంసులగు విద్వాంసులచేతను, భరతమతంగదత్తిల కోహలాంజనేయ ప్రణీత సంగీతవిద్యారహస్యవిజ్ఞాన నైజజ్ఞానిక స్వాంతులగు కళావంతులచేతను, శక్తిత్రయచతురుపాయ షాడ్గుణ్యప్రయోగయోగ్యవిచారులగు రాయబారులచేతను, నిఖిలపురాణేతిహాససంహితాతాత్పర్యపర్యాలోచనాధురంధర ధిషణా సముత్సాహులగు పౌరాణికవర్యులచేతనుఁ గొల్వ

కూటంబునఁ బరివేష్టింపఁబడియుండి సరససాహిత్యగోష్ఠీవినోద ప్రసంగంబులు జరుపుచుండు" నని నైషధ మహాకావ్యమునం దేర్కొనంబడియుండెను.

సర్వజ్ఞచక్రవర్తి.

బ్రాహ్మణశత్రువరప్రసాదుండును, ఉరుప్రజ్ఞావిశేషోదయామహార్ణవాంతరుండును, ఈశ్వరార్చన కళాశీలుండును, అభ్యస్తిత బృహన్నారదాది మహాపురాణచయ తాత్పర్యార్థనిర్ధారిత బ్రహ్మజ్ఞానకళానిధానుండును విద్యాసనాథుండునగు శ్రీనాథుండు పెదకోమటి వేమభూపాలుని యాస్థానమున విద్యాధికారపదవిని, అభినవభట్టబాణబిరుదాంకితుండగు వామనభట్టు ఆస్థానకవిపదవియందును, ప్రతాపగుణాభూషితుండును, పరిణాతసంభాషణుండును, పతిభక్తిమహిమాభాస్వంతుండును, విభవయోగసంక్రందనుండును, పంచాంగస్థితమంత్రరక్షణకళాప్రౌఢుండును, యువనాథశసభాసదుండును, వచోవ్యాపారపారంగతుండును, మహాసామ్రాజ్యధురంధరుండునగు సింగనామాత్యుండు ప్రధానమంత్రిత్వపదవియందును నున్నవారని తెలిసికొన్నప్పుడు పెదకోమటి వేమభూపాలుఁడు మహాపండితుఁడును రసికుఁడున్నై యుండునని తెలిసికొనవచ్చును. అందుచేతనే కాఁబోలుఁ బెదకోమటి వేమభూపాలునకు విద్వాంసులచే సర్వజ్ఞచక్రవర్తి యను పేరుదగిలింపఁబడినది. అభినవభట్ట

బాణబిరుదాంకితుఁడగు వామనభట్టు తాను రచియించిన వీరనారాయణచరిత్రమను నామాంతరముగల వేమభూపాలచరిత్రమను సంస్కృతవచనకావ్యమునఁ బెదకోమటి వేమభూపాలుని సర్వజ్ఞచక్రవర్తియని ప్రశంసించియుండుటయు, విద్యాధికారిగానున్న శ్రీనాథభట్టసుకవి సార్వభౌమునిచే విరచితమైన పొన్నుపల్లి శాసనములో

"వేమాధిపో మాచవిభుశ్చ నన్నౌ
శ్రీకోమటిక్షత్రియగుణైకసంశ్రయా
భూలోక మేకోదరజన్మవాంఛయా
భూయోవతీర్ణావివ రామలక్ష్మణౌ.
చూడామణేః క్ష్మాపానాం
దురన్వయపరిసంఖ్యాశిఖరిదంభోళిః
సర్వజ్ఞచక్రవర్తీ పెదకోమటి
వేమభూపతిర్జయతి"

అనిచెప్పఁబడియుండుటయు నిందుకుఁ బ్రమాణములుగఁ దీసికొనవచ్చును. పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు విద్వాంసులనాదరించి పోషించుటయెగాక తానును విద్వాంసుఁడును, రసికుఁడునునై సర్వజ్ఞచక్రవర్తియని పొగడుగాంచుచుండుటయగాక అమరు కావ్యమునకు "శృంగారదీపిక" యనునామముతో వ్యాఖ్యనుగూడ రచించి ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. శ్రీనాథకవిప్రణీత

మైన ఫిరంగిపుర శాసనములోని రెండు శ్లోకములు శృంగార దీపికయందుండుటచేత శృంగారదీపిక శ్రీనాథకవివిరచితమై యుండునని కొందఱు తలంచుచున్నారు గాని యీరచనమున పెదకోమటి వేమభూపాలునకు శ్రీనాథభట్టునకు వియు వామన భట్టును గొంతవఱకు తోడ్పడినను తోడ్పడవచ్చును లేక పీఠిక భాగమును శ్రీనాథకవియె రచించియుండవచ్చును. *

---

* “ రాజ్యం వేమ స్స్వచిర ముకరోత్ సార్వజ్ఞ్య హేమాద్రిదానో
భూమీదానై స్సుమన ముమభుజో భుక్త శేషా మభుఙ్క్త,
శ్రీశైలాగ్రాత్ ప్రభవతి పది ప్రాప్తపాతాళగఙ్గా
సోపానాని ప్రమథపదవీమారురుక్షు శ్చకార.
మాచక్షోణిపతి స్స హేమ్నా త్రివిధవో వేముక్షితీశాగ్రజో
హేమాద్రే స్సదృశో బభూవ సుగుణై స్తస్యాత్ర యోనన్దనాః
కీర్త్యా జాగ్రతి దేవిపోతనృపతి శ్శ్రీకోమటేన్ద్రిస్తతో
నాగక్ష్మాపతి రిత్యపాత్త నపుషో ధర్మార్థకామా ఇవ.”

శృంగారదీపికలోని యీ రెండు శ్లోకములు శ్రీనాథకవివిరచితము లైన ఫిరంగిపురము శాసనములోఁ గలవు. పై రెండు శ్లోకములు మాత్రమే కాక శృంగారదీపికలోని: —

“ దేవాధిపో మాచవిభుశ్చ నన్దనా
శ్రీకోమటేన్ద్రస్య గుణైకసంశ్రయా
భూలోక మేకోదరజన్మవాఞ్ఛయా
భూమావతీర్ణా వివ రామలక్ష్మణౌ ” అను శ్లోకము గూడ
శ్రీనాథకవిరచితమైన పొన్నుపల్లి శాసనమునం గలవు.

సంతానసాగరనిర్మాణము.

ధాన్యవాటీపురమను నామాంతరముగల ధరణికోటకుఁ బ్రభువగు గణ్ణభూపాలుని కూఁతురైన సూరాంబను పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు వివాహముఁ జేసికొనియెను. ఆమె సంతానసాగరమను నొకపెద్దచెఱువును ద్రవ్వించి శా. శ. ౧౩౩౧ విరోధిసంవత్సర ఫాల్గున బ ౨ శుక్రవారమునఁ బ్రతిష్ఠయొనర్చెనని ఫిరంగిపురి శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈశాసనము చివరను,

"విద్యాధికారీ శ్రీనాథో వీర శ్రీవేమభూపతేః
అకరో దాకరో వాచాం నిర్మలం ధర్మశాసనం"

అని యుండుటచేత నియ్యది శ్రీనాథకవి విరచిత మని స్పష్టపడుచున్నది. ఈశాసనము తుదను శ్రీనాథకవివిరచితములైన యీక్రింది సీసపద్యములు మూఁడును సంతానసాగరప్రతిష్ఠను దెలుపునవియై యున్నవి.

See Ephigraphia Indica Vol. X No. 33, ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు సంపుటము. 3 సంచిక ౬-౭ పేజి, ౨౬౧. Elliot's Telugu Inscriptions 193. పొన్నుపల్లి తామ్రశాసనము. బ్రహ్మశ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారిచే సంపూర్ణాంధ్ర సంస్కృతవ్యాఖ్యలతో ముద్రింపఁబడిన అమరుకావ్యమ్ ౨౫ పేజియును, చూడుఁడు.

"సీ. శాకాబ్దములు సహస్రమును మున్నూట మూ
ప్పది యొకండును నైన భవ్యసంఖ్య
వఱలు విరోధిసంవత్సరంబున ఫాల్గు
నంబున బహుళపక్షంబు విదియ
శుక్రవారంబున శుభముహూర్తంబున
శ్రీధాన్యవాటీపురాధిపతియు
కృష్ణవేణ్ణాజలక్రీడావినోదుండు
నగు గన్నభూపాలు ననుఁగుఁబుత్రి (?)

గీ. వీరనారాయణుండు వేమవిభుని దేవి
భూరిసద్గుణ నికురంబ సూరమాంబ
జగము వినుతింప సంతానసాగరాఖ్య
వరతటాకప్రతిష్ఠోత్సవం బొనర్చె."

"సీ. జాహ్నవీయమునాది సకలపావన నదీ
విమల తీర్థాంభః పవిత్రితంబు
సవితృదేశస్థాయి శివమహాళి బాలేందు
కౌముదీ సంఫుల్ల కైరవంబు
బహుమహాపరివాహపాదోభరదఘన
ఘుమఘుమాయితదిశాగోళకంబు
జలసారణీసేక సంవర్ధితానేక
వనివినీతాధ్వగాధ్వశ్రమంబు

గీ. బలసిదురు మత్స్యకచ్ఛపధుని? కులీర
తిమితిమింగిళ విక్రమక్రమవిహార
తరళతరతుంగ భంగకదంబచుంబి
తాభ్ర వీథిసంతాన మహాపయోధి."

"సీ. కపటసూకరమైన కైటభాసురవైరి
ఖురపుటంబులఁ బరిఖిన్న మయ్యె
రఘుకులోద్వహ ధనుర్యంత్ర ముక్తములైన
చిచ్చుటమ్ములవేఁడిఁ జేవఁదఱిఁగెఁ
గుంభసంభవుని హస్తాంభోరుహంబున
నాపోసనంబయి గ్రాసమొందెఁ
బాషాణముల నచ్ఛభల్లగోలాంగూల
కపియూథములచేతఁ గట్టువడియె
గీ. వనధి యేభంగి సరి వచ్చు ననఁగవచ్చు
నారసాతల గంభీరవారి యగుచు
నపగతాపాయ మగుచు శోభాఢ్యమగుచు
ననుపమంబైన సంతాన వనధితోడ.

కైస్తవమానముచే సంతానసాగర ప్రతిష్ఠాతిథి 1410 వ సంవత్సరము ఫిబ్రేవరు 21 తేది శుక్రవారమగుచున్నది. ఈ సంతానసాగరమను చెఱువునకు నీరువచ్చుటకై యీసూరాంబ కొడుకు రాచవేమన శాలివాహనశకము ౧౩౩౨ మన్మథ

సంవత్సర మాఘ శు ౧౫ దినమునకు సరియైన క్రీస్తువశా నము 1416 వ సంవత్సరము జనవరి 14 తేది మంగళవారము నాడు "జగనొబ్బగండకాలువను" త్రవ్వించినట్లు అమీనా బాదు శాసనము తెలుపుచున్నది. అది శ్రీనాథకృతియైనదొక సీసపద్యముగానున్నది దానిని దిగువను దాహరించుచున్నాఁడను.

"సీ. శాకాబ్దములు సహస్రంబును మున్నూట
ముప్పదియేడును నొప్పు మిగుల
మహనీయమైన మన్మథవత్సరంబున
మఘమాసమునఁ బూర్ణిమాదినమున
హేమాద్రిదానచింతామణి యరిరాయ
బసవశంకరుఁ డాజి ఘల్లుఁ డగుడు
సమదారి రాయవేశ్యాభుజంగుండు వే
మయ రాచవేమన శ్రీమనుంపు

గీ. తల్లి సూరాంబచే సముత్పన్నుఁడగుచుఁ
బరఁగు సంతాన వార్ధిక వరువగాఁగ
నేలయు గిరివాహినుల జగనొబ్బగండ
కాలువ ఘటించె నా తారకంబు గాఁగ."

"శ్రీనాథకృతి"

శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు.

ఆకాలంబున నాంధ్రప్రపంచమునకు నలంకారమణి యై

వఱలుచుండి పెదకోమటివేమభూపాలుని యాస్థానమున విద్యాధికారియై యాతనికీ సర్వజ్ఞచక్రవర్తిబిరుద మిప్పించిన శ్రీనాథకవిసార్వభౌముని మనోహరమైనచరిత్రమును గొంత వఱకు నిచటఁ దెలుపుట యావశ్యకమై యున్నది. శ్రీనాథకవిసార్వభౌమునివలన రెడ్డిసామ్రాజ్యము వన్నెకెక్కినది. రెడ్డిసామ్రాజ్యమువలనశ్రీనాథకవిసార్వభౌముని చరిత్రమును వన్నెకెక్కినది. వీనిని విద్యాధిదేవతయొక్కయవతార మని చెప్పవచ్చును. ఈమహాపురుషుని విద్యాప్రభావము పెదకోమటివేమభూపాలునికాలముననే తొలుదొల్తఁ బ్రకాశింప నారంభించి రాజమహేంద్రపురరాజ్యాధిపతి యైన యల్లయ వీరభద్రనృపాలునికాలమునఁ బరిపూర్ణత్వమును గాంచినది. ఈమహాపురుషుఁడు వేమభూపాలునికడ విద్యాధికారిగ నుండి యాతనిదండనాయకుఁడగు బెండపూడి అన్నయామాత్యునకుఁ బండితారాధ్యచరిత్రమును, వేమభూపాలుని ముఖ్యమంత్రి యగుమామిడిసింగనామాత్యునకు శృంగారనైషధమును నంకితముగా వించెను. సకలవిద్యాపారంగతుండైన సింగనామాత్యుఁడు సరససాహిత్యగోష్ఠీవినోదప్రసంగంబున శ్రీనాథునిం గాంచి యిట్లు వచించెనఁట.

,,శా. బ్రాహ్మీదత్తవరప్రసాదుఁడవు రుద్రప్రజ్ఞావిశేషోదయా
జిహ్మస్వాంతుఁడ వీశ్వరార్చనకళాశీలుండ వభ్యర్హిత

బ్రహ్మాండాది మహాపురాణచయతాత్పర్యార్థనిర్ధారిత
బ్రహ్మజ్ఞానకళానిధానమవు నీభాగ్యంబుసామాన్యమే."

శ్రీనాథుని జన్మభూమి.

ఇతని జన్మదేశము పాకనాటిసీమగా నుండెను. ఇతఁడు తనభీమఖండములో ;—

"మ. కనకక్ష్మాధరధీరు వారిధితటీకాల్పట్టణాధీశ్వరున్
ఘనునిం బద్మపురాణసంగ్రహకళాకావ్యప్రబంధాధిపున్
వినుమధ్యాంతర సార్వభౌముఁ గవితావిద్యాధురుం గొల్తునా
యనుఁగుందాతఁ బ్రదాత శ్రీకమలనాభామాత్యచూడామణిన్."

అనుపద్యములోఁ దన తాత కమలనాభుఁ డమాత్యచూడామణి యనియును, కవితావిద్యాధురుండనియును, సముద్రతీరమునందలి కాల్పట్టణమున కధీశ్వరుం డనియును, పద్మపురాణసంగ్రహకళాకావ్యప్రబంధాధిపుఁ డనియును జెప్పుకొని యున్నాఁడు. పల్నాటివీరచరిత్రములోని బాలచంద్రయుద్ధభాగమును బ్రచురించిన శ్రీయుమాకాంతముగారు తమ యుపోద్ఘాతములో "శ్రీనాథుని జన్మభూమి కర్ణాటదేశమైనట్లగపడుచున్న" దని నుడువుచు నందు కుపబలముగా నాలుగు హేతువులు గనుబఱచి యున్నారు. శ్రీనాథుఁడు తనకాశీఖండములో "కర్ణాట దేశకటకపద్మవనహేళి" యనువిశేషణమును జెప్పుకొని యుండుట మొదటి హేతువు. తనభీమేశ్వరపురాణ

ములోఁ "నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష" యని చెప్పు కొని యుండుట రెండవహేతువు. మఱియు 'తల్లీ! కన్నడ రాజ్యలక్ష్మి! దయలేదా? నేను శ్రీనాథుఁడఁ గా.' అని యొక చాటువులోఁ జెప్పుకొని యుండుట మూఁడవహేతువు. శ్రీనాథునితాత కమలనాభామాత్యుని 'వారిధితటీకాల్పట్టణాధీశ్వరుం' డని వచించుట నాలవహేతువు. ఈహేతువులం బట్టి యుమాకాంతముగారు శ్రీనాథుని జన్మభూమి కర్ణాటదేశమని నిర్ధారించి యున్నారు. శ్రీనాథుని జన్మభూమి కర్ణాటదేశ మనుటకీహేతువులు చాలవని నాయభిప్రాయము. శ్రీనాథుఁ డట్లు వచించుటకు నాకుండోఁ చిన కారణముల నిట నుదాహరించుచున్నాఁడను. 'కర్ణాటదేశ కటక పద్మవన హేళి' అనఁగా కర్ణాటదేశపట్టణము లనుకమలములకు సూర్యుఁ డని యర్థమగుచున్నది గావున జన్మస్థలమునందలి యభిమానముచేత నట్లు చెప్పుకొనియుండు నని యుమాకాంతముగారి యూహ.

అయినను, ఇందనుగూర్చి శ్రీయుత వేటూరు ప్రభాకరశాస్త్రిగారు 'కనకాభిషేక' మను నొకచిన్నపొత్తమునఁ జెప్పినయర్థమును జేసిన వ్యాఖ్యయును గూడ మనము తెలిసికొన వలసియున్నది. కనకాభిషేకమున 'మహారాజతల్పమునఁ దూఁగి యాడుచుండు నాకర్ణాటాధీశ్వరుని (దేవరాయలు) నిం డోలగమున డాకకెదరును బిక్కబెదరును లేక, పాండిత్య

శౌండీర్యమును వ్యక్తపఱచి, యఖండపండితుఁడు, మహాకవి, బహుశిష్యపరివృతుఁడు నై విజయడిండిమాడంబరమునఁ బ్రత్యర్థుల నదురువఁ జేయుచు, నాప్రభుసార్వభౌమునిసాన్నిధ్యమున నిం గవిసార్వభౌమవైభవ మనుభవించుచున్న యుద్దండుని డిండిమ భట్టారకు నుద్భటవివాదమున నోడఁగొట్టి యాతనివిజయ డిండిమమును బగులఁగొట్టించి, యత్యంతగౌరవాస్పద మగు నారాజేంద్రుని ముత్యాలశాలలోఁ బ్రభుపండిత బహుమాన పురస్కృతముగాఁ గవిసార్వభౌమపదవినిగనకాభిషేకముతోఁ బట్టాభిషిక్తుఁడై కవిసార్వభౌముఁ డనుబిరుదాంకనామధేయ మునఁ బరగుటయకాక యాకవిమార్తాండుఁ డప్పుడు కర్ణాట రాజధాని (యందలి విబుధరాజి) యను తమ్మితోపునల రార్చినకతన కిరాటదేశకటకపద్మవనహేళి యనఁ దనరా రెను.'' అని తమభావమును విస్పష్టము చేయుటయె గాక యీయర్థభావమునే పలుపునట్టి యీక్రిందిసీసపద్యమును విర చించి కనకాభిషేకమునకు మకుటముభాతి నలంకరించి యున్నారు.

,,సీ. ఒడ్డోలగంబుల నడ్డమాఁకయు లేక
    వాక్ప్రవాహంబు వెల్లొలికించినాఁడు
అష్టదిగ్జయయశోవష్టంభు డిండిమ
    భట్టారకుని నోడఁగొట్టినాఁడు

అఖిలవిద్వల్లోక మగ్గింపఁ గవిసార్వ
భౌమసద్బిరుదంబుఁ బడసినాఁడు
కలితమౌక్తికసభాగారాంతరమునందుఁ
గనకాభిషేకంబు గాంచినాఁడు
గీ. రాజపరమేశ రాజాధిరాజవిభవ
దక్షిణాధీశ దేవరాయక్షితీంద్ర
రక్షితబుధాభిభటక "కర్ణాటకటక
పద్మవనహేళి శ్రీనాథభట్టసుకవి."

కాఁబట్టి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు చెప్పినది సహేతుకముగను, సయుక్తికముగను గనుబట్టుచున్నది. కర్ణాటదేశకటక మను దానికి కర్ణాటదేశపురాజస్థాని యని యర్థమును గ్రహింపవలయును. దీనింబట్టి శ్రీనాథునిజన్మభూమి కర్ణాటదేశ మని యూహించుట భ్రాంతిగాని మఱియొండు గాదు.

రెండవ హేతువు:—

"గీ. ప్రౌఢిపరికింప సంస్కృతభాషయండ్రు
పలుకు నుడికారమున నాంధ్రభాషయండ్రు
రెవ్వ రేమన్న నండ్రు నా కేమికొఱత
నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష."

ఈపద్యము రాజమహేంద్రపురాధిపతి యగు వీరభద్ర నృపాలునికి మంత్రి యగు బెండపూడి అన్నామాత్యున కంకిత

వ్రాయఁబడిన భీమపురాణములోనిది. కనుక నియ్యది శ్రీనాథుఁడు పెదకోమటివేమభూపాలుని మరణానంతరము కొండవీటిరాజ్యము కర్ణాటదేశాధీశ్వరులవశ మై పోఁగా శ్రీనాథుఁడు అన్నామాత్యునితోడి సంబంధబాంధవ్యముచేత రాజమహేంద్రపురమునకు విచ్చేసి వారలకడ నాస్థానకవిగఁ బ్రవేశించిన కాల మైయున్నది. కాకతీయసామ్రాజ్య మంతరించిన వెనుక నాంధ్రదేశములో దక్షిణభాగము (అనఁగా పాకనాటిసీమ వరకుఁ గలదేశము) కర్ణాటాధీశ్వరులవశ మై కర్ణాటరాజ్యముగానే పరిగణింపఁబడుచు వారిచేతనే పరిపాలింపఁబడుచు వచ్చినది ఆభాగములలో నుండునాంధ్రుల కాకాలమున మాత్రమె గాక యంతకుఁ బూర్వము సహితము కర్ణాటకులతోడఁ బొత్తు కలిగి యుండుట తేటపడుచు వచ్చెను. ఆంధ్రకవు లనేకులు కర్ణాటరాజ్యమునందును, కర్ణాటకవు లనేకు లాంధ్రరాజ్యమందును నుండుచుఁ గవిత్వములం జెప్పుచు వచ్చిరి. సుప్రసిద్ధకర్ణాటకవు లగు నాగవర్మ, పొన్నఁడు, కేశిరాజు, రుద్రభట్టు, మొదలగువా రాంధ్రదేశమునందే జన్మించినట్లు కర్ణాటసారస్వతమువలన విదిత మగుచున్నది. సుప్రసిద్ధాంధ్రకవు లగు నన్నెచోడుఁడు, తిక్కనసోమయాజి, నాచనసోముఁడు, ఎఱ్ఱాప్రెగడ, శ్రీనాథుఁడు, అమరేశ్వరుఁడు, జక్కన అనంతామాత్యుఁడు, మొదలగువా

రెల్లరు కవితారచనలయందుఁ గన్నడపోకల ననుసరించుటయె గాక కర్ణాటభాషాపదములను బెక్కింటిని తమగ్రంథములలోఁ జొప్పించి యున్నారు. శబ్దశాస్త్రజ్ఞుల కీవిషయము చక్కఁగా బోధపడఁ గలదు. శ్రీనాథుఁడు తనకావ్యములను కర్ణాటభాషాసాంప్రదాయానుసారముగ రచియించినవాఁ డగుటచేత గోదావరీతీరస్థ మగురాజమహేంద్రపురికి వచ్చినప్పు డచ్చటి పండితకవులచేఁ గొంత యీతని కవిత్వము ప్రౌఢమైనదే కాని సంస్కృతపదఘటిత మైన దనియు మఱికొందఱు పలుకుచమత్కారమున నాంధ్రభాషవలెనే యున్నది కాని యీతనిభాష కర్ణాటభాష యనియు వంకలు పెట్టి యుండిరి. మనసుప్రసిద్ధాంధ్రకవి వారల నుడికించుటకై కించోక్తిగా,

"ప్రౌఢి పరికింప సంస్కృతభాషయందు
పలుకు నుడికారమున నాంధ్రభాషయందు
నెవ్వ రేమన్న నందు నాకేమికొఱత
నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష."

అనుపద్యమును జెప్పి యుండెను గాని నిజముగా నీతని కవిత్వ మాంధ్రకవిత్వమె కాని కర్ణాటకవిత్వము గాదు; ఈతని భాష యాంధ్రభాషయె గాని కర్ణాటభాషయుఁ గాదు. దీనిం బట్టి యీతనిజన్మభూమి కర్ణాటదేశ మగుటచేతఁ గర్ణాట భాషయం దభిమానము చూపించె నని యూహించుట

భ్రాంతికాని వేఱొండుకాదు. ఇట్టిది రాజమహేంద్రపురమునకు వచ్చి ప్రథమమున రచియించిన భీమేశ్వరపురాణమునందు మాత్రమె చెప్పుట నిస్సంశయముగా నేఁ జెప్పిన కారణమునకు బలము కలిగించుచున్నది. శ్రీనాథకవి యిట్టిప్రశంస నింతకుఁ బూర్వము రచియించిన పండితారాధ్యచరిత్రమునఁగాని, శృంగారనైషధమునఁగాని, హరవిలాసమునగాని, మఱియే గ్రంథమునందుగాని చేయక రాజమహేంద్రపురమువచ్చినతోడనే రచియించిన భీమేశ్వరపురాణమునందుఁ జేయుటకుఁ గారణము పైని నే నుదాహరించినదేగాని శ్రీనాథునిజన్మదేశము కర్ణాటదేశ మగుటచేతఁ గాదు.

మూఁడవ హేతువు:—

"తల్లీ! కన్నడరాజ్యలక్ష్మీ! దయలేదా నేను శ్రీనాథుఁడన్" అని దీనాలాపము లాడుట ఇది యాక్రిందిచాటువులోనిది.

"శా. కుల్లా యుంచితిఁ గోక సుట్టితి మహా
కూర్పాసముం దొడ్గితిన్
వెల్లుల్లిం దిలపిష్టముం బిసికితిన్
విశ్వస్త వడ్డింపఁగాఁ
జల్లాయంబలి త్రావితిన్ రుచులు
దోసంబంచుఁ బోనాడితిన్
దల్లీ! కన్నడరాజ్యలక్ష్మి దయ

లేదా నేను శ్రీనాథుఁడన్."

ఈచాటుపద్యము శ్రీనాథకవివిరచిత మనిచెప్పెదరు గాని సంశయాస్పద మై విశ్వాసపాత్రముగఁ గన్పట్టదు. ఈతఁడు కర్ణాటరాజ్యమును "సిల్లి" యనిసంబోధించినాఁడు గనుక నీతని జన్మదేశము కర్ణాటదేశ మై యుండు నని యూహ. ఈచాటువును శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడే చెప్పియుండిన యెడల మిక్కిలి దైన్యస్థితియం దున్నకాలమునఁ జెప్పియుండవలయును గదా. బాల్యస్థితి మనకుఁ దెలియకపోయినను యుక్తవయస్సు వచ్చినది మొదలుకొని వయస్సు ముదిరి దేహపటుత్వము సడలువఱకు నీతఁడు మహారాజులయాస్థానములందుండి పండితకవియై ప్రసిద్ధి కెక్కి వారలవలన మహారాజభోగము లనుభవించుచు వచ్చినవాఁడు. ఇట్టిదైన్యస్థితి యవసానకాలమునఁ దటస్థించి యుండె నని తెలియుచున్నదిగాని యౌవనకాలమునఁ దటస్థించి యుండె ననుటకుఁ బ్రమాణము గానరాదు. ఈపద్యము శ్రీనాథకవి చెప్పియుండినదే వాస్తవమైనయెడల వార్ధక్యమునఁ జెప్పి యుండవలయును. తన కాశ్రయులుగా నుండుకొండవీటిరెడ్లు, రాజమహేంద్రపురరెడ్లు, తెలుఁగురాయఁడు, మైలారరెడ్డి మొదలగుమహారాజులును, తన్నెఱింగినమిత్రులగుమంత్రిపుంగవులును స్వర్గస్థులు కాఁగా నీతఁడు దుర్దశకు వశ మై కన్నడరాజ్యమునకు లేచిపోయి తన

కు సన్మానము జరుగకున్నప్పుడు చెప్పినపద్య మైయుండవలయును. ఏమన ము న్నొకతూరి నిండుయౌవనమునఁ గర్ణాటరాజధానికిఁ బోయి కవిసార్వభౌముఁ డైనడిండిమభట్టారకుని నోడించి దేవరాయలముత్యాలశాలలో స్వర్ణాభిషేకమహోత్సవమును బడసినవాఁ డని యెఱుంగక కాలస్థితిని బట్టి యుపేక్షించియుండె వారలకు ప్రస్తుతికిఁ దెచ్చుట కై 'ఓతప్తి' కన్నడరాజ్యలక్ష్మి! అప్పుడే నన్ను మఱచి పోయినావా! నామీఁద దయ లేదా! ఇచ్చట ముత్యాలశాలలో స్వర్ణాభిషేకమహాభోగ మనుభవించినశ్రీనాథుఁడను సుమా'' యని ప్రస్తుతికిఁ దెచ్చినవిషయముగా భావింపవలయునే గాని దీనిం బట్టి యాతఁడు కర్ణాటకుఁ డనిగాని యాతనిజన్మదేశము కర్ణాట మని కాని చెప్పుటకుఁ బనికి రాదు.

నాలుగవ హేతువు:—

‘‘వారిధితటీకాల్పట్టణాధీశ్వరుం'' డను తాతను బేర్కొనుట శ్రీనాథునితాత కమలనాభామాత్యుఁడు సముద్రతీరమునందలి కాల్పట్టణాధీశ్వరుం డని చెప్పియున్నాఁడు గనుక కాల్పట్టణ మనునది కర్ణాటదేశపుసముద్రతీరమునందలిపట్టణ మైయుండెనని యూహించుటచేఁ గలిగినభ్రాంతి. కాల్పట్టణ మున్నది పశ్చిమసముద్రతీరమో, పూర్వసముద్రతీరమో యెట్లు చెప్పవచ్చును? ఊహామాత్రముచేత నిర్ధారించుట యెట్లు. ఒకవేళ

కాల్పట్టణముపశ్చిమసముద్రతీరమునందే యున్న దనుకొండ ము. కమలనాభామాత్యుఁడు దాని కధీశ్వరుఁ డనుమాట వాస్తవము. ఏమీ యాంధ్రుఁడైన కమలనాభామాత్యుఁడు కర్ణాటాధీశ్వరులఁ గొల్చిన నుద్యోగిగా నుండి కాల్పట్టణమును బరిపాలించియుండఁగూడదా? శ్రీనాథునితాత కర్ణాటదేశము నందలి యొకపట్టణమున కధీశ్వరుఁడు గానున్నంతమాత్రము చేత శ్రీనాథుఁడు కర్ణాటకుఁడై కర్ణాటదేశము జన్మభూమి గాఁ గలిగి యుండునా? కాఁబట్టి యీపద్యము సైతము శ్రీనాథునిజన్మభూమి కర్ణాటక మని చాటుటకుఁ జాలి యుండలేదు. ఉమాకాంతముగారు తమపీఠికలో "తల్లిదండ్రులతో నప్పుడప్పుడు మిశ్రమకర్ణాటమును మాట్లాడుచుండెను" అని యూహించుట మాత్ర మతిచిత్రముగా నున్నది. శ్రీనాథుఁడింట మిశ్రమకర్ణాటము వాడుచుండెనో, స్వచ్ఛమైన యాంధ్రము మాట్లాడుచుండెనో ఉమాకాంతముగారికిఁ దెలియు మార్గ మేది? ఇవన్నియును భ్రాంతియంత్రమునందగుల్కొని తిరుగాడుచుండిన మేధస్సువలన జనించెడునద్భుతము లైన యూహలు కాని మఱియొండు కావు.

శ్రీనాథుఁడు తనకవిత్వమునందుఁ గన్నడపదముల నెక్కువగఁ జొప్పించినాఁడు గనుక నీతని కర్ణాటకుఁడని గాని యీతని జన్మదేశము కర్ణాటదేశమని కాని నిర్ధారణము చేయవలసిన

పక్షమున మన సుప్రసిద్ధాంధ్రకవుల నెల్లరను కర్ణాటకు లనియును, కర్ణాటదేశము జన్మభూమిగాఁ గలవా రనియును జెప్పక తప్పదు. మన నాచన సోముఁడు, పాలకురికి సోమనాథుఁడు మొదలగువారు కర్ణాటభాషలోఁ గూడ కావ్యములను రచియించియున్నారు. వా రాంధ్రులు కారా? ఆకాలమునందలి కవులు మూఁడు నాలుగు భాషలలోఁ గవిత్వము చెప్ప శక్తిగలవారుగా నుండిరి.

శ్రీనాథుఁ డాంధ్ర దేశస్థుఁడైన యాంధ్రుఁడు.

శ్రీనాథుఁ డాంధ్రుఁ డనియు, పాకనాటి నియోగిబ్రాహ్మణుఁడనియు రెండు ప్రబలము లైన హేతువులను జూపుచున్నాఁడను. శ్రీనాథుని భార్యతోఁ బుట్టినవాఁడు దగ్గుపల్లి దుగ్గయామాత్యుఁడు నియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. ఇతఁడు శ్రీనాథునికిఁ గూర్మిమఱఁదియు, శిష్యుఁడు కూడ నై యున్నవాఁడు. ఇతఁడు నాచికేతూపాఖ్యానమును రచించి యుదయగిరి దుర్గాధీశ్వరుఁడగు బసవభూపాలునకు మంత్రిగ నున్న చిట్టిగంగనామాత్యునకు సంకితము చేసియున్నాఁడు. ఇతని కవిత్వము మిక్కిలి ప్రౌఢమైనదని గ్రంథముం జదివిన శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణ కవిగారు నాకుఁ జెప్పియున్నారు. మఱియు రాజమహేంద్రపురాధిపతియైన వీరభద్రభూపాలుని మంత్రి బెండపూడి అన్నామాత్యుఁడు—

"సీ. వినిపించినాఁడవు వేమభూపాలున
కఖిలపురాణ విద్యాగమములు
కల్పించినాఁడవు గాఢపాకం బైన
హర్షనైషధకావ్యమాంధ్రభాష
భాషించినాఁడవు బహుదేశబుధులతో
విద్యాపరీక్షణవేళలందు
వెదచల్లినాఁడవు విశదకీర్తిస్ఫూర్తి
కర్పూరములు దిశాంగణములందు
గీ. పాకనాటింటివాఁడవు బాంధవుఁడవు
కమలనాభుని మనుమఁడ వమలమతివి
నాకుఁ గృపసేయు మొకప్రబంధంబు
కలితగుణగణ్య శ్రీనాథకవివరేణ్య."

అని పలికెననిశ్రీనాథకవియె భీమేశ్వరపురాణమునం జెప్పుకొని యుండెను. దీనింబట్టి శ్రీనాథుఁడు పాకనాటినియోగిబ్రాహ్మణుఁడనిస్పష్టపడుచుండెనింకనుమాన మెందులకో తెలియరాదు. ఇంతియగాక 'కమలనాభునిమనుమఁడ'వనుటచేఁగూడ నొకవిశేషము గలదు. శ్రీనాథునితాత యగు కమలనాభుఁడు గూడ అన్నమంత్రికిఁ జుట్టమనియు, పరిచితుఁ డనియుఁ దేటతెల్లము సేయుచున్నది. పాకనాటింటివాఁడ వనుదానికి పాక

నాటికాపురస్థుఁడవని గాక పాకనాటినియోగిశాఖలోనివాఁడ వని యర్థమగుచున్నది. ఇంక గ్రంథవిస్తరభీతివలన నీవిషయమును గూర్చిన చర్చను విరమించెదను. శ్రీనాథుఁడు భారద్వాజసగోత్రుఁడు. ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. పాకనాటినియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. తండ్రి మారయామాత్యుఁడు. తల్లి భీమాంబ. ఇతఁడు తనచే విరచింపఁబడిన కాశీఖండములో:—

"సీ. చిన్నారిపొన్నారి చిఱుతకూకటినాడు
రచియించితి మరుత్తరాట్చరిత్ర
నూనూఁగుమీసాలనూత్నయౌవనమున
శాలివాహనసప్తశతి నొడివితి
సంతరించితి నిండుజవ్వనంబునయందు
హర్షనైషధకావ్య మాంధ్రభాష."

అని చెప్పుకొనియుండుటచేత బాల్యమునుండియు నీతఁడు కవియై ప్రసిద్ధికెక్కిన ట్లున్నది. మామిడి సింగనామాత్యుని కంకితము గావించిన శృంగారనైషధమున సింగనామాత్యుఁడు తన్నుఁ జూచి:—

"క. జగము నుతింపఁగఁ జెప్పితి
ప్రెగడయ్యకు నాయనుంగుఁబెద్దనకుఁ గృతుల్
నిగమార్థసారసంగ్రహ
మగునాయారాధ్యచరిత మాదిగఁబెక్కుల్"

అని పలికినట్లు చెప్పియుండుటచేత నైషధమునకంటెఁ బూర్వమె పండితారాధ్యచరిత్రము రచించినట్లుగనపట్టుచున్నది. శృంగారనైషధముతరువాతనీమహాకవి రచియించినదిహరవిలాసమైనట్లుగనపట్టుచున్నది. పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు మరణమునొందినతరువాతతానురాజమహేంద్రపురముఁ జేరకమునుపు హరవిలాసమును రచియించి బాలసఖుఁడును, వయస్సునఁ దనకంటెఁ బెద్దవాఁడును కుమారగిరిరెడ్డిభూపాలునకు సుగంధభాండారాధ్యక్షుఁడుగ నున్న తిప్పయసెట్టి కంకితముగావించెను. తిప్పయసెట్టి తన్నుజూచి పలికినట్లుగా శ్రీనాథుఁడు తనహరవిలాసములో నీక్రిందిపద్యమును జెప్పెను.

"సీ. కమలనాభునిపౌత్త్రుఁ గవితామహారాజ్య
భద్రాసనారూఢుఁ బరమపుణ్యుఁ
బాత్రునాపస్తంబసూత్రు భారద్వాజ
గోత్రు సజ్జనమిత్త్రు గులపవిత్త్రు
భీమాంబికామారనామాత్యనందను
నఖిలపురాణవిద్యాప్రవీణు
నధ్వర్యువేదశాఖాతిథినిష్ణాతు
నంధ్రభాషానైషధాబ్జభవుని
గీ. నుభయభాషాకవిత్వప్రయోగకుశలు
బాలసఖు గారవించి తాత్పర్య మొప్ప

నవధిదేశయ త్రిపురారియక్షరాజ
హితమిత్రోక్తులు వెలయఁగ నిట్టు లనియె. ''

ఇరువదేండ్లప్రాయమున నైషధము శ్రీనాథుఁడు రచియించెనని యుమాకాంతముగారు చెప్పినది సరికాదు. నైషధము రచించునప్పటికి శ్రీనాథునకు ముప్పదిపైన నలువదికి లోపల వయస్సుండి యుండు నని నాయభిప్రాయము. ఇరువది యేండ్లవయస్సుననే శ్రీనాథుఁడు పెదకోమటివేమభూపాలుని యాస్థానమున విద్యాధికారపదవియం దుండె ననుట విశ్వాస పాత్రము గాదు. శ్రీనాథుఁ డెంతవిద్వాంసుఁ డైనను వయస్సుముదిరిన పండితప్రకాండులచే నలంకరింపఁబడిన మహారాజాస్థానమునందు విద్యాధికారపదవియం దిరువదేండ్లప్రాయమున నధిష్ఠింపఁజాలఁడు. అనుభవ విరుద్ధ మైన విషయము నమ్ముట యెట్లు?

శ్రీనాథుని కొండవీటి పురవర్ణనము.

దేవరాయమహారాయలు కర్ణాటసామ్రాజ్యాధిపత్యమును నహించి యున్న కాలమున శ్రీనాథమహాకవి పెదకోమటి వేమభూపాలునికడ విద్యాధికారిగనుండియుఁ గర్ణాటరాజధాని యగు విద్యానగర మను నామాంతరముగల విజయనగర మును జూడం బోయెను కర్ణాటసింహాసనాధ్యక్షుఁడగు దేవ రాయ లీయఖండపండితుని సన్మానించి నివాసస్థలం బెయ్యది యని ప్రశ్నింపఁగా నీతఁ డీక్రింది పద్యమును జదివెనఁట !

"సీ. పరరాజగిరి దుర్గవరవైభవశ్రీలఁ
గొనకొని చెడనాడు కొండవీడు
పరిపంథిరాజన్యబలముల బంధించి
కొమరుమించినబోడు కొండవీడు
ముగురు రాజులకును మోహంబుఁ బుట్టించు
గుఱుతైన యురిత్రాడు కొండవీడు
గీ. జవనఘోటకసామంత సరసవీర
భటనటానేకహాటకప్రకటగంధ
సింధురారవమోహనశ్రీలఁ దనరు
కూర్మి యమరావతికి జోడు కొండవీడు."

అష్టభాషాకవితాసామ్రాజ్యాభిషిక్తుఁడును, డిండిమకవిసార్వభౌమ బిరుదాంకితుఁడును, శ్రీకంఠాగమశిఖండమండనమణియై ప్రప్రథమమున విజయడిండిమము నార్జించిన డిండిమప్రభుని దౌహిత్రుఁడును, సభాపతి భట్టారకాచార్య భాగినేయుండును, సరస్వతీప్రసాదలబ్ధకవితా సనాథుండును, యోగానంద ప్రహసనకర్తయు, నగు నరుణగిరి నాథుఁ డను మహావిద్వాంసుఁ డొకఁడు దేవరాయ మహారాయలవారి యాస్థానమలంకరించి యెట్టి పండితులను, ఎట్టి కవులను సరకుఁగొనక విజృంభించి యనేక పండితుల నోడించెను. కారణమేమో తెలియదుగాని యట్టి పండితాగ్రగణ్యునకును మన శ్రీనాథభట్టసుకవికి నుద్భటమైన వివాదము పొసఁగినది.

డిండిముని జయించి స్వర్ణాభిషేకముఁ గాంచుట.

డిండిమకవి సార్వభౌమబిరుదాంకముగల కవిశ్రేష్ఠులు మూవురు గానంబడుచున్నారు. వీరిలో మన శ్రీనాథునకుఁ బ్రత్యర్థిగ నున్నయతఁడు యోగానంద ప్రహసన కర్తయగు నరుణగిరి నాథుఁడను కవియని పైని జెప్పియున్నాఁడను. ఇతఁడు గౌడ బ్రాహ్మణుఁడు. ఈమహాకవి తనప్రహసనము నందలి భరతవాక్యములో "దీర్ఘాయుర్దేవరాయో దధతు వసుమతీ చక్రమాచంద్రతారకమ్" అనియున్నందున దేవరాయల కాలమువాఁడని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. తనపితామహుఁడు కవిప్రభుఁడనియును, బల్లాలరాయాస్థానకవీశ్వరుల గర్వమడంచినవాఁ డనియును, నాగణయను కవీశ్వరుని నోడించినవాఁడనియును, తనతండ్రి రాజనాథ దేశికుఁడనియును, మాతామహుఁడు డిండిమప్రభుఁడనియును, విజయడిండిమము గలవాఁడనియును, శైవవేదాంత పారంగతుఁడనియును, తల్లియభిరామ నాయికయనియును, మేనమామ సభాపతి భట్టారకాచార్యుఁ డనియును, యోగానందప్రహసనమునుబట్టి దెలియుచున్నది*

* "అస్తి ఖలు గౌడేషు...గ్రహారనాయనమణేః, సామవేద సాగరపారీణస్య, అష్టభాషాకవితాసామ్రాజ్యాభిషిక్తస్య, బల్లాళరాయకటక కవికుల గర్వపర్వతపవేః, నాగణకవిగజకేసరిణః, శ్రీకవిప్రభోః పౌత్రః

శ్రీయుత వేటూరు ప్రభాకరశాస్త్రిగారు వారిచే రచియింపఁబడిన కనకాభిషేకమను గ్రంథమున నిట్లు వ్రాసియున్నారు.

"దేవరాయలను పేరు విద్యానగర ప్రభువులలోఁ బలువురకుఁ బొసంగునదియైనను ద్వితీయహరిహరరాయల కుమారుఁడగు దేవరాయలయందును, తరువాత నాతని పౌత్త్రుఁడు దేవరాయలయందును రూఢముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. రెండవదేవరాయల కిమ్మడిదేవరాయలని, ప్రౌఢదేవరాయలని, ప్రతాపదేవరాయలని, నామాంతరములుగలవు. యోగానంద ప్రహసనమునఁ బేర్కొనఁబడిన దేవరాయలీయిర్వురు దేవరాయలలో నొకఁడై యుండవలయును. రెండవదేవరాయలే కాఁదగుననుట కొకయాధారముగలదు. సంస్కృతమున నిమ్మడి దేవరాయలు రచియించినట్లాతని పేర మహానాటక సుధానిధియను నొకయింపైన కావ్యముగలదు. బాలకాండాంతమున గల పద్యమిది—

పుత్రి శ్రీరాజనాథ దేశికస్య, బ్రహ్మాండభాండపిచండమండలిత విజయడిండిమచండిమ్నః, శ్రీకంఠాగమ శిఖండమండనమణేః, శ్రీడిండిమ ప్రభోర్దౌహిత్రః, శ్రీమదభిరామనాయికాస్తనంధయః, సభాపతిభట్టారకాచార్య భాగినేయః శ్రీడిండిమ కవిసార్వభౌమ ఇతిప్రథిత బిరుదాంకనామధేయః, సరస్వతీప్రసాదలబ్ధకవితాసనాథః, శ్రీమానరుణగిరినాథః తేనకృతేన యోగానంద నామ్నా ప్రహసనేన సభానియోగమనుతిష్ఠామి"—

శ్లో. శ్రీమానిమ్మడి దేవరాయ నృపతి స్స్వశ్లోక కల్లోలినీ
కల్లోలప్రతిమల్లసూక్తివిభవో విద్వజ్జనశ్లాఘితః
ధీమానాదిమకాండవస్తు విషయా న్వ్యస్తాన్మహానాటక
శ్లోకాన్స్వర్ణపదక్రమోజ్జ్వలతరాన్ రమ్యానకార్షీద్విభుః

ఈశ్లోకమునఁగల "కల్లోలప్రతిమల్లసూక్తివిభవ" యను పదమే భేదమును లేక యట్లే డిండిమభట్టారకుని చాటుపద్యమునఁ గూడఁ గలదు. ఉదాహరింతును—

శ్లో. అగ్రే డిండిమతాడనం తత ఇతో వందివ్రజోద్ఘోషణం
ద్విత్రాశ్చిత్రపతాకికీయంతి బిరుదప్రోతాని పద్యానినః
ఆస్తాంతావదిదం మహేశమకుటీకోటీరకల్లోలినీ
కల్లోలప్రతిమల్లసూక్తివిభవై ర్వ్యేష్యాన్విజేష్యామహే!

దీనివలన నిమ్మడిదేవరాయలకాలమున డిండిమభట్టారకుఁడుండినట్లు తేలుచున్నది. మఱియు, మహానాటకసుధానిధికూడ నాడిండిమభట్టారకునికూర్పే యగునోయని సంశయము పొడముచున్నది. దేవరాయలు రచించినట్లుగల రతిరత్నప్రదీపిక యనుకామశాస్త్రము కూడ నిట్టిదే యగుకాఁబోలు! అయియుండును. అన్యకవీశ్వరరచితములై ధనలోభమున రాజులపేళ్లఁ బ్రచురింపఁబడినగ్రంథములు మన తెల్గుదేశమున నే పరశ్శతము కలవు. ఆవల్లు వెల్లడింప వేఱుగ్రంథమే కూర్పవలసియున్నది. ఈప్రౌఢదేవరాయలవారి కాలముననే యరు

ణగిరి నాథుఁడను కవీశ్వరునిచే ద్రావిడభాషయందుఁ గొన్ని ప్రౌఢములగు శైవస్తోత్రగ్రంథములు రచియింపఁ బడినవి. ఆయరుణగిరినాథుఁ డీయోగానందప్రహసనకర్త యరుణగిరి నాథుఁడే యగునేమో విచారింప వలసియున్నది."

ప్రభాకరశాస్త్రిగారు చూపిన హేతువుచొప్పున యోగానందప్రహసనకర్తయగు డిండిమకవిసార్వభౌముఁడు దేవరాయల కాలముననుం, ప్రౌఢదేవరాయలకాలమునఁగూడ నుండి యుండును. దేవరాయలకాలమునఁ గడపటిభాగముననుం, ప్రౌఢ దేవరాయలకాలమునఁ బ్రారంభముననుండి యుండవచ్చును గాని శ్రీనాథకవికిని డిండిమకవిసార్వభౌమునకును జరిగిన యుద్భటవివాదము ప్రథమదేవరాయల కాలమునందే యని నిర్ధారించుట కొకహేతువు గన్పట్టుచున్నది. శ్రీనాథుఁడు కర్ణాటాధీశునికొల్వునకుఁ బోయినపుడు కొండవీటిపురవర్ణనమును జేయుట. ప్రౌఢదేవరాయలు సింహాసన మెక్కినప్పటికి అనఁగా క్రీ. శ. ౧౪౨౫వ సంవత్సరమునాటికి పెదకోమటివేమభూపాలుని ప్రభుత్వమును, తరువాత వాని పుత్త్రుఁడు రాచవేమనయొక్క ప్రభుత్వమును కడ ముట్టి కొండవీటిరాజధానియొక్క ప్రాముఖ్యత దొలఁగిపోవుటసంభవించెను. కొండవీటిరాజ్యముతరువాత స్వల్పకాలము కర్ణాటకులస్వాధీన మైయుండినది. కనుక ప్రౌఢదేవరాయలకాల

మున శ్రీనాథుఁడు ప్రౌఢదేవరాయనికి సామంతుఁడగు తెలుఁగురాయనికడను స్వతంత్రులగు రాజమహేంద్రపుర రాజ్యాధిపతులకడను నున్నవాఁడు కాని కొండవీటిపురమునందు లేఁడు. అదియునుంగాక శ్రీనాథుఁడు రాజమహేంద్రపురము చేరునప్పటికే కర్ణాటాధీశునికొల్వున డిండిమకవిసార్వభౌముని నుద్భటవివాదమున జయించి కర్ణాటాధీశ్వరుని యాస్థానమున స్వర్ణాభిషేకమును బొందియుండెను. శ్రీనాథుఁడు తన కాశీఖండములో—

"శా. కర్ణాటక్షితినాథమౌక్తికసభాగారాంతరాకల్పిత
స్వర్ణస్నానజగత్ప్రసిద్ధకవిరాట్సంస్తుత్యచారిత్ర! దు
గ్ధార్ణోరాశిగభీర! ప్రాహ్ణముఖమధ్యాహ్నపరాహ్ణార్చితా
పర్ణావల్లభ! రాజశేఖరమణీ! పంటాన్వయగ్రామణీ!"

అని వీరభద్రారెడ్డిని సంబోధించి వ్రాసినవాఁడగుటచేత నంతకుఁ బూర్వమె యీమహాగౌరవము నాతఁడు పొందియుండె ననుట స్పష్టము. రాజమహేంద్రపురము వచ్చిన తరువాతనె యీతఁడు ప్రౌఢదేవరాయని కొల్వునకేగి యుండునని యూహింతమన్న శ్రీనాథుఁడు తన కునికిపట్టయిన రాజమహేంద్రపురమును వర్ణింపవలయునుగాని యిప్పటికె పరాధీనమైనదానిని, తాను విడిచిపెట్టినదానిని కొండవీడు నంతపౌరుషముతో నారీతి వర్ణించియుండఁడు. కాఁబట్టి పెదకోమటి

వేమభూపాలుఁడు కొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలించుకాలమున శ్రీనాథుఁడు విద్యానగరమునకుఁ బోయియుండును. కొండవీటి ప్రభువగు పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు విద్యానగరప్రభువగు దేవరాయనితో సమకాలికుఁడు గావున శ్రీనాథమహాకవి దేవరాయనికాలమునఁ గడపటిభాగమున నాతని కొలువునకుఁ బోయి తదాస్థాన ప్రఖ్యాతకవి యగుడిండిమభట్టారకుని నుద్భట వివాదమున నోడించి యాతని కంచుఢక్క పగులఁ గొట్టించి దేవరాయనిముత్యాలశాలలో మహావిద్వజ్జనంబుల సమ్ముఖంబున స్వర్ణస్నానమును గాంచుట యథార్థమై యుండును.*

ఒంటిస్తంభము మేడ.

ఇందునుగూర్చి కొండవీటి దండకవిల, కవిజీవితములు మొదలగు గ్రంథములయందు నొకవింతకథ చెలుపఁబడుచున్నది. "శ్రీనాథుఁడు రాయలయాస్థానమునకుఁబోయినపుడు రాయలవలన 'గృహరాజుమేడ' యను నొకసౌధవిశేషంబు గట్టించు యత్నము చేయఁబడుచుండెను. అట్టి వృత్తాంతమును దెలిసి

---

*డిండిమకవిసార్వభౌముని మాతామహుఁ డగుడిండిమకవిసార్వభౌముఁడు (ప్రథముఁడు) కవితార్కిక సింహ సర్వతంత్రస్వతంత్రాదిబిరుదమండనుఁడై విశిష్టాద్వైతమతమును బెంపొందించిన వేదాంతదేశికులతోడ నుద్భట వివాదము జరిగించిన ట్లొకగాథపండిత పరంపరాగతముగా దక్షిణదేశమునఁ జెప్పఁకొనఁ బడుచున్నది.

కొని యామేడ తమ ప్రభుండగు కోమటివేమారెడ్డి కేయుండ
నలయునను కోర్కెతో శ్రీనాథుఁ డాగృహరాజుమేడ మాప్ర
భుండగు వేమారెడ్డి కట్టించి యుండెను. దానిం జూచి మీ
రును గట్టింపవచ్చునని పల్కెను. అట్టి మేడ మిగుల నపు
రూపమైన దగుటంజేసి వేమారెడ్డి దానింగట్టించియే యున్నఁ
దాఁ గట్టించునవసరము లేదనియు, నైన నది యేవిధముగాఁ
గట్టంబడెనో యారసి రం డని తన భృత్యులలోఁ దగువారిం
బంప నిర్ణయించెను. ఆవృత్తాంతము తెలిసికొని శ్రీనాథుఁడు
తన జనములోఁ గొందఱం బిలిచి వేమారెడ్డి కావార్తం దెలిపి
తనమాట బోటుపోకుండఁ ద్వరలో గృహరాజుమేడం గట్టి సిద్ధ
ము చేసి యుంచుమని చెప్పి పంపించెను. అట్టివృత్తాంతమును
వినినతోడనే వేమారెడ్డి యట్టి గృహరాజు మేడ కట్టించ
లేనేమో యని దిగులుపడియుండఁగా నతని యిలువేల్పగు
మల్లగూరిశక్తి యతని స్వప్నములోవచ్చి కొండవీటిలోనున్న
పోతరాజుగుడిద్వారమందున నొక ముసలితుమ్మ మ్రా నున్న
దనియును, దానిని దెచ్చి స్తంభముగావేసినచో గృహరాజు
మేడ కట్ట వచ్చునని చెప్పెనఁట. అపుడు వేమారెడ్డి లేచి
స్వప్నానుసారముగా తుమ్మఁగొట్టి తెప్పించి తొమ్మిది దినము
లలో గృహరాజుమేడగట్టించి సిద్ధము చేసెనఁట. ఇట్లుండ
రాయప్రేషితులగు భటులువచ్చి గృహరాజుమేడం జూడవచ్చితి

మని తెలిపిరి. అపుడు వేమభూమీధవుఁడు వారిని సగౌర వంబుగాఁ బిలువంపించి గృహరాజుమేడ నంతయుం జూపి వారికి బహుమతులనిచ్చి మరల రాయలకడకుం బంపివేసె నఁట. శ్రీనాథుఁడును వీరు మరల రాయలకడకువచ్చిన సంగతి తెలిసికొని తనమాట నెగ్గుటకు సమ్మతించి రాయలఁ దన కవిత్వంబున నలరింపంజేసి బహుమతులనందుకొని మరల కొండవీటిలోనున్న తన ప్రభునికడకు వచ్చి చేరెను.” ఈకథ యొక్క యాదార్థ్యమెంతవఱకు విశ్వసనీయమో చదువరులే నిర్ణయించుకొందురుగాక.

శ్రీనాథుఁడు రావుసింగభూపాలునసభకుఁబోవుట.

శ్రీనాథుఁడు రావుసింగమహీపాలు సభకుఁబోయి కొంత కలవరము కలిగించినట్లు మఱియొకగాథకలదు. కవిజీవితము లలో నిట్లు వ్రాయఁబడియున్నది. “వేమభూపాలుఁడు తనకు రావుసింగభూపాలునితోఁ బనిగల్ల శ్రీనాథుని అతని సభకుఁ బంప నుద్యోగించెను. కాని ఆసింగభూపునకు నీవేమభూపాలు నకును విశేషముగ సంతాపము లుండుటంబట్టియు, సింగ భూపాలునకు సర్వజ్ఞుండను ప్రసిద్ధియుండుటఁబట్టియు నాతని యాస్థానమునకుం బోయినచోఁ దనకుఁ బరాజయము గల్గు నేమో యను సంశయంబు శ్రీనాథునకుం గలిగెను.

దేసటివంశ్యులగు రెడ్డికుటుంబమువారికిని, రేచర్లవంశ్య

లగు పద్మనాయకుల కుటుంబమువారికి నాకాలమున ద్వేషమే కాని మైత్రిలేదు. ఉభయకుటుంబములవారు నొండొరుల నాశనముఁ జేసికొనఁజూచుచుండిరి. పెదకోమటివేమభూపాలుఁడకు సర్వజ్ఞచక్రవర్తి బిరుదము కలదని శ్రీనాథకవివిరచితమైన పొన్నుపల్లి శాసనమునుబట్టియు, అభినవభట్టబాణబిరుదాంకితుఁ డగు వామనభట్టవిరచితమైన వీరనారాయణచరిత్ర మను నామాంతరముగల వేమభూపాలచరిత్రమునుబట్టి స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. అట్టిసర్వజ్ఞచక్రవర్తిబిరుదాంకితుఁడగు పెదకోమటివేమభూపాలునియాస్థానమున విద్యాధికారిగనుండి కర్ణాటాధీశ్వరుని కొల్వునకుఁబోయి యఖండపండితుఁడగు డిండిమకవిసార్వభౌముని నోడించి యాంతనిలోహ డిండిమమును బగులఁగొట్టించి తానార్జించినయశోడిండిమము నాంధ్రమండలమం దెల్ల మ్రోగించుచున్న కవిసార్వభౌముఁడగు శ్రీనాథుఁడు తనకుఁ బరాజయము కల్గునేమో యని సంశయముపడుట హాస్యాస్పదముగానున్నది. ఇది యెంత మాత్రము విశ్వసనీయముగఁ గన్పట్టదు. మఱియును పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు కొంచె మించుమించుగా ౧౪౦౦ మొదలుకొని ౧౪౨౦ వఱకును నిరువది సంవత్సరములు పరిపాలనముచేసినవాఁడు. ఈ పెదకోమటివేమభూపాలునకు సమకాలికుఁడైన సర్వజ్ఞ బిరుదాంకితుఁ డగు రావుసింగమహీ

పాలుఁ జెతఁడో నా కింతవఱకును బోధపడియుండలేదు. రావు సింగమహీపాలునకుంగల సర్వజ్ఞబిరుదమునుబట్టి భయపడి శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు రావుసింగమహీపాలునియాస్థానమునను న్న శారదావిగ్రహమును గాంచి యీక్రిందిపద్యమును జెప్పెనఁట.

"సీ. దీనారటంకాలఁ దీర్థమాడించితి
దక్షిణాధీశు ముత్యాలశాలఁ
బలుకుతోడై తాంధ్రభాషామహాకావ్య
నైషధగ్రంథసందర్భమునకుఁ
బగులఁగొట్టించి తుద్భట వివాద ప్రౌఢి
గౌడడిండిమభట్టు కంచుఢక్క
జంద్రశేఖరక్రియా శక్తి రాయలయొద్ద
బాదుకొల్పితి సార్వభౌమ బిరుదఁ
మెటుల మెప్పించెదో నన్ను నింకమీఁద
రావు సింగమహీపాలు ధీవిశాలు
నిందుకొలువున నెలకొనియుండి నీవు
సకల సద్గుణ నికురంబ శారదాంబ."

ఈపద్యమునుబట్టి శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు స్వర్ణాభిషేక మహోత్సవకథ నంతకుపూర్వము జరిగియున్నట్లు దెలిపి, యున్నాఁడు. మఱియు నీపద్యమునందు రావుసింగమహీపాలు

నకు సర్వజ్ఞబిరుదము కలిగి యున్నట్లు చెప్పక పోయెను,

కం. సర్వజ్ఞనామ ధేయము
శర్వునకే రావుసింగ జనపాలునకే
యుర్విం జెల్లును నితరుని
సర్వజ్ఞం డనుట కుక్క సామజ మనుటే."

అను పద్యమును జెప్పి స్తుతించెనఁట !

ఇంతకన్న నవిశ్వసనీయమైనదియు, హాస్యాస్పదమైనదియు ఆత్మగౌరవహీనమైనదియునగు విషయము మఱియొండుగాన రాదు. రావుసింగమహీపాలుని సర్వజ్ఞుం డని స్తుతించిన స్తుతించుగాక ! ఎవ్వని యాస్థానమునఁ దాను విద్యాధికారపదవి యందుండి మహోన్నతదశ ననుభవించెనో, ఎవ్వనికిఁ దాను సర్వజ్ఞచక్రవర్తియను బిరుద మిప్పించెనో యట్టి పెదకోమటి వేమభూపాలుని కుక్కనుగాఁ బోల్చి విరోధి సభలో నిందించు నంతటి యధమపాత్రమును శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు కృతఘ్నుఁడై ప్రదర్శించునా ? శ్రీనాథుఁడు మరలి వేమభూపాలుని సభకువచ్చి యావద్విశేషములను దెలుప వేమభూపాలుఁడు తన విరోధియగు సింగమనీని సర్వజ్ఞుఁ డని వర్ణింపఁగా "మేము నట్టి బిరుదున కంగీకరించినట్లుండును గదా, కార్యార్థమై నిన్నుఁ బంపియుంటిమిగాని నిజముగ నతని వర్ణించి యతనివలన బహుమానమంది రాఁబంపలేదే, నీవెట్లుగ నతని

సర్వజ్ఞుఁ డని నుతియించితివి, నీలౌకిక ప్రజ్ఞకులోపమాపాదించి తి''వని యధిక్షేపించెనఁట! అందులకు శ్రీనాథుఁ డిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెనఁట!

"నే నీవలనం బ్రేరేపింపఁబడి యచ్చటికిం బోయి యున్నచో నీకవమానకరమగు పనిం జేసి వత్తునా? అటులొనరింపలేను. నేను యథార్థముం జెప్పినదానిని సర్వజ్ఞుఁడును నాతని యాస్థానపండితులును గ్రహింపలేక వారి సర్వజ్ఞత్వమును వారే పోఁగొట్టుకొనిరి. అనుఁడు సర్వజ్ఞుఁడను పద్యమున కేమి యర్థము చెప్పితి వనుదు నాపద్యము నే మఱియొకవిధంబునఁ జదివి చెప్పెనఁట! ఎట్లన్నను—

కం. సర్వజ్ఞనామధేయము
శర్వునకే రావుసింగజనపాలునకే
యుర్విం జెల్లును? నితరుని
సర్వజ్ఞుం డనుట కుక్కసామజమనుటే."

ఇట్లర్థము భేదించి చదువఁగా దూషణముగ నేర్పడినందున వేమభూపాలుఁడు మిక్కిలి సంతసించెనఁట!

ఇట్లు విరుద్ధార్థమును బోధించి వేమభూపాలుని సంతోష పెట్టఁ గలిగినను ఈమహాత్కార్యము శ్రీనాథునకు యశోభూషణము కాఁజాలదు. అక్కడట్లు భూషించి యిక్కడిట్లు సమాధానము చెప్పుకోవలసినంత దురవస్థ యేమి సంభవించి

నది. ఇట్టివి విశ్వాసపాత్రములు కాఁజాలవు. సర్వజ్ఞచక్రవర్తి బిరుదాంకితుఁడగు పెదకోమటివేమభూపాలునకు సర్వజ్ఞబిరుదాంకితుఁడగు రావుసింగమహీపాలుఁడు సమకాలికుఁడుగాఁడే. దీని నెట్లు సమన్వయింపవలయును? రేచెర్లవంశములోఁబదవ తరము సింగమనాయని సర్వజ్ఞుఁడని యొప్పుకొందమన్నను నాతఁడు పెదకోమటివేమభూపాలునకు సమకాలికుఁడుగాఁడు. పదవతరము సింగమనాయఁడు ప్రౌఢదేవరాయల కడపటి భాగముననో, తరువాతనో యుండియుండును. అప్పటికి శ్రీనాథుఁడు బ్రదికియున్నవాఁడో లేఁడో చెప్పఁజాలము. ఒకవేళ బ్రదికియున్నను . డెబ్బదియేండ్ల వృద్ధుఁడై యుండవలయును. శ్రీనాథుఁడు రావుసింగమహీపాలునిసభకుఁ బో నిమిత్తమేమని విచారింపఁగాఁ గవిజీవితముల నొకవిపరీతపు హేతువు వక్కాణింపఁబడియున్నది. అది యెట్లన్నః——

“అట్టికార్య మతినీచకార్యమైనను నిటఁ జెప్పకతీరదు. గావున దాని నిట వివరించెదను. వేమారెడ్డికిని సింగమనీనికింగలవైరముందీర్చు కొనుటకనేకమార్గము లిరువుర కున్నను సింగమనీఁడుదానిందీర్చుట కొక పడిగెముం జేయించి దానికి వేమారెడ్డి యను నామముంచి, ఊచవలెను వేమారెడ్డిం దేరా, అని తనభృత్యునితోఁ జెప్పుచుఁ బ్రతినిముసమందు వేమారెడ్డి పేరు స్మరింపుచు నెన్నిపరియాయము లూచినను నీవేమారెడ్డి

కిఁ దృష్టి లేదనియును వేమారెడ్డి వాతను సభ్యులందఱును నుమిసినఁగాని యతనికడుపునిండదనియు నిట్టివే కొన్ని కార్యంబులు చెప్పి వేమారెడ్డిని గేళిసేయుచుండెను. అది వేమారెడ్డి విని యును సర్వజ్ఞసింగమనీని దండించుటకు దగిన శక్తి లేకుండుటకు ఖిన్నుఁడై శ్రీనాథునిసింగమనీని కడకుం బంపి యాతనిమానుపింప యత్నించె. అట్లుగావున శ్రీనాథుఁడుసింగమనీనిమనస్సు ముందుగ రంజిల్లుపద్యములం జెప్పి తనయభీష్టంబు తెలుపుమని యడిగిన సింగమనీనితోఁ బైయనుచితకార్యము మానుటయె తనయభీష్టమనియె. ఆమాటలకు సింగమనీఁడు రసికుఁడును బండితుఁడును గావున నితరమూర్ఖభూపతులవలెం గాక దానిని వెంటనే తీసివేసి యింకెన్నఁడు నట్టియక్రమంబు గావింపనని పల్కెనఁట! సర్వజ్ఞబిరుదు నందినభూపతియే యిట్టి దుర్నీతిగ నడిచెనని చెప్పియుండఁగా నింకభూపతుల దుర్నీతుల నేమని చెప్పవచ్చును. ఇది దేశచారిత్రముగావున నిట్టివృత్తాంతముల నైనం జెప్పక తప్పదు. దేశస్థులందఱు నిట్టివి భావిజనోపకారులుగావున వీనిని బ్రకటించుట కనుజ్ఞనీయఁ గోరఁబడు చున్నారు.. ”

ఇట్టిదుర్నయకార్యమువలనఁ దన కేమియవమాన మని వేమభూపాలుఁడు శ్రీనాథునిఁ బంపెను? ఇట్టిపనులు గావించువారు రసికులును, పండితులు, సర్వజ్ఞులు నెట్లగుదురు? సర్వజ్ఞ

లిట్టి దుష్కార్యముల కొడిగట్టుదురా? ఇట్టి దుష్కార్యము మత్సరగ్రస్తుఁడైన యేభూపతియైనఁ జేసినఁ జేయవచ్చునుగాని చేసినభూపతి సర్వజ్ఞబిరుదమున కర్హుఁడుమాత్రము గాఁడు. రావుసింగమహీపాలుని యాస్థానపండితులు ,,కుక్కవో, నక్కవో, పులివో, కోతివో, పిల్లివో, భూతపిల్లివో"

అను సమస్య నొకదానిని శ్రీనాథున కిచ్చి పూరింపు మనిరఁట!

శ్రీనాథుఁడు దాని నీక్రిందిరీతిని బూర్తిచేసి మెప్పించెనఁట.

,,ఉ. తక్కక రావు సింగవసుధావరుఁ డర్థుల కర్థమియ్య నే
దిక్కున లేని కర్ణుని, దధీచిని, ఖేచరు, వేల్పుచెట్టుఁ బెం
పెక్కిన కామధేనువు, శిబీంద్రుని వేఁడఁగనేల యాచకా!
కుక్కవొ నక్కవో పులివొ కోతివొ పిల్లివొ భూతపిల్లివో."

అపుడు సింగమహీపాలుఁ డర్హసత్కారమును గావించి పంపెనఁట.

పెదకోమటి వేముని యంత్యదశ.

పెదకోమటివేమభూపాలునిపరిపాలనము సర్వవిధములచేత శ్లాఘాపాత్రమైనదిగానున్నది. అతఁడు మిక్కిలి సమర్థుఁడు. ప్రజ్ఞావంతుఁడు. అతని మంత్రులెల్లరును ప్రజ్ఞావంతులు. బాహుబలవిక్రమసంపత్తి కలవాఁడగుటచేత శత్రురాజు లెవ్వరెన్నివిధములఁ దనరాజ్య మాక్రమించు కొనవలయునని

ప్రయత్నించినను వారలను బరాజితులను గావించి నైపుణ్యము మీఱ జనరంజకముగా ధరాపాలనము గావించెను. క్రొత్త సుంకములను వేయక ప్రాతపద్ధతులనే బలపఱిచి సుంకములు రాఁబట్టుచుండెను. ఆర్యమతము, వర్ణాశ్రమధర్మములను పోషించెను. వేదాధ్యయన సంపన్నులును శాస్త్రవేత్తలునగు బ్రాహ్మణోత్తములకు భూదానములు మొదలగు వానిచే సత్కరించుచు సమస్త విద్యలను బోషించుచుండెను. దేశమున వర్తకవ్యాపార మభివృద్ధియగు మార్గములను వెదకుచుండెను. బావులు, చెఱువులు త్రవ్వించి వ్యవసాయకులకు మహోపకారములను గావించెను. దేశమున ననేకమతప్రతిష్ఠాపనములను గావించెను. ఈతనిపరిపాలనము సర్వోత్కృష్టమైన దనుటకు సందియము లేదు. కడపట కాటయవేమునికి నీతనికిని యుద్ధములు జరుగుచువచ్చి యాయుద్ధములలోఁ బెదకోమటివేముఁడు నష్టముపొందుచు వచ్చెను. మొత్తమున నీపెదకోమటివేమభూపతి సద్వృత్తముగలవాఁడైనట్లు గన్పించును. ఇతనితరువాత రాజ్యభారమును వహించిన యీతని కుమారుఁడు రాచవేమన తన దుష్ప్రవర్తనముచేతఁ దండ్రికి నపయశస్సు కలిగించుటయే గాక తుదకుఁదనరాజ్యమునంతయుఁ గోల్పోయెను. పెదకోమటి వేమభూపాలుని లింగమనాయఁడు చంపినట్లు వెలుగోటివారివంశచరిత్రము చెప్పుచున్నదిగాని యెంతమాత్రము విశ్వాసపాత్రము గాదు.

రాచవేమారెడ్డిపరిపాలనము.

(౧౪౨౦—౧౪౨౪)

పెదకోమటి వేమభూపాలుని యనంతరము రాచవేమారెడ్డి కొండవీటి రాజ్యమున కభిషిక్తుం డయ్యెను. ఇతఁడు పెదకోమటి వేమభూపాలుని పుత్త్రుం డనియును, తండ్రి బ్రదికియున్న కాలముననె క్రీ. శ. ౧౪౧౬ వ సంవత్సరములో జగనొబ్బగండ కాలువను త్రవ్వించి శాసనము వ్రాయించె ననియు నింతకుఁ బూర్వము తెలిపియున్నాఁడను. ఇతఁ డేసంవత్సరమున సింహాసన మెక్కెనో, ఏసంవత్సరమున మరణము నొందెనో నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁజాలము. ఇతఁడు నాలుగు సంవత్సరములు మాత్రమె పరిపాలనము చేసెనని కొండవీటిదండకవిలెయందు వ్రాయఁబడినది. మఱియు నా గ్రంథమును బట్టి యీతని పరిపాలనము జనరంజకమైనదిగాఁ గనుబట్టదు. ఇతఁడు తనపూర్వుల మార్గమునుగాని తండ్రిమార్గమునుగాని యవలంబింపక తా నొక క్రొత్తమార్గ మవలంబించి క్రొత్తపన్నులనువిధించి ప్రజలను బాధింపుచుండెనని యాచరిత్రము వాకొనుచున్నది. రాచవేమన ప్రజలపై పురుటిపన్ను విధించి యక్రమముగా రాఁబట్టుచుండెననియు, తన భృత్యుఁడగు పోరము ఎల్లయ్య యను బలిజనాయకునిపై పురుటిపన్ను వేసి బలాత్కారముగా వసూలుచేసినందున నాతఁ డాగ్రహించి యొకనాఁడు ముత్యా

లమ్మగుడికడ నాతనిఁ గఠారితోఁ బొడిచి చంపె ననియుఁ జై దండకవిలె నుడువుచున్నది.) దీనిని స్థిరపరచునట్టి ప్రమాణ గ్రంథ మేమియుఁ గానరాదు. ఇది యెట్టిదైనను నితని పరిపాలనము జనరంజక మైనది కాదనియు, నత్యల్పకాలములోనే కడముట్టె ననియు మాత్రము మనము విశ్వసింపవచ్చును.

మల్లారెడ్డివంశము—కందుకూరు రెడ్లు.

అద్దంకిరాజధానిగాఁ గొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలించిన వేమభూపాలునకు మల్లారెడ్డియను తమ్ముఁడుగలఁడనియు నతఁడు రామునకు లక్ష్మణుఁడువలె విధేయుఁడై సహాయుఁడై సేనాపతియై, యుండెనని యింతకుఁ బూర్వప్రకరణమునఁ జెప్పియున్నాఁడను. ఇతనికిఁ బినకోమటియను పుత్త్రుఁడుగలఁడు. అనవేమరెడ్డికాలమున కందుకూరుదుర్గముననుండి పూఁగినాటిసీమను బరిపాలనము సేయుచుండెను. ఈపినకోమటి భూపాలునకు గౌరాంబికయందు శ్రీగిరిరెడ్డి, రాచవేమారెడ్డి, మాచారెడ్డి, అన్నదేవరెడ్డి, పెద్దిరెడ్డియను నేవురు పుత్త్రులు జనించిరి. శ్రీగిరిరెడ్డి మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడై శత్రువులను జయించెను. ఇతఁడు సంగీతమునందుఁ బ్రవీణుఁడుగనుండెను. ఈయనకు శ్రీమత్ ఒడియరాయశ్రీగిరి గురువుగా నుండెను. ఇతఁడు మహాదాతయై హేమాద్రిదానచింతామణి యని ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. ప్రసిద్ధములైనపంటలను పండించుటకై

గొప్ప చెఱువులను త్రవ్వించి శాశ్వతయశమును సంపాదించెను. ఇతని పెద్దతమ్ముఁడు రాచవేమన శ్రీగిరికిఁ బిమ్మట ప్రభుత్వ భారమును వహించి జనరంజకముగఁ బరిపాలనము చేసెను. ఇతఁడు తన యన్నయగు శ్రీగిరిరెడ్డికి పుణ్యముకొఱకు కందుకూరులోని (స్కందపురి) జనార్దనస్వామికై యొక చెఱువును బద్దెపూడిగ్రామములో త్రవ్వించి శా. శ. ౧౩౨౦ అనఁగా క్రీ.శ. ౧౩౯౮ యాదవసంవత్సరమున సూర్యగ్రహణపుణ్యకాలమున సమర్పించెను. అనఁగా కందుకూరిజనార్దనస్వామివారి బద్దెపూడిగ్రామములోని పంటభూములు ఫలించుటకుగాను పెద్ద చెఱువును త్రవ్వించెనని భావము. ఇతనితమ్ముఁడు మాచారెడ్డి తనతాత మల్లారెడ్డివలెనె తురుష్కులతో యుద్ధముచేసి జయించినట్లు శాసనములు దెలుపుచున్నవి. శ్రీగిరిరెడ్డికి కోమటిరెడ్డి, మల్లారెడ్డి, అనవేమరెడ్డి, నారాయణరెడ్డియను నల్వురు పుత్త్రులుగలరు. రాచవేమనకుఁ బిమ్మట శ్రీగిరిరెడ్డిప్రథమ పుత్త్రుఁడైన కోమటిరెడ్డి ప్రభుత్వభారమును వహించెను. పెదకోమటివేమభూపాలుఁడును నతనికుమారుఁడు రాచవేమ భూపాలుఁడును స్వర్గస్థులైనపిమ్మట నీశ్రీగిరి కోమటి భూపాలుఁడు విద్యానగరసామ్రాజ్యచక్రవర్తియగు ప్రౌఢదేవరాయలవారిచే జయింపఁబడి యాతనికిఁ గప్పము గట్టుసామంతుఁడుగ నున్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఈకోమటిభూపాలుని

తమ్ముఁడు మల్లారెడ్డి శా. శ. ౧౩౩౦నకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౪౦౮వ సంవత్సరమున చుండిగ్రామమున జనార్దనస్వామిని ప్రతిష్ఠాపనఁజేసి యాలయప్రాకారములును మండపమును నిర్మాణముచేసి స్వామి కనేక సువర్ణాలంకారములను సమర్పించి నిత్యకైంకర్యాదులకై నాలుగుపుట్లన్నర ధాన్యము ఫలించు మెరకపొలమును, రెండు నివర్తనముల మాగాణి భూమినిదానముచేసెను. వీరికాలమునననఁగా శా. శ. ౧౩౨౬వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౪౦౪వ సంవత్సరమునఁ పెదకోమటి వేమభూపాలుఁడు సోమోపరాగమహాపుణ్యకాలమునందు శాండిల్య కౌశిక గోత్రసంభవులగు ఎల్లే పెద్దిలక్ష్మణదీక్షితులవారికి, షడ్దర్శనాలవల్లభ సోమయాజులు గారికిని పెదపూడిగ్రామమును నగ్రహారముగా నొసంగి తామ్రశాసనము వ్రాయించి యిచ్చెను. శ్రీగిరిరెడ్డి తమ్ముఁడైన మాచారెడ్డి మనుమఁడును, కోమటిరెడ్డి పుత్త్రుఁడునగు శివలింగభూపతి ప్రౌఢదేవరాయనికాలమున, శ్రీగిరి కోమటిరెడ్డి యనంతరమున స్కందపురి రాజధానిగఁ బరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతఁడు పండితుఁడై సంస్కృత భాషలో గిరీశశ్రుతిసూక్తిమాలయను గ్రంథమును రచించి ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. శ్రీగిరికోమటిరెడ్డిభూపాలునకు మైత్రావరుణగోత్రుఁడును, ఆపస్తంబసూత్రుఁడును, దూబగుంట

మారమరాజుపౌత్త్రుఁడును, రామరాజునకు బ్రహ్మసానికిఁ బుత్త్రుఁడును పాకనాటినియోగిబ్రాహ్మణుఁడును నగు కొమ్మనామాత్యుఁడు ప్రధానమంత్రిగ నుండి రాజ్యవ్యవహారముల నడుపుచు వచ్చెను. ఇతఁడు లౌకికకార్యములయందు మాత్రమే గాక వైదికకార్యములయందు నసమానప్రజ్ఞ గలవాఁడై వేదవిద్యల నభ్యసించి, అగ్నిష్టోమము, అతిరాత్రము మొదలగు యజ్ఞకార్యముల నిర్వర్తించి సోమయాజియై తుమిలేఱుతోం పేఱులమధ్యను చుండికోటకు నుత్తరదిక్కున యజ్ఞేశ్వరదేవుని ప్రతిష్ఠాపించెను.

ఇతఁడు తనకు లక్కమాంబయందు జనించిన రామచంద్రుఁడు, నారాయణుఁడు నను నిర్వురుకొమాళ్ళసహాయముతో శ్రీశైలములోని పాతాళగంగనుండి స్వయంభూలింగము నీపవిత్రస్థలమునకుఁ గొనివచ్చి పైఁజెప్పినరీతిని బ్రతిష్ఠాపించెను. ఈదేవునికి ఱాళ్ళతో నొకయాలయమును మండపమును గట్టించెను. దీనిచుట్టును విఘ్నేశ్వరుని, దుర్గను, గోపాలదేవుని, భైరవదేవునివిగ్రహములను బ్రతిష్ఠగావించి శిలలతో నాలయములను గట్టించెను. శిలాప్రాకారములోపల నొకచక్కనియారామమును నెలకొల్పెను. తాను యజ్ఞము చేసిన తావులలో జ్ఞాపకార్థముగ రెండు శిలాస్తంభములను నిల్పెను. ఈయజ్ఞేశ్వరప్రతిష్ఠాపన శా. శ. ౧౩౫౨ సాధారణసంవత్సర

ఫాల్గుణ శుద్ధ ౧౧ గురువారమునాఁడు జరుపఁబడినది. ఈప్రతిష్ఠాపనల కన్నిఁటికిని కోమటిరెడ్డిపుత్రులు తిప్పయరెడ్డి, శ్రీగిరన్న, రామయ్య, దేవరాయఁడు, నారాయణదేవుఁడు ననువేవురును గలిసి తుంగభద్రాతీరమున నున్న విరూపాక్ష దేవుని సమ్ముఖమున ననేకభూదానములను జేసి యుండుట చేత నప్పటికి వీరలు ప్రౌఢదేవరాయలవారికి లోఁబడిపోయి యుండి రని వ్యక్తమగుచున్నది. కొమ్మనసోమయాజులును వానిపుత్త్రులు రామచంద్రుఁడును, నారపరాజును, కందుకూరు, కోవూరు, చుండిగ్రామముల సమీపమున మంచి గొప్ప చెఱువులను, బావులను, త్రవ్వించి ప్రజలకు మహోపకారములను గావించుటయెగాక యింక ననేకప్రతిష్ఠలను గావించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిరి.* ఈకందుకూరిరెడ్లపాలన మింతటితోఁ దుదముట్టెను గావున వీరిని గుఱించి తెలిసికోఁదగిన విశేషాంశములు మఱేవియును లేవు.

———

*Nellore Inscriptions, Vol I, 495, Kandukur No 16, Vol II, Kandukur Nos, 17, 18, 19.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

కాటయవేమభూపాలుని చరిత్రము.

(క్రీ.శ. ౧౩౮౬ మొదలుకొని క్రీ.శ. ౧౪౦౦.)

ఈ కాటయవేమభూపాలుఁడు కొండవీటిరాజ్యము నేలిన దేసటి యనపోతభూపాలుని మేనల్లుఁడనియు, జామాతయనియు, కుమారగిరిరెడ్డి తోఁబుట్టువు మల్లాంబిక పెనిమిటి యనియు, కుమారగిరిభూపాలునికాలమున రాజకార్యనిర్వహణదక్షుఁడైనమంత్రిగను సైన్యాధ్యక్షుఁడుగను నుండి యాతని మెప్పించి రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును బహుమానముగఁ బడసె ననియు వెనుకటిప్రకరణమునం దెలిపి యున్నవాఁడను. ఇతఁడు మొట్టమొదట విశాఖపట్టణమండలములోని సింహాద్రిపర్యంతము రెడ్డిరాజ్యమును విస్తరింపఁజేసిన మహాశూరుఁడు. ఆకాలమున దీనిని సామాన్యమైనకార్యముగాఁ దలంపరాదు. ఈదిక్కున రెడ్డిసామ్రాజ్యమునకు గర్భశత్రువైనగజపతి మిక్కిలి బలాఢ్యుఁడై యెప్పుడీరాజమహేంద్రపురరాజ్యము నాపోశనము బట్టుదునా యని యెదురుచూచుచున్నకాలమై యుండెను. ఇట్టిసమయమునఁ గాటయవేమభూపాలుఁడు సింహాద్రిపర్యంతమును రాజ్యమును విస్తరింపఁ

జేయ శక్తి గలిగినవాఁ డన్న నాతనిపరాక్రమం బసమాన
మని యెఱుంగవలసి యుండును. కుమారగిరిమరణానంతరము
పెదకోమటివేమభూపాలునిఁ దిరస్కరించి రాజమహేంద్రపుర
రాజ్యమును స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము చేయ నారంభిం
చెను. అందువలనఁ బెదకోమటివేమభూపాలునకును, కాటయ
వేమభూపాలునకును మనస్పర్థ లేర్పడి యొండొరులరాజ్యము
లాక్రమించుకొనుటకై యుద్ధములు గూడ జరుపుచు వచ్చిరి.
ఈయుద్ధములవలనఁ బ్రయోజనము లేకపోయెను. ఎవరిప్రభు
త్వములు వారికి నిలిచి యుండెను. ఈపోరాటములోఁ గొండ
వీటిరెడ్డి జ్ఞాతి యైనఅల్లాడరెడ్డి కాటయవేమభూపాలుని
పక్షమున నిలిచి యాతనికి సాహాయ్యమును సలుపుచుండెను.
అల్లాడరెడ్డి కొండవీటిరెడ్లకు జ్ఞాతిమాత్రమె గాక కొండవీటి
రాజ్యపాలకుఁడైన అనవేమభూపాలుని మనుమరాలిభర్తయై
యుండెను. కాటయవేముని మేనమామ యగు యనపోత
భూపాలుఁ డీయల్లాడరెడ్డి భార్య వేమాంబతల్లికిఁ బెద
తండ్రి యై యుండెను. అనఁగా కాటయవేముఁడును, అల్లా
డరెడ్డిభార్యవేమాంబతల్లియును మేనత్త మేనమామ
బిడ్డ లగుదురు. ఇట్టి సంబంధబాంధవ్యముచేత నల్లాడరెడ్డి
కాటయవేముని పక్షమున నుండి పెదకోమటివేమభూపాలు
నికిఁ బ్రత్యర్థియై యుండెను. కుమారగిరియనంతర మక్రమ

ముగాఁ బెదకోమటివేమభూపాలుఁడు కొండవీటిరాజ్యము నాక్రమించెను గావునఁ గాటయవేమారెడ్డియును అల్లాడరెడ్డియును న్యాయముకొఱకే పోరాడి యుందురు. కాని యీవిరోధములవలన రెడ్డిసామ్రాజ్యముయొక్క యున్నతికి భంగమును గలిగించెను. కర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు, గజపతిసామ్రాజ్యమునకు, తురుష్కసామ్రాజ్యమునకు దుస్సాధ్యముగ నుండిన రెడ్డిసామ్రాజ్య మీవిధముగా భిన్నమై, జ్ఞాతివైరములతోఁ గూడుకొనుటచేత స్వల్పకాలముమాత్రమె స్వాతంత్ర్యమును నిలుపుకొనఁగలిగి పిమ్మటఁ బరాధీన మయ్యెను. రెడ్డిసామ్రాజ్యమున కిట్టివిపత్తు సంభవించుటకు మూలకారణము కుమారగిరి యసమర్థుఁడై రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును మహాపరాక్రమవంతుఁడును, సమర్థుఁడు నగుకాటయవేమునకుఁ బంచి యిచ్చిన యవివేకపుంగార్యమే యని స్పష్టముగా నుడువవచ్చును. కాటయవేముని పరిపాలనము గూడ పెదకోమటివేముని పరిపాలనమువలె జనసమ్మత మైనదిగ నుండెను.

కాటయవేముని విద్యాపరిశ్రమము.

ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్రములయం దసమాన ప్రజ్ఞగల విద్వాంసుఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఒకనాఁడొక కవి యీతని యాస్థానమునకు వచ్చి యీక్రింది పద్యమును జెప్పెనఁట.

"కం. వెఱయూలు శిశువు నల్లుఁడు
నిఱయేలిక యాచకుండు నేగురు ధరలోఁ
గలిమియు లేమియుఁ దలఁపరు
కలియుగమునఁ గీర్తికామ! కాటయవేమా!"

అంతఁ గాటయవేమన సంతసించి వానిని సత్కరించి బహుమానమిచ్చి పంపెనఁట. ఇతనికడ రాయని బాచఁడను ప్రసిద్ధికెక్కిన వ్రాయసకాఁడు గలఁడని యీక్రింది చాటుపద్యము చాటుచున్నది.

"చం. కలయఁబసిండిగంటమునఁ గాటయవేము సమక్షమందున
త్థలముగ రాయసప్రభుని బాచఁడువ్రాసిన వ్రాల
మోతలున్
గలుగలుగల్లుగల్లురనఁ గంటకమంత్రులగుండెలన్నియున్
జలుజలు జల్లుజల్లురనె సత్కవివర్యులు మేలుమేలనన్."

కాటయవేమభూపాలుఁ డాంధ్రమునకంటెను సంస్కృతమునం దెక్కువయభిమానము చూపియుండెను. ఇతఁడు కాళిదాసప్రణీతము లైనఅభిజ్ఞానశాకుంతలము, మాళవికాగ్నిమిత్రము, విక్రమోర్వశీయమను నాటకత్రయమునకువ్యాఖ్యానము రచియించెను. ఇతఁడు తనవ్యాఖ్యానమునందుఁ దఱుచుగాఁ గుమారగిరి ప్రణీతమైన వసంతరాజీయమునుండి ప్రమాణవాక్యముల నెత్తిచూపెను. దీనింబట్టి రచనాసందర్భ

మున వసంతరాజీయమునకు నాటక వ్యాఖ్యానములకును దగ్గఱ సంబంధము గలదని యూహింపఁ దగియున్నది.

కాటయవేముని దానధర్మములు.

ఇతర రెడ్డిభూపాలురవలెనె కాటయవేమారెడ్డియు, దేవస్థానములను, వేదశాస్త్రాది విద్యలను, పోషింపవలె నను కుతూహలముగలవాఁడు. హిందూమతాభిమానముగలవాఁడును బ్రాహ్మణభక్తియుఁ గలవాఁడునై యుండి బ్రాహ్మణులకు భూదానముల ననేకములను గావించెను. కాటయవేముని శాసనములు పాలకొలనులోని క్షీరారామేశ్వరుని యాలయములోను, సర్పవరములోని భావనారాయణస్వామియాలయములోను, ద్రాక్షారామములోని భీమేశ్వరస్వామియాలయములోను, చాళుక్య భీమవరములోని భీమేశ్వరస్వామి యాలయములోనుసింహాచలములోనినృసింహస్వామియాలయములోను గనుబట్టుచున్నవి. కాటయవేమునిభార్య రాజధానియైన రాజమహేంద్రపురమున గోదావరీతీరమున మార్కండేయేశ్వరుని బ్రతిష్ఠాపనఁజేసి యాలయమును గట్టించి శాలివాహనశకము ౧౩౨౩ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౪౧౦ ఖరనామ సంవత్సర కార్తికశుద్ధపూర్ణిమనాఁడు కోనసీమలోని మల్లవరమను గ్రామమును కాణ్వశాఖీయుఁడైన నృసింహపండితునకు ధారవోసినట్లు తుత్తరమూడి శాసనమువలనఁ దెలియు

చున్నది. మఱియు నీశాసనములోనే కాటయవేమునివంశ మును ఆతనికిని కొండవీటిరెడ్లకుఁగల సంబంధమును, కుమార గిరిరెడ్డి కాటయవేమునకు రాజమహేంద్రపుర రాజ్యమిచ్చిన విషయమును దెలుపఁబడినది. *

*ఆసీదమాత్యరత్నం కాటయవేమ ప్రభు స్తస్య
అతిసురగురుభార్గవ మతిరతిభార్గవవిజయ విఖ్యాతిః
సింహాసనే నిధాయాసౌ కుమారగిరిభూవరం
అతేజయ న్మహాతేజా శ్రీకృష్ణ ఇవధర్మజం.
కుమారగిరిభూనాథో యస్మై విక్రమతోషితః
ప్రాదాత్ ప్రాచీభువం రాజమహేంద్రనగరీముఖాం.
సప్తా కాటమహీభుజో గుణగణోదారస్య మారప్రభోః
పౌత్రః కాటయవేమభూమిరమణః శ్రీవేమపృథ్వీపతేః
దౌహిత్రఃపునరన్నపోతనృపతే ర్ధాత్రీశ చూడామణే
ర్జామాతా జయతి క్షితిం చిర మవన్ దొడ్డాంబికానందనః.
కాటయవేమకటాక్షే ప్రభవతి సదయే చ నిర్దయేచ
గజపతిముఖనృపతీనాం చిత్రం ముక్తాతపత్రతా భవతి.
భూపాలాన్నమయన్ ప్రజాన్నియమయన్ కాంతాజనంకామయన్
భూదేవాన్ రమయ న్నరీన్విరమయన్ మిత్రాణి విశ్రామయన్
కీర్తిం విభ్రమయ న్నఘాని శమయన్ ధర్మం సమాయామయన్
సోయం వేమమహీపతి ర్విజయతే కాటావనీశాత్మజః.
అభూత్కాటయవేమస్య జాయా మల్లాంబికా సతీ
అశేషగుణ సంపూర్ణపాతివ్రత్యధురంధరా.
రాజద్రాజమహేంద్రనామనగరే గోదావరీతీరగం

కాటయవేముఁడు కొండవీటిరెడ్లు వహించిన బిరుదములను అనఁగా జగనొబ్బగండ, అప్పనగోపయదిశాపట్ట, రాయవేకోలుగండ, జగదగోపాల, భుజబలభీమ, పాండ్యరాయగజసింహ, సంగ్రామధనంజయ, పల్లవత్రినయన. పల్లవాదిత్య, జగదక్షపాల, రాయవేశ్యాభుజంగ, ఇత్యాది బిరుదములను వహించెను. ఇతఁడు బ్రదికి యున్నంతకాలము శత్రువులకు జేయుఁడై యుండెను. ఇతఁ డేసంవత్సరమునఁకుఁ బరిపాలనము చేసెనో స్పష్టముగాఁ జెప్పుటకుఁ దగిన యాధారము గాన్పింపదుగాని యితఁడు పెదకోమటివేమభూపాలునితోడఁ బోరాడుచున్న కాలముననే అనఁగా క్రీ. శ. ౧౪౧౪ వ సంవత్సరప్రాంతమున మరణమునొంది యుండెను.

కాటయవేముని సంతతి.

కాటయవేమభూపాలునకు కుమారగిరిరెడ్డి తోఁబుట్టు

మార్కండేయశివాలయం పతిహితా మల్లాంబికా ధార్మికా
కృత్వాశుద్ధసువర్ణరత్నఖచితం బ్రహ్మప్రతిష్ఠాస్తదా
సతాంత్ర్యధ్వనిచప్రపాద జయతే నేకాన్ తటాకానపి.
శ్రీశాకే గుణరామవిశ్వగణితే కార్తిక్యహేంద్రే ఖరే
ప్రాదాత్కాటయవేమయస్యవనితా మల్లాంబికా నామతః.
గ్రామం మల్లవరం నృసింహవిభుషే కాణ్వద్విజాయాదరా
దాచంద్రార్కముదర్కలాల సమతే స్వైశ్వర్య భోగాష్టకం.
కోనదేశాగ్రహారోయం భాతి మల్లవరాభిదః
తీరేచ వృద్ధగౌతమ్యాః పుణ్యేముక్తేశ్వరాంతికే.

వగు మల్లాంబ భార్య యని తెలిసికొనియుంటిమి. మఱియును అల్లాడవేమారెడ్డి కోరుమిల్లి శాసనమున కాటయవేమునకు కాటప్రభు వను కుమారుఁడు కలఁ డనియును, అతఁడు హరిహరరాయల కొమార్తయగు హరిహరాంబను వివాహము జేసి కొనియె ననియుఁ జదివియుంటిమి. కాటయవేమునకు మల్లాంబ మాత్రమె గాక దొడ్డాంబిక యను మఱియొక భార్య కల దనియు, ఆమెకు అనితల్లియను కొమార్తయు, కుమారగిరి యను పుత్త్రుఁడును గల రనియు, అనితల్లి శాసనమువలన విదిత మగుచున్నది* కాటయప్రభుని పేరును మల్లాంబ పేరును దొడ్డాంబికపుత్త్రిక యైన అనితల్లి శాసనమునఁ గానరావు. అల్లాడవేమారెడ్డి శాసనమున కాటయప్రభుని పేరు మాత్రమె గాక అనితల్లి పేరుకూడ గలదు గాని కాటయప్రభువు యొక్కయు అనితల్లి యొక్కయు, తల్లుల పేరులు పేర్కొనంబడియుండ లేదు. కాటప్రభువు మల్లాంబ కుమారుఁ డని గాని లేక మల్లాంబికకు సంతతి కలదని కాని యెచ్చటను జెప్పఁబడియుండ

* ౮౨ వ శ్లోకము.

యస్యా వేమనృపాలో జనకో దొడ్డాంబికా తు జనయిత్రి
సాదీవ్యత్యనితల్లీనమూర్తి రివ దేవభూమిదేవశ్రీః

౮౩ వేమక్షితీశ తిలకేథ కథావశేషే
భర్తా కుమారగిరి రస్యసుతోభువోభూత్.

లేదు. కాని, అనితల్లిశాసనము బయలుపడువఱకును అనితల్లి మల్లాంబికపుత్త్రి యని భావించుచుండిరి.

—:o:—

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

———

అల్లాడభూపతి

కాటయవేమభూపాలుఁడు స్వర్గస్థుఁ డైనపిమ్మట నతని బంధు వల్లాడభూపాలుఁడు రాజమహేంద్రపురరాజ్యము నాక్రమించుకొని పరిపాలనముచేయ నారంభించెను. అల్లాడభూపతి రాజమహేంద్రపురరాజ్యము పరిపాలనము చేసినట్లు శ్రీనాథకవివిరచితము లైన భీమేశ్వరపురాణము, కాశీఖండములవలననేగాక అల్లాడవేమారెడ్డిశాసనములవలనఁగూడ సువ్యక్తమగుచున్నది.*

పశ్చాద్ధరాధిపతిభావజుగుప్సయేవ
స్వస్థానయేవసకుమారగిరీశ్వరోపి.''

ఈశాసనము శ్రీయుత దుగ్గిరాల వేంకటసూర్యప్రకాశరావు పంతులుగారిచే ఆంధ్రభారతి మూఁడవ సంపుటములో ౫, ౬ సంచికలు కలిపికుట్టిన సంచికలోఁ బ్రకటింపఁబడినది.

* చతుర్థకులపాళిమండనం బై కీర్తివిహారభూంతాపథం బైన పంట దేసటిమహాన్వయంబున పాకనాటిదేశంబున భద్రపీఠంబు నధి

కాటయవేమభూపాలుఁడు కాలధర్మముఁ జెందిన వెనుకఁ బెదకోమటివేమభూపాలుఁడు రాజమహేంద్రపుర మాక్రమించుకొనుటకై దండెత్తి రాఁగా నల్లాడభూపతి రామేశ్వరము కడ నెదుర్కొని యుద్ధముఁజేసి కోమటివేముని సైన్యముల

జయించి సింహవిక్రమనగరదుర్వారుగండవరాళి పట్టణంబులు నిజనివాసంబులుగా భూమిలతాదష్టాష్టాదశ ద్వీపాంతరాళులగు భూపాలగ్రామణులన్ ద్రిలింగభూమండలాఖండలురను బోలయవేమాన్నపోతాన్న వేమకుమారగిరీశ్వరాదులం బూజ్యసామ్రాజ్యపీఠస్థులంగాంచె. తత్సంబంధబాంధవంబున వసుంధరాభారధౌరంధర్యంబువం గంధసింధురఘటాకూట కపటకిటి కచ్ఛపావతార నారాయణభుజంగ భూధరంబులకుఁ దోడుజోడై రాయగురుపరమేశ్వర సాధుజనవిధేయ ఘోడెరాయ సకలకళాధామాది బిరుద భాస్వరుండై భీమయగురువరేణ్య పుణ్యకారుణ్య కరుణాకటాక్షవీక్షాలబ్ధ సుస్థిరైశ్వర్యధుర్యుండై విజయధాటీసమాటీకనంబుల దిశ లల్లాడ నల్లాడభూవల్లభుండు రాజమహేంద్రంబు రాజధానిగా సింహాద్రి పర్యంతంబు...బరిపాలించె.''

''భీమేశ్వరపురాణము.''

''తేషాం కనిష్ఠోపి చ జన్మనాభూత్ జ్యేష్ఠో గుణై రల్లధరాతలేంద్రః.
చంద్రో ప్యదోషాకరతా ముపేత స్సోమ్యోపి భూనందనతా ముపన్నః
జిత్వా నల్పవికల్పకల్పితబలం తం చాళ్పభానుం రణే
మిత్రీకృత్య సమాగతం గజపతిం కర్ణాటభూపం చ తం
హత్వా కోమటివేమసైన్యనికరం భూయోపి రామేశ్వరాత్
రాజ్యం రాజమహేంద్రరాజ్య మకరో దల్లాడభూమీశ్వరః ''

''అల్లాడవేమారెడ్డి కోరుమిల్లిశాసనము''

హతముగావించి రోడించెననియు, కర్ణాటగజపతి భూభుజేశ్వరులతోడఁ జెలిమిగలిగియుండెననియు నల్లాడరెడ్డిశాసనమువలన స్పష్టమగుచున్నది. కొమ్మనామాత్యవిరచితమై అల్లాడ దొడ్డభూపాలున కంకితమీయఁబడిన శివలీలావిలాసమున "పెద్దకోమటి వేమపృథివీశు వెనుకొచ్చి యతనిసంపద లెల్ల నపహరించె" నని వ్రాయఁబడియుండెను. అల్లాడభూపతి కాటయవేముని శత్రువును వినాశముగావించెనని పలివెల శాసనమున వక్కాణింపఁబడినది. కాటయవేమునిశత్రువు పెదకోమటివేమభూపాలుఁ డనుట నిశ్చయము. కాఁబట్టి అల్లాడభూపతి పెదకోమటివేమభూపాలుని జయించి రాజమహేంద్రపురరాజ్యము నాక్రమించి పరిపాలింపనారంభించెననుట సత్యము. కాటయవేమభూపాలునికిఁ గాటయ, కుమారగిరియను నిరువురు కొమాళ్ళుగలరని యిదివఱకుఁ దెలిసికొనియున్నారము. కాటయవేమున కిరువురుపుత్త్రులుండఁగా నల్లాడభూపతి రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును బలాత్కారముగా గైకొనకున్నఁ బ్రభువెట్లగును? కాటయవేమారెడ్డికిని అల్లాడరెడ్డికిని బూర్వపుబాంధవ్యమెగాక కాటయవేముఁడు తనకు దొడ్డాంబికయందు జనించిన యనితల్లి యనుకొమార్తను అల్లాడరెడ్డికి వేమాంబికవలన బుట్టినకుమారులు నల్వురలోను

రెండవవాఁడైన వీరభద్ర రెడ్డికిచ్చి వివాహముఁ గావించెను.*

ఇట్టిసమీపబంధుత్వము గలిగి యుండుటవలన నల్లాడభూపతి కాటయవేముని యనంతరమున నతనికొమాళ్ళపక్షమునఁ బెదకోమటివేముని జయించి స్వతంత్రుఁడై రాజమహేంద్రపురరాజ్యమునకుఁ దానే పట్టము గట్టుకొని పరిపాలనము చేయఁ బ్రారంభించి యుండవచ్చునని విశ్వసింపవచ్చును. ఇతనిపరిపాలనము క్రీ. శ. ౧౪౧౬-వ సంవత్సరమునుండి ప్రారంభమయ్యెనని యీసంవత్సరముననే లిఖియిం

---

* ఆర్యవటశాసనము.

౪౭. "భూలోక భాగ్యోదిత కల్పవల్లీ
శిష్టాశ్రితా నిష్టనిషేధవల్లీ
పవిత్రచారిత్ర వధూమతల్లీ
వేమక్షితీశస్య సుతాన్నతల్లీ.

౪౮. తస్యాః పతిః పతిగశేషమహీపతీనాం
వేమాంబికాల్లయ నృపాల వరేణ్యసూనుః
శ్రీవీరభద్ర ఇతి సర్వగుణైకభద్రః
కీర్తిప్రతాప తులితేశ్వరవీరభద్రః."

"మ. మనుతుల్యుండగుఁ గాటభూవరుని వేమక్ష్మాతలాధీశునం
దనఁ బాణిగ్రహణంబుచేసి ప్రియమొందన్ వీరభద్రేశ్వరుం
డనితల్లి న్వనితామతల్లి నుదయాస్త్రాద్రీంద్ర సీమావనీ
ఘన సామ్రాజ్య సమర్థ సుప్రథిమ సాక్షాదిందిరాదేవతన్."

(కాశీఖండము.)

పంబడిన పాలకొలను శ్రీరామేశ్వరునియాలయములోని యొకశాసనమువలన మన మూహింపవచ్చును. అల్లాడభూపతి పరిపాలనము ప్రారంభమగునప్పటికిఁ గాటయవేముని కుమారుఁడు కాటయప్రభువు మరణించె నని యూహింపవలసి యుండును. కర్ణాటసామ్రాజ్యాధిపతి యగుహరిహరదేవరాయల కొమార్తె హరిహరాంబ పెనిమిటి యగుటవలనఁ గాటయప్రభువు తాను బ్రతికి యుండఁగాఁ దనరాజ్య మన్యు లాక్రమించి పరిపాలించుట కొప్పుకొనఁడు. అతఁ డసమర్థుఁ డని యూహింత మన్నను, హరిహరరాయల కుమారుఁ డగు దేవరాయమహారాయలు తప్పక కాటయప్రభునకుఁ దోడ్పడి యాతని రాజమహేంద్రరాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ గావించి యుండును. అట్టిది జరుగనందున నప్పటికిఁ గాటయ మరణము నొంది యుండు నని నే నూహించుచున్నాను. ఒకవేళ కాటయప్రభువు కర్ణాటరాజ్యాధిపతుల ముఖ్యబంధు వగుటచేత నతనిఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించిన రాజ్యము కర్ణాటకుల పాలగునన్న భీతిచేత అల్లాడభూపతియె దోర్దర్పమున నరాజ్యము నాక్రమించి తనకోడలి తమ్ముఁ డగుకుమారగిరిబాలుఁ డగుటవలన నాతనిపేరిటఁ దానే స్వతంత్రముగాఁ బరిపాలనము చేయుఁ బూనుకొనియె నేమో యథార్థస్థితిమాత్రము బోధపడకున్నది.

అల్లాడరెడ్డి పూర్వులు నెల్లూరుమండలములోని దువ్వూరు నందు నివసించి యుండిరి. శ్రీనాథుఁడు కాశీఖండమునందు చతుర్థవర్ణము నభివర్ణించి యావర్ణమునందు పెరుమాడిరెడ్డి జనించి దువ్వూరుపట్టణమున వైభవశ్రీలఁ గాంచె నని చెప్పి యున్నాఁడు.*

పెరుమాణిరెడ్డికి నన్నమాంబవలన నేవురుపుత్త్రులు జనించిరి. వారిలో నాలుగవకుమారుఁడైన దొడ్డయకు నన్నమాంబవలన పోలయరెడ్డి, కోటయరెడ్డి, అల్లాడరెడ్డి యను మువ్వురుకొడుకులు పుట్టిరి. అల్లాడరెడ్డి రాజమహేంద్రపురరాజ్యమున కభిషిక్తుఁ డయ్యెను.

అల్లాడ భూపతి సంతతి.

అనవేమక్షితిపాలుని పౌత్త్రియగు వేమాంబను వివాహముఁ జేసికొని యామె వలన నల్లాడ భూపతి వేమారెడ్డి, వీరభద్రరెడ్డి, దొడ్డారెడ్డి, అన్నారెడ్డి యను నల్వురు పుత్త్రులం గాంచి నట్లుగాఁ గాశీఖండములో నీక్రింది పద్యమున వక్కాణింపఁ బడినది.

---

* శా. ఆవర్ణంబున నుద్భవించి గుణరత్నైకనిధానంబు శ్రీ
దువ్వూరం బెరుమాణిరెడ్డి యభివృద్ధుఁ గాంచె మృత్యుంజయ
గ్రీవాత్యైకకళంకపంకహరణ క్రీడాకళాగర్విత
ద్యావాపృథ్వ్యవకాశపేశలయశోధారానభస్సింధుఁడై.''

"మ. అనవేమక్షితిపాలుపౌత్రియగు వేమాంబామహాదేవికిన్
ఘనుఁడయ్యాళ్ళడభూమిపాలునకుసంగ్రామస్థలీగాండివుల్
తనయుల్ వేమ విభుండువీరవసుధాధ్యక్షుండుదొడ్డప్రభుం
డును నన్నయ్యయుబాహు విక్రమ కళాటోపప్రతాపోద్ధ
తుల్."

ఈపై పద్యమునందలి పౌత్రి యను శబ్దమునకు దౌహిత్రి (పుత్త్ర్యాః పుత్రి) యని యర్థము గ్రహింపవలయును. అల్లాడ దొడ్డభూపాలున కంకితము గావింపఁబడిన శివలీలావిలాసమునఁ గొమ్మనామాత్యకవి యల్లాడరెడ్డి నిట్లభివర్ణించెను.

"మ. భరిత శ్రీనిధియమ్మహీరమణుఁ డొప్పన్ జోళభక్తక్షితీ
శ్వరసూనుండగు భీమలింగమనుజేశశ్రేష్ఠు సత్పుత్రి భా
స్వర కారుణ్యదశాజనావనవిధా సంధాత్రి వేమాంబికన్
వరియించెంబతిభక్తిగౌరవదృఢవ్యాపారనిత్యాంబికన్."

మఱియుం గోరుమిల్లి శాసనమున (౧౪౩౮)

"శచీవశక్రస్య శివేవ శంభోః పద్మేవ సా పద్మవిలోచనస్య
వేమాంబికా చోళకులేందుభీమభూపాత్మజా భూస్మహి
ళాస్య జాయా."

అని భక్తీశ్వర చోళనృపాలుపుత్త్రుండు భీమభూపాలుని పుత్త్రియగు వేమాంబికను వివాహముఁ జేసికొనియెనని చెప్పఁబడి యుండుటచేత భీమరాజు అనవేమక్షితినాథుని యల్లుఁ

డ నియర్థము చేసికొనకతప్పదు. పదునేనవశతాబ్ది ప్రారంభము నంగూడఁ గొండవీడు, రాజమహేంద్రపురముఁ బాలించిన రెడ్లకును రాచవారికిని సంబంధ బాంధవ్యములు గలవని పై దృష్టాంతములు వేనోళ్ళఁ జాటుచున్నవి.

బెండపూడి లింగనామాత్యుఁడు

కాశ్యపగోత్రసంజాతుఁ డగు బెండపూడి దేవనమంత్రి పుత్త్రుఁ డగు లింగనామాత్యుఁడు అల్లాడభూపాలునకుఁ బ్రధాన మంత్రిగ నుండెను. ఇతఁడు పరాక్రమవిజృంభితుండగు శూరశిఖామణియు రాజ్యాంగవేత్తయు నగుటవలన నాకాలమునఁ గడుం బ్రఖ్యాతిఁగాంచి తన ప్రభువర్యునకు సంగర జయములను సమకూర్చుచు వచ్చెను. ఆకాలమున నియోగి బ్రాహ్మణులలో నెంతటిప్రతిభావంతు లుండిరో యీలింగనామాత్యుని చరిత్రమునుబట్టి సులభముగాఁ దెలిసికొన వచ్చును. శ్రీనాథుఁడు భీమేశ్వరపురాణమున బెండపూడి లింగనామాత్యు నిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. ఝాడేశ వనసప్తమాడె బారుహదాంతి
వంతు నాది క్షితీశ్వరులఁ గెలిచి
యొడ్డాది మత్స్యవంశోద యార్జునుచేతఁ
బల్లవాధిపుచేతఁ బలచ మంది
దండకారణ్య మధ్యపుళింద రాజరం

బాహివంశజులకు నభయ మొసఁగి
భానుమత్కుల వీరభద్రాన్న దేవేంద్ర
గర్వసంరంభంబుఁ గట్టిపెట్టి
గీ. యవనకర్ణాట కటక భూధవులతోడ
బలిమి వాటించి యేలించెఁ దెలుఁగుభూమిఁ
దననిజస్వామి నల్లాడ ధరణినాథు
బళిరె ! యరిమేటి లింగన ప్రభువరుండు."

ఈపై పద్యమునందుఁ జేర్కొనఁబడిన రాజ్యము లన్నియును, విశాఖపట్టణము, గంజాము మండలములలోను, జయపురము, ఒస్తరు సంస్థానములలోనున్నవిగాన లింగనామాత్యుఁడు వానిని జయించి తురుష్క కర్ణాట కటక రాజులకుఁ బ్రతిస్పర్ధిగ నిలిపి యల్లాడ భూపతిచేతఁ దెలుఁగు భూమి నేలించె నని శ్రీనాథుఁ డితని ప్రతిభావిశేషమును దెలిపి యున్నాఁడు.

ఇట్లు ప్రతిభతోడ లింగనామాత్యుఁడు తెలుఁగు భూమి నల్లాడరెడ్డిచేఁ బరిపాలింపఁ జేసిన విధమును మాత్రమె గాక లింగనామాత్యుని ప్రజ్ఞా పౌరుషముల శ్రీనాథుఁ డిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. వాహ్యాళి భూమి రేవంత నైషధులట్లు
హయరత్నములనెక్కి యాడనేర్చుఁ

గవిబుధ శ్రేణికిఁ జెవులు పండువులుగా
నాస్థానమున మాట లాడనేర్చు
శక్తిత్రయంబునఁ జతురుపాయంబుల
షాడ్గుణ్యములబుద్ధి జరుపనేర్చుఁ
గైసేసి ప్రత్యక్షకందర్పమూర్తియై
నిర్వికారంబున నిలువనేర్చు
తే. నిష్ఠురాటోప విస్ఫూర్తి నృహరి కరణి
నతికఠోర కుఠార ధారాంచలమున
వైరివక్షస్థలము వ్రచ్చి వైవనేర్చు
సంగరార్జునుఁ డరియేటి లింగవిభుఁడు."

ఇట్టి ప్రజ్ఞావిశేషములను గలిగి యుండుటయ గాక లింగనామాత్యుఁడు దైవభక్తియు బ్రాహ్మణభక్తియుఁ గలిగి భూపాలునిచేత దేవబ్రాహ్మణులకు సర్వమాన్యములుగా ననేకభూదానములను ధారవోయించెను. కవిద్విజబంధురక్షణకై అన్నచోడవరమను మహాగ్రహారమును అల్లాడవేమభూపాలునిచేఁ బడసెనని యీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పఁబడినది.

చ. అవుర ప్రతాప వేమవసుధాధిపుదే నృపపట్టభద్రుచే
భువనమనోహరంబయిన బోడసకుర్తి మహాస్థలంబునన్
దివిరి పరిగ్రహించె మనదేవయలింగన మంత్రి యన్నచో
డవర మహాగ్రహారముఁ గడంకఁ గవిద్విజ బంధురక్షకై."

ఈలింగనామాత్యుని పితామహుఁడగు అన్నామాత్యుఁడు కాకతిప్రతాపరుద్రచక్రవర్తిమంత్రులలో నొక్కఁడుగా నుండె నని భీమేశ్వరపురాణములోని యీక్రింది పద్యము వలనఁ దెలియుచున్నది.

"సీ. కాకతిక్ష్మాపాలగంధదంతావళ
ధ్వజినీ మహాధురంధరుఁడనంగ
నవలక్ష కోదండనాథరాజ్యాంభోధి
సంపూర్ణపూర్ణిమాచంద్రుఁడనఁగ
నంధ్ర భూమండలాధ్యక్షసింహాసన
సంప్రతిష్ఠాపనాచార్యుఁడనఁగ
వీరరుద్రాశేష విశ్వంభరాధీశ
పృథుల దక్షిణభుజాపీఠమనఁగ
తే. యవనసంహార విలయకాలాగ్నియనఁగ
ధాటి విఘటిత కుమ్మరోద్యానుఁడనఁగ
విశ్వలోక ప్రశస్తుఁడై వినుతికెక్కె
నతుల బలసిరి పోలయ యన్నశౌరి."

లింగనామాత్యుఁడు రుక్మాంగదుని వలె ద్వాదశీపుణ్య వేళల బ్రాహ్మణులకు భక్తితోడ భోజనము పెట్టి తృప్తులం గావించు చుండెనఁట!*

---

* సీ. ఖండశర్కర జున్ను కండ చక్కెరలు దో
సెలు వడ లప్పాలు పాసెములతోడఁ

లింగనామాత్యునకుఁ దల్లనయు నన్నయ్యయు ననునిరువురు సోదరులు గలరు. వీరిలో అన్నామాత్యుఁడు అల్లాడవేమ వీరభద్ర నృపాలురకు మంత్రియై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవాఁడు. లింగనామాత్యునకుగంగాంబయందు దిరువురుపుత్త్రులుజనించిరి. గాని వారలు పెద్దవారగు నప్పటికి రెడ్డిసామ్రాజ్య మన్యాక్రాంతమైనది.

అల్లాడ వేమభూపతి-అల్లాడ వీరభూపతి.

(క్రీ. శ. ౧౪౨౬ మొదలుకొని ౧౪౩౦ వఱకు)

అల్లాడభూపతి క్రీ. శ. ౧౪౧౬ మొదలుకొని ౧౪౨౬ వఱకును బరిపాలనముచేసి యుండును. అల్లాడభూపతి స్వర్గస్థుఁడైన వెనుక నతని పుత్త్రులలో జ్యేష్ఠుఁడగు వేమారెడ్డి

కమ్మఁగాఁ గాచిన కఱియాల నేతితోఁ
గమనీయపంచ భక్ష్యముల తోడ
సంబారములతోడి శాకపాకములతోఁ
బక్వమైన పెసరపప్పుతోడఁ
దేనియధారతోఁ బానకంబులతోడ
శిఖర పాడ బరస శ్రేణితోడ
తే. నచ్ఛలవణాదికముతోడ నమృతఖండ
పాండరంబైన దధితోడ బ్రాహ్మణులకు
భోజనము పెట్టు ద్వాదశీ పుణ్యవేళ
లింగమంత్రినవీన రుక్మాంగదుండు."

పట్టాభిషిక్తుఁడు గావలసి యున్నను, రాజ్యము కాటయ వేముని వలన సంక్రమించిన దగుటచేతనో, కాటయవేముని రెండవ కుమారుఁడు కుమారగిరి వీరభద్రరెడ్డికిమఱఁదియై వీరి సంరక్షణములో నుండుటచేతనో, తనకును తమ్మునకును వైరములేకుండఁ జేసికొనవలయు నను తలంపుచేతనో వేమారెడ్డి వివేకియుఁ బ్రజ్ఞావంతుఁడు గావున నేవిధమైన యుపద్రవముఁ గలుగకుండఁ గుటుంబకలహము జనింపకుండ రాజమహేంద్రపురరాజ్యమునకుఁ దమ్ముఁడు వీరభద్రరెడ్డికిఁ బట్టముఁగట్టి తాను సహాయుఁడై వానిచేత ధర నేలించెనని భీమేశ్వర పురాణములో:—

"ఉ. తమ్ముని వీరభద్రవసుధాధిపు విక్రమ వీరభద్రునిఁ
సమ్మదలీల రాజ్యభరణస్థితిఁ బట్టముగట్టి బాహుద
ర్పమ్మున వేమభూవరుఁడు వ్రాసె జగద్విజయప్రశస్తి వ
ర్ణమ్ములు దిగ్గురంధరసురద్విపకుంభ విషాణమండలిన్."

అను పద్యమువలన విస్పష్ట మగుచున్నది. ఈసోదరు లిరువురును సమర్థులును, ప్రజ్ఞావంతులును, విక్రమాఢ్యులునై ప్రతిభాసంపత్తిచే నొప్పియున్న వారగుటచేత నొండొరుల యెడ నన్యోన్యానురాగముఁ జూపుచు నెల్లవారును మెచ్చుకొనునట్లుగా నైకమత్యముతో వ్యవహరించినది యాంధ్ర దేశ చరిత్రమునం దొక విశేషవిషయముగా నున్నది. అయి

నను బలాఢ్యములై దక్షిణహిందూదేశమున నేకచ్ఛత్రాధిపత్యమునకై పెనగులాడుచున్న యవనకర్ణాటకటకసామ్రాజ్యముల నడుమ వీరిరాజ్యము పరివర్ధమానమై చిరకాలముండుటకు మాత్రము సాధ్యమైనది కాదు. ఈభూపాలుర విక్రమాతిశయముచేతను, మంత్రిపుంగవుని ప్రజ్ఞా విశేషముచేతను ఇరువదిసంవత్సరములకాల మయినను జనరంజకముగాఁ బ్రజాపాలనము చేయఁగలిగిరి. అట్టి మహాకాలమున మహాసామ్రాజ్యముల నడుమ వేమక్ష్మావరుఁడును, వీరక్ష్మాపతియు నెట్టి స్వాతంత్ర్యవృత్తితో రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును బరిపాలించినదియు నీక్రిందిపద్యమువలన సువ్యక్తము కాఁగలదు.

సీ. పాండువాసురతాణి పావడం బిచ్చిన
భద్రేభములు వీథిఁ బ్రాలె ముందు
నోడ్రధాత్రీనాథుఁ డుపదఁ బుత్తెంచిన
బింబారుణోష్ఠినం బెల వహించుఁ
గర్ణాట భూపతి కానుక యనిపిన
ముక్తాతపత్రంబు మ్రోల మెఱయు
యవనాధిపతి యుపాయనముగా నొసఁగిన
పాగాహయంబులు వాగెవచ్చు
తే. దూరమం తంత బారుహాదొంతి మన్నె

సప్తమాడియ రాజస్యసమితి క్రొక్కు-
రాయ వేశ్యాభుజంగ సంగ్రామ పార్థ
గాయ గోవాళ వేమన క్ష్మాధవునకు."

రాజమహేంద్రపురరాజధానీ వర్ణనము.

ఇమ్మహా ప్రభువర్యుల పరిపాలనాకాలమున రాజధానిగ నున్న రాజమహేంద్రపుర వైభవ మెట్టిదిగ నుండెనో శ్రీనాథుని కాశీఖండము, భీమఖండములలోని యీక్రింది వర్ణనము లంబట్టి గ్రహింపవచ్చును.

సీ. ఉండునేవీల మార్కండేయమునినాథ
సజ్జలింగ మనంగశాసనుండు
ప్రవహించునేవీటిపశ్చిమప్రాకార
మొరసి గంగమ్మ సాగరముకొమ్మ
యావిర్భవించినాఁ డేవీటికోటలో
పల భేదిమదన గోపాలమూర్తి
పాలించునేవీటి ప్రాగుదక్కోణంబు
నుమపోది శ్రీముల్లగూరిశక్తి
ప్రబలధారాసురత్రాణ భద్రజాతి
కరిఘటాసైన్య దుస్సాధకనకలోహ
గోపురద్వాః కవాటప్రదీపిత మతి
సాంద్రవిభవంబు రాజమహేంద్రపురము. "కాశీ"

"సీ. కమలాచలాగ్ర మార్కండేయ శివశిర
 శ్శశిచంద్రికా ధౌతసౌధవీథి
గోదావరీపుణ్య కూలంకషా జల
 స్ఫారిత శ్రీరుద్రపాదయుగళి
బలవదభ్యున్నత ప్రాకారపరివేష
 గండూషితా జాండమండలంబు
గంధదంతావళి గ్రైవేయఘంటికా
 ఝంకారముఖర ఘంటాపథంబు
తే. రాజబింబాననా నూత్నరత్నపేటి
వీరరాహుత్తసుభట కంఠీరవాద్రి
వేమభూపాల రాజ్యాభివృద్ధికరము
సాంద్రవిభవంబు రాజమహేంద్రపురము."

వేమవీరవిభుల మతము.

అల్లాడభూపతికుటుంబమునకుఁ గులగురువు ఘోండేరాయ భీమేశ్వరుఁ డని తెలియుచున్నది. ఈయన యారాధ్యుఁడు. శైవబ్రాహ్మణుఁడు. రాజగురుపరంపరలోనివాఁడు. అల్లాడ వేమవీరభద్రనృపాలుర మతము శైవము. వేమవీరభద్రనృపతులుచేయు శివార్చనావిధానమి ట్లభివర్ణింపఁబడియెను.

సీ. త్ర్యంబకాచల కన్యకాంబుపూరంబున
 నఘమర్షణ స్నానమాచరించి

నిద్దమైన మడుంగు నీర్కావిదోవతి
కనకమేఖలతోడఁ గడిఘటించి
మూలమంత్రాక్షరంబుల బూది మంత్రించి
పుండ్రకంబుగ ఫాలమున ధరించి
క్రొత్త ముత్యములతో రుద్రాక్షమాలిక
లష్టోత్తరశతంబు లమరఁదాల్చి
గీ. పుండరీకాజినమునఁ గూర్చుండి శంభు
నర్చనము సేయునపుడు మహాప్రమథుఁడు
చాల నొప్పారు రెండవశంభుననఁగ
వీరనారాయణుండు రెడ్డివేమవిభుఁడు."

సీ. గోదావరీపావనోదకంబుల హేమ
కలశశతంబుల జలకమార్చఁ
గర్పూరకస్తూరికాకుంకుమంబులఁ
గలపంబుఁగూర్చి శ్రీగంధ మలఁదు
సప్తగోదావరీ స్వర్ణపుష్కర హేమ
సౌగంధికముల నర్చన మొనర్చుఁ
గలధౌతపాత్రలఁ గాలాగరుచ్ఛేద
బహుళధూపంబులు పరిఢవించు
గీ. వేనవేలునివాళుల విస్తరించు
నమృతదివ్యాన్నముల నుపహారమిచ్చు

సంఘటించు నశేషోపచారములును
బ్రమథనాయకునకు వీరభద్రనృపతి ''

వీరలు శైవమతావలంబకు లైనను పరమతములను సయితము సమానభావముతోఁ జూచుచుండిరిగాని యెన్నఁడును ద్వేషబుద్ధితోఁ జూచినట్లు గన్పట్టదు.

అల్లాడదొడ్డభూపతి విజయఖ్యాతి.

వేమవీరనృపతులకు సోదరులైన దొడ్డనృపతియు, నన్ననృపతియు సేనాపతులుగనుండి రాజ్యమును విస్తరింపఁజేయుటయం దన్నలకుఁ దోడ్పడుచుండిరి. వీరిలో దొడ్డభూపతి స్వారి చేయుటయం దాఱితేఱిన రౌతుగ నుండెను. అనేకజయముల చేతఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచెను. ఇతఁడు గుఱ్ఱము నెక్కి స్వారిచేయుచు నిరువదినాలుగుమూళ్ళమేర భూమిని దాటించి యశమునుగాంచినవాఁ డని కాశీఖండములోని యీక్రిందిపద్యము వలనఁ దెల్లమగుచున్నది.

“మ॥ హరిదాఁటించెఁ బురోపకంఠమున వాహ్యాళిప్రవేశం
బునం। దిరుదేయళ్ళయ రెడ్డినందనుఁడు దొడ్డయ్యక్షమా
ధీశ్వరుం। డిరువైనాలుగుమూళ్ళ మేర యదివో లెక్కింపఁ
గా నేల య। ద్ధరణీనాథుని కీర్తి దాఁటెఁ గడునుద్దండించి
బ్రహ్మాండమున్॥

ఇతడు చిల్కసముద్రమువఱకుఁగల దేశమును జయించి

జయ స్తంభములు నాటించినట్లుగా నీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

„శా. ఔరాయళ్లయరెడ్డి దొడ్డవసుధాధ్యక్షుండు ధాటీచమూ
భేరీభాంకృతి ఘోరఘోషమున నిర్భేదించె నోడ్డాదిశృం
గారం గోటయు లోతుగడ్డయును నుద్ఘాటించె నత్యుద్ధతిన్
క్షీరాంభోధితటంబునన్నిలిపె దిక్సీమాజయస్తంభముల్."

కనుకనే శ్రీనాథ కవి సార్వభౌముఁడు చిల్కసముద్రము వఱకు వీరభద్రనృపాలుఁడు రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేసి పరిపాలించుచున్నట్లీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఎట్లన్నను

ఉ. ప్రాకటవిక్రమస్ఫురణ రాజమహేంద్రము రాజధాని గా
నేకసితాతపత్రమున నేలను వీరనృపాలుఁ డుత్తమ
శ్లోకుఁడు వేమశౌరియనుజుండు సమున్నత వైభవాఢ్యుఁడై
చీకటియుఁ గళింగమును జిల్కసముద్రము సింహశైలమున్"

అగ్రహార బ్రాహ్మణవర్ణనము.

గౌతమీతటమునందు వేమభూపాలుఁ డనుజన్ముఁడైన వీరభద్రనృపాలునిచేత ధాత్రినేలించుకాలమున నగ్రహారములలోని బ్రాహ్మణు లెట్టి యైశ్వర్యములతో నొప్పుచుండిరో యావివరమును గూడ శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁ డీక్రింది రీతి నభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. ధరియింపనేర్చిరి దర్భ వెట్టెడువ్రేళ్ల
లీలమాణిక్యాంగుళీయకములు
చిల్కింపనేర్చిరి సంగమట్టిన మీఁదఁ
గస్తూరికాపుండ్రకములు సొసల
సవరింపనేర్చిరి జన్నిదంబులమ్రోలఁ
దారహారములు ముత్యాలసరులు
చేర్పంగ నేర్చిరి శిఖల నెన్నడుములఁ
గమ్మని క్రొత్త చెంగల్వవిరులు
తే. ధామనుల వెండియును కైఁడి దడబడంగ
బ్రాహ్మణోత్తము లగ్రహారములలోన
వేమభూపాలుఁ డనుజన్మవీరభద్రు
ధాత్రియేలింప గౌతమీతటమునందు."

అనఁగా నంతకుఁ బూర్వము బ్రాహ్మణు లంతయైశ్వర్యవంతులుగా లేరని భావము తేటతెల్లమగు చున్నది.

బెండపూడి అన్నామాత్యుఁడు.

అల్లాడభూపాలునకును, అల్లాడవేమభూపాలునకును మంత్రిగనుండి విఖ్యాతి గాంచిన బెండపూడిలింగనామాత్యుని రెండవతమ్ముఁడును, అఖిలవిద్యా విరించియు, అర్థిజనకామధేనువునగు అన్నామాత్యుఁడు లింగనామాత్యునికిఁ బిమ్మట వీరభద్ర వేమపృథ్వీ ధవులకుఁ బ్రధానమంత్రియై, తదా్ర

జ్యాభివృద్ధి కారణమై అసదృశమగు కీర్తిసంపాదించెను. శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడీయమాత్యశేఖరుని భీమేశ్వరపురాణము నందిట్లభివర్ణించెను.

"సీ. ఏమంత్రికులదైవ మిందుశేఖరుఁడు ద
క్షారామభీమేశుఁ డఖిలకర్త
యేమంత్రిమేలిక యిక్ష్వాకుమాంధాతృ
రామసన్నిభుఁడైన వేమనృపతి
యేమంత్రిసితకీర్తి యేడువారాసుల
కడకొండయవులచీఁకటికిఁగొంగ
యేమంత్రిసౌభాగ్య మిగురుఁగైదువజోదు
లాలిత్యలీలకు మేలుబంతి
తే. యతఁడు కర్ణాటలాటబోటాంగవంగ
కురుకుకురుకుంతలావంతిఘూర్జరాది
నృపసభాస్థాన బుధవర్ణనీయసుగుణ
మండనుఁడు బెండపూడన్న మంత్రివరుఁడు."

"సీ. ధారాసురత్రాణధాటీసమారంభ
గర్వపాథోరాశి కలశజులకు
సప్తమాడియరాజఝాండియత్మోపాల
వందితశ్రీపాద వనరుహులకు
సింహాద్రిపర్యంతసీమాంధ్రమేదినీ

మండలీపాలనాఖండలురకు
హరిదంతదంతిదంతావళీలిఖ్యమా
నానేకజయశాసనాక్షరులకు
గీ. వీరభద్రేశ వేమపృథ్వీధవులకు
ననుఁగుమంత్రి మహాప్రధానాగ్రగణ్యు
బెండపూడన్న జగనొబ్బగండ బిరుద
సచివదేవేంద్రుఁగృతి కధీశ్వరునిఁ జేసి. ”

భీమేశ్వరపురాణము రచించునాటికి వీరభద్రవేమపృథ్వీపాలురరాజ్యము సింహాద్రిపర్యంతముమాత్రమె వ్యాపించియుండినను కాశీఖండము రచించునాటికి చిల్కసముద్రమువఱకు వ్యాపించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. అన్నామాత్యుఁడు బహుభాషల నేర్చి రాజస్థానమునకు వివిధదేశములనుండి యేతెంచిన రాయబారులతో వారిభాషలతోనే ప్రసంగములు సలుపుచుండుననియు, పారసీభాష చక్కగవ్రాయునట్టి వ్రాయసకాఁడనియు, బహామనీసుల్తానగు అహమ్మదుషాతో నుత్తరప్రత్యుత్తరములు జరుపుచుండు వాఁడనియు, శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడీక్రిందిపద్యములతో సభివర్ణించియున్నాఁడు.

“మ. అరబీభాష తురుష్కభాష గజకర్ణాటాంధ్రగాం
ధారఘూర్జరభాషల్ మళయాళభాష శకభాషాసింధు
సౌవీర బర్బరభాషల్ కరహాటభాషమఱియుంభాషావిశే

షంబు ల। చ్చెరువై వచ్చు నరేటియన్ననికి గోష్ఠిసంప్ర
యోగంబులన్॥ ”

ఉ. అన్నయమంత్రిశేఖరుఁ డహమ్మదుశాసన దాన
భూమిభృ। త్సన్నిధికి న్మది న్సముచితంబుగ వేమమహీ
సురేంద్రరా। జోన్నతి సంతతాభ్యుదయ మొందఁగఁ
బారసిభాషవ్రాసినం। గన్నులపండువై యమరుఁ గాకిత
మందలి వర్ణపద్ధతుల్. ”

ఈయమాత్యశిఖామణి యెప్పుడును వేమధాత్రీశ్వరుని పరిక్రానుగూరుచుండి పసిడిగంటముతో నయకావ్యసరణి వ్రాయునతులగుణహారి యని తెలుపఁబడియెను. నిరంతర శివపూజాధురంధరుండగు నీతఁడుచేసిన ప్రతిష్ఠాపనల నీక్రింది పద్యములో శ్రీనాథుఁ డేకరువుపెట్టియున్నాఁడు.

“సీ. రాజమహేంద్రదుర్గమున గావించె శ్రీ
వీరభద్రునకుఁ బ్రాకారరేఖ
నిలిపె మార్కండేయ నీలకంఠునిమ్రోల
రామేశుఁ దమతల్లి నామకముగ
సంగమేశ్వరదివ్యశంభులింగమునకుఁ
గల్పించెఁ గళ్యాణ గర్భగృహము
దక్షవాటికయందుఁ దరుణేందుమౌళికి
మొగలివాకిటధామమును రచించెఁ

తే. ప్రాగ్దిశావప్రగోపుర ప్రాంగణమున
సప్తమునిసింధుసోపాన సరణికెలనఁ
దీర్చెభవనంబు భీమయ దేవునగర
మంత్రిదేవయ యన్నయామాత్యవరుఁడు"
శ్రీనాథకవిసార్వభౌమునిరాక.

పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు స్వర్గస్థుఁడైనపిమ్మట సకల విద్యాసనాథుండగు శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు కర్ణాటసామ్రాజ్యసార్వభౌముఁడగు ప్రౌఢదేవరాయనికి సామంతనృపతులుగనున్న యంధ్రవల్లభునికడఁ గొంతకాలమును, పంటమైలారవిభునికడఁ గొంతకాలమునుండి రాజమహేంద్రపురరాజ్యము ప్రవర్ధమానముగనుండుటయు, తనకు మిత్రుఁడును బాంధవుఁడు నగుబెండపూడి యన్నామాత్యుఁడు వేమ వీరభద్రపృథ్వీశ్వరులకు మంత్రియై పండితపక్షపాతియై విద్యాభిమానియై విఖ్యాతిఁగాంచుచుండుటయుఁ దలపోసి తనకర్హసత్కారము లారాజ్యమునఁ గలుగఁగలవని యూహించి రాజమహేంద్రపురమునకు విచ్చేసెను. రాజమహేంద్రపురవిద్వజ్జనముతోడి ప్రథమసమావేశ మంత యుత్సాహకరమైనదిగ శ్రీనాథునకుఁ గన్పట్టలేదు. రాజాస్థానమున నీతనికిఁ బ్రవేశముగల్గినఁ దమయాధిక్యతకు లోపముగల్గునని పెక్కండ్రు పండితులు భయపడుచుండిరి. అయినను అన్నమంత్రి యొక్క

నాఁడు విద్వజ్జనపరివేష్టితుండై కొలువుకూటముననుండి శ్రీనాథునిరప్పించినవిధ మిట్టులు వర్ణింపఁబడెను.

"సీ. భాట్టప్రభాకరప్రస్థానసంవేద్యు
లుద్దండపాండిత్యు లొక్కవంక
ఫణిపభాషితభాష్యఫక్కికాభావజ్ఞు
లుత్తమప్రాగల్భ్యు లొక్కవంక
గణభుజ్మతగ్రంథ గాఢార్థ విధులబా
హుశ్రుత్య సంపన్ను లొక్కవంక
వేదాంతవాసనా విశ్రాంత హృదయజ్ఞు
లుపనిషత్తత్త్వజ్ఞు లొక్కవంక

తే. నుభయ భాషా కవీశ్వరు లొక్కవంక
వేశ్యలొకవంక నొకవంక వీరభటులు
బలసికొలువంగఁ గొలువుండి పిలువఁబంపె
బెండపూడన్నమంత్రీశ్వరుండు నన్ను."

అట్లు విద్వజ్జన మహాజ్జనులచే నలంకరింపఁ బడిన యాస్థాన మంటపమునకు సకలవిద్యాసనాథుండగు శ్రీనాథుని రప్పించి సముచితాసనమునఁ గూర్చుండఁజేసి యామంత్రి పుంగవుఁడు గంభీరధీరసంభాషణములతోడ నామహాకవిసార్వభౌమునితోడ నిట్లనియెనఁట.

"సీ. వినుపించినాఁడవు వేమభూపాలున
కఖిలపురాణ విద్యాగమములు
కల్పించినాఁడవు గాఢపాకంబైన
హర్షనైషధకావ్యమాంధ్రభాష
భాషించినాఁడవు బహుదేశబుధులతో
విద్యాపరీక్షణవేళలందు
వెదచల్లినాఁడవు విశదకీర్తిస్ఫూర్తి
కర్పూరములు దిశాంగణములందుఁ
తే. బాకనాటింటి వాఁడవు బాంధవుఁడవు
కమలనాభునిమనుమఁడ వమలమతివి
నాకుఁగృప సేయు మొకప్రబంధంబు నీవు
కలితగుణగణ్య శ్రీనాథ కవివరేణ్య."

× × × × × ×

మ. అరవిందాప్తకృత ప్రతిష్ఠుఁడగు దక్షారామ భీమేశ్వరే।
శ్వరు మాహాత్మ్యముతోడఁ గూడి భువనశ్లాఘాస్పదంబై [యభం
గురమైస్కాందపురాణసారమగుశ్రీగోదావరీఖండమున్।
బరిపాటిన్ రచియింపుమంధ్రజగతీభాషాప్రబంధంబుగన్"

అనిపలికి సబహుమానముగాఁ గర్పూరతాంబూలజాంబూనదాంబరాభరణంబు లొసఁగి వీడు కొల్పెను. అంతటఁ

బండితులును గవులును నీకవిసార్వభౌమునియెడ నీర్ష్యాళువులై ప్రవర్తించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. పండితమ్మన్యులును గుకవులు నగువారు గొందఱు శ్రీనాథుని కవిత్వ మాంధ్రకవిత్వము గాదనియు భాష కర్ణాట భాషయనియు వెక్కిరింపుల నాక్షేపణలు చేయనారంభించిరి. శ్రీనాథుఁడు సకలవిద్యాసనాథుఁడని యెఱుంగక శాస్త్రపండితు లనేకులు వివాదములు పెట్టుకొని యెట్లయిన నీతని వంచించి సాగనంపవలయునని ప్రయత్నించిరి గాని తుదకు శ్రీనాథుఁడే విజయమునొంది రాజమహేంద్రపురమునఁ బాదుకొనియుండి యాపురంబునకుఁ బాతకాపయ్యెను. అందుకొఱకే శ్రీనాథుఁడు పండితమ్మన్యులను, కుకవుల నీవిధముగా నిందించి ప్రత్యుత్తర మిచ్చుట సంభవించెను.

తే. "బోధ మల్పంబు గర్వ మభ్యున్నతంబు
శాంతి నిప్పచ్చరంబు మచ్చరము ఘనము
కూపమండూకములు బోలెఁ గొంచె మెఱిఁగి
పండితమ్మన్యులైన వైతండికులకు."
తే. "నికటమున నుండి శ్రుతిపుటనిష్ఠురము గ
నడరి కాకులు బిట్టు పెద్దఱచినప్పు
డుదధిరాయంచ యూరక యుంట లెస్స
పైప రాకున్న నెందేని జనుట యొప్పు."

తే. "ప్రౌఢి పరికింప సంస్కృతభాష యండ్రు
పలుకునుడికారమున నాంధ్రభాష యందు
రెవ్వ రే మన్న నండ్రుగా కేల కొఱత
నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష"

ఇట్టికుకవినిరాకరణప్రకరణమునందే మనయాంధ్రకవిసార్వభౌముఁడు తనకవిత్వంబు కర్ణాటభాషయని పలికినది. దీనింబట్టి యీతఁడు కర్ణాటకుండని నిర్ధారించుట హాస్యాస్పదము. రాజమహేంద్రపురమునందలి పండితులొక్కొక్కఁ డొక్కొకశాస్త్రమునందుఁ బ్రవీణులై యుండఁగా శ్రీనాథుండు సకలవిద్యాసనాథుండు గావున సమస్తశాస్త్రములం బ్రవీణుఁడై యెట్టిపండితునైన నవలీల జయించుచుండెను. శ్రీనాథుని విద్యాబలము నాతనికూర్మిమఱఁదియు శిష్యుఁడు నగుదగ్గుబల్లిదుగ్గనామాత్యకవి తన నాచికేతూపాఖ్యానమునం దీవిధముగా నభివర్ణించియున్నాఁడు.

"సీ. సంస్కృతప్రాకృత శౌరసేనీముఖ్య
భాషాపరిజ్ఞాన పాటవంబు
పన్నగపతిసార్వభౌమభాషితమహా
భాష్యవిద్యాసమభ్యాసబలము
అక్షపాదకణాదపక్షిలోదీరిత
న్యాయకళాకౌశలాతిశయము

శ్రుతిపురాణాగమస్మృతి సాంఖ్యసిద్ధాంత
కబళనాత్యుత్పత్తిగౌరవంబు

తే. పూర్వకవిముఖ్యవిరచితాపూర్వకావ్య
భావరసనుధాచర్వణప్రౌఢితయును
గందళింపంగఁ గాశీకాఖండ నైష
ధప్రముఖ వివిధప్రబంధము లొనర్చి."

ఇట్టి విద్యామహాత్త్వంబును గవితాసంపత్తియుఁ గలిగి యుండుటచేతనే అల్లాడవేమభూపాలుఁడు తన్నుఁ జూచి పలికి నట్లుగా నీక్రిందిపద్యమును గాశీఖండమునఁ జొప్పించి యున్నవాఁడు.

"శా. ఈక్షోణి న్నినుఁబోలు సత్కవులు లేరీ నేటి కాలంబునన్।
దాక్షారామచళుక్యభీమవరగంధర్వాప్సరోభామినీ।
వక్షోజద్వయగంధసారఘుసృణ ద్వైరాజ్యభారంబునన్।
ధ్యక్షీంచుంగవిసార్వభౌమభవదీయప్రౌఢ సాహిత్యముల్"

తనతాత కమలనాభామాత్యుఁడు వారిధితటీకాల్పట్టణా ధీశ్వరుండనియు, కాకతిసార్వభౌమునిచేఁ బూజింపఁబడినవాఁ డనియు శ్రీనాథుఁడు తనభీమేశ్వరపురాణములో నీక్రిందిపద్య ములోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

* ॥మ. కనకక్ష్మాధరధీరు వారిధితటీకాల్పట్టణాధీశ్వరుఁ। ఘనునిఁ పద్మపురాణసంగ్రహకళాకావ్యప్రబంధాధిపుఁ। వినమత్కాకతిసార్వభౌముఁ గవితావిద్యాధరుం గొల్తు మా। యనుగుందాతఁ బ్రదాతఁ శ్రీకమలనాభామాత్యచూడామణిన్॥

శ్రీనాథుఁడు భీమేశ్వరపురాణమురచించు నాటికి రాజమహేంద్రపురమునకుఁ గొత్తవాఁడుగనున్నను, కాశీఖండము రచించునాటికిఁ బాతవాఁడయ్యెను. వేమవీరభద్రపృథ్వీశ్వరులయాస్థానకవియై విశేషసన్మానములం బొందుచుండెను. అన్నామాత్యుని వలననే యీతనికి నాస్థానమునం బ్రవేశము గల్గెను. శ్రీనాథుఁడొక్కనాఁడు:—

---

* ఈపద్యమీరీతిని ముద్రితప్రతియైన భీమేశ్వరపురాణములో నున్నది. "వినమత్కాకతిసార్వభౌము" అనుపాఠమునకు బదులుగా సాంధ్రకవులచరిత్రములో "వినుమధ్యాంతరసార్వభౌము" అనియు, ఇట్లే కవిజీవితములయందును, ఉమాకాంతముగారి పల్నాటివీరచరిత్ర పీఠికయందలి పద్యములో "వినమజ్జ్యాంతరసార్వభౌము" అని మఱియొకపాఠాంతరభేదము గన్పట్టుచున్నది. కావున ముద్రితప్రతిలోని "వినమత్కాకతిసార్వభౌము" అనుపాఠమె సరియైనది కావచ్చును. అట్లయినయెడల శ్రీనాథునితాత కాకతిసార్వభౌముఁడగు రెండవప్రతాపరుద్రుని యాస్థానమునలంకరించియున్నవాఁడనుట సమంజసముగా నుండును.

“సీ. చిన్నారి పొన్నారి చిఱుతకూకటినాఁడు
రచియించితి మరుత్తరాట్చరిత్ర
నూనూఁగు మీసాల నూత్నయౌవనమున
శాలివాహనసప్తశతి నొడివితి
సంతరించితి నిండుజవ్వనంబునయందు
హర్షనైషధకావ్య మాంధ్రభాషఁ
బ్రౌఢనిర్భరవయఃపరిపాకమునఁ గొని
యాడితి భీమనాయకుని మహిమఁ
బ్రాయమింతకు మిగులఁ గైవ్రాలకుండఁ
గాశికాఖండమను మహాగ్రంథమేను
దెనుఁగుఁ జేసెదఁ గర్ణాటదేశ కటక
పద్మవనహేళి శ్రీనాథ భట్టసుకవి.”

అని యాత్మగతంబున వితర్కించి కావ్యముగా నొనర్ప సమకట్టెను. అమ్మహాప్రారంభమును గర్ణాకర్ణికా వశంబున విని వీరభద్ర భూపాలుఁ డొక్కనాఁడు:—

“సీ. త్రైలోక్య విజయాభిధంబైన సౌధంబు
చంద్రశాలా ప్రదేశంబునందు
సచివసైన్యాధీశ సామంత నృపవార
సీమంతినీజన శ్రేణి గొలువ
శాస్త్రమీమాంసయు సాహిత్య గోష్ఠియు

విద్వత్కవీంద్రులు విస్తరింపఁ
గర్పూరకస్తూరికాసంకుమదగంధ
సారసౌరభము దిక్పూరితముగ
నిజభుజావిక్రమంబున నిఖిలదిశలు
గెలిచి తను రాజ్యకీర్తి మెక్కించినట్టి
యన్నవేమేశ్వరుని యంక మాశ్రయించి
నిండుకొలువుండె గన్నుల పండువగుచు"

అట్టి సమయంబునఁ జినతమ్ముఁడు వీరభద్రనృపాలుని యభిమతం బెఱింగి వేమభూపాలుఁడు శ్రీనాథకవి సార్వభౌముని రప్పించి సముచితాసనంబునఁ గూర్చుండ నియమించి యిట్లు పలికెనఁట.

"సీ. వచియింతు వేములవాడభీమనభంగి
నుద్దండలీల నొక్కొక్కమాటు
భాషింతు నన్నయభట్టుమార్గంబున
నుభయవాక్ప్రౌఢి నొక్కొక్కమాటు
వాక్రుత్తు దిక్కయజ్వప్రకారము రసా
భ్యుచితబంధమున నొక్కొక్కమాటు
పరిఢవింతు ప్రబంధపరమేశ్వరుని త్రోవ
సూక్తివైచిత్రి నొక్కొక్కమాటు

గీ. నైషధాది మహా ప్రబంధములు పెక్కు
చెప్పినాఁడవు మాకు నాశ్రితుఁడ వనఘ
యిపుడు చెప్పఁదొడంగిన యీప్రబంధ
మంకితము సేయు వీరభద్రయ్యపేర"

వేమవిభునకుఁ దనతమ్ముని పట్ల నెంతయనురాగము గలిగి యుండెనో దీనింబట్టియే గ్రహింపనగును. అల్లాడ వీరభద్ర నృపతివిగ్రహము కొలువున్న సమయమున నెట్లుండునో యారీతి నీక్రింది పద్యమున నిట్లభివర్ణించెను.

"సీ. మకరకుండల వజ్రమాణిక్యదీప్తులు
చెక్కుటద్దములపైఁ జెలువాఱ
డాకాలిగండపెండారంబుదాపున
బొమ్మలై వైరిభూభుజులు వ్రేలఁ
గలయంగ నలఁదినకస్తూరినెత్తావి
యష్టదిక్కులయందు నసఘళింప
మొగముచూచినమాత్ర మూర్ధాభిషిక్తులు
మోడ్పుఁజేతులు మస్తములఘటింప

గీ. మెఱుఁగు దీగెలఁబోలు భామినులు గొలువ
నిండుకొలువుండెఁ గన్నులపండు వగుచు
రాయవేశ్యాభుజంగ వీరప్రతాప
విభవుఁ డల్లాడభూపతి వీరవిభుఁడు."

ఇట్టిప్రభువర్యులవలనఁ గర్పూరతాంబూలసహితంబుగా జాంబూనదాంబరాభరణంబులు పరిగ్రహించి తాను గావ్యరచనకుఁ గడంగినవిధము నీక్రిందిపద్యములోఁ దెలిపియున్నాఁడు.

"సీ. ఆంధ్రక్షమామండలాఖండఁబుండైన
వేమభూపతికృపావీక్షణంబు
ఘోడెరాయాంక సద్గురురాజభీమేశ్వ
రస్వామిపదసమారాధనంబు
కమలాద్రినిలయమార్కండేయశివవరాళి
చంద్రాంశునవసుధాసారధార
వేదాద్రినరసింహవిపులవక్షస్థలీ
కల్హారమాలికాగంధలహరి

గీ. కారణంబులు నుద్బోధకములుగాఁగ
సంభవించిన సాహిత్యసౌష్ఠవమున
వీరభద్రేశ్వరుఁ బ్రబంధవిభునిఁ జేసి
కాశికాఖండము దెనుఁగుగా నొనర్తు."

ఇతఁడందందు నిజప్రభావంబుఁ గొంత దెలుపుకొన్నను తిక్కనాదులకంటె నెక్కువ ప్రౌఢముగను రసోదంచితముగఁ గవనము చెప్పఁదుననికాని డిండిమకవిసార్వభౌమాదుల నుద్భటవివాదమున గెలిచిననాఁడయ్యును నాడంబరముగా నశ్లీలప్రబంధమునను జెప్పుకొనక పైనఁజెప్పినవిధముగా సాహిత్య

సౌష్టవమును బడసి కాశికాఖండముఁ జెప్పఁబూనుకొంటినని చెప్పుటెంతయు నొప్పుచున్నయవి.

నిశ్శంక కొమ్మనామాత్యకవి.

రాజమహేంద్రపురముఁ బాలించిన రెడ్ల యాస్థాన మలంకరించిన మహాకవులలో శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడుగాక మఱియొక ప్రసిద్ధకవికూడఁ బేర్కొనఁబడవలసి యుండెను. అతని పేరు నిశ్శంక కొమ్మనామాత్యుఁడు. ఆపస్తంబసూత్రుఁడును శ్రీవత్సగోత్రుఁడునగు నీకొమ్మనామాత్యుఁడు శివలీలావిలాస మను మహాప్రబంధమును రచియించి వీరభద్రభూపాలుని తమ్ముఁడగు దొడ్డభూపాలుని కంకితము గావించెను. శివలీలా విలాసమును రచించినవాఁడు తిక్కనసోమయాజితండ్రియగు కొమ్మనామాత్యుఁడని యాంధ్రకవులచరిత్రములో వ్రాయఁబడినదిగాని శివలీలావిలాసమును రచించిన మహాకవి పదునేనవశతాబ్దిలోనున్న నిశ్శంకకొమ్మనామాత్యుఁడేగాని పదుమూఁడవశతాబ్దిలోనున్న కొమ్మనామాత్యుఁడుకాఁడని శివలీలావిలాసకృతిపతియైన దొడ్డభూపాలుని కాలమునుబట్టియు, ఏతద్గ్రంథములోని యవతారికనుబట్టియు నిర్ధారింపఁగలుగుచున్నాము. కొమ్మనామాత్యునికవిత్వము ప్రౌఢమైనదిగఁ గన్పట్టుచున్నది. ఇతఁడవతారికలో—

"ఉ. అందుజనించి మించిరి సమగ్రనిరాఘిఁగ్రమక్రమంబునన్
మందరధీరు లాగత సమస్త (విచారులు) సంతతప్రజా

నందన కార్యకారులు గుణస్ఫుటవర్తులు ధర్మరక్షణా
మందవిచారు లంగజితమారులు దేసటులత్యుదారులై"

అని వీరలు దేసటివంశ్యులని యెఱ్ఱాప్రెగ్గడయు శ్రీనాథుఁడును హరివంశము కాశీఖండములలోఁ జెప్పినదానిని నిశ్శంక కొమ్మనామాత్యుఁడు ధ్రువపఱచి యున్నాఁడు గావునఁ గొండవీడు రాజమహేంద్రపుర రాజ్యములఁ బరిపాలించిన రెడ్డి రాజులు దేసటివంశ్యులుగాని స్థానికచరిత్రముల వ్రాసినట్లు దొంతివారు కారని స్థిరపడుచున్నది.

అవతారికలోఁ గృతిపతివంశవర్ణనమును శ్రీనాథునివలెనె కొమ్మనామాత్యుఁడియు విశేషవర్ణనాంశములతో నించెను. అల్లాడభూపతి ధారాసురత్రాణుని, గజపతీంద్రుని, పెదకోమటివిభుని జయించెననియు, నాకవరము, నోడ్డాదిని వశపఱచుకొనియెననియు వ్రాసియున్నాఁడు. మఱియు బహుపద్యములతో వేమభూపాలుని పరాక్రమం బభివర్ణించుటయె గాక వేముఁడు తనతమ్ముఁడైన వీరభద్రునికిఁ బట్టముగట్టెనని యీ క్రిందిపద్యముచే విస్పష్టము చేయుచున్నాఁడు.

"ఉ. తేజమెలర్ప నవ్యసుమతీధవశేఖరుఁ డొప్పు సర్వథా
శ్రీజనరక్షణక్రమధురీణుని తమ్ముని వీరధీమణిన్
రాజమహేంద్రనామ నగరంబునఁ బట్టముగట్టె నంచిత

శ్రీజయకీర్తి సౌరభవిశేష విజృంభితదిక్సమేతుఁడై." *

రాజమహేంద్రపుర రాజ్యవిస్తీర్ణము.

అల్లాడ వేమభూపాలుఁడు వీరభద్రనృపాలునకుఁ బట్టముగట్టి సైన్యాధిపతియుఁ దనతమ్ముఁడునైన దొడ్డభూపాలుని సాహాయ్యముతోఁ గళింగదేశములోని యొడ్డాది, నాకవరము, లోతుగడ్డ, నందాపురము, సింహాద్రి, చీకటి, చిల్కసముద్రము మొదలగు ప్రదేశముల నాక్రమించి సప్తమాడెములు, ఝూడేశవనము, బారుహదొంతి, జంతెనునాడు మొదలగు కొండదేశములను జయించి దండకారణ్యమధ్యమునందు (బస్తరు ప్రాంతము) పులిందరాజరంభాహివంశజులకు నభయమొసంగి

---

* శివలీలావిలాసముయొక్క ప్రతి శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారిచే నాకొసంగఁబడినది. ఇది మిక్కిలి శిథిలమై ద్వితీయాశ్వాసము మాత్రము సంపూర్ణముగా నున్నది. తక్కినవి లేవు. అవతారికపద్యములు పెక్కులు కలవు గాని యవన్నియు లేఖనదోషములతో నిండియున్నవి. అవతారికలోఁ గవి తనగోత్రమును నామమును మాత్రమె తెలుపుకొనియెనుగాని తండ్రితాతలపేరులుగాని వంశనామముగాని యవతారికలో మాత్రమెగాక యాశ్వాసాంతగద్యమున సహితము దెలుపుకొనియుండలేదు. ద్వితీయాశ్వాసాంతగద్య మిట్లున్నది. "ఇది శ్రీమదష్టభాషాకవితాప్రవీణ నయవిబుధస్తుత్య నిశ్శంకకొమ్మనామాత్యప్రణీతంబైన శివలీలావిలాసంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము." ఈగ్రంథముయొక్క సంపూర్ణమైన ప్రతిని సంపాదించి యెవ్వరైనఁ బ్రకటింతురేని భాషకు మహోపకారము నుజేసిన వారగుదురు.

కటకాధిపతియు, కళింగగాంగవంశజుఁడును, గజపతియునగు భానుదేవుని నోడించి తమరాజ్యమును మహానదివఱకు విస్తరింపఁజేసిరి. అనఁగాఁదూర్పుతీరమున గోదావరి మొదలుకొని మహానదివఱకుఁగల కళింగదేశమంతయు నాక్రమించి పరిపాలింపఁగలిగిరి. ఈప్రదేశమంతయుఁ గళింగదేశమని పూర్వము వ్యవహరింపఁబడినను శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు వీరభద్రనృపాలుని మధ్యాంధ్రకుమారమండలేశ్వరుండని వ్యవహరించియున్నాఁడు. ఆనాటికే కళింగదేశము సంపూర్ణముగా నాంధ్రదేశములోనిభాగముగా నేర్పడినది. ఈరెడ్డిరాజులు పరిపాలించినభూభాగ మంతయును ముప్పదివేలమైళ్ల వైశాల్యముగలదియై యుండెననుటకు సందియము లేదు. అల్లాడరెడ్డిపుత్త్రులు నిరంకుశులై యవక్రపరాక్రమంబున నిరువదేండ్లకాలము మధ్యాంధ్రదేశమును బలిపాలించిన వెనుక దేశము ఘోరయుద్ధములకు రంగస్థల మయ్యెను.

రెడ్లధర్మకార్యములు.

అల్లాడవేమభూపాలుని శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు "దేవబ్రాహ్మణభక్తివర్ధితధరిత్రీచక్రసామ్రాజ్యలక్ష్మీవాస్తోష్పతి" యని వర్ణించియుండఁగా నాతనిధర్మకార్యము లెట్టివై యుండునో వేఱుగఁజెప్పనక్కఱలేదు. ఇతఁడనేకభూదానములను గావించి కాంచీ శ్రీగిరికాశీపంచారామాది దేవభవనంబు

లలో శాసనములు వ్రాయించెనని యీక్రింది పద్యమువలన వేద్యముకాఁగలదు.

"కం. కాంచీ, శ్రీగిరి కాశీ
పంచారామాది దేవభవనంబుల వ్రా
యించెను వేమక్ష్మాపతి
యంచిత భూదానశాసనాక్షరపఙ్క్తుల్"

భీమఖండమున:—

గీ. ధర్మశాసనఘనశిలాస్తంభ మెత్తె
శ్రీముకుందోద్భవస్వామిశివునిమ్రోల
వీరభద్రేశుఁ డాచంద్రతారకముగ
నగ్రహారాలి సఖిల మాన్యంబు లొసఁగి"

అనుపద్యము గన్పట్టుచున్నందున వీరనృపాలుఁడు సైతము మతసంరక్షకు లగుబ్రాహ్మణులకు నగ్రహారములు మాన్యములు నొసంగుచుండెననుట విదితము కాఁగలదు. ఇట్లుకొండవీటిరెడ్లు, రాజమహేంద్రపురము రెడ్లు బ్రాహ్మణులకు భూదానములు చేసినా రన్న కుక్షింభరమాత్రు లయిన బ్రాహ్మణులకు వ్యర్థముగా భూదానములు చేయుచుండిరని నవనాగరకులు కొందఱు తలంచి పరిహసింపవచ్చును గాని యట్లు తలంచుట న్యాయముగాదు. విద్యలన్నియు బ్రాహ్మణులయాధీన మై యుండుటచేత వేదశాస్త్రాదివిద్యలపోష

ణార్థము పర్వకాలములందు పుణ్యము పేరుచెప్పకొని వేద వేదాంగవేత్తలైన బ్రాహ్మణులకుమాత్రమే భూదానము మొదలగు దానములను జేయుచుండిరని భావింపవలయు ను. వారియుద్దేశముగూడ నట్టిదైయుండెను. వీరభద్రభూపా లునిపట్టమహిషియగు అనితల్లిదేవి ఆయుర్వేదపారంగతుఁ డైన పరహితాచార్యుఁడను బ్రాహ్మణునకు కలువచేరను గ్రామమునకు అన్నవరమని పేరిడి దానముచేసియుండెను. ఈగ్రామ మిప్పుడు గోదావరిమండలములోని రామచంద్రపు రము తాలూకాలో కలవచెర్లయని వ్యవహరింపఁబడెడి గ్రామముగా నున్నది. పరహితుని పూర్వులెల్లరు నాయుర్వేద పారంగతులైన భిషజ్ఞులని శాసనమునఁ దభివర్ణింపఁబడిరి. అట్టి యుత్తమవిద్యను నేర్చి ఒహుజనోపకారకరులై ప్రసిద్ధి నొందిన బ్రాహ్మణోత్తములఁ బోషించుట యాయుర్వేద విద్యను బోషించుట కాదా? ఇట్టి యుత్తమశాస్త్రములు నశింపకుండఁ జేయుటకే నానాకాలమునందు గ్రామములు, భూములు మొదలగువానిని బ్రాహ్మణోత్తములకు దానము చేయుచుండిరి. పైదానము శాలివాహనశకము ౧౩౭౫ (1423)శోభకృద్వర్ష శ్రావణకృష్ణైకాదశీ దినంబున శ్రీమార్కం

దేవేశ్వరుని సన్నిధానమునఁ జేయఁబడినది *

---

* అనితల్లి శాసనము

జగతి సదుపకర్తా జాహ్నవీ శుద్ధిభర్తా
సతతసుకృతకర్తా సత్యవాక్యోపహర్తా
కృతపరశివసఖ్యః కుత్సితాశేషసౌఖ్యః
ప్రథితపరహితాఖ్యః పావనో వైద్యముఖ్యః (౫౩)
జననావనసంహారణేష్వంత్యస్యాహం కథంవిధాతాస్మి
ఇతిపరహితతను మీశం సూనంప్రోమాస్మయా తుమారూపా
పితాపరహితస్యాస్య మల్లినాథోభిషగ్వరః
పితామహః పరహితం సర్వవ్యాధిచికిత్సకః (౫౪)
దీర్ఘాక్షిస్యూతవక్త్రోభయపుటమసకృద్దర్శయం తాస్వమాస్యం
దృష్ట్వావల్మీకపార్శ్వే భుజగవరముపేత్యాభయో యః కృపాళుః
కృత్వాసమ్యక్చికిత్సాం నచిరముపరుజాం తే నసత్రాభయశ్రీ
రస్యార్త్యోపక్రమత్రాత్పరహిత భిషజో నామతస్యార్థయుక్తం (౫౬)
శ్రీమత్పరహితనామాచార్య స్సర్వాగమార్థతత్త్వజ్ఞః
సర్వచికిత్సామకరోత్ తదుపజ్ఞో పరహితో భిధానశ్రీః (౫౬)
తతఃపరహితాచార్య తనయో విశ్రుతశ్శ్రితః
వైద్యవిద్యానవద్య శ్రీరామనామాఖ్యయోదభూత్ (౫౭)
శ్రీరామనాథతనయా వినయావనమ్రా
స్త్రేతాగ్నితుల్య మహస స్తులితత్రివేదాః
విశ్వోత్తరపరహితోథచ దేవనార్య
శ్రీకాళనాథభిషగీశ ఇతిప్రసిద్ధాః (౫౮)
తేషాంసవిశేషగుణశ్రీకా శ్రీకాళనాథభిషగీశాత్
జాతా పుత్రాః రామాయపరహితందేవార్యవరద నామానః (౫౯)

మధ్యాంధ్రదేశ విప్లవము.

అల్లాడభూపతిపుత్త్రులు క్రీ. శ. ౧౩౪౫ వఱకు నవక్రప రాక్రమంబున శత్రురాజుల నదిమిపట్టి యవనకర్ణాట కటక

అతిగోత్రకమలాకరభానుః తేషుసాధుజనతాసురధేనుః
రక్షతీకరణకర్మణిబంధు ర్జృంభతేపరహితోగుణసింధుః (౬౦)
శ్రీమద్వైదికకర్మకర్మఠ మతిశ్శైవార్చనా తత్పరః
శశ్వద్దీనజనావనో విమలధీ రాయుర్యజుర్వేదవిత్
శాంతస్సత్పురుషః ప్రియశ్శుచియశోదాతా కళాకోవిదో
లక్ష్మీస్థైర్యనిధిః కృతీ పరహిత శ్శ్రీకాశినాథాత్మజః (౬౧)
సరసాసుసంహితా రసదానవసిద్ధాభిహిత చికిత్సాసు
నరసురదనుజాది కృతాస్వవినరయోగ్యాసు పరహితో జయతి
ఉభౌకువలయప్రియౌ కరగతౌషధప్రసిద్ధికృతికోవిదౌ
సుమనసాంచసంజీవినౌ సదాశివవతంసకౌ సుమహాంసౌ
కృతాత్రేయతోశచీపరహిత శ్చతావపిచకాశినాథాత్మజౌ
విశుద్ధగుణభూషణో విహితదోషసంభాషణః
ప్రకాశితయశోధనః ప్రవితతాత్మ చిద్బోధనః
శ్రుతార్థనిధికం ధీరస్సుభగధీరతామందరః
ప్రభుర్జయతిదేవనః పరహితానుజః పావనః (౬౪)
శైవశ్శాంతమనాః కళాతిచతురో వేదే యజుష్యగ్రణీ
రాధివ్యాధిచికిత్సకస్సుకృతినాం దాతా వివేకీ శుచిః
ధీరః సత్పురుషో నదీనహృదయో దీనార్థిసార్థప్రియో
ధన్యోదివ్యతికాశినాథతనయః శ్రీదేవనార్యస్సుధీః (౬౫)
విద్యానవద్యహృదయో వినయోన్నతశ్రీః

భూధవులతోడ బలిమి వాటించి రాజమహేంద్రపుర రాజ్యమును బరిపాలించిరని తెలిపియున్నాఁడను. వీరి రాజ్యము గజపతి రాష్ట్రమునకుఁ బ్రక్కలోబల్లెమై యుండెను. ఈ రెడ్డిరాజ్యము ప్రవర్ధమానమై యున్నంతవఱకు గజపతుల కభివృద్ధి లేక యుండెను. వీరికి కర్నాటకులు శత్రువులుగ నుండిరి. కర్ణాటకులును రెడ్లు నప్పటప్పట మైత్రిగలిగి యుండుచువచ్చిరి. అదియుఁ గూడ నొక విరోధకారణమై యుండెను. పశ్చిమమున బహమనీరాజ్యము వర్ధిల్లుచుండెను. అహమ్మదుషాహ

సుభ్రాతృభావ సుభగస్సు జనైకబంధుః
శ్రీకాశీనాథతనయః శివపాదభక్తః
వశ్యాత్మనాం హి వరదో వరదార్యవర్యః (౬౬)
సంతం సద్గుణశాలినం శుచిమనోవాక్కాయకర్మాన్వితం
రాగద్వేషవివర్జితం వితమసం విద్యాఘనం ధార్మికం
వైద్యం వైదికమాశ్రితం పరహితం గ్రామేణ సంభావయ
న్స్వార్యాభావుక సన్నిధాపతియుతా శ్రీతాన్నతల్యాంబికా (౬౭)
శాకాబ్దేశరవేదరామశకభృత్సంఖ్యే శుభే శోభకృ
ద్వర్షే శ్రావణకృష్ణ విష్ణుదివసే శ్రీకల్వచేరుం శుభం
గ్రామం దత్తవతీ పరహితాచార్య శైలాధిప
శ్రీరామేశ్వర సన్నిధా పతిహిత శ్రీరన్నతల్యాంబికా (౬౮)
గ్రామస్య కలువచరోరన్న వరాఖ్యం విధాయ నిజనామ్నా
పరహితభిషజే ప్రాదాదనితల్లీ గ్రామమర్ధభూతియుతం
ఆంధ్రభారతి సంపుటము 3 పేజీలు ౩౮౭; ౩౮౮.

వల్లి మరణమునొందఁగా అల్లాయుద్దీన్ షాహ ౧౪౩౫ వ సంవత్సరమున రాజ్యారూఢుఁడై కర్ణాటక సామ్రాజ్యచక్రవర్తి యగు ప్రౌఢదేవరాయనితో యుద్ధములు ప్రారంభించెను. ప్రౌఢదేవరాయలుతురుష్కుఁడైనబహమనీసుల్తానుమాత్రమె గాక హిందువైన గజపతికూడ శత్రువుగనుండుటచేత నొక ప్రక్క గజపతులతోడను మఱియొకప్రక్క తురుష్కులతోడను యుద్ధములు చేయవలసివచ్చెను. యవనకర్ణాట కటక భూధవులు సమానబలులు సమర్థులుగావున దక్షిణహిందూ దేశమునందమతమసామ్రాజ్యములనుసుస్థిరముగానిలుపుటకై ఘోరముగాఁ బోరాడుచువచ్చిరి. ఇట్టి యుద్ధముల నడుమ రెడ్డిరాజ్య మెంతోకాలము నిలువఁజాలకపోయినది. గజపతులు రెడ్డిరాజ్యమును మ్రింగివేయవలయునని చలముపట్టి యుండిరి. అందులకుఁ గాలముకర్మముసమకూడినది. ఇట్లుండఁగా ౧౪౩౫ వ సంవత్సరమున గజపతుల రాజధానియైన, కటకపురమున విప్లవము తటస్థించి రాజైన భానుదేవుఁడు సంహరింపఁబడియెను. ఈతనితోఁ గళింగగాంగవంశమంతరించినది. మంత్రియగు కపిలేంద్రగజపతి రాజ్యారూఢుఁడయ్యెను. ఇతఁడు మిక్కిలి సమర్థుఁడు, విక్రమాఢ్యుఁడునగుటచేతఁ దనరాజ్యమును విస్తరింపఁజేయ సంకల్పించెను. రెడ్డిరాజ్యము నాపోసనముఁ బట్టినఁగాని తనసంకల్పమునెఱవేఱఁ

జాలదు. అందులకై పదిసంవత్సరములు కృషిచేసెను. ౧౪౪౪ గవ సంవత్సరమునఁ గపిలేంద్రగజపతి రాజమహేంద్రపురముపై దండయాత్ర వెడలివచ్చెను. ప్రౌఢదేవరాయలు రెడ్లకు సాహాయ్యముఁ జేయవచ్చెను. ఉభయపక్షమువారికి యుద్ధములు జరిగినవి. కపిలేంద్రగజపతి యుద్ధమున గెలువఁ జాలక యాతడపకు మరలిపోయెనుగాని తనపట్టువిడిచినవాఁడు గాఁడు. ప్రౌఢదేవరాయ లాసంవత్సరమున దక్షారామభీమేశ్వరుని సందర్శించి యొకదానశాసనమును వ్రాయించి వెడలిపోయెను. తరువాత రెండుసంవత్సరములైనతరువాత విద్యానగరమునందు ప్రతాపదేవరాయలుమృతుండయ్యెను. ఇట్టిమహాసమర్థుఁడైనశత్రువు మరణము నొందినందునఁ గపిలేంద్రగజపతికి బలమెక్కువయయ్యెను. అతఁడు కర్ణాటసామ్రాజ్యమును స్వాధీనపఱచుకొని పిమ్మట తురుష్కులను జయించి దక్షిణహిందూదేశమున నేకసామ్రాజ్యమును స్థాపింపవలయునని సంకల్పించి కృషిచేయుచుండెను.

అన్నదేవచోడుని వీరకృత్యములు.

ఇట్లుండఁగా మధ్యాంధ్రదేశమున నొకమహావీరుఁడావిర్భవించెను. అతఁడు చోడవంశమున జనించినక్షత్రియుఁడు. ఇతని శాసన మొకటి రాజమహేంద్రవరము మ్యూజియములో నుండెను. ఈతామ్రశాసనములోని కొన్నిపలకలుపోయినవి.

అయినను గొంతవఱకు నీతనిచరిత్రముఁ దెలిసికొనవచ్చును. చోడవంశమున జనించిన యొకరాజు అన్నమాంబను వివాహముఁ జేసికొన వారికి నెఱువ భీమరాజుజనించెను. అతఁడు ప్రోలాంబికను వివాహముఁ జేసికొనియెను. అతని మునిమనుమఁడు గంగాధరుఁడు. అతనికి అరిగండరగండఁడనుబిరుదము గలదు. అతనికుమారుఁడు కామరాజు. ఆతనికి భక్తీశ్వరుఁడను నామాంతరముగలదు. భక్తీశ్వరుఁడు బాలుఁడుగానున్నపుడే గుళపూండిపురసమీపమున బొగ్గరాడియధిపతులైన మహామ్మదీయనాయకుల జయించెను. పంచధారకడ గజపతిని నోడించి కొప్పులభూపతికిఁ బట్టముగట్టెను. భరణిపాడునకు సమీపమునకు సింగనాయనిఁజంపెను. పెదకొండాపురముకడ డబరుఖాను మొదలగు తురుష్కనాయకుల నోడించెను. సూరవరపట్టణమునందు రణశూరుఁడైన అనపోతనాయని సులభముగా నాశనముగావించెను. కామభూపాలుఁడన్నమాంబను వివాహముఁ జేసికొని యాంధ్రదేశములోఁ దన పేరిట కామపురియనియొకపట్టణమును నిర్మించెను. కామభూపాలుని పుత్త్రుఁడే అన్నదేవచోడుఁడు. సూర్యవంశమున జనించిన పిన్నుండిరాజుయొక్క సోదరియగు ఇసుగాంబికను వివాహముఁ జేసికొనియెను. ౧౩౬౩ వ సంవత్సరప్రాంతమున సుంద్రరాజు శూరవరపట్టణము రాజధానిగాఁ బరిపాల

నము చేయుచుండెనని పూర్వప్రకరణమునం దెలిపియున్నాండను. *ఈపిన్నుండి యనునాతండా యుండార్రాజవంశమునజనించిన వాండుగం గన్పట్టుచున్నాండు. వీరికి సంతానము లేని హేతువుచేత వీరభద్రుండనువానిని దత్తు చేసికొన్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. అన్నదేవచోడుండు బహమనీసుల్తానగు అల్లాఉద్దీన్ పాహాతో నొడంబడిక చేసికొని తురుష్కసైన్య సాహాయ్యముతో రాజమహేంద్రపుర రాజ్యములోం గొంత భాగమాక్రమించుకొనియెను. రాజమహేంద్రపురమునకుం దూర్పుభాగమున గజపతికిని వీరభూపాలునకును ఘోరయుద్ధములుజరుగుచుండెను. దక్షిణమునుండి లింగమనాయండు, సింగమనాయండు మొదలగు పద్మనాయకులు కర్ణాటనృపతులకు సామంతులుగావున గర్నాటసైన్యములతో దండెత్తివచ్చిరి. రాజమహేంద్రపురరాజ్యమిట్లు యవనకర్ణాట కటకసైన్యములతో నొక్కమాఱు పోరాడవలసివచ్చెను. ఈ ఘోరయుద్ధములలో వేమవీరభద్రపృథ్వీశుల సైన్యము హతమయ్యెను. వీరశిఖామణులైన సోదరులు మువ్వురును వీరస్వర్గమును జూఱంగొనంబోయిరి.

---

* శూరవరపట్టణము బెజవాడకు ఈశాన్యమూలను పదునెనిమిదిమైళ్ళదూరమున నున్నట్లు సూయల్ దొరగారిగ్రంథమువలనం దెలియుచున్నది.

అత్తిలి కాకరపర్తుల యుద్ధములు.

ఈమహాసంక్షోభకాలమునందు అన్నదేవచోడుఁడు తురుష్కసైన్యముల సాహాయ్యముతో నొకప్రక్క గజపతుల సైన్యమును, మఱియొకప్రక్కనుండి కర్ణాటసైన్యములను నెదుర్కొని అత్తిలి దుర్గముకడను, గౌతమీతీరమునఁ గాకరపర్తికడను మహాఘోరసంగ్రామమును సలిపెను. హతశేషమైన కాటయవేముని కుటుంబమువారు తనకాళ్ళపైఁబడి శరణువేఁడఁగాఁ గీర్తికాముఁడనై సంరక్షించితినని అన్నదేవచోడుఁడు తనశాసనమునందు వ్రాయించెను. కాటయవేముని పక్షమువారు పదివేలమందికి నభయహస్తమిచ్చి కాపాడెనఁట. ఈయుద్ధమునందు దనకుఁ దనమఱఁదియగు పిన్నుండిరాజు తోడుగానుండెనఁట. కపిలేంద్రగజపతి సైన్యముల నోడించి తఱిమెను. కర్ణాటసైన్యముల హతముగావించుటయెగాక సైన్యాధీశులను కాకరపర్తియుద్ధమున సంహరించెనఁట. ఎట్లయినను ఈయుద్ధములయందన్నదేవుఁడు విజయములను గాంచెను, రెడ్లతరువాత పదిసంవత్సరములేతఁడు రాజ్యపరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నది. గౌతమీతీరముననున్న ముమ్మడిపోలవరగ్రామతనికి రాజధానిగ నుండెను. గౌతమీతీరమునఁ బట్టిసవీరభద్రేశ్వరుని సమ్ముఖమున ననేక గోదానములను గావించెను. మఱియును షోడశమహాదానములలో నొ

క్కుటియగు సప్తసాగరదానములను గావించెనఁట. గోముఖ గిరిలోని వీరభద్రునిదేవాలయమును సువర్ణముతోఁ గప్పెను. దక్షారామభీమేశ్వరుని యాలయమునకుసువర్ణకలశము నెత్తించి యాంధ్రదేశకిరీటమున కొకయలంకారముగా నుండునట్లు గావించెనఁట. గంగాతీరమున (గోదావరి) వీసరినాడులో పిన్న సానిగంగకు సమీపమున ఉత్తమగండ చోడన్న దేవవరమను గ్రామమును బ్రాహ్మణులకుదానముచేసిననిశాసనముయొక్క ప్రథానాంశమై యుండెను. అన్నదేవుఁడు విశేషకాలము రాజ్యపరిపాలనము చేయకపూర్వమె యీదేశమంతయును కపిలేంద్రగజపతిచే జయింపఁబడి పరిపాలింపఁబడినట్లు శాసనములు సాక్ష్యమిచ్చుచున్నవి.

శ్రీనాథునికృతులు.

రెడ్లసామ్రాజ్యచరిత్రము ముగిసినదిగావున శ్రీనాథ కవిసార్వభౌమునిచరిత్రశేషమును గూడ వినిపించి యతని చరిత్రము ముగింపవలసియున్నది. శ్రీనాథుఁడు మరుద్రాజ చరిత్ర, సప్తశతి, పండితారాధ్యచరిత్రము, శృంగారనైషధము, భీమేశ్వరపురాణము, హరవిలాసము, కాశీఖండము మొదలగు గ్రంథములనురచించి యాంధ్రప్రపంచమునఁ బ్రఖ్యాతికెక్కినవాఁడగుటచేత నపకీర్తినిగలిగించు మఱికొన్నింటి గ్రంథములకర్తృత్వముగూడ శ్రీనాథున కారోపింపఁబడుచు

న్నది. వానిని బరిశోధనముతోఁగూడిన విమర్శలేక విశ్వసింపరాదు. పల్నాటివీరచరిత్రమును శ్రీనాథుఁడు రచించెనని చెప్పెదరుకాని శ్రీనాథకవిరచితమైన పల్నాటివీరచరిత్రముయొక్క సంపూర్ణగ్రంథమెచ్చటను గానరాదు. చెన్నపురిప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారమున శ్రీనాథవిరచితమని వ్రాయఁబడిన పల్నాటివీరచరిత్రములోని యొకభాగముమాత్రము గన్పట్టుచున్నది. ఆభాగమైనను శ్రీనాథవిరచితమని విశ్వసించుటకు ప్రతిబంధకములు చాలఁగలవు. శ్రీయుతులైన ఉమాకాంతముగారు ప్రచురించిన పల్నాటివీరచరిత్రభాగము శ్రీనాథకవిరచితముకాదని తోఁచుచున్నది. ఉమాకాంతముగారు పల్నాటివీరచరిత్రమును శ్రీనాథుఁడు వార్ధకదశయందు వ్రాసెనని వ్రాయుచున్నారుగాని నిక్కముగా నాతఁడాచరిత్రమును రచియించియుండునేని బాల్యముననే వ్రాసియుండునుగాని యాతప్పులతడికె వార్ధకదశయందు నల్లియుండఁడు. నందనందనచరిత్రము రచించెనని చెప్పెదరుగాని యాగ్రంథము నాకులభించియుండలేదు. వల్లభాభ్యుదయమను నొకగ్రంథమును రచియించి తెలుఁగురాయని కంకితమీయఁబడినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇది బందరుసమీపముననుండు శ్రీకాకుళక్షేత్రముయొక్క మాహాత్మ్యమైయున్నది. తెలుఁగురాయఁడు ప్రౌఢదేవరాయనికాలమున శ్రీకాకుళము ముఖ్యపట్టణముగా వెలు

నాటిసీమను బరిపాలించిన యొకప్రభువు. వల్లభాభ్యుదయము యొక్క-కవనమును,అందలివిషయమును బరిశోధించినపక్షమున నాగ్రంథము శ్రీనాథకవిసార్వభౌమ విరచితముకాదని తేటపడఁగలదు. వల్లభునితిరుణాళ్ళలోజరుగు జారిణీజారులవృత్తము లన్నియు విశేషముగా వర్ణింపఁబడిన వని గ్రంథమును జదివినవారు నాకుచెప్పి యాగ్రంథము శ్రీనాథవిరచితమగునా యని సందేహించుచున్నారు. ఇదియునుఁగాక „వీథినాటక" మను పేరిట నొక గ్రంథము శ్రీనాథవిరచితమైనట్లు గన్పట్టు చున్నదిగాని యందలిపద్యములన్నియు వెక్క-ండ్రుకవులు రచించిన చాటుపద్యములు గొన్నిఁటిని శ్రీనాథునిచాటుపద్యములతోఁ జేర్చి ‚వీథినాటక' మని పేరుపెట్టి ప్రచురింపఁబడినది గాని యాగ్రంథము శ్రీనాథవిరచిత మనిచెప్ప వలనుగాదు. వీథినాటక మెప్పుడట్లుండదు. వీథినాటక మెట్లుండునో క్రీడాభిరామమను గ్రంథమునుజదివినవారికి బోధపడఁగలను. శ్రీనాథుఁడే క్రీడాభిరామమను వీథినాటకమును వల్లభామాత్యుని పేరిట రచించెనని శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు కొన్ని హేతువులను జూపియున్నారు. శ్రీనాథునిగూర్చినకథ లనేకములుగలవు. ఏతత్క-విచరిత్రముప్రత్యేకముగా వ్రాయఁ బూనుకొన్నందున నిందువివరింప మానుకొనుచున్నాఁడను. శ్రీనాథుఁడు రచించిన చాటుపద్యములు వందలకొలఁదిగలవు.

ఇంతటి పలుకుఁబడియుఁ బ్రఖ్యాతియుఁ గలిగియున్న యాంధ్ర కవి మఱియొక్కఁ డాకాలమునఁ గానుపింపఁడు.

శ్రీనాథునిచరమదశ.

శ్రీనాథునియెడ మిక్కిలి గౌరవము సూపిన రెడ్డిరాజులును వారి మంత్రులును స్వర్గస్థులైరి. రెడ్డిరాజులప్రభుత్వమునకు మాఱుగా నొడ్డెరాజులప్రభుత్వము ప్రారంభమై రెడ్డిరాజులకు గర్భశత్రువులగు నొడ్డెరాజులు విద్యాగౌరవము లేక శ్రీనాథునిఁ బలుబాములకుఁ బాల్పఱిచి వంచింపఁగాఁ గడుపు కక్కుర్తిచేఁ గృష్ణాతీరమున బొడ్డుపల్లె యనుగ్రామమును గుత్తకుఁ గొని శ్రీనాథుఁడు కృషిచేయ నారంభించెను. శ్రీనాథుఁ డీక్రిందిపద్యములోఁ దన దురవస్థనంతయును వెళ్లబోసికొని యాంధ్రసారస్వత మున్నంతకాలము నొడ్డెరాజులకు నపకీర్తిని నెలకొల్పెను.

సీ. కవిరాజుకంఠంబు కౌఁగిలించెను గదా
పురవీథి నెదురెండ పొగడదండ
ఆంధ్రనైషధకర్తయంఘ్రియుగ్మంబునఁ
దగిలియుండెను గదా నిగళయుగము
వీరభద్రారెడ్డివిద్వాంసుముంజేత
వియ్య మందెను గదా వెదురుగొడియ
సార్వభౌమునిభుజాస్తంభ మెక్కెనుగదా
నగరివాకిట నుండునల్లగుండు

గీ. కృష్ణవేణమ్మ గొనిపోయె నింత ఫలము
బిలబిలాక్షులు తినిపోయెఁ దిలలు పెసలు
బొడ్డుపల్లెను గొడ్డేరి మోసపోతి
నెట్లు చెల్లింతు టంకంబు లేదు నూర్లు."

ఇట్టికష్టముల ననుభవించి శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు తన యవసానకాలమున:—

"సీ. కాశికావిశ్వేశుఁ గలిసె వీరారెడ్డి
రత్నాంబరంబు లేరాయఁ డిచ్చు
రంభఁగూడెఁ దెనుంగురాయరాహుత్తుండు
కస్తూరి కేరాజుఁ బ్రస్తుతింతు
స్వర్గస్థుఁ డయ్యె విస్సనమంత్రి మఱి హేమ
పాత్రాన్న మెవ్వనిపంక్తిఁ గలదు
కైలాసగిరిఁ బండె మైలారువిభుఁ డేఁగి
దినవెచ్చ మేరాజు తీర్పఁగలఁడు
గీ. భాస్కరుఁడు మున్నె దేవునిపాలి కరిగెఁ
గలియుగంబున నిఁక నుండఁ గష్ట మనుచు
దివిజకవివరుగుండియల్ దిగ్గు రనఁగ
నరుగుచున్నాఁడు శ్రీనాథుఁ డమరపురికి."

అను పద్యమును జెప్పి ప్రాణములను విడిచెనఁట.

"అవసాన దశయందిట్టి కష్టముల కెల్లను గారణము

యౌవనదశయందుఁ గామవశముచేత స్వేచ్ఛముగా విహరించి దేహమును ధనమును బోఁగొట్టుకొన్న పాపఫలము తక్క వేఱొక్కటి గానరాదు." అని యాంధ్రులచరిత్రమునం దొక యపూర్వవ్యాఖ్యానము చేయఁబడినది. ఇట్టి సిద్ధాంతమునే మనము సాహసించి చేయవలసినపక్షమున లోకములో సిగ్గున విడనాడి ప్రబంధములలోఁ గామోద్రేకము గలిగించువిధమున మిక్కిలి పచ్చిగా స్త్రీవర్ణనములఁ గావించి రసికజనమనోరంజనము గావించెడు కవులను, లోకములోని విటపురుషుల దుర్వర్తనముల హాస్యప్రబంధరూపమునను, ప్రహసనరూపమునను వెల్లడించెడు కవులను కామపరవశులనియు, వ్యభిచారులైన మహాపాపు లనియు, వారలు శ్రీనాథునికంటె ఘనులు కాఁజాల రనియు మనము సిద్ధాంతము చేసి చెప్పవలసి వచ్చును గదా!

"శ్రీనాథకవీశ్వరుఁడు తన పలుకుఁదేనియల నొంద ఱెందఱో రాజులకు రాజమంత్రులకు నామెతలు వెట్టి బహుధన మార్జించెను. ఎంత యార్జించిన నేమి? తుద కామహనీయుని మనువు కడతేరు దనుక నైన నిలుకడ చెంద దయ్యెను. ఆనాఁటి కానాఁ డేదో కృత్రిమపుఘనత కూర్చుధన మేమి ధనము? దంధనము! కీర్తిధనమే ధనము. శ్రీనాథకవీశ్వరునిఁ గన్నులఁ జూచి యెఱుఁగము. మన కాతఁ డెట్టి చుట్ట

మును గాఁడు. కాని యాంధ్రలోకమున కామహాశయుని మూర్తి కనులకుఁ గట్టినట్లు నాఁటికి నేఁటికిఁ బొడకట్టుచునే యుండును. ఆతని యెడ స్నేహమో, బాంధవమో, గౌరవమో, యాంధ్రలోకమున కెడ తెగనిదే. ఇంతకుం గారణ మాతఁ డార్జించుకొన్న కీర్తి ధనమే గదా!" అని శ్రీయుత వేటూరు ప్రభాకరశాస్త్రిగారు కనకాభిషేకముతుదను వ్రాసిన రసపూరితవాక్యము లెంత యాదరణ పాత్రములుగా నున్నవో చదువరులకే విదితము కాఁగలదు.

పదవ ప్రకరణము.

సాత్న కర్ణాటరాజ్యచరిత్రము.

రాష్ట్రనామము.

తురుష్కులు దండయాత్రలుసలుపుటకు మున్ను దక్షిణ హిందూస్థానంబున మూఁడు స్వతంత్రరాజ్యము లుండినవి. అందు మొదటిది సేవుణరాజ్యము. దీనిరాజధాని దేవగిరి. ఇది మహారాష్ట్రదేశమున నుండుటచేతదీనిని మహారాష్ట్రసామ్రాజ్యమని వ్యవహరించిరి. రెండవది కాకతీయ సామ్రాజ్యము. దీని రాజధాని యోరుగ ల్లనెడు నేకశిలానగరము. ఇది యాంధ్రదేశమున నుండుటచేత దీనినే యాంధ్రసామ్రాజ్యమని వ్యవహరించిరి. మూఁడవది హొయిసలసామ్రాజ్యము.దీనిరాజధానిద్వారసముద్రము. ఇదికర్ణాటదేశములోఁ బశ్చిమనము

ద్రతీరమున నుండుటచేత దీనినికర్ణాటసామ్రాజ్యమని వ్యవహరించిరి. తురుష్కుల దక్షిణదేశదండయాత్రల మూలమున నీసామ్రాజ్యములు మూఁడును క్రమముగా నస్తమించినవి. ఓరుగల్లునుండి వచ్చిన యొకకుటుంబముచే మఱియొక సామ్రాజ్యము నూతనముగా స్థాపించఁబడినది. దీనిరాజధానియగు విద్యానగరము నిర్మింపఁబడిన ప్రదేశము కర్ణాటరాజ్యములోనిభాగమగుటచేత నీసామ్రాజ్యమునకుఁ గర్ణాటసామ్రాజ్యమను పేరునిలిచినది గావున నీసామ్రాజ్యమునే నూత్నకర్ణాటసామ్రాజ్యమని వ్యవహరించుచున్నాను. ఈనూత్నకర్ణాటసామ్రాజ్యమునే మనవారు విజయనగరసామ్రాజ్య మని వ్యవహరించుచున్నారు. దీని కీపేరు మహమ్మదీయులవలనఁ గలిగినది. ఆంగ్లేయులు నిట్లేవ్యవహరించినకతమున నేటికాలపువారు విజయనగరసామ్రాజ్యమని వ్యవహరించుచున్నారు గాని గ్రంథములలో నేమి శాసనములలో నేమి యీరాజ్యము కర్ణాటరాజ్యమనియె వ్యవహరింపఁబడియెను గాని విజయనగరరాజ్యమని వ్యవహరింపఁబడి యుండలేదు. అట్లుండుటకుఁ గారణ మారాజ్యమంతయుఁ గర్ణాటదేశమునకు సంబంధించి యుండుటకాదు. కర్ణాటులగు రాజులచే మాత్రము పరిపాలింపఁబడుటయును గాదు. ఈరాజ్యము ప్రవర్ధమానమై వర్ధిల్లుచున్నకాలమునఁ గర్ణాటభాగముకంటెఁ దదితరభాగ

ములె పెక్కుముఖంగు లధికముగా నుండినవి. ఈరాజ్యమును బరిపాలించినవంశము సంగమవంశమను సంజ్ఞగలది. ఈవంశము కన్నడవంశమో, తెలుఁగువంశమో చెప్పుట సాధ్యముగాదు. ఈసామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన తక్కినసాళువవంశమును, తుళువవంశమును, ఆర్వీటివంశమును ఆంధ్రవంశములనుటకు, సందియములేదు. అయినను ప్రారంభమునందీ సామ్రాజ్యమునకుఁ బైని చెప్పినకారణముచేతఁ గర్ణాట సామ్రాజ్యమను పేరుగలిగి రాజ్యమెంతవిస్తరించినను, రాజులెందఱు మాఱిపోయినను కర్ణాటసామ్రాజ్యమను సంజ్ఞవిడిచియుండలేదు. *

---

* ఆంధ్రదేశమును బరిపాలించినకర్ణాటాభిధానులగు చక్రవర్తులు పాండ్యరాజులనుండి గైకొని పరిపాలించిన భూభాగమునకే మొదట కర్ణాటమని వ్యవహారనామముగలిగి క్రమముగా నది యుత్తరదిశకుఁ బ్రాకినది. అందలి ప్రజలే కర్ణాటులైరిగావునఁ గర్ణాటులు నాంధ్రులలో నివారే. చాళుక్యపరిపాలనారంభకాలమున నాంధ్రులలోఁ దూర్పుననుండువారికిని పశ్చిమముననుండువారికిని భాషాభేదములేర్పడి ముదిరిపోయినందున పశ్చిమముననుండువారిభాషహళెగన్నడమనియుఁ దూర్పుననుండు వారి భాష తెనుగన్నడమనియు(తెలుఁగు)వ్యవహారనామములను బొంది ప్రత్యేకసారస్వతముల సృష్టికి హేతుభూతములైనవని కొందఱ యభిప్రాయము. అనేకశతాబ్దములు కర్ణాటులు తెలుఁగువారు నొక్కకుటుంబములోనివారివలెనె కలసిమెలసి యుండిరి. కావున జాతీయత్వమువిషయమునఁ గర్ణాటులు త్రైలింగ్యులుచర్చలు పెంచుకొననక్కరలేదు.

సంగమవంశము-రాజ్యస్థాపనము.

ఈనూత్నకర్ణాట సామ్రాజ్యమును స్థాపించి వర్ధిల్లఁజేసినవారు సంగమరాజపుత్త్రులు. వీరిరాజ్యమును స్థాపించినవిధమును గూర్చి పెక్కండ్రు పెక్కువిధములుగాఁ బెక్కుగాథలను వ్రాసియున్నారు. మనకు యాదార్థ్యము తెలియునంతవఱకు నీక్రిందిగాథను మాత్రమె విశ్వాసార్హమైనదిగాఁ బరిగణింపవలసియుండును. ఆంధ్రచక్రవర్తియగు రెండవప్రతాపరుద్రునికడ కోశాధ్యక్షులుగనున్న 'హరియప్ప, బుక్కప్ప' అను నిరువురు సోదరులు కాకతీయసామ్రాజ్యము లేక యాంధ్రసామ్రాజ్యము భగ్నమైనవెనుక మానెగొంది సంస్థానాధీశ్వరుని యొద్దకిఁబోయి వారి శౌర్యసాహసప్రభావములచే మంత్రిత్వకోశాధ్యక్షత్వమును సంపాదించిరి. *

---

*(1) Buchanan in his "Travels in Southern India," (Mysore III, p. 110) visited Beidur in Mysore in A. D. 1801. A Brahmin by name, Ramappa Varmika, showed him a sanskrit book in his possession called the 'Vidyaranya Sikka' which related that the founders of Vizianagar were Hukka and Bukka, guards of the treasury of Pratapa Rudra. They fled from Warangal, sought the help of Vidyaranya and established a new dynasty and founded the city of Vizianagar. (విద్యారణ్యశిక్షయను నొక సంస్కృతగ్రంథములో హక్క, బుక్క, యను నిరువురుసోదరులు ప్రతాపరుద్రుని ధనాగారరక్షకులుగానుండిపాఱిపోయి

ఆనెగొందిపురాధీశ్వరుఁడైన జంబుకేశ్వరరాయలు ఢిల్లీచక్రవర్తితో జరిగినయుద్ధమున వీరమరణము నొందినతరువాత ఢిల్లీచక్రవర్తి యాతనిమంత్రి యైనహరియప్పవడయరునకుఁ బట్టము గట్టెనని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు తెలియఁజేసియున్నా రని ప్రథమప్రకరణములో వ్రాసియున్నాఁడను. ఏదియెట్లు జరిగినను నూత్నకర్ణాటసామ్రాజ్యమును స్థాపించుటకు మున్ను 'హరి యప్పవడయర్' అనె

విద్యారణ్యుల నాశ్రయించి యాతనిసాహాయ్యమున నూత్నసామ్రాజ్యమును, విజయనగరపట్టణమును నిర్మాణము చేసినట్లున్నదని యాగ్రంథము మైసూరులో 1801వ సంవత్సరములో వార్మికరామప్పయను బ్రాహ్మణుఁడు తమకుఁ జూపించెనని బుకొనన్ అనువారు తమ "దక్షిణహిందూదేశయాత్రలు" అను గ్రంథములో వ్రాసియున్నారు.'

(2) Ferista writes :—"Warangal had fallen and the eastern territories of the Andhras had been annexed but a branch of this family appears to have removed to Bijanagar, on the Tungabhadra, and founded a Kingdom there which long resisted the Mahammadans of the Deccan and rose to great power and eminence." ఓరుగల్లుపడిపోయినది. ఆంధ్రుల ప్రాగ్దేశము కలుపుకోఁబడినది. కాని యీ(యాంధ్ర)కుంటుంబములో నొక శాఖవారు తుంగభద్రాతీరముననున్న విజయనగరమునకుఁబోయి దక్కనులోఁ జాలకాలము మహమ్మదీయుల నెదుర్కొనుచుండి బలాఢ్యమై యుచ్చస్థితికి రాఁగలిగినట్టి సామ్రాజ్యము నొకదానిని స్థాపించినట్లుగన్పట్టుచున్నది.

గొందిలోనుండి రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్నట్లుమహమ్మ దీయుల గ్రంథములలో నెగాక స్థానిక గాథలలోఁ గూడనట్లే చెప్పఁబడియెను. మఱియు నిందుసకు శాసనప్రమాణము గూడ లేకపోలేదు. కాపలూరు తామ్రశాసనములో హరి హరుఁడు కుంజరకోనలో(ఆనెగొందికి సంస్కృతనామము) నుండి రాజ్యపరిపాలనము చేయుచుండెనని వ్రాయఁబడి యున్నది. *

విద్యానగర నిర్మాణము.

సంగమరాజపుత్త్రులైన హరిహరరాయ బుక్కరాయ లిరువు రానెగొందెలో నుండి రాజ్యపరిపాలనము చేయుచుండ విద్యారణ్యస్వాములవారి ప్రేరణముచే నానెగొందికి నెదు రుగాఁ దుంగభద్రానదీదక్షిణతీరమున నాసోదరశ్రేష్ఠు లిరు వురు నొకపట్టణమును నిర్మించి విద్యారణ్యుల పేరిట విద్యా నగరమని పేరుపెట్టి తమరాజధాని యానగరమునకు మార్చు కొని యందుండి పరిపాలనముచేయుచుఁ గర్ణాట సామ్రాజ్య మును భుజబలదర్పముచే విస్తరింపఁజేసియాపట్టణము మహో న్నతస్థితికిఁ దెచ్చి రని చరిత్రజ్ఞులు వేనోళ్లఁ జాటుచున్నారు. ఇందుకు విరుద్ధముగా శ్రీయుత జయంతి రామయ్యగారు ,, ఈప ట్టణమునకు విజయనగరమనియు, విద్యానగరమనియు రెండు

* Nellore Inscriptions Vol. I Copper Plate No. I

వేళ్లు మొదటినుండి వాడుకలో నున్నట్లు శాసనముల వలనఁ గనబడుచున్నది. విద్యాస్థానమను నూహచే విద్యానగరమనియు, విజయమున కాకరమను నూహావలన విజయనగరమనియు నామములు కల్పింపఁబడిన ట్లూహింపఁదగియున్నది. విద్యారణ్యస్వాముల ప్రోత్సాహము వలనను, సాహాయ్యము వలనను గట్టినదగుటచే విద్యానగరమను పేరాపట్టణమునకు వచ్చినదని యొక వదంతి. అయినను గావచ్చును" అని యొక చోటను, "హరిహరుఁడు ముందు కాలధర్మము నొందఁగా బుక్కరాజు రాజ్యభారము వహించి, 1380 వ సంవత్సరము వఱకు రాజ్యము చేసెను. తదనంతరమాతని కొడుకు, ఇమ్మడి హరిహరరాజు రాజయ్యెను. ఈతనిరాజ్యకాలమందే విజయనగరపట్టణము కట్టినట్టు కనుపట్టుచున్నది" అని మఱి యొకచోటను వారిచేత రచియింపఁబడిన కర్ణాట రాజ్యకథాసారమనియెడు నొకవ్యాసములో వ్రాసియున్నారు.* వీరిట్లు వ్రాయుటయెగానియిందులకు హేతువులను గనుబఱచియుండిన యెడల వీరి యభిప్రాయము విశ్వసనీయ మని గ్రహింపవచ్చును. ఆనెగొందిపురవరాధీశ్వరుఁడైన విజయధ్వజుని కాలమునాఁడు విజయధ్వజుని పేరిటనేవిజయనగరమని యొక

---

*ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్త్రిక ౭గవ సంపుటకము ౩వ సంచికలో "కర్ణాటరాజ్య కథాసారము" అనువ్యాసమును జదువునది.

పట్టణము గట్టఁబడియుండెననియు, నయ్యది విద్యారణ్యుల వారి ప్రేరణముచే విస్తరింపఁ జేయఁబడి విద్యానగరమని మఱి యొకనామముంచఁబడి కర్ణాటరాజులకు రాజధానిగఁ జేయఁ బడినదనియు రాయవంశావళియను గ్రంథమున నున్నదనియు సామ్రాజ్యచరిత్రమును వ్రాసినవారిలో నొకరగు శ్రీయుత బెంగుళూరు సూర్యనారాయణరావుగారు వ్రాసియున్నారు.*

కాఁబట్టి విజయనగరము విజయధ్వజుని కాలమునందనఁగాఁ బండ్రెండవ శతాబ్దిమధ్యమునఁ గట్టఁబడియెనా లేక రెండవ హరిహరరాయల కాలమునందనఁగాఁ బదునాలగవ శతాబ్దాంత్యభాగమునఁ గట్టఁ బడియెనా విద్యానగరమని పేరెప్పుడెట్లు వచ్చినది మొదలగు విషయములను జర్చించి సత్యములను దెలిసికొనుట కర్తవ్యము. వీరియభిప్రాయములు శాసనప్రమాణములతోఁ బోల్చి పరిశోధించినప్పుడెంత వఱకు విశ్వసనీయములుగ నుండఁగలవో చూతము గాక.

---

* 'Raya Vamsavali' ascribes the founding of Vizianagar to Vijayadhwaja, the second son of Chalukya Maharaja, who ruled in Kiskindha. Vidyaranya called the revived city Vidyanagar after his own name, and apparently must have ruled there without any king for about ten years." ("The Never To Be Forgotten Empire" page. 15.)

హరిహరరాయలును వానిసోదరుఁడు బుక్కరాయలును రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్న కాలమున నొకనాఁడు మృగయావినోదార్థము బయలు వెడలి తుంగభద్రానదికి దక్షిణపు టొడ్డున నున్న యరణ్యములో విహరించుచుండిరఁట! ఆప్రదేశమున నుండు కుందేళ్లకు జంకి వేఁటకుక్కలు పఱువిడుచుండుటఁ గాంచి యాశ్చర్యమందుచు నాసోదరు లిరువురు విద్యారణ్యస్వాముల వారికిఁ జెప్పఁగా నాప్రదేశమునఁ బట్టణము గట్టిన జయప్రదమగునని యామహాపురుషుఁడు సూచింపఁగా వారాప్రదేశమున నూత్ననగరమును నిర్మించి యాతని పేరిట విద్యానగరమని పేరుపెట్టి వ్యవహరించినట్లొక గాథ బహుశతాబ్దముల నుండి వాడుకలో నున్నది. దీనికి మాతృకలేక యూరకె కల్పింపఁబడినగాథ కాదు. ఒక శాసన మీగాథకు నాధారమై యున్నది. హరిహరరాయలు విద్యానగరమునందు పట్టాభిషిక్తుఁడైన పిమ్మట క్రి. శ. ౧౩౩౬-౩౭ వ సంవత్సరమున చంద్రగిరి రాజ్యములో పడనాటిసీమలో సువర్ణముఖీనదీతీరమున నున్న కాపలూరు గ్రామమునకు హరిహరపురమని పెరుపెట్టి బ్రాహ్మణులకు ధారవోసి తామ్రశాసనము వ్రాయించెను. ఆశాసనమున పైగాథ యీక్రిందిపథముగాఁ దెలుపఁ బడినది. " చంద్రవంశమున జనించిన సంగమరాజునకు నైదుగురు పుత్త్రులు గలరు. వారిలో జ్యేష్ఠుఁ

నైన హరిహరరాయలు కుంజరకోన (ఆనెగొంది)లో రాజ్యము చేయుచుండి యొకనాఁడు వేఁటనిమిత్తము సైన్యముతో బయలువెడలి తుంగభద్రను దాటిదక్షిణమున నున్నయరణ్యమునకుఁ బోయి విహరించుచుండ నొకకుందేలు మిక్కిలి శౌర్యముతో గుక్కపైఁ బడి కఱచుటనుగాంచి యచ్చెరువందెను. అప్పుడాతఁడా క్షేత్రమును పుణ్యక్షేత్రమునుగా గ్రహించి విరూపాక్షదేవాలయముకడ నున్న విద్యారణ్యస్వామికి విన్నవించుకొనఁగా నతఁడు 'రాజా! ఈప్రదేశము మిక్కిలి జయప్రదమైనది. ఇచట నొక నగరమును నిర్మించి విద్యానగరమని పేరుపెట్టి రాజధానిగఁ జేసికొని రాజ్యపరిపాలనముఁ జేసెదవేని నీకు శ్రేయస్సును నీరాజ్యమునకభివృద్ధియును గలుగు నని చెప్పఁగా హరిహరరాయలు విధేయుఁడై యామహనీయుని యాజ్ఞానుసారముగాఁ దరువాతను శా. శ. ౧౨౫౮ ధాతృనామ సంవత్సర వైశాఖ శుద్ధ సప్తమినాఁడు పుష్యమీనక్షత్ర యుక్త సింహలగ్నమున శంఖుస్థాపనము గావించి పురనిర్మాణము గావించెను.'' పట్టాభిషేక మహోత్సవము జరిగిన పిమ్మట హరిహరధరణీపాలుఁడు పంపావిరూపాక్ష మహేశ్వరుని సన్నిధానమున విశ్వామిత్రగోత్రుఁడును, ఆశ్వలాయనసూత్రుఁడును ఋక్శాఖాబ్రాహ్మణుఁడు ను సంకుకేశవ భట్టు కుమారుఁడును నగు అనంతసూరనార్యు

నకు చంద్రగిరిరాజ్యములో పడనాటిసీమలో సువర్ణముఖీతీర ముననున్న కాపలూరు(గ్రామమునకు హరిహరపురమని నామ కరణమునుజేసి యగ్రహారముగా ధారపోసి యీ తామ్రశాస నము వ్రాయించెను. ఈశాసనము నందినాగరలిపిలో లిఖి యింపఁబడియున్నను అక్షరములరచన యాధునికమైయుండుట యేగాక కొన్నియక్షరములు దేవనాగరియక్షరములను బోలి యున్నవి. గనుక శాసనము కల్పితమని నెల్లూరుశాసనసంపు టములం బ్రచురించిన సంపాదకు లభిప్రాయ మిచ్చియుండుట చేఁ గాపలూరుశాసనము విశ్వాసార్హమైనది కాదనియు, పర మప్రమాణముగా గ్రహింపరాదనియుఁ జెప్పవత్తురేమో. దొరతనమువారి శాసనపరిశోధనాధికారిగనుండి కీర్తిశేషులై చిన్నరావుబహదరు వెంకయ్యగారీశాసనముంగూర్చి యేమి వ్రాసియుండిరో మనము తెలిసికొన్నపక్షమున కాపలూరు శాసనములోని విషయము లబద్ధములు గావనియు, బ్రమాణ ములుగాఁ గైకొనఁదగినవనియు బోధపడక మానదు. నెల్లూ రుమండల ప్రాచీనచరిత్రమునందు వారిట్లువ్రాసియుండిరి.

"మనయెదుటనున్న సంపుటములో విజయనగరమునకు సంబంధించి నప్రాచీనశాసనము కాపలూరుశాసనమై యున్నది. (తామ్రశాసనము ౧౫) ఈశాసనము మొదటి హరిహరరాయల పరిపాలనములో శా. శ. ౧౨౫౮ ధాతృనామసంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౩౩౬—౩౭ వ సంవత్సరములో లిఖింపఁబడినది. ఈ సంవత్సరములోనే విద్యానగరము

నిర్మింపఁబడియెనని నన్నిజ్ వ్రాసియుండెను. తరువాతశాసనములనుబట్టి వంశమునకు మూలపురుషుఁడైన సంగముఁడు బుక్కరాజునకును మెంగాంబికకుఁ బుత్త్రుఁడని కాపలూరుశాసనము తెలుపుచున్నది. చంద్రవంశమున బుధుఁడు, ఆయువు, నహుషుఁడు, యయాతి, యదు మొదలగువారు జనించిరనియు, వారివంశమున జనించిన సంగమునకు గౌరాంబికయను భార్యవలన హరియణ్ణ, కంపణ్ణ, బుక్కణ్ణ, మారణ్ణ, ముద్దణ్ణ అను నేవురు పుత్త్రులు జనించిరనియు, వారిలో జ్యేష్ఠుఁడైన హరిహరుఁడు అంగకళింగాదిదేశములను జయించి కుంజరకోనలో (సంపాదకులు చెప్పినట్లు ఆనెగొందికి సంస్కృతనామమగుట స్పష్టము) నుండి భూపరిపాలనము చేయుచుండెననియుఁ జెప్పఁబడినది. ఆనెగొంది తుంగభద్రానదికి నుత్తరపుటొడ్డున నుండెను. విద్యానగరముయొక్క శిథిలమైన ప్రదేశములన్నియు దానికెదురుగ దక్షిణపుటొడ్డును జేరియున్నవి. ఒకప్పుడు హరిహరరాజు వేటకొఱకు బయలుదేఱి నదినిదాఁటి నదికిదక్షిణమున నొక యరణ్యమునుగాంచెనని శాసనము తెలుపుచున్నది. అచ్చటనొకకుందేలు వేటకుక్కను మార్కొనుటగాంచి విద్యారణ్యాశ్రమునకుఁబోయి యావింతసమాచారమును తెలిపి యందులకేమి హేతువని ప్రశ్నించెను. అయ్యది రాజాధిరాజులకు నిలయముగానుండఁదగినప్రదేశమని యామహానుభావుఁడు తెలిపెనఁట. అందుమీఁద నతఁడు విద్యానగరమును నిర్మించెను. పట్టాభిషేకమైనపిమ్మట రాజు కాపలూరుగ్రామము నగ్రహారముగా నొసంగెను. ఈశాసనకాల మిదివఱకుఁ గానుపించిన హరిహరుని శాసనకాలముకంటె మూఁడుసంవత్సరములు పూర్వపుదిగా నుండెను. లిపిలోని భేదమునుబట్టి యీశాసనము విశ్వసనీయమైనదికాదని సంపాదకు లనుమానించుచున్నారు.

మొదటిసంగమునితండ్రి రైసుగారు ప్రచురించిన మూఁడుతామ్రశాసనములలోను తెలుపఁబడియుండెను. అందొకశాసనము మొదటిహరి

హరుని కాలములోనిది. తక్కిన రెండుశాసనములును మొదటిబుక్కరాయని కాలములోనివి. ఇచ్చట సంగముని భార్యయు, తల్లియు పేరులు కొంచెము మార్పుతోనున్నవి. మొదటిశాసనముయొక్క మాతృక గన్పట్టలేదుగాని దానినకలుమాత్రము రైసుగారు ప్రచురించిరి. కాపలూరుశాసన మేసంవత్సరమున జనించినదో యీశాసనము నాసంవత్సరముననే జనించినది. తక్కిన రెండుశాసనములయొక్కకాలము శా. శ. ౧౨౬౬. తారణసంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౩౪౪-౪౫ దవ సంవత్సరముగానున్నది.

కడపటి రెండుశాసనములలోను ప్రతిగ్రహీతయజుశ్శాఖీయుఁడును, ఆపస్తంబసూత్రుఁడును, భారద్వాజగోత్రుఁడును నగు సోమయ యనునాతఁడు. అతఁడు నాచనపుత్త్రుఁడును, సకలాగమవేదియు, అష్టాదశపురాణాభిజ్ఞాతార్థవేదియు, అష్టభాషాకవిత్వశ్రీయు నగువాఁడుగానుండెను. ఇతఁడాంధ్రకవియైన నాచనసోముఁడుగాఁబోలు! మొదటిశాసనమైన బాగేపల్లిశాసనములోని మొదటిశ్లోకమునుండి యిరువదియైనిమిదవశ్లోకమువఱకును కాపలూరుశాసనములోని రెండవశ్లోకము మొదలుకొని యిరువదితొమ్మిదవశ్లోకమువఱకునుగల శ్లోకములకు భేదమేమియును లేక యొక్కరీతినే యుండి విద్యారణ్యస్వాముల ప్రేరణమున హరిహరరాయలచే విద్యానగరము నిర్మింపఁబడినదని తెలియజేయుచున్నవి. కడపటి రెండుశాసనములుకూడ విద్యానగరము విద్యారణ్యకృతమని తెలుపుచున్నవి. కాపలూరుశాసనములోను రైసుగారుప్రచురించినశాసనములోను నగరనిర్మాణమునుగూర్చి వ్రాయఁబడినగాథ పదునాఱవశతాబ్దిలో ప్రథమభాగకాలమున సయితము వాడుకలోనుండెను. పోర్చుగీసుచరిత్రకారుఁడయిన ఫెర్నావోననిజ్ విద్యానగరనిర్మాణమునుగూర్చి యిదే గాథను దెలిపియున్నాఁడు. కాపలూరుశాసన మేసంవత్సరమునఁబుట్టినదో యాసంవత్సరముననే బాగేపల్లిశాసనము పుట్టినది. దానిమాతృక గాన

రాదు. రెంటిలోను దానమిచ్చుభాగములకు భేదమేమియును గానుపింపదు. ఆశాసనములలో దానముచేయఁబడిన గ్రామములు భిన్నములై భిన్నరాజ్యములం దున్నవి. అనఁగా ఎరగుడిగ్రామము ఘనశైలరాజ్యము (పెనుగొండరాజ్యము) లోనిది. కాపలూరు చంద్రగిరిరాజ్యములోనిది. ఈశాసనము లొకదానిఁజూచి మఱియొకటి వ్రాయఁబడి యుండవలయును. కాదేని యీరెంటికిని మాతృక మఱియొకటి యుండవలయును. కాఁబట్టి మాతృక రాయలగ్రంథభాండారమునఁ బదిలపఱచి యుండలి యుపోద్ఘాతముమాత్రము ప్రతిశాసనమునందును జేర్పఁబడుచు నుండవలయును. ఈయుపోద్ఘాతము రాయల యాస్థానకవులచే రచింపఁబడియుండవలయును. మొదటి హరిహరరాయల కాపలూరుశాసనమువలెనె మొదటి బుక్కరాయలశాసనములు రెండును నందినాగరలిపిలోనుండుట యొక ముఖ్యాంశము. బుక్కరాయలశాసనములను లిఖియించినవాఁడు నాగిదేవుఁడు. అతఁడే ఎరగుడిశాసనమును పెద్దక్కరములతో వ్రాసినవాఁడు. కాఁబట్టి మాతృకగానరాకపోయినను ఎరుగుడిశాసనము క్రమమైనదని యూహింపనవకాశ మిచ్చుచున్నది. అందువలన కాపలూరుశాసనములోని విద్యానగరనిర్మాణమునుగూర్చిన గాథ సైతము విశ్వసనీయమైనదిగా నిర్ధారింపఁబడుచున్నది. సంగమునితండ్రి బుక్కరాజయినను అతనిభార్య పేరు గౌరాంబికయైనను లేక మేళాంబికయైనను అతనితల్లిపేరు మెంగాంబికయైనను మేగాంబికయైనను చరిత్రపరిశోధకుఁ డంతగాఁ బాటింపవలసినపనిలేదు.''

ఇట్లు రావుబహాదరు వెంకయ్యగారు విద్యానగరము విద్యారణ్య కృతమని తెలుపుచున్న శాసనములు క్రమమైన వని ఋజువు చేసియున్నారు. ఇంతియగాక బుక్కరాయల కాల

ములో అనఁగా క్రీ. శ. ౧౩౪౪-౪౫ దవ సంవత్సరమున లిఖియింపఁబడిన శాసనములో

„విద్యాభిధాన నగరీ విజయోన్నతిశాలినీ
విద్యారణ్య కృతాతస్యాం రత్నసింహాసనే స్థితః"

అను వాక్యములు గన్పట్టుచున్నందున విద్యానగరము విద్యారణ్య కృతమనివిస్పష్ట మగుచున్నది.మఱియును శా.శ. ౧౨౭౪ లో (౧౩౫౨) బుక్కరాయలు ద్వారసముద్రము రాజధానిగా హొయిసలరాజ్యమును బరిపాలించుచున్నట్లును, అక్కడనుండి హోసపట్టణమునకును, అచ్చటినుండి విద్యానగరమునకును రాజధానిని మార్చుకొన్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. శా. శ. ౧౨౭౬ లో (౧౩౫౪) హొయిసల దేశములోని హోసపట్టణమునుండియె రాజ్యపరిపాలనము చేయుచుండెను*

అయినను శా. శ. ౧౨౭౭ లో (౧౩౫౫) తుముకూరు జిల్లాలోని పావగడతాలూకాలోనియొక శాసనమువలన విద్యానగరములోని రత్నసింహాసన మధిష్ఠించియుండి మొదటి బుక్కరాయలు పరిపాలనముచేయు చుండినట్లు తేటపడుచున్నందున నాసంవత్సరాంతముననే బుక్కభూపతి రాజధాని హోసపట్టణమునుండి విద్యానగరికి స్థిరముగా మార్చుకొని యుండవలయు నని విదిత మగుచున్నది.*

---

* Ep. Carn Vol XI cd Nos 2 and 3

* Ep. Carn, Vol XII P. G. 74

ఇట్లు పెక్కు శాసనములు వలనను, చరిత్రగ్రంథముల వలనను, స్థానిక గాథలవలనను విద్యానగరము విద్యారణ్యస్వామి ప్రేరణముచే మొదటి హరిహరరాయలవలన నిర్మింపఁబడినదనియును, రెండవ హరిహరరాయలకుఁబూర్వమె మొదటిహరిహరునకు మొదటి బుక్కరాయలకు రాజధానిగ నుండెనని స్పష్టముగాఁ గన్పట్టుచుండ జయంతి రామయ్యగారు విద్యానగరము లేక విజయనగరము రెండవహరిహరరాయల కాలమునందే కట్టఁబడినట్లు కనుపట్టు చున్న దని వ్రాయుట వింతగా నున్నది. విద్యానగర నిర్మాణమునుగూర్చిన వీరి యభిప్రాయము విశ్వసనీయ మైనది కాదని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

మాధవ విద్యారణ్యస్వామి.

ఆది శంకరుల తరువాత శంకరాచార్య పీఠమునకు వచ్చిన వారిలో మాధవాచార్యులకుఁ బూర్వమునందుఁగాని పరమునందుఁగాని యింతటి పండితులు మఱియెవ్వరును లేరని చెప్పుదురు కాని యీమహాత్మునకుఁ బూర్వము జగద్గురుపీఠము నధిష్ఠించి నట్టి విద్యాతీర్థులు విద్యారణ్యునికంటె నధికుఁడును గురువు నై యుండెను. విద్యాతీర్థులనే భారతీతీర్థులనికూడ నందురు. మాధవుఁడు తుంగభద్రాతీరమునఁ బం

పాక్షేత్రమున జనించె నని చెప్పుదురు. మాధవుఁడు యజుశ్శాఖీయుఁడును, భారద్వాజగోత్రుఁడును, బోధాయనసూత్రుఁడు నగు మాయణుఁ డను బ్రాహ్మణునకును, శ్రీమతి యను నామెకును జనించిన జ్యేష్ఠ పుత్త్రుఁడు. ఈయనకు సాయన, భోగనాథు లనువారు సోదరులుగా నుండిరి. ఈమహాపురుషుఁడు తురీయాశ్రమము నెప్పుడు స్వీకరించెనో స్పష్టముగఁ దెలియదుగాని మొట్టమొదట నీతఁడు ప్రథమహరిహరబుక్కరాయలకు మంత్రిగను, హితబోధకుఁడుగనుండి విజయనగర సామ్రాజ్య స్థాపనకుఁ దదభివృద్ధికిని కారణభూతుఁ డగుటయే గాక వేదభాష్యాద్యగ్రంథములను రచించి వైదికమతము నుద్ధరించెను. మాధవసాయణు లిరువురు సంస్కృతభాషలో నున్న శాస్త్రము లన్నింట నపారపాండిత్యము గలవారుగానుండిరి. వీరిరువురును గలిసి రచించిన గ్రంథముల సంఖ్యనూటికిఁ బైఁగా నుండును. శ్రౌతము, స్మార్తము, వేదాంతము, ధర్మశాస్త్రము, మీమాంసము, జ్యోతిషము, వ్యాకరణము చరిత్రము మొదలగు విషయములనుగూర్చి యుద్గ్రంథములను వ్రాసియుండిరి. వీనిలో వేదభాష్యము ప్రధానమైనది. దీనికి సాయన భాష్యమని పేరుగలదు. శృంగేరీపీఠము నధిష్ఠించిన విద్యాతీర్థు లనుమహాపురుషునిప్రసాదముననే తాను వేదభాష్యమును రచింపఁగలిగితి నని సాయనాచార్యులు చెప్పు

కొనియెను. తన గురువులైన విద్యాతీర్థులను విద్యారణ్యులవారు తాము రచించిన గ్రంథములలో—

“యస్యనిశ్వసితం వేదాః యో వేదేభ్యోఽఖిలం జగత్
నిర్మమే త మహం వందే విద్యాతీర్థమహేశ్వరమ్.”

అని గురుస్తుతి యొనర్చుటఁజూడ నాయన విద్యారణ్యుని కంటెను మహిమాఢ్యుఁ డని బోధపడఁగలదు. మాధవుఁడు ప్రథమ హరిహరబుక్కరాయలకు మంత్రిగ నున్నట్లు సాయణుఁడును బుక్కరాయల యన్నకొడుకగు సంగమునకును తరువాత రెండవహరిహరరాయలకును మంత్రిగ నుండెను. ఇట్టి ప్రసిద్ధపురుషులజీవితచరిత్ర విషయమునఁ జర్చనీయాంశము లనేకములు గలవు. వాని నన్నిటిని గ్రంథవిస్తరభీతిచే వివరించుట మానుచున్నాఁడను. “మాధవాచార్యులే విద్యారణ్యులయి యుండిన నుండవచ్చును గాని యవునని చెప్పుటకుఁ దగిన యాధారములు నాకింతవఱకు దొరకలేదు. మాధవాచార్యకృత గ్రంథములు కొన్నియు, విద్యారణ్యకృత గ్రంథములు కొన్నియుఁ గనఁబడుచున్నవి” అని శ్రీయుత జయంతి రామయ్యగారు తమ ‘కర్ణాటరాజ్యకథాసారమున’ వ్రాసిన వాక్యము విద్యానగరనిర్మాణమునుగూర్చి వ్రాసిన వాక్యమువలెనె వింతగఁ గన్పట్టుచున్నది. మాధవాచార్యులు తాను సన్న్యాసమును స్వీకరించకమున్ను, పరాశరస్మృతి

వ్యాఖ్యానము, మనుస్మృతి వ్యాఖ్యానము, వేదభాష్యములు, జైమినీన్యాయమాల విస్తారము, కాలమాధవ్యము, వ్యవహార మాధవ్యము, శంకరవిజయము, సర్వదర్శనసంగ్రహము, మొదలగు గ్రంథములను రచించె నని చెప్పుదురు. ఈగ్రంథములలోఁ గొన్నిటఁ దన గోత్రమును తండ్రి పేరును జెప్పుకొనియెను గాని సన్న్యాసమును స్వీకరించిన తరువాత చెప్పిన గ్రంథములలో నీపద్ధతిని బుద్ధిపూర్వకముగా విడిచిపెట్టెను. సాధారణముగా నీయన గ్రంథములలో మొదట “వాగీశాద్యాస్సుమనసః” అను శ్లోకము వ్రాయఁబడుచుండెను. ఆయన ‘జైమినీయన్యాయమాల’ విస్తర వ్యాఖ్యానములో పైనుదాహరించిన ముద్రభూత శ్లోకము తనచే రచియింపఁబడిన దని తెలిసికొనుటకు గుర్తుగా తన గ్రంథములలోఁ బ్రయోగింపఁబడిన దని వ్రాసికొనియెను. సన్న్యాసమును స్వీకరించిన తరువాత వేదాంతపంచదశి, వివరణప్రమేయసంగ్రహము, బ్రహ్మవిదాశీర్వాదపద్ధతి, జీవన్ముక్తివివేకము, దేవీ అపరాధస్తోత్రము, మొదలగు గ్రంథములను రచించెను. వీనిలో కులగోత్రనామములను దెలుపుకొని యుండలేదు. ఆధ్యాత్మిక గురువైన విద్యాతీర్థులను, శంకరుని మాత్రము పేర్కొని యుండెను. ధర్మశాస్త్రవిషయమునఁ బరాశరమాధవీయమును, వేదాంతవిషయమున విద్యారణ్యకృత పంచదశియు,

చరిత్రవిషయమై శంకరదిగ్విజయమును, దర్శనవిషయమున సర్వదర్శన సంగ్రహము, జైమినీన్యాయమాల యను గ్రంథములును, మన దేశములో విద్వాన్మాన్యములై ప్రఖ్యాతములై యున్నవి. మ్లేచ్ఛుల దాడులవలన దేశమరాజకమగుటను గాంచియు, శ్రౌతస్మార్తకర్మములు నశించుచుండుటయు వైదికమతము జైనజంగమయవనాది మతములచే ఖండింపఁబడుచుండుటయుఁ దలపోసి స్వదేశ స్వమతముల నుద్ధరించుటకై కేవలము నిరపేక్ష బుద్ధితో నొక హిందూమహాసామ్రాజ్యమును స్థాపించి వర్ధిల్లఁజేసి యద్వితీయ మహాపురుషుఁడై శృంగేరిలోని జగద్గురు పీఠము నలంకరించిన యీ మహానుభావుఁడు నూఱేండ్లకంటె నెక్కుడు కాలము జీవించి యుండి ౧౩౮౬వ సంవత్సరమున బ్రహ్మైక్యమునుగాంచెనని తెలియుచున్నది.

ప్రథమ హరిహరరాయలు

(౧౩౩౬ మొదలుకొని ౧౩౫౫ వఱకు)

యదువంశమున జనించిన సంగమరాజ పుత్త్రుఁడగు నీప్రథమ హరిహర రాయలు ౧౩౩౬ వ సంవత్సరమున విద్యానగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైనట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతఁడు సింహాసనమెక్కిన కాలమున మూఁడవ బల్లాలదేవుడు హొయిసల రాజ్యమును (కర్ణాటరాజ్యమును) బరిపాలనము చేయుచుం

డెను. ౧౩౨౭ వ సంవత్సరములో మహమ్మదుతుఘ్లఖ్ దం
డెత్తివచ్చి రాజధానియైన ద్వారసముద్రమును ముట్టడించి
నాశనము గావించెను. అంతట బల్లాల దేవుఁడు స్వరాజధానిని
దక్షిణార్కాడు మండలములోని తిరువణ్ణామలకు మార్చుకొని
యెను. మూఁడవ బల్లాల దేవుఁడు ౧౩౪౨-౪౩ వఱకు రాజ్య
పరిపాలనము చేసియుండెనుగాని పూర్వపు ఔన్నత్యమంతయు
ను గోల్పోయి పేరునకు మాత్రము చక్రవర్తిగ నుండెను.
వానికొడుకు నాలుగవ బల్లాలదేవుని శాసనము లొకటి రెండు
గన్పట్టుచున్నవి గాని యతఁడు స్వతంత్ర పరిపాలనము చేసె
నని విశ్వసింప నాధారము గన్పట్టదు. మూఁడవబల్లాల
దేవుఁడు రాజధానిని ద్వారసముద్రము నుండి తిరువణ్ణామలకు
మార్చుట మహమ్మదీయుల దాడివలనఁ గాక హరిహరరాయ
లయొక్కయు, బుక్కరాయలయొక్కయు భయముచేతఁగూడ
నై యుండును. అప్పటికే హొయిసల సామ్రాజ్యము నానాటఁ
గృశించి సన్నగిలిపోవు చుండెను. హరిహర రాయలు తాను
సింహాసన మెక్కునప్పటికే తానును తనసోదరులును హొయి
సలరాజ్యములోఁ జాలభాగము నాక్రమించుకొని యుండిరి.
విద్యానగరమున రత్నసింహాసన మధిష్ఠించిన తరువాత హరి
హరరాయలు తనరాజ్యమును నలుప్రక్కల విస్తరింపఁజేసెను.
ఇతనికి హొయిసల బల్లాల దేవునికి నెట్టిసంబంధము గలదో

శాసనాధారము లేవియు లేవని తెలుపుచు హరిహరుఁడు మూఁడవబల్లాలదేవునికి లోఁబడిన సామంతుఁడని మార్షల్ గారెట్లూహింపఁ గలిగిరో విదితము గాక యున్నది. *

౧౩౪౬ వ సంవత్సరము నాఁటికి హొయిసల రాజ్యమంతయు హరిహరరాయలచే జయింపఁబడి నూత్నకర్ణాటసామ్రాజ్యమునం జేర్పఁబడి యుండెను. హరిహరునకు రెండవ తమ్ముఁడైన బుక్కన్నయను బుక్కరాయలు యువరాజుగఁ జేయఁబడియెను. తనయన్న మరణమునొందు వఱకు బుక్కరాయలన్నతోఁ గలిసి పరిపాలనము చేసినట్లు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. తమ్ములు నల్వురును తనకు విధేయులై చెప్పినరీతిని బ్రవర్తించు చున్నందున హరిహరరాయలు రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేయుట కనువయ్యెను. సోదరులకో నిట్టి యైకమత్యము కుదిరి యుండుటచేతనే వీరలు మహమ్మదీయులు మొదలగు వారిని జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁజేయఁ జాలిరి. ఇతఁడు తెలుఁగు దేశములోని యుదయగిరి రాజ్యమును, చంద్రగిరి

---

* It is not ascertained as yet from epigraphical records what definite position these 2 chiefs held under the Hoysals, but that they were powerful enough to exercise much influence in the Hoysala kingdom long before they could declare their independence is proved by certain known facts.
(Marshall's Report 1907—08. pp. 235)

రాజ్యమును, పెనుగొండరాజ్యమును జయించెను. ౧౩౪౪ గవ సంవత్సరమునఁ దురుష్కులకును హిందువులకును జరిగిన యుద్ధములోఁ బ్రతాపరుద్రుని పుత్త్రునికిఁ దోడ్పడఁ బెక్కు సైన్యములతోఁ దన పెద్దతమ్ముఁడగు కంపభూపతిని బంపెను. ఆయుద్ధమున హిందువులుజయించి తురుష్కులను ఏకశిలానగరమునుండి తఱిమివేసిరి. హరిహర రాయలు తనపెద్దతమ్ముఁడగు కంపభూపతిని ఉదయగిరి రాజ్యమునకుఁ బాలకునిగా నియమించెను. ఈయుదయగిరి రాజ్యమునఁ బాకనాటివిషయమును, ములికినాటి విషయమును జేరియుండెను. ౧౩౪౬ వ సంవత్సరమునకంపరాయలకుమంత్రిగనున్నముద్రిసిద్ధిరాయన్న వొడెయలు గావించిన దానశాసనమునుబట్టి కంపరాయ లీరాజ్యమును బరిపాలనము చేయుచున్నట్లు తెలియుచున్నది. కంపరాయనిశాసనము లెచ్చటను గానరానందునను ౧౩౫౬వ సంవత్సరమున నీతనికుమారుఁడగు సంగముని శాసనము గానంబడు చున్నందునను, హరిహర రాయలకుఁ బిమ్మట బుక్కరాయలె రాజ్యాధిపత్యము వహించినందునను నీతఁడు హరిహరునకు ముందుగానే మరణము నొంది యుండవలయును. సంగమ రాజపుత్త్రులగు హరయన్న, కంపన్న, బుక్కన్న, మారన్న, ముద్దన్న అనునేవురును బంచపాండవులవలె నైకమత్యము గలిగి దిగ్విజయము గావించి సామ్రాజ్యము ప్రవర్ధ

మానమగునట్లు చేసిరి. ఈసోదరు లేవురును బల్లప్పదండనాయకుఁడును కుమార శ్యామన్న యొడయలును గలిసి దిగ్విజయజ్ఞాపకార్థము శా. శ. ౧౨౬౮ పార్థివ సంవత్సర ఫాల్గుణబహుళ పాడ్యమినాఁడు. (౧౩౪౬)శృంగేరి పీఠాధిపతి భారతీతీర్థ శ్రీపాదులకును, వారిశిష్యులకును, నలువందుబ్రాహ్మణులకును తొమ్మిది గ్రామములను దానములను జేసియుండిరి. కావున నాసోదరు లేవురు నైకమత్యముతో నుండిరనియు, హరిహరునికి లోఁబడి నల్వురు తమ్ములు స్వతంత్రపరిపాలనము చేయుచుండిరని మనమూహింప వలయునే గాని పరస్పరము సంబంధము లేక యెవరికివారు స్వతంత్రులై పరిపాలనము చేయుచుండిరని తలంపరాదు.

ప్రథమ హరిహరరాయలు రాజ్యపరిపాలనము చేయుకాలముననే యోరుగల్లునుండి ఢిల్లీచక్రవర్తి సైన్యములను వెడలఁగొట్టిన తరువాత మూఁడు సంవత్సరములకుఁ బిదపఁగా ౧౩౪౭వ సంవత్సరములో చక్రవర్తి సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడగు హసన్‌గంగూ అను నాతఁడు స్వతంత్రుఁడై బహమనీరాజ్యమును స్థాపించి అల్లాఉద్దీన్ షాహ అను బిరుదునామముతో దక్కను దేశమునఁ బరిపాలనము చేయనారంభించెనని బ్రిగ్సు ప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. బహమనీరాజ్యము స్థాపింపఁబడిన వెనుక విజయనగర సామ్రాజ్యాధీశ్వరులును

బహామనీ సుల్తానులకును యుద్ధములు జరుగుచువచ్చెను. అనే కయుద్ధములలో తురుష్కులను హరిహరరాయలు జయించి నట్లు శాసనములంబట్టి తెలియుచున్నది. ఈప్రథమ హరిహర రాయలు ౧౩౫౪ లో రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్నట్లొక శాసనములో గన్పట్టుచున్నందున ౧౩౫౫వఱకు బదునెనిమిది సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెనని యూహింపవచ్చును. అల్లాఉద్దీన్ షాహ ౧౩౫౮ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసెను. కాఁబట్టి వీరుభయులును సమకాలికులనిచెప్పుట కెంతమాత్రమును సందియములేదు*. హరిహరరాయలు ౧౩౮౩ వఱకు మాత్రమె జీవించియుండెనని స్యూయలుగారు వ్రాసినది విశ్వసనీయముగాదు. మఱికొందఱు హరిహరరాయలు ౧౩౯౧ వఱకు జీవించి యుండిరని వ్రాసిరి. అదియును విశ్వసనీయము గాదు.

---

* Ep. Carn Vol VIII Sb. 104.

Archaeolcgical Survey of India. 1907-08 The first Vizianagar Dynasty, Viceroys and Ministers. page 240.

(A Jaina Sasana dated S. 1276 (Vijaya) or AD 1354 from Soraba, distinctly says that in that year when Mahamandaleswara Hariappaodeyar was ruling the kingdom. Malagowda died and his wife Chennakka went to swurga (heaven) by her sahagamana (seti)

విద్యానగరము నిర్మింపఁబడిన తరువాత దక్షిణ సుల్తానుల దౌర్జన్యములకుఁ దాళఁజాలక స్వదేశములను విడనాడి వచ్చిన యాంధ్రకర్ణాటకుల కెల్లరకు రక్షక స్థానమై క్రమాభివృద్ధి నొందుచు దక్షిణ హిందూదేశమున విశేష ప్రాముఖ్యమును గాంచి మహమ్మదీయుల కభేద్యమై యొప్పుచుండెను. హరిహర దేవరాయలు సింహాసన మధిరోహించిన వెనుక క్రమముగా మహిసూరము, కన్నడము, వనవాసి (జయంతి) మొదలగు సీమలను జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేసెను. మఱియు బాదామికోటను బలపఱిచెను. ఇతఁడు విద్యానగరమునందుండి బరకూరు మొదలగు సీమలను బరిపాలించుచుండఁ బెద్దతమ్ముఁడైన కంపభూపతి యుదయగిరిరాజ్యమును, రెండవతమ్ముఁడైన వీరబుక్క భూపతి మధ్యదేశమును మూఁడవ తమ్ముఁడైన మారభూపతి వనవాసిదేశమును, బరిపాలనము చేయుచుండిరి. హరిహరదేవరాయలు బహుభూము లాక్రమించుకొని ప్రతినిధి పాలకులను నియమించి మహారాజ పదవియందున్నను మూఁడవ బల్లాలదేవుఁడు బ్రదికి యున్నంతవఱకును మహామండలేశ్వరుఁడనని మాత్రమె చెప్పుకొనుచు దేశమునకు సెమ్మది కలిగించి చక్కనిస్థితికిఁ దీసికొని వచ్చెను. కన్నడదేశమునందలి ప్రాచీన జైన ప్రభువులను లోఁబఱచుకొని యాదేశమునఁ బన్నులు రాఁబట్టుకొనుట కొఱకుఁ జక్కనిపద్ధ

తుల నేర్పఱిచెను. కన్నడదేశమునందలి సముద్ర ప్రాంత భూముల నాక్రమించుకొన్న యరబ్బులను జయించి వారివలనఁ గప్పముఁ బడయుచుండెను. ఇతఁ డీనూత్నకర్ణాట సామ్రాజ్యము నేలుచున్న కాలమున జనుల మానప్రాణ ధనంబులకు రక్షణము గలిగి యుండెను. వాణిజ్యము పెంపొందినది. చోరి ద్రోహిదులు దొంగతనములు తగ్గిపోయినవి. వసుంధర సర్వసస్యాఢ్యయై వఱలుచుండెను.

నా చ న సో ముఁ డు.

ఆంధ్రమున నుత్తరహరివంశ కావ్యమును రచించి ప్రఖ్యాతుఁడైన మహాకవి నాచనసోముఁడు హరిహరబుక్కరాయల కాలముననుండెను. నాచనసోముఁడనెడికవి యెఱ్ఱాప్రగడ కిరువదిముప్పదిసంవత్సరముల తరువాత నున్నవాఁడని యాంధ్రకవుల చరిత్రమునందు వ్రాయఁబడియుండెనుగాని యెఱ్ఱాప్రగడకు నాచనసోముఁడు సమకాలికుఁడని స్పష్టముగా బుక్కరాయని శాసనములంబట్టి తెలియుచున్నది. యజుశ్శాఖాబ్రాహ్మణుఁడును, ఆపస్తంబసూత్రుఁడును, భారద్వాజగోత్రుఁడును, నాచనవంశాంబుధిచంద్రుఁడును,సకలాగమవేదియును, అష్టాదశపురాణనామాభిజ్ఞార్థవేదియును, అష్టభాషాకవిత్వశ్రీయుతుఁడు నగుసోమయాఖ్యునకు సంగమరాజపుత్త్రుఁడగు బుక్కరాయలు పంపాతటంబునందలి భాస్కరక్షేత్రం

బునందుండిన శ్రీవిరూపాక్షస్వామిసన్నిధిని శా. శ. ౧౨౬౭ తారణసంవత్సర చైత్రశుద్ధ ౯ నాఁడు పినాకినీతటమునందలి పంచాశలదిన్న యను గ్రామమునకు బుక్కరాయపురమని నామాంతరమును గల్పించి ధారపోసి శాసనము వ్రాయించెను. నాచనయనునది ప్రసిద్ధపురుషుని నామమైయుండును. ఆతనివంశమునందు సోముఁడు జనించెనుగావుననాచనసోముఁడని వ్యవహరింపఁబడుచున్నాఁడు. నాచనయింటిపేరు మాత్రమేగాక యితని తండ్రిపేరు నాచిరాజని యాంధ్రప్రబంధములయందు వ్రాయఁబడియున్నది. ఒకవేళ యింటిపేరు నాచిరాజువారనియైనం జెప్పవచ్చును. పిల్లలమఱ్ఱిపినవీరనశృంగారశాకుంతలమున కవిస్తుతిపద్యములో "నాచిరాజుని సోము" అని ప్రశంసించియున్నాఁడు. కూచిమంచి జగ్గకవి సుభద్రాపరిణయమునందు "నాచిరాజసోముని" యనినుడివియున్నాఁడు. ఆఱువేలనియోగియైన కోవెల గోపరాజు,

చ॥ అనఘుహుళక్కిభాస్కరు నుహామతిపిల్లలమఱ్ఱి పెద్దిరా
జును చినవీరరాజు కవిసోముని తిక్కనసోమయాజి కే
తనకవిరంగనాథు నుచితజ్ఞుని నెఱ్ఱననాచిరాజు సో
మన నమరేశ్వరుం బలఁతు మత్కులచంద్రుల సత్కవీం
ద్రులన్॥

అని 'నాచిరాజుసోమన' యని వచించుటయేగాక మత్తు

లచంద్రు' లని అనఁగా నియోగులనికూడ వ్రాసియున్నాఁడు. దీనిం బురస్కరించుకొని నామిత్రులొకరు ఆంధ్రపత్రిక సంవత్సరాదిసంచిక ప్రథమసంపుటములో నేనీకవింగూర్చి "ఇతఁడాంధ్రకవులచరిత్రమునందు నియోగియని చెప్పఁబడి నను ఈశాసనమునం దితఁడు నియోగియో వైదికుఁడో స్పష్టముగాఁ జెప్పియుండకపోయినను వైదికుఁడనియె యూహించుటకు తాస్పదములైన వాక్యములే గానవచ్చుచున్నవి" అని వ్రాసిన వాక్యముల నధిక్షేపించియున్నారు. ఆంధ్రపత్రికయందు నేనువ్రాసినది భ్రాంతిమూలమైనది. ఈకాలమునందువలెఁ గాక యాకాలపు నియోగిబ్రాహ్మణులుకూడ కొందఱు వైదికబ్రాహ్మణోత్తములవలెనె వైదికమార్గనిష్ఠాపరులై వేదవేదాంగవేత్తలై యుండినది వాస్తమనుటకు తిక్కనసోమయాజి మొదలగువారిని దృష్టాంతముగఁ జూపవచ్చును. ఈమహాకవి తనకావ్యమును హరిహరనాథున కంకితమిచ్చుటచేతను, "ఇది బుధారాధనవిరాజి కొమ్మనామాత్యపుత్ర తిక్కనసోమయాజిప్రణీతభారతకథానంతరమున' అని గద్యయందుఁ దిక్కనయెడ గౌరవభావమును దెలిపియుండుటచేతను, నెల్లూరు మండలవాసియని చెప్పవచ్చును. ఈశాసనము నాటికివిద్యానగరి విద్యారణ్యునిచే నిర్మింపఁబడినదనియును పంపాతటమున భాస్కరక్షేత్రమున విరూపాక్షదేవుని సన్నిధిని నాచన

సోమునకు బుక్కరాయపురమును ధారవోసెననియుఁ జెప్పియుండుటచేతఁగూడవిద్యానగరనిర్మాణమునుఁగూర్చి జయంతి రామయ్యగా రిచ్చినయభిప్రాయము సరియైనదికాదని స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. విద్యానగరము నూతనముగా నిర్మింపఁబడి కర్ణాటరాజ్యము మెల్ల మెల్లగ వర్ధిల్లుచుండుటచేత నాచనసోముఁడు నెల్లూరును విడిచి విద్యానగరముఁ జేరుకొని, "శ్రీమత్సకలభాషాభూషణరసపోషణసంవిధానచక్రవర్తి" యగుటం జేసి బుక్కరాయనిచే సమ్మానింపఁ బడియెను. అప్పటి కీతఁ డుత్తరహరివంశమును రచియించెనో లేదో తెలియదు. ఎఱ్ఱాప్రగడయును నాచనసోముఁడును సమకాలికులు గావున నుభయులలో నెవరిగ్రంథము ముందురచింపఁబడినదో చెప్పుట సాధ్యముకాదు. కాని యెఱ్ఱాప్రగడవిరచితమైన హరివంశమును విన్నమీఁదట నది శ్రేష్ఠముగలేదను తలంపుతో నుత్తరహరివంశమును వ్రాసెనని యూహించుటకు గద్యములో "శ్రీమత్సకలభాషాభూషణ రసపోషణసంవిధానచక్రవర్తి" అని పెట్టుకొన్న పెద్దబిరుదములే యవకాశమిచ్చుచున్నవి.

నాచనసోమనాథునికవిత్వము : మిక్కిలి ప్రౌఢమైనది. ఈమహాకవి కవిత్వ పటుత్వసంపదను బట్టి యీతనికి సర్వజ్ఞుఁడను బిరుదు పేరువచ్చినది. అట్లనుటకు సందేహింపం

బనిలేదని శబ్దరత్నాకరనిఘంటుకారులు తెలిపి యున్నారు. ఇతఁడు వసంతవిలాసమను మఱియొక గ్రంథమును రచించి నట్లు కనుపట్టుచున్నది. ఇతఁడుకన్నడభాషలోఁగూడ నేవేవో గ్రంథములను రచించె నని తెలియుచున్నది. గ్రంథాలయ సర్వస్వముయొక్క ప్రథమసంచికలో నెఱ్ఱాప్రెగడకంటె నాచనసోముఁడు పూర్వీకుఁడని నామిత్రులగువంగూరుసుబ్బా రావుగారు ప్రయత్నించిరిగాని వారి ప్రయాసమంతయును వ్యర్థము. ప్రోలయవేమారెడ్డి౧౩౨౦ మొదలుకొని ౧౩౪౧ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసినవాఁడు. తదాస్థానకవియె శంభు దాసను నామాంతరముగల యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ. బుక్కరాయలు ౧౩౩౬ మొదలుకొని ౧౩౭౭ వ ఱకును నున్నవాఁడుగావునను, ౧౩౪౪-౪౫లో నాచనసోముఁడు బుక్కరాయలవలన గ్రామ ములను దానముపొందినవాఁడు గావునను, వార లిరువురును సమకాలికులని విస్పష్టమగుచుండ నాచనసోముఁడు శంభు దాసునికంటెఁ బూర్వుఁడని వాదింపఁ దివురుట నేలవిడిచిసాము చేయుట వంటిది. ఇంతకన్న నేనీవిషయమును గూర్చి చర్చిం పక విరమించుచున్నాఁడను.

పదునొకండవ ప్రకరణము.

వీరబుక్కరాయలు.

(౧౩౫౫ మొదలుకొని ౧౩౭౭ వఱకు)

మొదటి హరిహరదేవరాయలు ౧౩౫౫దవ సంవత్సరమున మృతినొందఁగా నతని ద్వితీయ సోదరుఁడైన బుక్కరాయలు హొసపట్టణమునుండి రాజధానిని విద్యానగరమునకు వెంటనే మార్చుకొని కర్ణాటసామ్రాజ్యసింహాసనము నధిష్ఠించెను. హరిహరదేవరాయల మరణానంతరము కర్ణాటరాజ్యాధిపత్యమునకై యాతని సోదరులలో వివాదము జనించి కంపరాయలను గాదని తుదకు బుక్కరాయలే రాజ్య మాక్రమించెనని స్యూయలుగారు 'విస్మృత సామ్రాజ్య' మను నర్థమిచ్చు 'ఫర్గాటన్ ఎంపైర్' అను తమ గ్రంథమున వ్రాసియున్నారు. ఆయనసిద్ధాంతమును నమ్మి పంద్రెండు సంవత్సరముల క్రిందట నాచే రచింపఁబడిన 'జీర్ణకర్ణాటరాజ్యచరిత్ర' మను గ్రంథమున నట్లె నేనును వ్రాసి యున్నాఁడను. అప్పటి నాయభిప్రాయమును మార్చుకొనవలసి వచ్చినది. హరిహరదేవరాయలకు ముందే కంపభూపతి మరణముఁ జెందియుండుటచేతనే బుక్కరాయలు రాజ్యాధిపత్యమును వహించెను.

కంపరాయని దక్షిణదిగ్విజయ యాత్ర.

"బుక్కరాయలకు దేవాయి యను భార్యవలన మూవురు పుత్త్రులు కలిగిరి. వారిలో జ్యేష్ఠుఁడైన కంపరాయలు తండ్రి యాజ్ఞను శిరసావహించి దక్షిణదిగ్విజయ యాత్రకు బయలుదేఱెను. ఈదిగ్విజయ యాత్రలో వైష్ణవమతావలంబకుఁడైన గోపన్నమంత్రియును, సాళువమంగరాజును సైన్యాధిపతులుగ నుండి తోడ్పడిరి. తండ్రి యాజ్ఞానుసారముగా కంపభూపతి తుండీరమండల మను ద్రావిడదేశాధిపతియైన రాజనారాయణసాంబువరాయల (సాంపరాయలను) జయించుటకై ముందుగ ద్రావిడదేశముపై దండయాత్ర వెడలెను. ఈదండయాత్ర ౧౩౬౦-౬౧వ సంవత్సరములో జరిగియుండును. ఇతఁడసంఖ్యాకములగు సైన్యములతో ముగిలికనమ మార్గముగఁ బాలేఱునది యొడ్డున నున్న విరించిపురమునకుఁ బోయి దండు విడిసెను. ఈసమాచారమును సాంపరాయలు విని పాలేఱునదినిదాటి తన రాజ్యములోఁ బ్రవేశింపకుండ విశేష సైన్యములతో నడ్డుకొని విరించిపురముకడ ఘోర యుద్ధము సలిపెనుగాని యాంధ్రకర్ణాటకులతోఁ బోరాడఁజాలక ద్రావిడ సైన్యములు పలాయనము కాఁగా సాంపరాయలును పలాయనుఁడై పడవీటి వైపునకుఁ బాఱిపోయి స్వల్ప సైన్యముతో రాజగంభీరపర్వతమును శరణ్యముగాఁ

జేసికొని తగు రక్షణచేసికొనుచుండెను గాని విజయనగరసైన్యములు వెంటాడించి రాజగంభీరపర్వతమును (పడవీడు దుర్గమునకు నామాంతరము) ముట్టడించినవి. రాజగంభీరసాంబువరాయలను నాతఁడు శా. శ. ౧౧౮౦ లోఁ బరిపాలనము చేయుచున్న మూఁడవరాజరాజను చోళరాజునకు సామంతుఁడుగ నుండెను. అతని పే రిటనే పడవీడుదుర్గమునకు 'రాజగంభీరమలై' అను నామము గలిగినది. అతని వంశమునందే కంపభూపతితో సమకాలికుఁడగు రాజనారాయణసాంబువరాయలు జనించి రాజగంభీర రాజ్యమును (తుండీరమండలము లేక తొండై మండలమును) పరిపాలించుచుండెను. విజయనగరసైన్యములు పడవీడు దుర్గమును ముట్టడించినప్పుడు మరల వారలకు భయంకరమైన యుద్ధము జరిగెను. ఈయుద్ధములో సాంపరాయలు కంపభూపతిచేఁ జంపఁబడినటులు గంగాదేవిరచితమైన మధురవిజయము లేక కంపరాయచరిత్రము వలనఁ దెలియుచున్నది. కాని సంస్కృత కావ్యము లగురామామాభ్యుదయము, సాళువాభ్యుదయమును, ఆంధ్ర కావ్యములగు జైమినిభారతమును, వరాహపురాణమును, సాంపరాయలు పరాజితుఁడై శరణు వేఁడగా విజయనగర సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడగు సాళ్వమంగు వానిని మరల సామ్రాజ్యమున నిలిపి సాంపరాయస్థాపనాచార్య బిరుదమునుగాంచె

వని చెప్పఁబడి యుండుటచేత మధురవిజయములోఁ జెప్పినది యతిశయోక్తిగా భావింపవలసి యున్నది. ఈసాంపరాయలే తెలుంగాధీశుని తండ్రి యని జయంతి రామయ్యగారును, కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావుగారు నభిప్రాయులగు చున్నారు. గాని తెలుఁగురాయల కుటుంబము వేఱు; ఈరాజనారాయణ సాంపరాయని కుటుంబము వేఱు, తెలుగురాయల కీసాంప రాయలకు నెనుబదిసంవత్సరములు వ్యత్యాసముగలదు. తండ్రి కొడుకుల కింత కాలవ్యత్యాస ముండుట యసంభవము. ఇట్లు కంపభూపతి సాంపరాయని జయించి తనకు లోఁబడిన సామంతునిగాఁ జేసికొనినతరువాత కాంచీపురరాజధాని వశముఁ జేసికొనుట సులభసాధ్య మయ్యెను. కంపభూపతి మరకతనగరమును రాజధానిగఁ జేసికొని కొంతకాల మచట నుండి పిమ్మట మధురాపురతురుష్కులను జయించుటకయి మధురానగరముపై దండయాత్ర బయలుదేరెను. ఈదండ యాత్రకుఁ గారణము 'శ్రీరంగముకోయిలొలుగు' అనుగ్రంథ ములో నిట్లు తెలుపఁబడియున్నది. కంపరాయని బ్రాహ్మ ణసేనాని యగుగోపనార్యుఁడు చెంజీసీమకుఁ బాలకుఁడుగా కంపరాయనివలన నియమింపఁబడియెను. ఇతఁ డాపస్తంబ సూత్రుఁడు, భారద్వాజగోత్రుఁడు, నైన బ్రాహ్మణుఁడు. ఇతఁ డొకనాఁడు యాత్రార్థము తిరుపతికొండకుఁ బోయినప్పు

డు వేంకటేశ్వరుని యాలయములో లోహవిగ్రహము మఱొక్కటి యదనముగానుండుటఁ గాంచి యెక్కడిదని యక్కడి వారినిఁ బ్రశ్నించెనఁట. అయ్యది రంగనాథుని విగ్రహమనియు, తురుష్కులు శ్రీరంగమును వశపఱచుకొన్నప్పు డావిగ్రహమునునచ్చటినుండితిరునారాయణపురమునకుఁ గొనిపోయి యచ్చటినుండి తిరుపతికిఁ గొనిరాఁబడినదనియు నచ్చటి యర్చకులు చెప్పిరఁట. అంతట గోపన్న తురుష్కులను శ్రీరంగమునుండి తఱిమివేయువఱకును ఆవిగ్రహమును చెంజీనగరమునకుఁ గొనిపోయి పూజించుచుండ వలసినదని తనపురోహితులను బ్రోత్సాహపఱిచెనఁట. అట్లాతఁ డావిగ్రహమును గొనిపోయి చెంజీపురములోని శృంగవర మనుకొండపైనుంచి పూజాకైంకర్యములు జరుగున ట్లేర్పాటు గావించెనఁట. శ్రీరంగములో నున్న తురుష్కనాయకుడు రంగనాథుని యాలయములోఁ గొంతకాలము నివసించియుండి యనారోగ్యము వలన నాప్రదేశమును విడిచి యచ్చటికి నుత్తరముగా నాలుగుమైళ్ళదూరమున నున్న సమయవర మనుగ్రామమునకుఁ బోయి యుండెనఁట. అక్కడి నంబులు కొందఱు తురుష్కుల సమాచార మెప్పటికప్పుడు గోపన్న మంత్రికిఁ దెలియఁజేయుచుండిరఁట. ఒకప్పుడు మంచిసమయమును గనిపెట్టి తురుష్కనాయకుఁడు సురాపానప్రమత్తుఁ డై కామపరవశుఁ డై

యంతఃపురములో నొడలెఱుంగక విహరించుచున్న కాలమున దండెత్తిపోయి తురుష్కులను సంహరించి శ్రీరంగములో రంగనాథునివిగ్రహమును మరల బ్రతిష్ఠాపించెనఁట. అదివఱకుఁ దురుష్కులకు వెఱచి సత్యమంగలమునకుఁ బాఱిపోయి యున్న వేదాంత దేశికులవారు శ్రీరంగమునకుఁ దిరిగివచ్చి రెండు సంస్కృతశ్లోకములతో గోపనార్యుని నభినందించిరఁట." తరువాత కంపరాయలు మధురసుల్తానుని సంహరించి శా. శ ౧౨౯౩వ సంవత్సరము నాఁటికి దేశమునంతయుఁ గైవశము జేసికొనియెనఁట. ఈదక్షిణదిగ్విజయయాత్రలో వీరలకు జయమును సమకూర్చినవాఁడు నిజముగా వీరల సైన్యాధిపతి యైన సాళ్వమంగరాజు. ఇతఁ డసామాన్యపరాక్రమవంతుఁడు. విజయనగరరాజ్యమునకు ముఖ్యాధారముగ నుండినవాఁడు. కనుక వరాహపురాణమునం దితఁ డిట్లభివర్ణింపఁబడియుండెను.

"సీ. దురములో దక్షిణ సురతాను నెదిరించి
కొనివచ్చి సాంపరాయనికి నిచ్చి
సామ్రాజ్యమునసిల్పి సాంపరాయస్థాప
నాచార్య బిరుద విఖ్యాతిఁగాంచె
శ్రీరంగవిభుఁ బ్రతిష్ఠించి యర్వదివేల
మాడ లద్దేవు నమ్మనికి నొసఁగె

మధురా సురత్రాణు మడియించి పరపతి
సాళువబిరుదంబు జగతి నెఱపె
తే. గబ్బితనంబునఁ దేజిమొగంబుగట్టి
తఱిమి నగరంపు గవనులు విఱుఁగఁద్రోలి
తాను వేసిన గొరునుద్దవిడిఁ దెచ్చె
సాహసంబున నుప్పొంగు సాళ్వమంగు."

ఇట్లు కంపరాయలు దక్షిణ దేశము నంతయు వశపఱచుకొని రాజగంభీర రాజ్యమను రాజ్యవిభాగ నామమునువహించిన యీ దేశమును దాను బ్రదికి యున్నంతవఱకుఁ బరిపాలించుచుండెను.*

హరిహరబుక్కరాయలనాటి రాజ్యవిభాగములు.

హరిహర బుక్కరాయలు పరిపాలనము చేయుకాలమున రాజ్యమంతయు నాఱుఖండములుగా విభాగింపఁబడియెను.

*మధుర విజయమను కావ్యమునుండి నైవిషయములను సవిస్తరముగా ట్రావన్కూరు ఆర్క్యాలాజికల్ సూపరింటెండెంటుగా నున్న టి. గోపినాధరావు. ఎమ్. ఏ. గారు న్యూయిండియా 1915 సంవత్సరము నవంబరు 22–26 తేదులను వెలువడినసంచికలలోఁ బ్రచురించిన వ్యాసమునుండి సంగ్రహముగాఁ దెలిపి యున్నాఁడను. ఈచరిత్ర మంతయు మధుర విజయమను కావ్యములోఁ జక్కఁగా నభివర్ణింపఁబడినదఁట. కంపభూపతి భార్య గంగాదేవి యీకావ్యమును రచించినదఁట ఈగ్రంథమును నేను జూచినవాఁడను గాను.

మొదటిఖండము-ఉదయగిరిరాజ్యము.

ఉదయగిరిరాజ్యములో ములికినాటివిషయమును పాకనాటి విషయమును జేరి యుండెను. ఈరాజ్యమును మొదట వీరిసోదరుఁడు కంపభూపతి(మొదటి)పరిపాలనము చేసిమరణము నొందఁగా నతని తరువాత నతనిజ్యేష్ఠపుత్రుఁడైన సంగమ రాజు(రెండవ)విక్రమసింహపురము రాజధానిగా పాకనాటి విషయమును బరిపాలనము చేసెను. కంపభూపతి ద్వితీయ పుత్త్రుఁడైన శావన్నయొడయలు ఉదయగిరిపట్టణము రాజధానిగ ములికినాటివిషయమును బరిపాలనము చేసెను. వేదభాష్యకర్తయు, విద్యారణ్యుల సోదరుఁడునగు సాయనాచార్యుఁడే రెండవసంగముని మంత్రిగానుండి విక్రమసింహపురమునందు నివసించియుండెను. విద్యారణ్యులు బుక్కరాయనికి మంత్రిగానుండెను. సంగముఁడు ౧౩౫౬ వ సంవత్సరమున నెల్లూరుమండలములోని బిట్రగుంట గ్రామమును బ్రాహ్మణులకు దానముచేసి శాసనము వ్రాయించెను. ఈశాసనములో ప్రత్యబ్దకాలమున' దానముచేసినట్టు చెప్పియుండుటచేత నాబ్దికదినమని బోధపడఁగలదు. అప్పటికి కంపభూపతి మరణము నొందియుండును.

2 పెనుగొండరాజ్యము. దీనిలో గుత్తిరాజ్యమును, చంద్రగిరిరాజ్యమును జేరియుండెను.

3 ఆరగమలెహరాజ్యము. దీనిలో వనవాసి, చంద్రగుత్తి, గోవారాజ్యములు చేరియుండెను.

అనఁగా మైసూరుమండలములోని షిమొగజిల్లాయును, ఉత్తరకన్నడజిల్లాయును గలిసి ఆరగమలెహరాజ్యమను పేరున వ్యవహరింపఁబడినట్లు దెలియుచున్నది. దీనిని బుక్కరాయలసోదరుఁడగు మారభూపతి పరిపాలనము చేయుచుండెను. గౌడబ్రాహ్మణమంత్రియగు మాధవమంత్రి మొదట నితని కడనే ప్రధానిగనుండెను. శా, శ. ౧౨౬౭ లో మారభూపతి కదంబరాజ్యమును (వనవాసి) జయించి చంద్రగుత్తిపురము రాజధానిగా మాధవ మంత్రి సాహాయ్యముతో బరిపాలనము చేయుచుండెను.

4 ములువాయిరాజ్యము. దీనిలో తేకలినాడు మొదలగునవి చేరియున్నవి. బుక్కరాయల సోదరుఁడగు ముద్దభూపతి పరిపాలనము చేయుచుండెను.

5 తుళురాజ్యము. దీనిలో బరకూరు లేక వరాహకన్యాపురరాజ్యమును, మంగటూరు లేక మంగళూరురాజ్యమును జేరియున్నవి. ఈరాజ్యమును మొదట హొయిసలరాజగు బల్లాలదేవునికి సామంతుఁడుగనున్న శంకరప్పయను వానిని జయించి బుక్కరాయలు తమ రాజ్యములోఁ గలుపుకొనియెను. మొదటి హరిహరరాయల మంత్రులలో నొకఁడగు

హాడపాదగోతరాజను నాతఁడు ౧౩౪౯సంవత్సరమునఁ బరిపాలనము చేయుచుండెను. ఈరాజ్యపాలకులకు స్వంతనాణెములు ముద్రించుకొనుట కధికారముగలదు. కనుకనే మంగళూరుగద్యాణములని బరకూరుగద్యాణములని నాణెములఁ గొన్నిటికి వ్యవహారనామములు గలిగినవి.

6 రాజగంభీరరాజ్యము. ఈరాజ్యమును బుక్కరాయుని కుమారులలో నొక్కఁడగు కుమారకంపనచే జయింపఁబడి పరిపాలింపఁబడియె నని పైని యాతనిదండయాత్రాసందర్భమునఁ జెప్పియున్నాఁడను.

మాధవమంత్రి.

పూర్వము చరిత్రకారులు మాధవమంత్రియు, మాధవాచార్యులు నొక్కరే యనుకొని యొకరు గావించిన పనులు మఱియొకరికి ముడిపెట్టుచు వచ్చిరి. నేనును నాకర్ణ కర్ణాట రాజ్యచరిత్రమున నట్లే భావించి వ్రాసియున్నానుగాని యిప్పుడు వారిరువురు వేఱ్వేఱు పురుషులైనట్లు స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. ఈమాధవమంత్రి బుక్కరాయని కాలములోఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచిన సేనాధిపతులలో నొక్కఁడుగా నున్నాఁడు. ఇతఁడు గౌడ బ్రాహ్మణుఁడు. తండ్రిపేరు చౌండప్ప. గోత్రమాంగీరసము. గురువు కాశీవిలాసక్రియాశక్తి పండితుఁడు. శైవుఁడు. మాధవవిద్యారణ్యులుగౌడబ్రాహ్మణుఁడు కాఁడు.

తండ్రి మాయణుఁడు. భారద్వాజ గోత్రుఁడు. గురువు విద్యాతీర్థులు, అద్వైతి. వీరిరువు రొక్కరు కారనుట దీనింబట్టి స్పష్టపడియెను. మాధవ మంత్రియు వేదవేదాంతార్థముల నెఱింగిన విద్వాంసుఁడు. కాశీవిలాస క్రియాశక్తి పండితుని బోధచే నితనికి శివభక్తి పట్టువడినది. ఇతఁడు నాస్తికవాదములను నిర్మూలనము గావించి యుపనిషన్మార్గమును చక్కఁబఱిచెను. అనేకవిద్వాంసులకుఁ దానుగురువై యుండి వారికి నుపనిషన్మార్గములను బోధించుచు బ్రహ్మపదముఁ జూపువాఁడని ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. ఇఁతడు బుక్కరాయనికాలమున బశ్చిమ ఖండమున కధికారిగ నుండి పరిపాలనము చేయుచుండెను. ఇఁతడుజయంతిపురాధిపతిగ నుండి గోవారాజ్యమును జయించి తన పేరిటఁ దానువ్రాసిన గ్రంథములకుఁబేర్వడిన యిరువది బ్రాహ్మణపండితులకు భూదానములను జేసియుండెను. ఇతఁడు శైవాగమతంత్రజ్ఞుఁడు గావున వాని ననుసరించి లింగపూజలను గావించుచుండెను. ఇతఁడు రాయల యాజ్ఞను బొంది నాగర ఖండములోని ముచ్చుండి యను గ్రామమును వాని శివారులను శాస్త్రజ్ఞర బ్రాహ్మణులకు దానముచేసెను. నాగరఖండమునకుఁ జంద్రకూటపురము రాజధానిగనుండెను. ఈ యనకు వీరవసంతమాధవుఁడను నామాంతరముగలదు. ఇతఁడు సూతసంహితకు తాత్పర్య దీపికయను వ్యాఖ్యానమును,

శైవామ్నాయసారమను గ్రంథమును, మాధవనిదానము మొదలగు పెక్కుగ్రంథములను రచించి ప్రఖ్యాతికెక్కెను. మాధవమంత్రి తురుష్కులను గోవానగరమునుండి తఱిమి భువనైకవీరుఁ డనెడిబిరుదమును గాంచెనని వామనశాస్త్రి వ్రాసియుండెను. ఇతనికి మాధవాంకుఁ డనియుఁ మాదిరాజనియుఁ గూడ నామాంతరములు గలవు.

తురుష్కులతోడి యుద్ధములు.

బహమనీసుల్తానగుమహమ్మదుషా యోరుగల్లురాజ్యమును బరిపాలించుచున్న అనపోతమాధవభూపాలురను జయించి రత్నసింహాసనమును, గోలుకొండదేశమును గైకొన్న తరువాత తనదృష్టినంతయువిద్యానగరలక్ష్మివైపునకుఁ ద్రిప్పెను. విజయనగరము నెప్పుడు మ్రింగుదునాయని యతఁడు చింతనము సేయుచుండెను. విజయనగర వైభవముఁ బలువురు పలువిధములఁ గొనియాడుచుండ మహమ్మదుషాహ చెవుల కాపలుకులు ములుకులై నాటుచుండెను. వేయేల! నిద్రాహారములాతనికి దూరములయ్యెను. ఏరీతినైన నేమి ౧౩౬౬ వ సంవత్సరమున సైన్యముల సమకూర్చుకొని వీరబుక్కభూపాలునిపై దండయాత్రవెడలి వచ్చెను. బుక్కరాయలకు తురుష్కులతో జరిగిన యుద్ధములలో బుక్కరాయలకే విజయము కలుగుచుండెనని శాసనాదులు తెలుపుచున్నను మహమ్మదీయ చరి

త్రకారులు బుక్కరాయలకే యపజయమును బహామనీసుల్తానులకు విజయములను జెప్పుచువచ్చిరి. మహమ్మదీయ చరిత్రకారులలో ఫెరిస్తా ముఖ్యుఁడు.

ఈయుద్ధములలో నైదులక్షల హిందువులను నఱికించి రక్తనదులు పఱపించెనని చెప్పినంగాని యాతనికిఁ దృప్తి కలుగకపోయెను. ఈదండయాత్రను గూర్చి యసత్య వృత్తాంతములను గల్పించి వ్రాసెను. ఈమహమ్మదీయచరిత్రకారుఁడే యుద్ధవృత్తాంతమును వినుపింప వలసి వచ్చినను లక్షలకొలఁది హిందువులను మహమ్మదీయులచేఁ జంపింపక మానలేదు. ఇతఁడు వ్రాసినచరిత్రములోనుండి నే నిదివఱకు జీర్ణకర్ణాట రాజ్యచరిత్రములో భాషాంతరీకరించి పెట్టిన భాగమునే యీదిగువ నుదాహరించుచున్నాఁడను.

మహమ్మదుషాహాతో యుద్ధము.

'ఒకనాటిసాయంకాలమున మహమ్మద్‌షాహ ప్రమోదసాగరనిమగ్నుఁడై నిండుపేరోలగంబున్నవేళ కొందఱు సంగీతపాఠకులువచ్చి 'అమీరు ఖుస్రూ' అనువానిచే రచియింపఁబడిన రెండుగీతములను శ్రవణానందకరంబుగా వినిపింపఁగాఁ బరవశుఁడై మధుపానముచేసి యొడలెఱుంగని చిత్తముతో విజయనగరధనాగారమునుండి ద్రవ్యమును గొని వారలకు బహుమానము చేయవలసినదని ముఖ్యమంత్రికి నాజ్ఞచేసెను. సారాయిమత్తువలనఁగలిగినయుద్రేకముతోఁ జెప్పినమాట గదాయని గ్రహించి యాజ్ఞాపత్రికను వ్రాసెను గాని విజయనగరరాజునకుఁ బంపలేదు.

అయినను మహమ్మదుషాహ యారాత్రి యావిషయమును గుఱించి యా
లోచించు చుండెను. మఱునాఁడు మంత్రిని బిలిపించి యాజ్ఞాపత్రికను
బంపితివా యని యడుగఁగానే, యాతఁడు లేదని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.
అంతట సుల్తాను 'ఏమీ ! నా పెదవులనుండి యర్థములేని వ్యర్థపుమాట
జాఱఁగలదా ? సురాపానప్రమత్తుఁడనై సేనాజ్ఞ యిచ్చియుండలేదు.
నాకట్టి సంకల్పము కలదు' అని హెచ్చరించెను. అంతట 'మల్లెక్ సయిఫ్
ఉద్దీన్' అను నతని మంత్రి, యాయాజ్ఞాపత్రికపై రాజముద్రను
ముద్రించి శీఘ్రగామియగు నొకదూతచేతికిచ్చి విజయనగరమునకుఁ బంపెను.
కృష్ణరాయలాపత్రికను వీక్షించి కోపోద్దీపితుడై యాపత్రికం దెచ్చినదూతను
నొకగార్దభము పైనెక్కించి విజయనగరవీథులం దూరేగించి పేడనీళ్లు గొ
ట్టించి యవమానపఱిచి యాతనిం బంపించుటయే కాక భామినీరాజ్యము
పై దండెత్తుటకై సంసిద్ధులై యుండవలసినదని తన దండనాయకుల
కెల్లరకు సమాచారములు పంపి యుద్ధమునకై యెదురుజూచుచుండెను.
తన దండనాయకులెల్లరును స్వసైన్యములతో విజయనగరమునకు వచ్చిన
తరువాత కృష్ణరాయలు ముప్పదివేలగుఱ్ఱపుదళమును మూఁడువేల యేనుం
గులును లక్ష కాల్బలమును గల సైన్యముతోడ 'అదవాని' దుర్గము చెంత
కుఁబోయి, యచటినుండి కొంత సైన్యమును సుల్తానుదేశమును బాడుచే
యుటకై భామినీరాష్ట్రమునకుఁ బంపెను. వర్షాకాల మాసన్నమగుట
చేత రాయలు కృష్ణవేణీ తుంగభద్రా నదుల సంగమస్థానమునకుఁ బడ
మట త్రికోణాకారముగా నుండి హిందూమహమ్మదీయులకు వివాదభూ
మియై యుండి తరువాత రెండువందల సంవత్సరములవఱకు యుద్ధరంగ
ముగానున్న రాయచూరు మండలములోని ముఖ్యనగరమగు ముద్కల్లునకు
బోయి యాపట్టణము పట్టుకొని స్త్రీపురుష లనుభేదములేకుండ నెల్లరను
గ్రూరఖడ్గాహతిపాలుఁ జేసి విజృంభింపఁగా నొక్కఁడుమాత్రము ప్రాణ
మెట్లో తప్పించుకొని పోయి కలుబర్గ కేఁగి సుల్తానున కీసమాచార

మంతయుఁ దెలియఁజేసెను......ఈ మారణకర్మ వృత్తాంతమును మహమ్మదుషాహ విని దుఃఖాక్రాంత చిత్తుఁడయ్యును కోపోద్రేక మడంచుకొనలేక, యాదుఃఖసమాచారమును దెచ్చిన నిరపరాధియగు దౌర్భాగ్యుని తక్షణమే చంపించెనఁట. మహమ్మద్‌షాహ దర్బారులో నిలువంబడి "మహమ్మదీయమతావలంబకుల సంహారించినందుకు పరిహారముగా పాషండమతాభిమానులగు విగ్రహారాధనపరులను లక్షహిందువులను మట్టుపెట్టినంగాని మతయుద్ధమును బ్రకటించు చంద్రాయుధమును మఱల నొరలోనికిఁ జేర్ప" ననియు "హత్యనుండి వెనుదీయ" ననియుఁ బ్రతిజ్ఞ పట్టి యా దినముననే రణభేరి మ్రోఁగించి దండయాత్రకు బయలువెడలెను.

మత యుద్ధమును బ్రకటించుచు మహమ్మదుషాహ కృష్ణానదీతటముఁజేరి శత్రువుల రక్తముతో ముద్దకల్లు పురమునందలి రాయలఖడ్గము పాలఁబడిన వారియాత్మలకుఁ దర్పణము విడిచి సంతోషపెట్టుటకై శత్రువుల కభిముఖముగా నానదిని దాటినంగాని భుజించుటయు నిద్రించుటయు నశాస్త్రీయమని నిశ్చయించి, నిద్రాహారముల మానెదనని ప్రమాణము చేసెనఁట! పిమ్మట తనకొడుకగు ముజాహిదుషాకుఁ బట్టము గట్టి మంత్రియగు మల్లెక్‌సయఫ్‌ఉద్దీనుని, పాలకునిగా నియమించి యిరువదియేనుఁగులను మాత్ర ముంచుకొని తక్కినయేనుఁగులనన్నిఁటిని నతనికిచ్చి బుద్ధులుచెప్పి కలుబర్గనగరమునకుఁ బంపివేసెనఁట! కాలవిలంబము చేయక తరువాత మహమ్మదుషాహ తొమ్మిదివేలగుఱ్ఱపుదళముతో నదిని దాఁటెనట! రాయలీవార్తవిని దిగులుపడి ధనకనకవస్తువాహనాదులను విజయనగరమునకుఁ బంపివేసి మఱునాడు వీలుగానున్న యుద్ధము చేయుటయో లేనియెడల వెనుదీయుటయో జరగింపవచ్చునని నిశ్చయించెనఁట! ఆరాత్రి భయంకరమగు గాలివీఁచుచుఁ గుంభవృష్టిగా వర్షము

గురియుచున్నందున నేనుఁగులు మొదలగు భారవాహకములగుజంతువులు బురదలోఁ జిక్కుకొని శ్రమపడుచు, సేనానివాసస్థానమును విడిచి నాలుగు మైళ్ళదూరమునకైన నడువశక్తిలేక కాకపోయినవి. మహమ్మదుషాహ యావృత్తాంతమును విని తనస్థానమును విడిచి తానే వారల కభిముఖుఁ డయి నడువ నారంభించెను. మఱునాఁ డుదయమునకు రాయల సైన్యమును సంధింపఁగానే వారలు సామగ్రినంతయు వెనుకదిగవిడిచి భయంపడి యాదవాని దుర్గమునకుఁ బాఱిపోయిరఁట! మహమ్మద్‌షాహ సామగ్రినంతయుఁ గొల్లవెట్టి శిశుసహితముగా స్త్రీపురుషుల డెబ్బదివేల జనులను సంహరించెనఁట! సుల్తాను వేసవికాలము గడచుపర్యంతము ముద్గల్లు పట్టణమున నుండి తరువాత సేనలంగూర్చుకొని ఆదవానిదుర్గము ముట్టడించెను. రాయలు తన మేనల్లుని దుర్గసంరక్షణార్థము కొంతసైన్యముతో నిలిపి తాను తుంగభద్రానదికి దక్షిణభాగమునందు నిలిచి విజయనగరమునుండి యింకను సేనలను రప్పించుకొని యుద్ధసన్నద్ధుఁడై నిలిచి యుండెను. మహమ్మదుషాహ శీఘ్రకాలములోనే తుంగభద్రానదిని దాఁటి విజయనగరరాజ్యభూములలోఁ బ్రవేశించెను. విజయనగరము పయి మహమ్మదీయులు దండెత్తివచ్చిన వానిలో నిదియే ప్రథమదండ యాత్ర యని చెప్పవలసి యున్నది. ఎందుకనిన నిదివఱకు ఢిల్లీసుల్తాను తుంగభద్రానదికి నుత్తరముననున్న యానగొందిని ముట్టడించెనేగాని తుంగభద్రానదిని దాఁటి యీవలకు వచ్చినవాఁడు కాఁడు. మహమ్మదు షాహ సిరుగప్పను గ్రామసమీపమున నదిని దాఁటి కాతాళమువద్ద నున్నబయలులో రాయలసైన్యమును దాఁకెను. మహమ్మదుషాహనదిని దాటి వచ్చుచున్నాఁడని చారులవలన విని కృష్ణరాయలు తనమంత్రులను సేనాధిపతులను రప్పించి సుల్తాను నేప్రకార మెదుర్కొనవలసి యుండునో యోచింపసాగెను.

అప్పుడందఱును జేరి రాయలముఖ్యసేనాధిపతి యగుభోజమల్లునకాధిపత్యమునిచ్చిరి. అతఁడు సంతసించి తురుష్క రాజకుమారుని జీవముతో ఖైదిగాబట్టుకొని తీసుకొని రావలసియుండునో అతనిశిరస్సు బల్లెమునకుగ్రుచ్చి చూపింపవలసియుండునో రాయలచిత్తమునువినఁగోరుచున్నానని మహాగర్వముతోఁ బలికెనఁట! బ్రతికియున్న శత్రు వేయవస్థలో నున్నను నిష్టుఁడు కాఁడు గనుక జేతి కందివచ్చినపుడు చక్కఁడుటయె యుచితమార్గమని రాయలు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెనఁట! రాయల యనుజ్ఞనుబొంది మల్లయదండనాథుఁడు నలువదివేల గుఱ్ఱపుదళముతోడను, లక్ష కాల్బలముతోడను, మహమ్మద్ షాహ మొదలగుకొని హిందువులచేఁ బరమ పవిత్రములుగాఁ జూడఁబడు గోవులను మహమ్మదీయులు చంపుటను గూర్చియు, వారి దేవాలయములను నిర్మూలము చేయుటను గూర్చియు ననుదినమును వర్ణించుచు సైనికుల కుపన్యాసము లిచ్చి చంద్రధ్వజులఁ జంపుటయే పరమార్గమని తోఁచునట్లుగాఁ బౌరుష మెక్కింప వలసినదిగా బ్రాహ్మణోత్తముల కెల్లరకు నానతియిచ్చెను. మహమ్మదుషాహ భోజమల్లుని రాక విని తన సైన్యమున కంతకు ఖానుమహమ్మదుని నధ్యక్షునిగా నేర్పఱిచి పదునైదు వేల గుఱ్ఱపుదళమును, ఏఁబదివేల కాల్బలమునిచ్చి తాను పదివేల గుఱ్ఱపుదళముతోను ముప్పదివేల కాల్బలముతోను సమరసన్నద్ధుఁడయి యుండెను. ౧౩౭౬ వసంవత్సరము జూలై ౨౩వ తేది గురువారమునాఁడు సూర్యోదయ సమయమున నుభయసైన్యములును గలిసికొని సంకుల సమరంబునకుఁ గడంగెను. ఉభయసైన్యములును సముద్రతరంగములవలె నిటునటు నూగులాడుచు నొండొరులతో డీకొని సాయంకాలము నాలుగు గంటల వఱకు ఘోరయుద్ధము చేయఁగా నిరుప్రక్కలను వేలకొలది జనులు మృతినొంది రని చెప్పుట యతిశయోక్తిగాదు. ఖాన్ మహమ్మదు సేనయొక్క కుడి యెడమ భాగములకు రక్షకులుగా నున్న శూరాగ్రేసరులగుమూషిఖానుఁడును, ఏషీఖానుఁడును వీరమరణము నొందగా వారి సేనలు హిందువుల ప్రతాపమునకుఁ దాళఁజాలక పలాయనము లయ్యె

సా. ఈమరవస్థ నంతను జూచి తురుష్కసైన్యములు దిగులుపడి ధైర్యమును వదలి చెల్లాచెదరగుచుండ, మహమ్మదుషాహ మూఁడువేల గుఱ్ఱపుదళముతో వచ్చి మల్లయదండనాథునిఁ దార్కొనఁగానే, పాఱిపోవుచున్న తురుష్కసైన్యములు వెనుకకు మఱలివచ్చుచుండెను. మక్రీబుఖానుఁడు ఫిరంగులను గాల్చుచు శత్రుసైన్యమును జీకాకు నొందించుచు ముందుకు సాగివచ్చి శత్రువులను బాఱఁద్రోలుటకనుజ్ఞ యిమ్మని ఖానుమహమ్మదు నడిగెను. అతనికి మూలబలము కొంత యిచ్చి సాగుమని యుత్తర్వుచేసెను. ఫిరంగులను గాల్చుటకు హిందువులకు కాలముచాలక పోయినందున, వీరావేశముతోఁ గత్తులు గటారులు దూసి తురుష్కుల కభిముఖులై పిఱికితన మావంతయు లేక శత్రువులు సహితము మెచ్చునట్లుగాఁ బోరాడుచుండిరి. ఇట్లు ఖానుమహమ్మదుని యొక్క 'పులివేఁటకాఁడను' పేరు గల యేనుఁగొకటి మావటీనియాజ్ఞకు లోఁబడక శత్రుసేనా మధ్యభాగమునం జొఱంబడఁగా మల్లయదండనాథుని యేనుఁగు లక్ష్యపడి నిలుపఁగా నాసందడి సమయములోఁ పులివేటకాని మావటీఁడు ప్రాణములను గోలుపోయెను. తదనంతరము ఖానుమహమ్మ దయిదు వందల గుఱ్ఱపు దళమును దీసికొని సమరగజమును వెంబడించి పురికొల్పుచుండె. హిందూసేనలు క్రమము తప్పి చెల్లాచెదరగునట్లుగా నాయేనుఁగు ఘీంకృతులువెట్టుచు ధ్వంసముచేయుచుండఁగా భోజమల్లుఁడు దెబ్బతిని గాయమును బొంది రణరంగమున నిలువలేక పరాఙ్ముఖుఁ డయ్యెను. తదనుచరులు సయితము నిలిచి యుద్ధముసేయలేక పోయిరి. హిందువులు తమ మధ్యభాగ మిట్లల్లకల్లోలమగుటఁ జూచి యధైర్యపడి నలుదిక్కులకుఁ బాఱిపోయిరి. ఇక జెప్పవలసిన దేమున్నది? తురుష్కులు చెలరేఁగి తారసించిన యెల్లరను నఱికి వైచుచుండిరి. గర్భిణీస్త్రీలనుసయితము వదలిపెట్టక హతము చేయుచుండిరి. బిడ్డల ఱొమ్ములమీఁద నుంచుకొని పెనఁగులాడుచున్న తల్లుల నుండి బిడ్డలనులాఁగి, బిడ్డలను తల్లులనుగూడ నఱకుచుండిరి. మహమ్మదుషాహ

యిట్టి విజయవార్తలను తన రాజ్యమునకుఁ బంపియుఁ దృప్తినొందనివాఁడయి తన ప్రతిజ్ఞఁ దీర్చుకొనుటకయి రాయలను వెంబడించి మహారణ్యములమధ్యఁ దఱుము చుండెను. కృష్ణరాయలు వానికిఁ జిక్కక హతశేషులను గూర్చుకొని సురక్షితముగా వచ్చి విజయనగరముఁ బ్రవేశించెను. మూఁడు నెలలు మహమ్మదుషాహ రాయలను వెదకి నగరమును ముట్టడించెను. కాని ముప్పదిదినము లెంత ప్రయత్నము చేసినను రాయలు లోఁబడలేదు. పట్టణమును స్వాధీనము కాలేదు. తన ప్రయత్నము వ్యర్థముకాఁగా నతఁడు పట్టణమును విడిచి తుంగభద్రానది మీఁదుగాఁ బాఱిపోవుచు నడుగడుగునకు హిందువులచే నడ్డగింపఁ బడుచుండియుఁ బోయి పోయి యొక మైదానమున దండువిడిసి యుండెను. రాయలును వారిని వెంబడించివచ్చి సమీపముననే దండు విడిసి యుండెను. మహమ్మదుషాహ పాఱిపోయిన విధముఁజూచి దురుష్కులికఁ దమ్ముఁ దలపడఁ జాలరనియు, తేఱిపాఱఁ జూడనైనఁ జాలరనియు, హిందువులకు దృఢవిశ్వాసమును గలిగించుచుండెను. ఆహేతువుచేత హిందువులు జాగ్రత లేనివారలై పరాకు గలిగి యలక్ష్యస్వభావముతో నుండిరి. రాయ లొక నాఁడురాత్రి మధుపదార్థములను సేవించి వారకాంతా వినోదగోష్ఠిలోనుండి యానందాబ్ధి నోలలాడుచుండఁగా నకస్మాత్తుగాఁ దురుష్కులు పైఁబడి తమ కపటతంత్రమును జయప్రదముపఁగాకృష్ణరాయలుపశ్చాత్తాపము నొందుచు విజయనగరమునకు మఱలఁ బాఱిపోయెనఁట! పదివేల హిందువుల నుఱుమాడి మహమ్మదు షాహ తిరిగి విజయనగరమును ముట్టడించెను. రాయలు సమాధాన పఱచుటకై రాయబారులను సుల్తానుకడకుఁ బంపెనుగాని యాతఁ డంగీకరింపకుండెనఁట! అది చూచి వాని మిత్రుఁ డొకఁడు 'మీరు లక్ష హిందువులను మాత్రమే సంహరించెద మని ప్రతిజ్ఞపట్టినారు కాని హిందూ జాతి నంతను జంపెద మని ప్రతిజ్ఞపట్టలేదే' యని మందలించెనఁట! అందుకు సుల్తాను తాను ప్రతిజ్ఞపట్టిన మొత్తముకన్న నినుమడిగా హిందువులకు

జంపినను రాయలు లోఁబడి తానాజ్ఞచేసిన ధనమొత్తమును సంగీతపాఠకు లకు సమర్పించినఁగాని రాయలయెడలను నాతని ప్రజలయెడలను గరుణఁ జూపఁజాలనని బింకములు వలుకుచుండఁగా, రాయల రాయబారులు సర్వ స్వాతంత్ర్యమును బొంది వచ్చినవారు గావున నాధనమొత్తమును నాతనికి దక్షిణమే చెల్లించిరి. 'రాయలయందుఁ దప్పిద మున్నయెడల నిరాధారులును నిరపరాధులునగు ప్రజలును, స్త్రీలును, బిడ్డలును గూడ దండార్హులగుదురా' యని రాయబారులు వుందలింపఁగా సుల్తాను భగవదనుజ్ఞ యట్లుండెననియు నద్దానిని మార్పఁదనకు శక్తిలేదనియు నుడివెనఁట! హిందూమహమ్మదీయు లిరుగుపొరుగువా రగుటవలన నవసరములగు క్రూరకృత్యములు మానుట యుచిత మనియు, లేనియెడలఁ బరస్పరద్వేషములు ప్రబలము లగుననియు రాయబారులు వాదింపఁగా మహమ్మదుషాహ వారివాదములు సహేతుక ముగా నుండుటచేతఁ దానొడంబడితి ననియు, నికఁ నెన్నఁడును తనకు జయము లభించిన తరువాత శత్రువుని నొక్కనినైన నిష్కారణముగాఁ జంపింప ననియుఁ నెదుటివారుగూడ నట్లేచేయు బద్ధు లనియుఁ బలికి ప్రమా ణముచేసెనఁట! ఆపద్ధతి కొంతకాలము వఱకు నవలంబింపఁబడెను. కాని తరువాతి ప్రభువు లామార్గమును మఱచి యథేచ్ఛగాఁ గ్రూరకృత్యములు చేయుచునే యుండిరి. ఈమహాయుద్ధమునందు నైదులక్షల హిందువులను జంపి కర్ణాటకభూములు నిర్జనప్రదేశములుగాఁ జేసెనని మహమ్మదుషాహను ఫెరిస్తాశ్లాఘించుచు నతిశయోక్తిగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. తరువాత కొన్ని సంవత్సరములవఱకుఁ బోరులేకుండ రెండు రాజ్యములవారికి సఖ్యత గలిగి యుండెను.''

పైనివర్ణింపఁబడిన చరిత్రాంశముల సత్యత్వమును గూర్చి ప్రశ్నింపవలసి యుండును. మహమ్మద్‌షాహతోఁ బోరాడిన విజయనగరాధీశ్వరుఁడు కృష్ణరాయఁడని ఫెరిస్తా వ్రాయు

చున్నాఁడు.౧౩౫౮ మొదలుకొని ౧౩౭౫ వఱకు రాజ్యపరిపాల
నముచేసిన మహమ్మద్‌షాహాతో ౧౫౦౯ మొదలుకొని౧౫౩౦
వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసిన కృష్ణరాయఁడు సమరము
సలుపుట యేకుతర్కముచేత సాధ్యమగును? కాఁబట్టి యీ
కథ ఫెరిస్తాచేఁ గల్పింపఁబడినదని చెప్పుటకు సందియము
గలదా? ఇయ్యది చరిత్రకారుని పొరబాటని చెప్పఁదగునా?
ఇట్టివిపొరబాటులు కావు. పదునాలుగవ శతాబ్దిమధ్యమున
జరిగిన యీకదనవృత్తాంతమును పదునేఁడవ శతాబ్ది ప్రారం
భమునందు జనించిన ఫెరిస్తా అహమ్మదునగరములోఁ గూరు
చుండి తన ప్రభువులగు సుల్తానుల చెవుల కింపగునట్లుగా
గాథలనల్లి తన యపూర్వబుద్ధి వైశద్యమును వెల్లడించెనని
విస్పష్టమగుచున్నది. బుక్కరాయని కాలమునకును కృష్ణరా
యని కాలమునకు నంతరమెఱుగని చరిత్రకారుని వ్రాఁత
లెవ్వారికివిశ్వసనీయములుగావు. పైనివర్ణింపఁబడిన వర్ణనలలో
విపరీతాంశములు మఱికొన్నిగలవు. నిజముగా నైదులక్షల
జనులనే సంహరించి మహమ్మద్‌షానిజముగనే విజయన
గరాధీశ్వరునిఁ బూర్తిగఁ బరాభవించియుండినయెడల నతఁడు
సంగీతపాఠకుల కీయవలసిన పైకమును మాత్రము రాయల
యొద్దనుండి గైకొని యూరకుండుట సంభవించునా? విజ
యాంధుఁడైన మహమ్మద్‌షాహ విశేషధనమును నాత్మ

రాజ్యమును గైకొనక సంధికినొడంబడునా? సుల్తానులిట్టి సందర్భమున స్వల్పద్రవ్యముతోఁ దృప్తిఁజెంది యూరకొన్నట్లెచ్చటను మనము కనివిని యెఱుంగము. కాఁబట్టి సంగీతపాఠకులకీయవలసిన రూకలతోఁ దృప్తిఁబొంది మహమ్మద్‌షాహ యూరకొనియెనని చెప్పినహేతువుచేతనే మహమ్మదుషాహాకు విజయము సంప్రాప్తము కాలేదని చెప్పవచ్చును. స్వల్పసైన్యముతో మహమ్మద్‌షాహ వచ్చుచున్నాఁడని విన్నంతమాత్రముననే యసంఖ్యాకములగు సైన్యములతో నున్న రాయలు భయపడి పాఱిపోవయత్నించెననుట విశ్వాసపాత్రముగాదు. ఆదవాని దుర్గముతోఁ దానును దనమేనల్లుఁడును సైన్యములతో నుండియు, దన సైన్యాధ్యక్షుఁడైన భోజమల్లుఁడు పడిపోయినందునఁ దనసైన్యములన్నియుఁ జెల్లాచెదరై పోవుచున్నవని వినియు రాయలువచ్చి తోడ్పడియుండలేదని వ్యక్తీకరించువాక్యములనే చరిత్రజ్ఞుఁడు విశ్వసించును?

రాయలు మహమ్మద్‌షాహయొక్క రాయబారిని మిక్కిలి యవమానించెను. అట్టివానిని విజయాంధుఁడైన మహమ్మద్‌షాహ యవమానింపక విడిచిపెట్టునా? అట్టిపనినేమియుఁ జేయక సంగీతపాఠకుల కీయవలసిన నాల్గు రూకలనుమాత్రము గైకొని యూరకుండెనని ఫెరిస్తా వ్రాయుట చూడ నీయుద్ధసమాచారమే యబద్ధమని తోఁచుచున్నది. ఒకవేళయుద్ధమే

జరిగియుండునేని మహమ్మద్‌షాహాకు విజయము కలిగిన దనుట యసత్యమై యుండును.

ముజాహిద్‌షాహాతో యుద్ధము.

మహమ్మద్‌షాహా౧౩౭౫లో మరణము నొందెను. ఆతని కుమారుఁడు ముజాహిద్‌షాహా సుల్తానయ్యెను. అతనికి వయస్సు పందొమ్మిదియేండ్లుమాత్రమె యుండెను. ఇతఁడు సింహాసన మెక్కినతోడనే రాయలతో వివాదము పెట్టుకొని యుద్ధము ప్రారంభించెను. ఈయుద్ధము మూఁడు సంవత్సరములు జరిగెనని కొందఱువ్రాసియున్నారు. ఫెరిస్తావ్రాసినదాని జీర్ణకర్ణాటరాజ్యచరిత్రమునుండి యీక్రిందివ నుదాహరించుచున్నాఁడను.

"మహమ్మద్‌షాహా మరణానంతరము నతనికుమారుఁడు ముజాహిదుషాహ సింహాసనమునకు వచ్చెను. ఇతఁడు సింహాసన మెక్కినతోడనే కృష్ణాతుంగభద్రానదులకుమధ్యనుండుదుర్గములును, మండలములునుతమకుఁజెందియున్నవనియు, వానినిగురించి యప్పుడప్పుడు తగవులాట గలుగుచున్నదనియు నట్లుకలుగకుండఁ దుంగభద్రానది సరిహద్దుగాఁజేసికొనిఁ దానికిఁ దూర్పుననుండు దేశమును వెంగాపుర (బంకాపురము) దుర్గమును గూడ విడిచిపెట్టవలసినదనియు, కృష్ణరాయలకువ్రాసెను. ఈవెంగాపురము ధార్వాడకు దక్షిణమున నున్నది. సముద్రతీరమునకును, విజయనగరమునకును మధ్యనుండుటచేతను, తురుష్కులు చిరకాలమునుండి యాకోటనుస్వాధీనముఁ జేసుకోవలెనని తలంచి మోహదృష్టితోఁ జూచుచుండిరి. అందుకు కృష్ణరాయలు 'రాయచూరు ముద్దకల్లు దుర్గము లానెగొంది సంస్థానమునకుఁజెందిన వగుటచేత రాయవారుమండల

మంతయు వదలిపెట్టవలసినదనియు, కృష్ణానదియే సరియైన సరిహద్దనియు, మహా
మ్మదుషాహ తనవద్దనుండి క్రైకొన్న యేనుఁగులను మఱలఁ దనకిచ్చివేయవలసిన
దనియుఁ బ్రత్యుత్తరమంపెను. సుల్తాను యుద్ధమును బ్రకటించెను. సుల్తాను
రెండునదులను దాఁటి ఆదవానిదుర్గముకడకు వచ్చిచేరెను. కృష్ణరాయలు
తుంగభద్రానదీతటమున దండు దిగియున్నాఁడనివిని ముజాహిదుషాహ తనసైన్య
మును రెండుభాగములుగా భాగించి, యొకబలము కోటముట్టడించుటకును,
రెండవబలముతోఁ దాను బోయి విజయనగరమును బట్టుకొనుటకును నిశ్చ
యించి, వాయవ్యమూలమార్గమున జాగరూకతగలిగి సేనలను నడిపించుకొని
పోవుచుండెను. కృష్ణరాయలు మొట్టమొదట సుల్తానును సంధించి సమరము
చేయుటయే యుక్తమని యోచించెనుగాని తరువాత నది మంచిపద్ధతి కాదని తలఁ
చి తనరాజధానికి దక్షిణముననున్న సోంపూరు కొండలలోని యడవులలోనికిఁ
బోయియుండెను. ముజాహిదుషాహ వానిని వెంబడింపక, విజయనగరము సాగ
సైననగరమని బహుజనులు శ్లాఘించుచుండుటచేత నచటికిఁ బోవఁ జూచెను.
కానియది నసాధ్యము, కాని హేతువుచేత తిన్నగా కృష్ణరాయలున్న యరణ్య
మునకు దారితీసెను. సుల్తాను వచ్చుచున్నాఁడను సమాచారమును విని రాయ
లాయరణ్యమార్గములు తురుష్కులకుఁ గొత్తవియగుటఁ జేసి యాతని
నా కాఱడవులలో నాయాసపెట్టఁ దలఁచియుండ, సుల్తాను మహారణ్యమును
ఛేదించుకొని దారులేర్పరచుకొనుచు రాయలసైన్యమును వెంబడించుచుండ,
నారాయలా స్థానమును విడిచి మఱియొక స్థానమునకుఁ బోవుచు నీరీతిగా నాఱు
మాసములు సుల్తానునకంపకయే చిక్కులుపెట్టుచుండెను. సుల్తానువజీరు లిది
ప్రయాససాధ్యమనియు, లాభములేని త్రిప్పటయనియు, సైన్యమునకు నధిక
కష్టము సంభవించుననియు, బహువిధముల బోధించి యతనినిమరలింపజూచు
చుండిరి. కాని వారి యదృష్టవశమున రాయలకారోగ్యభంగము కలిగి, యాయడ
వులలోని విషవాయువుల నాఘ్రాణించుటవలనఁ బ్రాణాపాయము కలుగ

వచ్చును గావున, నాతనివైద్యులడవిని విడిచి స్వరాజధానికి విజయంచేయవల సినదని వేఁడుకొనుట తటస్థించెను. కృష్ణరాయలు చేయునదిలేక వారియుపదేశమును విశ్వసించి చాటుదారులను దప్పించుకొనిపోయి విజయనగరము ప్రవేశించెను. సుల్తా నాతనివెనుకను గొంతసైన్యమును బంపి తాను 'అమీతాల్ముమా బహాదూరుఖాను'తో నైదువేలసైనికులను దీసికొని, సేతుబంధరామేశ్వరమను ప్రదేశము సందర్శించుటకై పోయెను. ఈతఁడాప్రదేశమున సుల్తాను 'అల్లాఉద్దీను కిల్జీ' కట్టించిన మసీదును బాగుచేయించుటయే గాక, హిందూదేవాలయములను బెక్కింటిని గూలఁద్రోయించి దేశమునంత పాడుచేసి, విజయనగరమునకుఁ దిరిగివచ్చెను. ముజాహీదుషా తెరువాతనెట్లో కృష్ణరాయలకు దెలియకుండఁ జాటుదారులగుండవచ్చి విజయనగరముపైఁబడె'' నని ఫెరిస్తా యసందర్భపువ్రాఁతలను వ్రాయుచున్నాఁడు.

'తురుష్కులు విజయనగరమును బ్రవేశించుటకు నద్భుతపడి కృష్ణరాయలు వీధులను గాపాడుటకు పెక్కండ్రు సైనికులను బంపెనఁట. కాని తురకలు హిందువులను దఱిమి యొట్టకేలకుఁ గోటకును పట్టణమునకు నడుమనున్న చెఱువుకట్ట నాక్రమించుకొనిరఁట. ఆసమీపముననున్న కొండపైనెక్కి యచటి హిందూదేవాలయ మిడియఁగొట్టి యమూల్యములగు రత్నాభరణములతోడ నలంకరింపఁబడిన సువర్ణమయములగు విగ్రహములను జూఱఁగొనెనఁట!' పరుల కవిలంఘ్యములగునట్టి సప్త ప్రాకారములు గలిగి విజయనగరము లక్షలకొలఁది శూరాగ్రేసరులచేఁ బరిరక్షితమైయున్న మహానగరమని కన్నులారఁజూచిన విదేశీయచరిత్రకారులు పెక్కండ్రు వర్ణించియున్నారు. అట్టి సురక్షితస్థానముల నన్నింటిని దాఁటియొడలుదుమ్ముగా కుండ, ననాయాసముగా సుల్తానెట్లు రాఁగలిగెనో వింతగానున్నయది. ఈవృత్తాంతము జరిగిన రెండుశతాబ్దముల కావలనున్న యీచరిత్రకారుఁడగు ఫెరిస్తా స్వజాతివారిలోఁ జెప్పుకొనెడు కల్పనాకథలనుబట్టి యీచరిత్రమల్లెనుఁ గాఁబోలు. ''కట్టకడ ముజాహీదునకు 'జావుతప్పికన్నులొట్టపోయె' ననుసామ్యము ననుసరించి ప్రాణగండము

గలిగియుఁ దప్పించుకొని పోవుట తటస్థించెను. అత్యంతచింతాస్పదంబగు తురుష్కుల దౌర్జన్యమునకు నోర్వంజాలక హిందువు లెల్లరు లోనిరోషానలంబు ప్రజ్వలింప శత్రు వినాశనమునకై కృష్ణరాయలను బ్రోత్సాహపఱచి లక్షల కొలఁది హిందూ శూరాగ్రేసరులు ధ్వజమెత్తి వచ్చుచుండుటఁజూచి, ముజాహీదుషాహ తనఛత్రము నావలఁబాఱవైచి, తన కైదండయొసఁగువానిఁగపిల దేశపుఁదురుష్కుని మామూదనువానిని వెంటఁదీసుకొని,శత్రువులసంఖ్యనుగనుఁగొనుటకై చిన్న సెలయేటినిదాఁటి యావలియొడ్డున నిలువంబడి యుండెను.’’

‘అప్పుడు పరాక్రమవంతుఁడగు నొక్క హిందువు సుల్తానుస్వారిచేయు గుఱ్ఱమునుగుర్తుపట్టి తనదేవతాస్థానముల నిర్మూలించిన పగదీర్చుకొనిప్రఖ్యాతి నొందుటకై సుల్తానువంకకు సశ్వారోహుఁడై యతివేగమున వచ్చుచుండెను. అతఁడు పొదలచాటుననుండియు, నొడ్డువిఱిగి పల్లముగానున్న సెలయేటియొడ్డువెంబడి నేరికిఁ గానరాకుండవచ్చి బయలుపడి తనవంక నతివేగమున వచ్చుచుండుటనదృష్టవశమున సుల్తాను వీక్షించి,మామూదునకు సైగచేయఁగా నాతఁడు వెంటనే గుఱిపెట్టి కాల్చెను. కానితనగుఱ్ఱముబెదరినందున నతఁడు క్రిందఁబడెను. ఇంతలో శత్రువు మామూదును సంహరింపనుద్యుక్తుఁడు కాఁగా ముజాహీదుషాహ భుజబలాఢ్యుఁడుగాన నతనిరక్షణకై తత్క్షణమే పోవ నాహిందువు మామూదును జంపుటమాని సత్తువతో సుల్తానునొక్క దెబ్బతీసెను. కాని యదృష్టవశమున సుల్తానడ్డపెట్టిన యినుపసుత్తి వలన నతఁడు జీవింపఁగలిగెను. కాని లేనియెడల నాదెబ్బతో ముజాహీదు నామమాత్రావశిష్టుఁడగుననుటకు సంశయములేదు. చూపఱులందఱు నాదెబ్బ సుల్తానుప్రాణముఁగొనెనని నిశ్చయించిరి. కాని యట్లు జరుగక సుల్తానుసుత్తిపెట్టుతో శత్రువు రెండుతుండములై క్రిందఁబడిపోయెను. తరువాత మామూదును గుఱ్ఱముపైనెక్కించి సుల్తాను సైన్యమునుజేరుకొనెను. తదనంతరము ఘోరయుద్ధము జరిగినది; కాని హిందువులు పరాజితులయిరి. తురుష్కులు బడలిక దీర్చుకొనుచుండిరి. ఇంతలో

కృష్ణరాయల సోదరులలో నొకరు (మారభూపతియో లేక ముద్దప్పయో) ఆఱువదివేల గుఱ్ఱపుదళముతోడను, నధిక కాల్బలముతోడను రాజధానికివచ్చి రాయలను గలిసికొనఁగా భయంకరమగుయుద్ధము మరలనారంభమయ్యెను. అప్పుడు సుల్తానునకునాపద కలుగునేమో యనుభీతిచే నతనిబంధువు దాదుఖానుం డనువాఁడు తనస్థానమగు ధర్మసముద్రమును విడిచి యుద్ధము జరుగు ప్రదేశమునకు వచ్చెను. తురుష్కులు మఱల జయమును బొందిరి. కానిశత్రువులు దాదుఖానుడు విడిచి వచ్చినధర్మసముద్రమును ముట్టడించి పట్టుకొని సుల్తాను సైన్యమునకు వెనుకనే హానిఁజేయుచు భీతికలిగించుచుండిరి.

'ముజాహిదుషాహయుద్ధభూమినివిడిచిపెట్టి కొండలలోనుండితనసైన్యమును సురక్షితముగా నాపలకుఁ దరలించుకొని, యిరువదివేల హిందువులను ముఖ్యముగా స్త్రీలను ఖైదీలనుగాఁ దీసికొనిపోయి యాదవానిదుర్గమును తొమ్మిదిమాసములు ముట్టడించియు నయ్యది స్వాధీనము గాకపోవుటవలననాప్రయత్నమును మానుకొని స్వదేశమునకుఁబోయెను. అంతటితో యుద్ధముముగిసినది.'

ఈయుద్ధమునందును సుల్తాను విజయలాభమును బడయఁజాలక యనేకసైన్యములను బోఁగొట్టుకొని వచ్చినత్రోవను బట్టి మరలిపాఱిపోవలసినవాఁడయ్యెను. ఇదిపరాజయముగాని సుల్తానునకు విజయముగాదు. సుల్తాను విజయనగరమునుండి రామేశ్వరమువఱకు నైదువేలసైనికులతోఁ బోయి రాయలను తఱుముకొనివచ్చెనని వ్రాసెను. విజయనగరమునుండి రామేశ్వరమునకు నైదువందలమైళ్ల దూరముండెను. వెళ్లి మరలివచ్చుటకు వేయిమైళ్లగును. ఆనేకరాజ్యము లీనడుమ

నుండెను. ఈరాజ్యములన్నియుబుక్కరాయలకులోబడినపాలక రాజ్యములుగనుండెను. ఈరాజ్యమునంతయు నైదువేలసైనికులతో నెందు నెవ్వరునడ్డుకొనువారులేక తిరిగివచ్చెననుట హాస్యాస్పదముగా నుండెను. ఈసుల్తానుతోఁ గూడయుద్ధము చేసినవాఁడు కృష్ణరాయఁడనియే వ్రాసియుండెను. ఈయుద్ధము తరువాత నూఱేండ్లకుఁగాని కృష్ణరాయఁడుజనింపలేదు.

బుక్కరాయనిపరిపాలనము.

ఎవరేమివ్రాసినను బుక్కరాయలు మాత్రము సామాన్యపురాజులతోఁ జేర్పవలసినవాఁడు కాఁడు. అతఁడు సర్వస్వతంత్రుఁడు. బహుదేశములను జయించి పాలించుచున్నవాఁడు. భూరిపరాక్రమవంతుఁడు. హరిహరరాయలకాలమునుండియు సామ్రాజ్యాభివృద్ధికై సమస్తవిధములఁ గృషిచేయుచు, తనప్రభుత్వకాలములో మహోన్నతదశకుఁ గొనివచ్చెను. సంపత్తియందును, రాజ్యవిస్తారమునందును, సామర్థ్యమునందును విజయనగర సామ్రాజ్యము బహమనీరాజ్యముకంటెను మిన్నయై శ్రేష్ఠత్వమును వహించియుండెననియు, సముద్రపురేవగు గోవాపట్టణమును, మాల్‌గావను దుర్గమును, తుళువరాష్ట్రములోని యనేకమండలములును విజయనగరసామ్రాజ్యమునకు వశములైయుండెననియు, మలయాళము, సింహళము మొదలగు రాజులురాయలకడకు

రాయబారులనుబంపిపిలువఁగల కానుకలర్పించుచుండిరనియు, విజయనగర ద్వేష్టయగు ఫెరిస్తాయే వ్రాసియున్నాఁడు. బుక్క రాజు ప్రజారంజకుఁడుగ నుండెను. ప్రజలు ప్రభువునెడ భక్తి, విశ్వాసములు గలిగియుండిరి. బుక్కరాయలు తన పరిపాలన కాలములోఁ జెఱువులను, బావులను, కాలువలను త్రవ్వించి సస్యసమృద్ధి గలుగఁజేసి ప్రజలకు సౌఖ్యమును గలిగించెను. భూమిశిస్తునుగుఱించి నియమము లేర్పఱిచెను. ఇతఁడు విద్యానగరమును విస్తరింపఁజేసెను. పట్టణమునందు భవ్య మందిరములును పెద్దవియైన గిడ్డంగులును వెలసినవి. దక్షిణ హిందూదేశమున వర్తకమునకుఁ బ్రధానస్థానమగుటంజేసి ధనికులగు వణిక్ప్రముఖు లనేకులు విజయనగరమునఁ గళా కౌశల్యముగల భవనములను నిర్మించి కాపురముండిరి. బుక్క రాయలకాలమున నీమహానగరము వీరులకును, విద్వాంసుల కును రక్షకస్థానమై 'విజయనగరము, విద్యానగరము' అను నామములను సార్థకపఱచుకొని వన్నెకెక్కుచుండెను. ఫెరిస్తా వ్రాసినట్లు దేశమున నైదులక్షలజనులు సంహరింపఁబడి, రాయలు తురుష్కులచేఁ బరాభవింపఁబడి సుల్తానునకుఁ గప్పము చెల్లించుచుండెననుమాటయె సత్యమైయుండినయెడల దేశమిట్లుండుట యెట్లుతటస్థమగును? దీనికంతకుఁ గారణము బుక్కరాయలు మానధనుఁడును, సాహసికుఁడును, మహా

యోఘుఁడునగుట మాత్రమెగాక మహామాధ్యుఁడగు విద్యారణ్యస్వామి మంత్రిగనుండి కార్యముల నిర్వహించుట. తాను తనయన్నయును శైవులై శైవాగమతంత్రవేత్తయగు కాశీవిలాసక్రియాశక్తిగురునకు శిష్యులైనను వైదికమతమునందును నెక్కుడభిమానముగలిగి పరమతములయెడ ద్వేషము లేకయుండిరి. తాను శైవమతావలంబకుఁడైనను తనరాజ్యములోని శ్రావణబెళ్గోలాయను పట్టణమునందు వైష్ణవులకును జైనులకును వివాదములు తటస్థించినప్పుడు తాను మధ్యవర్తిగనుండి యుభయుల కనుకూలముగాఁ దగవు దీర్చి సంతోషపెట్టెను. ఇతనిప్రోత్సాహముచేత నే సాయనమాధవులు వేదభాష్యమును జేసిరి.

పంధ్రెండవప్రకరణము.

రెండవ హరిహరరాయలు.

(౧౩౭౭ మొదలుకొని ౧౪౦౪ వఱకు)

వీరబుక్కభూపాలుని మరణానంతరమాతనికి గౌరాంబికయందు జనించిన హరిహరరాయలనుపుత్త్రుఁడు రత్నసింహాసన మధిష్ఠించెను. ఇతఁడు ౧౩౭౭ మొదలుకొని ౧౪౦౪ వఱకు ప్రజారంజకుఁడై రాజ్యపరిపాలనము చేసెను. ఈతఁడు దా

ఱిఁగాత్యప్రభువులనెల్లర నోడించి సామ్రాజ్యమునంతయు విస్తరింపఁజేసి తనపూర్వులు ‘మహామండలేశ్వర, ఒడయర్’ అనుబిరుదములతో మాత్రము తృప్తినొందియుండఁగా నీతఁడు తనకు లోఁబడిన మాండలికరాజు లనేకులు గప్పము గట్టుచున్నందున ‘మహారాజాధిరాజ, రాజపరమేశ్వర’ ఇత్యాదిబిరుదములను వహించి చక్రవర్తియయ్యెను. ఇతనిశాసనములాంధ్రదేశమునసేగాక మైసూరు, దార్వాడ, కాంచీనగరము, చెంగల్పట్టు, తిరుచునాపల్లి మొదలగు ప్రదేశములందును గానంబడుచున్నవి. దీనింబట్టి యీతనిసామ్రాజ్యవైభవము విస్తారమయ్యెనని తేఁటపడుచున్నది. తనతండ్రికివలెనె సమర్థులగు మంత్రిపుంగవుల సాహాయ్యము గలదు. అట్టివారిలోఁ బ్రముఖుఁడగు మాధవాచార్యులవారి తమ్ముఁడగు సాయనాచార్యులొకరు. రెండవయతఁడు గౌడబ్రాహ్మణుఁడగు మాధవమంత్రి. మూఁడవమంత్రి మహాప్రఖ్యాతుఁడైన ముద్దపదండనాథుఁడు. నాలుగవయతఁడు గుండపదండనాథుఁడు. ఈతనిసామ్రాజ్యములోఁ బ్రఖ్యాతిగాంచిన మంత్రులయొక్కయు, సేనాధిపతులయొక్కయుఁ చరిత్రములను సంపూర్ణముగాఁ దెలుపుట కీగ్రంథము చాలదు. ఈరెండవహరిహరరాయలకాలమున మహమ్మదీయుల విజృంభణము చాలవఱకుతగ్గినది. గుండప్పదండనాథు డాంధ్రదేశములోని కొండవీ

టిరాజ్యమును ఓరుగంటిరాజ్యమును వశముఁజేసికొనవలయు నని రెడ్లతోడను,పద్మనాయకులతోడనుబోరాడి చూచెనుగాని యాతని ప్రయత్నములు కొనసాగలేదు. గుండపదండనాథుడు గోవానగరమునుండి మహమ్మదీయులను తఱిమెను.

రెండవ హరిహరరాయలు పరాక్రమవంతుఁడుమాత్రమె గాక సంగీతసాహిత్యవిద్యలయందుఁ బ్రవీణుఁడు. ప్రజా సుఖైక నిరతుఁడు. దేవబ్రాహ్మణ భక్తిగలవాఁడు. అయినను నిష్పక్షపాతబుద్ధియుఁ న్యాయైకదృష్టియుఁ గలిగి మతాంతరు లగు జైనులను సైతము పరిపాలనమునం దున్నత పదవులందు నిలిపి యాదరించినవాఁడు. ఇరుగప్పదండాధిపుడను జైనపండి తుఁడు విజయనగరమున నొక జైనాలయమును నిర్మించెను. ఇతఁడే నానార్థరత్నమాలయనునిఘంటువును రచించినవాఁడు. ఇతఁడు సేనాధిపతులలో నొక్కఁడు. హరిహరరాయలు దేవా లయములకు మాత్రమె కాక బ్రాహ్మణులకును పాఠశాలల కును గూడ మాన్యములనిచ్చి పోషించినవాఁడు. ఈతనికాల మున నే విద్యారణ్యభాష్యము ముగింపఁబడినది. ఫిరోజిషా తుఘ్లక్ చక్రవర్తి ఢిల్లీనగరమున బ్రాహ్మణులను వారిగ్రంథములతోఁ దగులఁబెట్టుచుండఁగా దక్షిణహిందూ దేశమున రెండవ హరిహరరాయలు హిందూ మతోద్ధారణము సేయ సర్వవిధములఁ బాటుపడుచుండెను. ఇతనికి మల్లాంబిక వలన

జనించిన దేవరాయ లనునాతఁడు యువరాజుగనుండి యుదయ గిరి రాజ్యమును రాజప్రతినిధియై పరిపాలించెను. అనఁగా విజ యనగర సామ్రాజ్యములోఁ జేరిన యాంధ్రదేశభాగమునఁ దనతండ్రియగు రెండవ హరిహరరాయల కాలముననే౧౯౭సం వత్సరము లీ యుదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలించినవాఁడు గావున దేవరాయలకు నాంధ్రదేశమునకు నెక్కువసంబంధము గలదు.

రెండవ హరిహరరాయలు కొండవీటిరెడ్లతో మైత్రిగలిగి యున్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతఁడు తనకుమార్తెయగు హరి హరాంబను కాటయవేమారెడ్డి కుమారుఁడగుకాటయప్రభుని కిచ్చివివాహముచేసినట్లు కాటయవేముని చరిత్రమున దెలిపి యున్నాఁడను.

వినుకొండతిప్పనామాత్యుఁడు.

ఋగ్వేదియు, ఆశ్వలాయనసూత్రుఁడును, విశ్వామిత్ర గోత్రుఁడును నగు వినుకొండ తిప్పనామాత్యుఁడు హరిహర రాయల రత్నభండారమునకు రక్షకుఁడుగా నుండినట్లు క్రీడా భిరామమను గ్రంథములోని యీక్రింది పద్యముల వలన విదితమగుచున్నది.

॥సీ॥ సత్యవ్రతాచార సత్కీర్తిగరిమలఁ
జందురితోడను హరిశ్చంద్రుతోడ

సభిమానవిస్ఫూర్తి నైశ్వర్య మహిమల
రారాజుతోడ రేరాజుతోడ
సౌభాగ్యవైభవ జ్ఞానసంపన్నత
మారుతోడ సనత్కుమారుతోడ
లాలిత్యనిరుపమ శ్లాఘావిభూతుల
భద్రుతోడను రామభద్రుతోడ
గీ. సాటియనఁదగు భారుణీపాలసభల
వీరహరిహరరాయ పృథ్వీకళత్ర
రత్నభండార సాధికారప్రగల్భు
మల్లికార్జునుఁ ద్రిపురారి మంత్రివరుని."

వినుకొండ వల్లభామాత్యకవి.

క్రీడాభిరామమును రచియించిన వల్లభామాత్యకవి పైని జెప్పిన వినుకొండ తిప్పనామాత్యునికి పుత్త్రుఁడు. క్రీడాభిరామములోని యీక్రిందిపద్యమున వల్లభామాత్యుఁడిట్లభివర్ణింపఁబడి యుండెను.

"సీ. మూఁడుగ్రామగ్రాసములతోడఁ గూఁడఁగ
మోపూరుపాలించె ముల్కినాఁట
నాశ్వలాయన శాఖయందు ఋగ్వేదంబు
కరతలామలకంబుగాఁ బఠించె

బ్రత్యక్షమొనరించి భైరవస్వామిచే
సిద్ధసారస్వత శ్రీవరించెఁ
గామకాయన సవిశ్వామిత్రగోత్రంబు
వంశగోత్రంబుగా వార్తకెక్కె
గీ. నెవ్వఁ డా త్రిపురాంతకాధీశ్వరునకు
రాయనవరత్నభండారరక్షకునకుఁ
బ్రియతనూజుండు చందమాంబికకు సుతుఁడు
మనుజమాత్రుండె వల్లభామాత్యవరుఁడు.''

ఇతఁడు క్రీడాభిరామమను వీథినాటకమును రచించినట్లు గద్యములోఁ గన్పట్టుచున్నను వాస్తవముచేత నీగ్రంథమును రచించినవాఁడు మఱియొకఁడని మఱికొన్ని ప్రబలహేతువులచేత వ్యక్తమగుచున్నది. వల్లభామాత్యుఁడిందు విశేషముగా నభివర్ణింపఁ బడియెను. ఈగ్రంథమున ననేక పద్యములతో మిక్కిలి యతిశయోక్తులతో వల్లభామాత్యుని నభివర్ణించిన పిమ్మట ''ఆమంత్రిశేఖరుండు రావిపాటి త్రిపురాంతదేవుఁడను కవీశ్వరుఁ డొనరించిన ప్రేమాభిరామ నాటకంబు ననుసరించి క్రీడాభిరామంబను రూపకంబు తెనుంగుబాసరచియించినవాఁడు'' అనువాక్యము గన్పట్టు చున్నందునను నీతఁడు వ్రాసినది కాదని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. దీనిని శ్రీనాథకవి వల్లభామాత్యుని పేరుపెట్టిరచించెనని గ్రంథపీఠికలో శ్రీయుత

మానవిల్లి రామకృష్ణకవి. ఎం.ఎ.గారు కొన్ని హేతువులఁగనఁబఱచియున్నారు. శ్రీనాథుని నిజమైన వీధినాటక మిదియెకాని బజారులలోనమ్ము వీధినాటకము కాదని వీరియభిప్రాయము. ఈవీధినాటకమునకు రంగస్థలము ఓరుగల్లు. మంచనశర్మయను బ్రాహ్మణుఁడును, టిట్టిభ సెట్టియను కోమటియు నిరువురును జెలికాండ్రును,విటపురుషులునై యుండిరి.వీరిరువురునోరుగల్లునకుఁ బోయి జారిణుల సంగతి నుందురు. ఈగ్రంథమునఁ వేశ్యాభుజంగుల వృత్తములు, విధవాదుర్వర్తనములు, పూటకూళ్ళయిండ్లు, అమ్మవార్లజాతరలు, పల్నాటివీరుల యుత్సవములు, కోడిపుంజులయు, పొట్టేళ్ళయుపోట్లాటలు, ప్రతాపరుద్రుని యుంపుడు కత్తెయగు మాచల్దేవిమందిరము మొదలగునవి మిక్కిలి చమత్కారముగా వర్ణింపఁబడినవి. ఈగ్రంథముం జదివినవారికి నాకాలపు సంఘదురాచారము లీకాలమునందు వలెనె యున్నవని చక్కఁగా బోధపడఁగలదు. కవిత్వము నారికేళపాకముతో మిళితమై మిక్కిలిప్రౌఢమైయున్నను మనోరంజకమై యున్నది. ఇదిహాస్యప్రబంధ మనిచెప్పఁ దగును. ఇట్టిగ్రంథమును శ్రీనాథుఁడు రచించెనన్న విశ్వసింపఁ దగి యున్నది.

ఫిరోజిషాహాతో యుద్ధము.

బహమనీసుల్తానగు మహామూద్‌షాహ ౧౩౯౭ లో మరణము నొందఁగా సింహాసనమును గూర్చి దాయాదులలో

వివాదములు జనించెను. మహమూదునకు వెనుక నతనిపెద్ద కొడుకు ఘియాసుద్దీనను పదునేడేండ్లబాలుఁడు రాజ్యభారమును వహించినతరువాత నిరువది దినములకు నొక బానిసవాఁడు విందుపేరు చెప్పిరప్పించి వానిగ్రుడ్లు పెఱికించెను. పిమ్మట నాతని కనిష్ఠసోదరుఁడగు షామ్సుద్దీను పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను. అయిదుసంవత్సరములు జరిగినతరువాత సుల్తాను దావూద్ కుమారుఁడగు ఫిరోజిషాహ యనునాతఁడు వానిని గ్రుడ్డివానినిజేసి పదభ్రష్టుని గావించి తాను ౧౩౯౭ వ సంవత్సరము నవంబరు నెల ౧౫ తేదిని సింహాసన మెక్కెను. ౧౩౯౮ వ సంవత్సరమున బహమనీసుల్తానునకును విజయనగరమురాయలకును యుద్ధము జరిగెననియు, రాయల పేరు దేవరాయలనియును ఫెరిస్తా వ్రాసియున్నాఁడు గాని శాసనములను బట్టి యీరెండవహరిహరరాయలే పరిపాలనము చేయుచున్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఫెరిస్తాయొక్క గ్రంథములో కాలవిపర్యాస దోషములు, పురుషవిపర్యాసదోషములు పెక్కులు గలవు. ఫెరిస్తా వ్రాసిన యుద్ధకథనము సత్యమైనయెడల ఫిరోజిషాహకును, రెండవ హరిహరరాయలకును జరిగియుండవలయును. సింహాసన మాక్రమించుకొనుటకై కలుబరగి నగరములోఁ గల్లోలము జరుగుటచూచి హరిహరరాయలద్దియొకమంచిసమయమనియెంచిబహమనీరాజ్యమునకుఁ దమకు

పటుమనున్న రాచూరు, ముదిగల్లు దుర్గములను స్వాధీనపఱచు కొనవలయునని పుత్రసహితముగా దండయాత్రబయలు వెడలెను. అప్పుడు ఫిరోజిషాహ రాయల నెదుర్కొనవచ్చెను. అది వర్షకాల మైనందునఁ గృష్ణానది నిండుప్రవాహములో గూడుకొని భయంకరముగా నుండెను. నది కుత్తరభాగమున తురుష్క సైన్యములును, దక్షిణభాగమున రాయల సైన్యము లును విడిసియుండెను. రాయలసైన్య మధికముగ నుండుటఁ జూచి భయపడి సుల్తాను సేనానుల నెల్లరను రప్పించికర్తవ్యం బెద్దియని యాలోచింప సాగెను. శత్రువుల జయించుమార్గము నెవ్వరును జెప్పలేకపోయిరి. అంతట సుల్తానుకడ నున్న కాజీ యొకఁడు (మతగురువు) మాయోపాయమునఁ బోయి రాయ లను వానికుమారునిఁ జంపివత్తునని సెలవుగైకొని సన్యాసి వేషము ధరించి నదినిదాటి సముద్రమువలెఁ బదిమైళ్లవఱకు వ్యాపించియున్న శత్రుసైన్యములోఁ జొఱఁబడి రాజపుత్రుని శిబిరముఁ బ్రవేశించెనట. అచట నొకబోగముదానిమీఁద వలపు పుట్టినట్టు నటించి తనసంగీతమువలన దానిని మెప్పించి యామెపాదములకు మ్రొక్కి తన యుద్దేశమును దెలుపక బ్రతిమాలుకొని దానిమేళములోఁ జేరి యా యాటకత్తె నాట్య మునకై రాజపుత్త్రునియెదుటకుఁ బోయినపుడు మేళములోని వానివలెఁ దానును మఱియొకఁడును కత్తులు దీసికొనిపోయి

నాట్య మాడుచున్నకాలమున మోసముచే రాజపుత్రుని సంహారించిరఁట! అది చీఁకటిరాత్రియగుటచేతఁ గల్లోలము జనించి శత్రువులు పైఁబడి నఱకుచున్నారని భ్రమించి హిందూ సైన్యములు చెల్లాచెదరయ్యెనఁట! ఈసమయమున ఫిరోజి షాహ నదినిదాటివచ్చి రాయలసైన్యముల వెంటఁబడి తఱిమెనఁట! రాయలు విజయనగరమునకు బాఱిపోఁగా సుల్తాను సోదరుఁడు దేశమును బాడుచేసి బాధింపుచుండఁ గొంతధనమిచ్చి రాయలు వానిని బంపివేసెనఁట! ఎవరిసరిహద్దులువారివే యని యేర్పాటు చేసికొనిరఁట! కాజీ భోగముదాని పాదములకు మ్రొక్కినను, శూరులకుఁ దగనట్టియుఁ నీచులకుఁ దగినట్టియు మోసకృత్యములు చేసినను ఫిరోజిషాకు లాభమేమియు లేక యెప్పటియట్లు చేతు లాడించుకొనుచుఁ బోవుట తటస్థించెనఁట! నిజముగా యుద్ధమే జరిగి ఫిరోజిషాహకు విజయమే తటస్థించి యుండినయెడల నిట్టిసంధి జరుగుట సంభవించునా? ఫెరిస్తా వ్రాసినది విశ్వసనీయముగాఁ గన్పట్టదు.

రెండవ హరిహరరాయలు క్రీ. శ. ౧౪౦౪ లో ఆగస్టు ౩౧ దినమున స్వర్గస్థుఁడయ్యెను. ఇతఁడు ౧౩౯౯ వ సంవత్సరమున మరణము నొందెనని స్యూయలుగారి గ్రంథము ననుసరించి నేను జీర్ణకర్ణాటరాజ్యచరిత్రమున వ్రాసినది సత్యముగాదు.

మొదటిదేవరాయలు

(౧౪౦౬ మొదలుకొని ౧౪౨౨ వఱకు)

రెండవహరిహరరాయల మరణానంతరము రాజ్యాధిపత్యమునకై హరిహరరాయలపుత్రులైన దేవరాయలకును, రెండవ విరూపాక్షరాయలకును పోరాటము సంభవించినది. ఇట్లుభయులును రెండుసంవత్సరములు పోరాడినతరువాత దేవరాయలె తుదకు సింహాసనము స్వాధీనముచేసికొని పరిపాలనము చేయనారంభించెను. ఇతఁడు ౧౪౦౬వ సంవత్సరము నవంబరు ౫వ తేది శుక్రవారమునాఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను. ఈమొదటి దేవరాయలు తండ్రికాలమున యువరాజుగనుండి యుదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలనము చేయుచుండెను. ఈతనితో సమకాలికుఁడైన పెదకోమటివేమారెడ్డి కొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలనము చేయుచుండెను. దేవరాయలు రాజ్యమునకువచ్చిన వెనుక నతనికొమాళ్లు రామచంద్రరాయలును, తరువాత విజయబుక్కరాయలు నుదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలించినట్లు శాసనములంబట్టి తెలియుచున్నయది. దేవరాయని ప్రతినిధిపాలకులలో నొకఁడై అరగడరాజ్యమును బరిపాలించుచున్న విఠ్ఠన్న బహుపరాక్రమవంతుఁడుగ నుండెను. మాధవసాయకుల తోఁబుట్టువగు సింగాంబకుమారుఁడగు లక్కనమంత్రి (లక్ష్మీధరుఁడు) ప్రధానిగనుం

డెను. దేవరాయలు కోటలోనుండఁగా నాతని సంహరించుటకై రాజద్రోహులు కొందఱు వాడికత్తులతో సింహద్వారము జొచ్చినప్పు డితఁడే యారాజద్రోహులనుబట్టుకొని సంహరించి రాజులను సంరక్షించెను. ఇతఁడు పంపాక్షేత్రమున మాల్యవంతమను కొండకుఁ జేరినగుహలో గణపతివిగ్రహమును బ్రతిష్ఠాపించెను. దేవరాయలకాలమున మహాప్రధాని నాగన్న దండనాయకుఁడు ములువాయిరాజ్యమును, విరూపదండనాయకుఁడు గోవెగుత్తిరాజ్యమును శంకరదేవయొడయరు బరకూరురాజ్యమును, బాచపదండనాథుని కనిష్ఠసోదరుఁడగు మల్లప్ప మహాప్రధాని చంద్రగుత్తిరాజ్యమును, రాజకుమారులగు హరిహరయొడయలు వీరమల్లన్నయొడయలును భవానీనదీతీరప్రాంత దేశమును ప్రతినిధిపాలకులై పాలించుచుండిరి. వీరవిజయబుక్కరాయలు యువరాజుగ నుండెను. దేవరాయలు విజయనగరము చుట్టును బ్రాకారములను బురుజులను బెక్కింటిని గట్టించెను. నగరములోనివారికిఁ బరిశుద్ధజలము లభింపకున్నందున తుంగభద్రనుండి నగరములోనికి నొకకాలువను ద్రవ్వించెను. తుంగభద్ర కనకట్ట కట్టి యీకాలువగుండ నీరు నగరములోనికిఁ బ్రవహింపఁజేసెను. ఇట్లు జలసమృద్ధియేర్పడినందువలనఁ బుష్పోద్యానములు లతాకుంజములు వెలయుటయె గాక ఫలవంతములైన ద్రాక్ష

తోఁటలు మొదలగునవి వేయఁ బడియెను. వీనిమూలమున నగరము సొంపువహించుటయేగాక నూతనముగాఁ బండ్రెండు లక్షలయాదాయము వచ్చుచుండెనఁట. ఈకాలువ యిప్పటికిని అనేకశిల్పశాస్త్రజ్ఞుల కచ్చెరువును బుట్టించుచు సుశిక్షితముగా నిలిచియున్నది. వ్యవసాయాభివృద్ధికొఱకు దేవరాయలు తన రాజ్యమునం దంతటను బెక్కుకాలువలను త్రవ్వించినట్లు శాసనాదులవలనఁ దెలియుచున్నది.

జన్నయసిద్ధనమంత్రి-జక్కనకవి.

ఇతనికాలమున సంస్కృతాంధ్రకర్ణాటభాష లభివృద్ధిఁ జెందినవి. సుప్రసిద్ధాంధ్రకవియగు జక్కనమహాకవి యిక్కాలమునం దుండెను. ఈమహాకవి విక్రమార్కచరిత్రమును కావ్యముగ రచించి వెన్నెలకంటి జన్నయామాత్యుని పుత్త్రుఁడగు సిద్ధనమంత్రి కంకితమును గావించెను. సిద్ధనమంత్రియును నతనితండ్రి జన్నయమంత్రియును దేవరాయలయొద్ద మంత్రులుగ నుండినట్లువిక్రమార్కచరిత్రములోని యీక్రిందిపద్యము వలనఁ దెలియుచున్నది.

" సీ. విమలవర్తనమున వేదశాస్త్రపురాణ
　　　　వాక్యార్థసరణికి వన్నెపెట్టెఁ
　　బరమహృద్యం బైన పద్యశతంబున
　　　　దేవకీతనయు విధేయుఁ జేసె

రసికత్వమున దేవరాయమహారాజ
కరుణాకటాక్ష వీక్షణముఁ గాంచె
కర్ణాటకటకము కలయంగ మెచ్చంగఁ
గణకవిద్యా ప్రౌఢి ఘనత కెక్కి
గీ. గురులఁ బోషించె సత్కవీశ్వరుల మంచెఁ
బ్రజలఁ బాలించె భాగ్యసంపద వహించె
హరితముని ముఖ్యవంశరత్నాకరేంద్ర
చంద్రుఁడైన యొప్పుసిద్ధయజన్నమంత్రి."

దేవరాయమహారాయలు రాజప్రతినిధిగ విక్రమసింహపురముననుండి యుదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలించినకాలమున హారితసగోత్రుఁడైన వెన్నెలకంటి జన్నయమంత్రి మహాప్రధానియై యుండవచ్చును. ఈగ్రంథమునందు చామనదండాధినాథునివలన సామ్రాజ్యరమను బొందినట్లు చెప్పి యున్నాఁడు. మఱియు జక్కనకవి సిద్ధనమంత్రి నిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. చిత్రగుప్తునికైనఁ జింతింప నరుదైన
గణితవిద్యాప్రౌఢి ఘనత కెక్కె
నవరసంబులయందు నవ్యకావ్యంబులు
కవిజనంబులు మెచ్చఁగా నొనర్చె
నాణిముత్తెములసోయగము మించినవ్రాలు
వరుసతోనిరుగేల వ్రాయనేర్చె

నాత్మీయలిపి యట్టు లన్యదేశంబుల
లిపులను జదువంగ నిపుణుఁ డయ్యె
దేవరాయమహారాయ ధీవిధేయ
మంత్రివల్లభ చామనామాత్యదత్త
చామరచ్ఛత్రశిబికాదిసకలభాగ్య
చిహ్నములనొప్పె జన్నయసిద్ధమంత్రి.”

ఈసిద్ధయమంత్రి బెల్లముకొండదుర్గమున కధీశ్వరుఁడుగ నున్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. శ్రీమద్బెల్లముకొండ భైరవునికృపా విశేషముచేత సామ్రాజ్యలక్ష్మి లభించిన దని చెప్పియుండు టయె యిందుకు దృష్టాంతము. జక్కనకవి నియోగిశాఖా బ్రాహ్మణుఁడు. తాత పెద్దన. తండ్రి అన్నయామాత్యుఁడు. ఇతఁడు ప్రసిద్ధప్రౌఢాంధ్రకవి. సిద్ధనమంత్రి జక్కనకవి నిట్లు పొగడినట్లు కవియె చెప్పుకొనియెను.

“కం. చక్కన నీవైదుష్యము
చక్కన నీకావ్యరచనచాతుర్యంబుల్
చక్కన నీవాగ్వైఖరి
చక్కన నీవంశమహిమ జక్కనసుకవీ.”

డిండిమకవిసార్వభౌముఁడు.

డిండిమకవిసార్వభౌముఁడను బిరుదాభిధానముగల యరుణాగిరినాథుఁడను జగత్ప్రఖ్యాతకవి యొక్కఁడు దేవరాయల

కాలముననుు, ఈతని మనుమఁడు ప్రౌఢదేవరాయలకాలము నను నుండె ననియు, యోగానందప్రహసనము మొదలగు గ్రంథములను రచించె ననియును, ఈతనికిని శ్రీనాథునకు రాయల యాస్థానమున నుద్భటమైనవివాదము పొసఁగి యా వివాదమున శ్రీనాథునకు విజయము కలిగి శ్రీనాథుఁడాతని విజయడిండిమమును బగులఁగొట్టించి రాయలముత్యాలశాలలో స్వర్ణాభిషేకమును బొంది కవిసార్వభౌమబిరుదము గాంచె ననియు నింతకుఁబూర్వము శ్రీనాథునిచరిత్రముం జెప్పు సందర్భమున నుదాహరించి యున్నాఁడను.

ఫిరోజ్‌షాహాతో ప్రథమయుద్ధము.

దేవరాయలు సింహాసన మధిష్ఠించినసంవత్సరముననే ఫిరోజ్‌షాహాతో యుద్ధముఁ జేయవలసివచ్చిన దని ఫెరిస్తా వ్రాసెను గాని యుద్ధకారణముమాత్రము విశ్వసనీయము కాని యద్భుతవిషయముగా నున్నది. ముదిగల్లుపట్టణమున నొకకాపుకూఁతురు గలదఁట. ఆమెయందమును విని రాయలు మోహించి యామును దనకిచ్చి వివాహము చేయవలసినదని తండ్రినడిగెనఁట! అందులకువారలు సమ్మతింపరైరి. అందు పైని దేవరాయ లామెను బలాత్కారముగాఁ జెఱపట్టి గొని పోవలయునని సైన్యముతో ముదిగల్లునకుఁ బోవ గ్రామవాసు లెల్లరును గ్రామమును విడిచి పాఱిపోయిరఁట. కాఁపు

కూఁతురుగూడ బహమనీసుల్తాను దేశములోనికిఁ బాఱిపోయెను. రాయ లంత నిరుత్సాహమునొంది స్వరాజధానికినే తెంచెనఁట. ఈవార్తవిని క్రుద్ధుఁడై ఫిరోజ్‌షాహ దండెత్తివచ్చి విజయనగరమును ముట్టడించెనఁట. అంతట వాని జయించుట దుస్సాధ్యమనియెంచి తనకూఁతునిచ్చి వివాహముఁజేసి సుల్తానును వెనుకకుఁ బంపించెనఁట. ఇదియ వాస్తవమగునేని ఫెరిస్తాకుఁ బూర్వమున నున్న అబ్దుర్ రజాకు,నసీజ్, మొదలగు చరిత్రకారు లెవ్వరైనను వ్రాసియుండరా? రెండువందలసంవత్సరముల కావలనున్న యొక్క ఫెరిస్తాకుమాత్రమె తెలియవచ్చెనా? ఇది ఫెరిస్తాచేగల్పింపఁబడిన గాథయేకాని సత్యమైన చరిత్రాంశమైయుండదు.

ఫిరోజ్‌షాహతో రెండవ యుద్ధము.

ఫిరోజ్‌షాహ ౧౪౧౭ వ సంవత్సరమున నాంధ్రదేశములోని పానుగల్లుదుర్గమును రెండుసంవత్సరములవఱకు ముట్టడించియు వశపరచుకొనఁ జాలక పద్మనాయకులతోఁ బోరాడఁజాలక ముట్టడినిఁబిడి పలాయనముఁ డయ్యెనని రెండవప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. ఆసమయమును గనిపెట్టి గరగ- దవ సంవత్సరములో విజయనగరాధీశ్వరుఁడైన దేవరాయమహారాయలు ఫిరోజ్‌షాహపై దండెత్తిపోయెను. ఉభయులకును ఘోరయుద్ధము జరిగినది. ఫిరోజ్‌షాహ తప్పించుకొని

పోవుటయె దుస్తరమయ్యెనఁట. హిందువులుసుల్తానును వెంబడించి యతని రాజ్యములోఁ జొఱఁబడి యనేకులనుసంహరించి దేశమునంతయుఁ దోఁచుకొని యదివఱకుఁ బడ్డబాధలనన్నిఁటి యొక్కఋణమును వడ్డితోఁగూడఁ దీర్చుకొనిరఁట! ఇట్టివిపత్తు సంభవించినదిగదా యని ఫెరోజ్‌షాహ మనోవ్యాధిపీడితుఁడై యాబెంగతోనే ౧౪౨౨ లో మరణముఁ జెందెనఁట.

దేవరాయలు ౧౪౨౨ లో స్వర్గస్థుఁ డయ్యెను. ఇతనికి హరిహరుఁడుఁ, విజయుఁడుఁ, మల్లన్న యనుమూవురుపుత్త్రులు గలరు. ఇందలి విజయుఁడే వీరవిజయబుక్కరాయ లను నామాంతరము వహించి యువరాజుగ నుండి తండ్రిమరణానంతరము నొకసంవత్సరము మాత్రము పరిపాలనముఁ జేసి మరణముఁజెందినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతనికి దేవరాయలు (రెండవ) పర్వతి రాయఁడు మొదలగు కొమాళ్ళును హరమ్మ యను కొమార్తెయును గలరు. హరమ్మ సాళువ తిప్పరాజున కిచ్చివివాహము గావింపఁబడియెను. పర్వతిరాయఁడు౧౪౨౫ లో మృతినొందెను. రెండవదేవరాయలు విజయనగర సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను.

ప్రౌఢదేవరాయలు.

(౧౪౨౩ మొదలుకొని ౧౪౪౬ వఱకును)

దేవరాయలు ౧౪౨౨ వ సంవత్సరములో మృతినొందిన పిమ్మట నతనికుమారుఁడు విజయబుక్కరాయలు తండ్రిజీవిత

కాలముననే యువరాజుగ నుండినవాఁడు గావున రాజ్యాధిపత్యమును వహించి యొకసంవత్సరము మాత్రమె పరిపాలనము చేసినట్లు గానవచ్చుచున్నది. ఇతని పరిపాలనములోఁ జెప్పఁదగిన గొప్పవిషయము లేవియును గానరావు. ఈయన యనంతర మీతనికుమారుఁడు రెండవ దేవరాయలు ౧౪౨౩లో రాజ్యారూఢుఁడైనట్లు డెలియుచున్నదికాని నిశ్చయముగ నీరెండవదేవరాయ లేసంవత్సరమున పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెనో సరిగాఁ జెప్పుటకు సాధనములు గానరావు. ఈరాయలకు ఇమ్మడిదేవరాయలనియు, ప్రౌఢదేవరాయలనియు 'గజబెంటె' (ఏనుఁగువేఁట) దేవరాయలనియును, ప్రతాపదేవరాయలనియును నూరుపేళ్లు గలవు. మహారాజాధిరాజరాజపరమేశ్వరబిరుదాంచితుఁడైనయీప్రౌఢదేవరాయలవారికాలముననే కొండవీడు, వినుకొండరాజ్యములు కర్ణాటసామ్రాజ్యమునఁ జేరిపోయినవి. రాజమహేంద్రపురరాజ్యమునుమాత్రమల్లాడరెడ్డిపుత్త్రులగు వేమారెడ్డియును, వీరభద్రారెడ్డియును స్వతంత్రపరిపాలనము చేయుచుండిరి. కొండవీడు, వినుకొండ, కందుకూరురెడ్డిరాజులును, పద్మనాయకులును మాత్రము ప్రౌఢదేవరాయలకుఁ గప్పములుగట్టు సామంతమండలాధిపులుగ నుండుచు వచ్చిరి. అనఁగా నుత్తరమునఁ గృష్ణానదీపర్యంతభూభాగమునంతయును ప్రౌఢదేవరాయలు పరి

పాలనము చేసెను. ప్రౌఢదేవరాయలు కొండవీడు వినుకొండ రాజ్యములను స్వాధీనపఱచుకొనుసందర్భమునఁ దోడ్పడి సాహాయ్యముఁ జేసినవారు తెలుఁగురాయఁడును, పంటమైలారరెడ్డియు ననునిరువురుసామంతమండలేశ్వరులు.

తెలుఁగురాయఁడు.

ఇతఁడు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మేదిని మీసరగండ కఠారిసాళువరాయవిభాళమహారాజుయొక్క కుమారుఁడైన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మేదిని మీసరగండ కఠారిసాళువ శంభురాయదేవమహారాజపుత్రుఁడైన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మేదిని మీసరగండ కఠారిసాళువధరణీవరాహ తెలుఁగురాయండుగాని మఱియొక తెలుఁగురాయఁడుగాఁడు. ఇతని రాజధాని వెలనాటిసీమలో కృష్ణానదీముఖద్వారముననున్న శ్రీకాకుళమని తెలియుచున్నది. తెలుఁగురాయనితండ్రి యగు శంభురాయఁడును సాళ్వమంగు జయించిన శంభురాయఁడును వేఱ్వేఱు పురుషులుగాని యొక్కరుగారు. ఈ తెలుగురాయుల శాసనములు వెలనాడు, పొదిలసీమలలోను సింహాచలములోను గన్పట్టుచున్నవి. ఇతఁడు ప్రౌఢదేవరాయలపక్షమున గజపతులతోడి యుద్ధములందు రాజమహేంద్రపుర రెడ్లకు సాహాయ్యముఁ జేయు సందర్భమున నీతఁడు ౧౪౨౮ దవసంవత్సరమున సింహాద్రికిఁబోయి దానశాసనము వ్రాయించెనుగాని రెడ్లను

జయించి యీ దేశమాక్రమించినవాఁడు మాత్రము గాఁడు. ఇతఁడాత్రేయగోత్రుఁడు. తనయవసానకాలమునందు శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు 'రంభఁగూడెఁ దెనుంగురాయరాహుత్తుండు కస్తూరికేరాజుఁబ్రస్తుతింతు' అనియంగలార్చిన దీ తెలుంగురాయనిగుఱించియే సుఁడీ. ఈతనికి నీకవికి నెక్కువమైత్రి యున్నట్టుగనబ్బుచున్నది. శ్రీనాథుఁడు తెలుగురాయనియాస్థానమునకుఁ బోయినపుడాప్రభువు నీవేమి కోరెద వనియడిగిన ప్పుడాతఁడీక్రిందిపద్యమును జెప్పెనఁట.

"ఉ. అక్షయ్యంబుగసాంపరాయని తెలుంగాధీశకస్తూరికా
భిక్షాదానము సేయురా సుకవి రాడ్బృందారకశ్రేణికిన్
దాక్షారామపురీవిహారవరగంధర్వాప్సరో భామినీ
వక్షోజద్వయకుంభికుంభములపై వాసించుఁదద్వాసనల్."

అనంతామాత్యకవి.

ప్రసిద్ధాంధ్రకవియగు ననంతామాత్యునితండ్రి తిక్కన తెలుగురాయనికి మంత్రిగనుండెనని తెలియుచున్నది. కాఁబట్టి అనంతామాత్యకవియు నాకాలముననే యుండెను. శ్రీనాథునకు సమకాలికుఁడు. శ్రీనాథునికంటెఁ బిన్నవాఁడై యుండును. అనంతామాత్యుఁడు తనముత్తాతయగు బయ్యనామాత్యుఁడు తిక్కనసోమయాజిచేత భవ్యభారతియని పొగడ్తఁ

గన్నవాఁడని భోజరాజీయములో నీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పి యున్నాఁడు.

“చ. కృతిఁగ్రతుకర్తనా వినుతి చేకొని పంచమవేదమైన భా
రతముఁ దెనుఁగుబాస నభిరామముగా రచియించినట్టి యు
న్నతచరితుండు తిక్కకవినాయకుఁ డాదట మెచ్చి భవ్య భా
రతియనఁ బేరుగన్న కవిరత్నము బయ్యనమంత్రియల్లుఁడే”

అనంతామాత్యకవి భోజరాజీయము రసాభరణమునను గ్రంథములను రచించి ప్రసిద్ధికెక్కినవాఁడు. భోజరాజీయము చమత్కారములైన కథలు గలది. రసాభరణము శృంగారాదిరసాదులనుగూర్చి చెప్పఁబడిన లక్షణగ్రంథము. ఈతనికవిత్వము నిర్దుష్టమై మృదుమధురపదకలితమై, రసవంతమై, హృదయరంజకమైయుండును. ఇతఁడు రసాభరణమనులక్షణగ్రంథమును శా. శ. ౧౩౫౬ ఆనందసంవత్సర మాఘకృష్ణైకాదశీభౌమవాసరంబున భక్తిపూర్వకముగ ధ్రువపట్టణాధిపున కిచ్చెనని యాగ్రంథములోని యీక్రిందిపద్యమునుబట్టి తెలియుచున్నది.

“శా. జానొందన్ శకవర్షముల్ ఋతుశరజ్వాలేందులై యొప్పన
య్యానందాబ్దమునందు మాఘమున కృష్ణైకాదశీభౌమయు
క్తానామామృతవేళ నీకృతి యనంతాఖ్యుండు సమ్యగ్రస
శ్రీనిండం ధ్రువపట్టణాధిపున కిచ్చెన్ భక్తిపూర్వంబుగన్.”

కనుక నితఁడు క్రీ. శ. ౧౪౩౪ సంవత్సరములో నుండుట చేతఁ దెలుంగురాయనికాలమునకు సరిపోవుచున్నది.

పంటమైలారరెడ్డి.

ప్రౌఢదేవరాయనివిశ్వాసమునకుఁ బాత్రులైనసేనాధిపతులలో పరాక్రమవంతుఁడైనమైలారవిభుఁడొక్కఁడు. ఇతఁడతిపరాక్రమవంతుఁడు. తురుష్కులతోడను గజపతులతోడను జరిగినయుద్ధములలో రాయలకు విజయమును సంఘటిల జేయుచుండెను. ఇతఁడు సూరారెడ్డికి మునిమనమఁడును, పోతరెడ్డికి మనుమఁడును, ముమ్మడిచంద్రునకు ముమ్మాంబ యందు జనించినపుత్త్రుఁడునై యుండెను. ఇతనికి ధరణీవరాహుండు, చౌహత్తమల్లుండు నను బిరుదములు గలవు. ఇతని గంట వినంబడినతోడనే శత్రురాజులగుండె లదరుచుండిన వియఁట. తన యవసానకాలమునందు శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు "కైలాసగిరిఁ బండె మైలారువిభుఁ డేగి దినవెచ్చ మేరాజు దీర్పఁగలఁడు" అని యంగలార్చిన దీపంటమైలారరెడ్డిని గూర్చియే సుఁడీ. ఈమహాపరాక్రమవంతుఁడైనమైలారవిభుఁడు తన కొనఁగూర్చిన జయములకు సంతోషించినవాఁడై యొక నాఁడు ప్రౌఢదేవరాయలవారు మైలారవిభుని రప్పించి నీవేమి కోరెదవో కోరుమని నుడివెనఁట. అందులకాతఁడు వినమ్రుఁడగుచు, దేవరా! నాకు నగలు నాణెము లక్కర లేదు; గజా

శ్వాందోలికాదివాహనము లక్కఱలేదు; ధన మక్కఱలేదు. ఎవ్వరిహృదయసీమలయందు మహేశ్వరుఁడు మొదలగు దైవతములు నివసించుచున్నారో, వేదవేదాంగములు నివసించుచున్నవో, ఎవరు మతసంరక్షణాభివృద్ధికై యేర్పడినారో అట్టి బ్రాహ్మణోత్తములకు నొకచక్కని గ్రామమును దానము చేయవలసినదిగా నా ప్రార్థన'యని వేడుకొనియెనఁట. అప్పు డాతఁ డాతనికోర్కె మన్నించి శా. శ. ౧౩౫౧ కీలకనామసంవత్సర మాఘమాసములో భాస్కరక్షేత్రమున హేమకూటమున నివసించు విరూపాక్షదేవునిసన్నిధిని పూరినాటిసీమలో గుండ్లకమ్మ నదియొడ్డున నుండు పోలవరమను గ్రామమునకు చేజెర్లయని పేరుపెట్టి బ్రాహ్మణులకగ్రహారముగా ధారవోసెను.

ప్రౌఢదేవరాయని పరిపాలనావిశేషములు.

ప్రౌఢదేవరాయని ప్రభుత్వకాలములో చామనామాత్యుఁడు రెండవహరిహరరాయలచేఁ గట్టింపఁబడినహరిద్రాయనునకట్టను మరలఁగట్టించెను. ఇతఁడు తనరాజ్యములో వ్యవసాయాభివృద్ధికై మంచిపనులను బెక్కులను గావించెను. అనేక శాసనములలో నీతనిదిగ్విజయములు వర్ణింపఁబడినవి. ఇతని దండనాయకులలో మిక్కిలి ప్రసిద్ధు లిద్దరు గలరు. వారిలో లక్కణదండనాయకుఁడు సింహళము పర్యంతముగల రాజగం

భీర రాజ్యమునకుఁ బ్రతినిధిపాలకుఁడుగనుండి జనరంజకముగఁ బరిపాలనముఁ జేసెను. అన్నప్పదండనాథుఁడు రెండవయతఁడు ఇతఁడు మంగటూరు బరకూరురాజ్యములను బరిపాలించెను. ఇంకను బ్రసిద్ధులైనమంత్రులు దండనాయకులు పెక్కండ్రుగలరు. వారలసాహాయ్యముతో నీతఁడు శత్రురాజులనెల్లరను జయించుటయెగాక తురుష్కుల విజృంభణమును నూన్పుచువచ్చెను. ఇతఁడు విశేషధనమును గూడఁబెట్టవలయునని సంకల్పించెనుగాని తురుష్కులతోడను, గజపతులతోడను అనేకయుద్ధములు జరుపవలసివచ్చినందున ౮౫ కోట్లవరహాలను మాత్రము కూడఁబెట్టఁగలిగెనఁట. ఇంతియగాక రత్నభాండారముఁ బెంపగునట్లు గావించెను. ఇంతధనవంతుఁడగుటకుఁ గారణము 'క్విలన్, సిలోన్, పిలికట్, పెగో, టెనాసిరమ్' మొదలగు దేశములరాజు లనేకు లీతనికిఁ గప్పముగట్టుచుండిరని 'నసీజ్' అను చరిత్రకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. వరహా ౧ కి మూఁడురూపాయలుచొప్పున లెక్కవేసినను రాయలయొద్దను ౨౨౫ కోట్ల రూపాయలు నిలువయుండెను. మూఁడు లేక నాలుఁగులక్షల సైన్యమును, ఒకప్పుడు ఏఁడులక్షలసైన్యమును బోషించుచు, ప్రబలురగు శత్రువులతో ఘోరముగాఁ బోరుచు నింతధనమును గూడఁబెట్టుట శ్లాఘాపాత్రముగాదా ? ఈతని ప్రభుత్వకాలములో సామ్రాజ్యము

విస్తరించి యుండె ననుటకు సందియము లేదు. పారసీక దేశపు చక్రవర్తి యగు షాహరుఖ్ అనునాతఁడు అబ్దుర్ రజాక్ అనువానిని, పోర్చుగల్ దేశపురాజు 'నికోలో డెయి-కోంటి' అనునాతని ప్రౌఢదేవరాయనికడకు, రాయబారులుగాఁ బంపుటయె యీతనిసామ్రాజ్యవైభవము మహోత్తరమైన దని వేనోళ్ళఁ జాటఁగలదు. ఇట్టి మహారాజాధిరాజగు ప్రౌఢదేవరాయలు బహమనీసుల్తానులతోఁ బోరాడి యోడుచుండెననియు, వారలకుఁ గప్పము చెల్లించుచుండెననియు ఫెరిస్తావ్రాసిన చరిత్రాంశములు సత్యములని విశ్వసింపఁజాలము.

అహమ్మదుషాహాతో యుద్ధము.

ఫిరోజిషాహ ౧౪౨౨ లో మృతినొందిన వెనుక నతని తమ్ముఁడు అహమ్మదుషాహ సింహాసనమునకువచ్చెను. ఇతఁడు ప్రౌఢదేవరాయనిపై దండెత్తివచ్చి యుద్ధము చేసెనఁట! ఈయుద్ధములో రాయలు శత్రువులచేతఁ జిక్కినప్పుడు వారాతని సామాన్యజనుఁడని తలఁచియాతని నెత్తిమీఁదఁగట్టెల మోపునుంచి కొంతదూరము వెంటఁబెట్టుకొనిపోయి తురుష్కులు విడిచిపెట్టిరఁట! ఒకప్పుడు సుల్తానొంటరిగానుండుటఁ జూచి కొందఱు హిందూసైనికులాతని వెంటాడించి చంపఁ బోఁగా నతఁడు తప్పించుకొని తనసైనికులతోఁ జేరుకొని

యెనఁట! కట్టకడపట హిందువులే యోడిపోయి సుల్తానునకు కొంతధనమిచ్చి సంధిచేసికొనిరఁట! ఈధనమునంతయు సుల్తానుకుమారుఁడు గొనిపోయి తండ్రికి సమర్పించెనఁట! ఇది ఫెరిస్తావ్రాసిన యుద్ధకథనముయొక్క సారము. ఇందుఁ బదునైదువీసము లబ్ధమని మనము నిశ్చయింపవచ్చుననియు, విజయనగరపు మహారాజును సామాన్యజనుఁడని తలఁచి వాని నెత్తిమీఁదఁ గట్టెలమోపులు పెట్టుట సంభవమని సారాసార విచారముగలవాఁ డెవ్వఁడు నమ్మఁగలఁడని కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావుగారు వారిచే రచియింపఁబడిన మహమ్మదీయమహాయుగమునందు వ్రాసియున్నారు.

అల్లాఉద్దీన్ షాహాతో యుద్ధము.

క్రీ. శ, ౧౪౩౫ సంవత్సరములో అహమ్మద్ షాహా మరణమునొందఁగా వానికుమారుఁడు అల్లాఉద్దీన్ షాహాబహామనీ రాజ్యాధిపత్యమును వహించెను. ఇతఁడుపట్టాభిషిక్తుఁడైనతోడనే తనసోదరుఁడైనమహమ్మద్ ఖానునకుఁ గొంత సైన్యము నిచ్చి దేవరాయలమీఁదికిఁ బంపెనఁట! దేవరాయలు సంధిచేసికొని కొంతధనమునొసంగివానిని సాగనంపెనఁట! ఈవిజయమునకు నుప్పొంగి మహమ్మద్ ఖానుఁడు తనయన్నమీఁదనే తిరుగఁబడి దేవరాయలసాహాయ్యమును బొందెనఁట! మహమ్మదుఖాను ముదిగల్లు, రాచూరు, విజాపురము మొదలగు దుర్గ

ములను స్వాధీనపఱచుకొనియెనఁట గాని సుల్తానుసైన్యము లతో యుద్ధము జరిగినపు డోడిపోయి పలాయనుఁడయ్యెనఁట! తరువాత సుల్తాను వానియపరాధమును మన్నించి రాచూరు దుర్గాధిపత్య మొసంగెనఁట!

రాయలు సైన్యమును బలపఱచుట.

౧౪౨౨ వ సంవత్సర ప్రాంతమున దేవరాయ లొక నాఁడు తనసరదారులను, నాయకులను, సేనాధీశులను, రాజబంధువులు మొదలగు హితుల నందఱను రప్పించి సభ చేసి రాజ్యవిస్తారము నందును, ధనసంపత్తి యందును విజయనగరసామ్రాజ్యము బహమనీరాజ్యముకంటె నెక్కుడని పరదేశస్థులు సహితము విశ్వసించుచుండఁగా విజయనగరము వారోడిపోవుటకు హేతువేమని ప్రశ్నించెనఁట! మున్సల్మానులగుఱ్ఱములు మంచిజాతివనియు, విజయనగరమువారిగుఱ్ఱములు మంచిజాతివి కానందున మున్సల్మానుల గుఱ్ఱములనెదుర్కొనఁజాలకున్నవనియు నేతన్మూలమునఁ బరాజయము సంభవించుచున్నదని కొందఱు చెప్పిరఁట. తురుష్కసైన్యములో మేటివిలుకాండ్రసైన్యమధికముగా నుండుట వారికి జయముకలుగుచున్నదని కొందఱు చెప్పిరఁట! అందువలన విశేషముగా ధనము వెచ్చించి యుత్తమాశ్వములను గొని తనసైన్యములోఁ జేర్పించుటయేగాక తరువాత ప్రసిద్ధికెక్కిన రెండువేల

మహమ్మదీయ విలుకాండ్రను, ౬౦ వేల హిందూవిలుకాండ్రను జేర్చి సైన్యమును వృద్ధి పఱచెనఁట. ఇట్లుక్రొత్తగా ౮౦ వేల యాశ్వీక సైన్యమును ౨ లక్షల కాల్బలమును విజయనగర సైన్యముల నలంకరింపఁ జేసెను.

రాజద్రోహులను శిక్షించుట.

ఇట్లువక్రపరాక్రముండై జనరంజకముగాఁ బరిపాలనము జేయుచుండ దేవరాయనిఁ జంపవలెనని యొకనాఁడు వాని సోదరుఁడు తానుగట్టించిన నూత్నభవనమునందు గృహప్రవేశమహోత్సవము జరుగునని ప్రకటించి రాజబంధువుల నందఱను విందునకు రమ్మని యాహ్వానపత్రికల నంపెనఁట. ఆహ్వానమును పురస్కరించుకొనిమంత్రులు, సేనానులు, రాజబంధువులు మొదలగువారెల్లరును వచ్చి సభామంటపమునఁ గ్రిక్కిరిసి యుండిరఁట! ఆకాలపుమర్యాద ననుసరించి యెల్లరు నొక్కసారిగా నొక్కప్రదేశమునఁ గూరుచుండి భుజింపరాదఁట ! వారి తారతమ్యముల ననుసరించి ప్రత్యేకముగాఁ బిలువనంపుచు మోసముచేసి వారలనందఱను సంహరించుచుండెనఁట. ఈమారణకర్మముయొక్క ఘోష బయల్పడకుండ మందిరమున దుందుభులు, నగారాలు, తుత్తారాలు, పిల్లనగ్రోవులు మొదలగు వాద్యవిశేషములు చెవులు చిల్లులువడు

నట్లుగా బ్రయోగింపఁ జేసెనఁట ! ఇట్లనేకుల బ్రముఖులను సంహరించి యిదేవిధముగా రాయలగడ తేర్పవచ్చునని ద్రోహియగు నాతనితమ్ముఁడు దేవరాయనికడకుఁ బోయి విందునకు రమ్మని వేఁడుకొనియెనఁట ! తనకస్వస్థముగా నున్నదనియు దా నాప్పూట భోజనమునకు రానని ప్రైవము పలికించినట్లు రాయలుపలికెనఁట. తనప్రయత్నమంతయు భగ్నమైనదిగదా యని చింతించి రోషావేశపరవశుఁడై తమలపాకులు, పోకచెక్కలక్రిందను దాచియుంచుకొనిన వాఁడిగలకత్తిసిదీసి రాయలనుగొట్టెనఁట గాని యాతఁడు సింహాసనము వెనుకకు వెల్లకిలఁబడిపోయెనఁట ! అంత నా రాజద్రోహియగు పాతకుఁడు రాయలు చచ్చెననుకొనివాని శిరస్సుఖండింపుమనితన సేవకునికి నియమించి తానంతఃపురసౌధాగ్రము నెక్కి 'తానేరాజు'నని ప్రకటించెనఁట. తరువాత రాయలు లేచి తన్నుఁ జంపవచ్చిన బంటును సంహరించి యంతఃపురము వెడలివచ్చి 'నేను సజీవినై సురక్షితముగనున్నాఁడను, ఆరాజద్రోహినిబట్టుకొనుఁ'డని బిగ్గఱగా మొఱపెట్టెనఁట ! అంత జను లీదారుణకృత్యమంతయును వీక్షించి గుమిగూడివచ్చి రాజద్రోహియగు నాపాతకునిఁ జుట్టుముట్టి చక్కాడిరఁట. రాయలు రాజద్రోహులనందఱనుబట్టి తెప్పించి మరణశిక్షలు విధించి నగరమునందలి రాజద్రోహవృత్తిని నిర్మూలము గావించెను.

తురుష్కులు దండెత్తివచ్చుట.

విజయనగర మిట్టిదురవస్థ పాలయ్యెనని విని బహమనీసుల్తాను అల్లాఉద్దీను ఏఁడులక్షలవరహాలకప్పము గట్టవలసినదని వర్తమానము పంపెనఁట! రాయలావర్తమానమునకు జంకక సేనలం గూర్చుకొని సుల్తాను దేశముపై దండయాత్ర వెడలెనఁట! అతఁడు తుంగభద్రానదిని దాటి ముదిగల్లు, రాచూరు, వెంగాపురమాదుర్గములనుబట్టుకొని సాగరు విజాపురముల వఱకుఁ గలదేశము నంతయుఁ గొల్లపెట్టి బహమనీరాజ్యము నంతయుఁగల్లోలపఱుపసాగెనఁట. సుల్తాను సేనాధిపతులగు మల్లిక్ ఆర్టిజార్, అజీమ్‌ఖాన్, జమాన్‌ఖాన్ మొదలగు వారు తురుష్కసైన్యములం గూర్చుకొని రాయలసైన్యముతో యుద్ధము చేసిరఁట. ఈయుద్ధములోఁ దురుష్కసైన్యములకు విశేష నష్టము సంభవింపఁగా నొండొరులకు నష్టములేకుండ సంధిగావించుకొనిరఁట.

కన్యాశుల్కదురాచారమునుమాన్పుట.

ఆకాలమునందు బ్రాహ్మణులలోఁ గన్యాశుల్కదురాచారము మిక్కిలి ప్రబలియుండఁగా నీదేవరాయనికాలమున ఘూర్జరాంధ్రకర్ణాటకద్రావిడ బ్రాహ్మణు లేకమై యంతటి నుండి కన్యాశుల్కముగ్రహించినవా రిట్టిటిశిక్షలకుఁ బాత్రులగుదు రనితమలోఁదాము సిద్ధాంతము చేసికొని నాయకులగువారు ౧౫౦ మంది చేవ్రాళ్ళు చేసిదేవరాయనికి సమర్పిం

పంగా నాతఁడాప్రకారము సమ్మతించి యొక్కట్టడను సంరక్షింపుచు వచ్చెనఁట!

ఇతఁడు ౧౪౪౬ వ సంవత్సరములో మృతినొందెను.

మల్లికార్జునరాయలు-విరూపాక్షరాయలు.

(౧౪౪౬-౧౪౬౫; ౧౪౬౫-౧౪౮౫)

ప్రౌఢదేవరాయనికి పొన్నలదేవి, సింహాళదేవి యనునిరువురుభార్యలు గలరు. పొన్నలదేవివలన మల్లికార్జునరాయలును, సింహాళదేవివలన విరూపాక్షరాయలును జనించిరి. మల్లికార్జునరాయలకు ఇమ్మడిదేవరాయ లనియు ప్రౌఢదేవరాయ లనియుఁ గూడ పేళ్ళుగలవు. ప్రౌఢదేవరాయలు ౧౪౪౬ వ సంవత్సరమున స్వర్గస్థుఁడుకాఁగా మల్లికార్జునరాయలు రాజ్యాభిషిక్తుఁడయ్యెను. తిమ్మనదండనాయకుఁ డితనికి మంత్రిగానుండెను. ఈమల్లికార్జునరాయలు గోకర్ణక్షేత్రమునందలి మతగురువులపట్ల మిక్కిలిభక్తిగలవాఁడై వారి కనేకదానములు గావించినట్లు గన్పట్టుచున్నది.

గజపతులదండయాత్ర.

ప్రౌఢదేవరాయలు మరణమునొందినతరువాత కటకపురాధీశ్వరుండైన కపిలేంద్రగజపతిమహారాజు విజృంభించి యసంఖ్యాకములగు సైన్యములతో దండయాత్ర బయలుదేరి రెడ్డిరాజులను జయించి రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును మాత్రమె గాక దక్షిణమున నుదయగిరివఱకుఁ గల కర్నాటకరాజ్యమును, ఏకశిలానగరము వఱకుఁ గలపద్మనాయకులరాజ్యమును నాక్రమించుకొని యారాజ్యములఁ బరిపాలించుటకై ప్రతినిధిపాలకుల నియమించెను. పరశురామరఘునాధరాజు, వీరభద్రరాజు కంబముమెట్టు, ఓరుగల్లు సీమలఁ బాలించుటకు నియమింపఁబడిరి. కపిలేంద్రగజపతియొక్క ప్రాంత సామంతులలో నొకఁడు రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును బరిపాలింపుచుండెను. కొండవీటిరాజ్యమును బాలించుటకు గణదేవుఁడు నియమింపఁబడెను.

వినుకొండరాజ్యమును కమ్మసేనాని సాగి గన్నమనాయఁ డను గన్నక్షితిపాలుఁడు పరిపాలనముచేయుచుండెను. ఉదయగిరిరాజ్యమును మాధవవర్మకులోద్భవుండైన తమ్మిరాజపుత్త్రుఁ డగుబసవభూపాలుఁడు పరిపాలనముసేయుచుండెను. వీరెల్లరును ౧౪౬౦ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వముననే యీదేశములను జయించి పరిపాలించుచున్నట్లు శాసనములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నందున నప్పటికే యాంధ్రదేశములో మూఁడువంతులు గజపతులస్వాధీనమయ్యె నని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. కపిలేంద్రగజపతి విజయనగరముపై దండెత్తిపోయెను. కాని మల్లికార్జునరాయలు ఘోరయుద్ధముచేసి గజపతిని తఱిమివేసి రాజధానిని సంరక్షించుకొనియెను. దక్షిణదేశము నింకను నాక్రమించుకొనవలయునని గజపతి ప్రయత్నించెనుగాని చంద్రగిరి రాజధానిగాఁ జేసికొని యాప్రాచీఖండమును బరిపాలనముఁజేయుచున్న సాల్వనరసింహక్షితిపాలుఁడు మిక్కిలిబలవంతుఁడై యుండి గజపతుల నెదుర్కొని ముందునకుఁబోకుండఁ జేసెను. కపిలేంద్రగజపతి ౧౪౩౫ మొదలుకొని ౧౪౬౭ వఱకును బరిపాలనముఁ జేసి మృతినొందఁగా వానికుమారుఁడు పురుషోత్తమగజపతి సింహాసనమెక్కి ౧౪౯౬ వఱకుఁ బరిపాలనముఁ జేసెను. మల్లికార్జునరాయలకుఁ బిమ్మట నాతనికుమారుఁడు రాజ్యమునకు రాలేదు. తమ్ముఁడు విరూపాక్షరాయఁడు రాజయ్యెను. ఇతఁడు స్త్రీలంపటుఁడై, సురాపానప్రమత్తుఁడై నిరంతరము నంతఃపురములోనే యుండి ప్రజలకుఁ గాని దండనాయకులకుఁ గాని దర్శనమీయకుండెను. ఇతనియసమర్థతమూలమున గోవాపట్టణమును గోలుపోయెను. అసంతుష్టులైనదండనాయకులఁ బెక్కండ్రను జంపించెను. ఈతనిప్రభుత్వకాలములో పురుషోత్తమగజపతి విజయనగరముపై దండెత్తివచ్చి సైన్యములనోడించి యపరిమితధనమును సింహాసనమును దాఁకొనిపోయెనఁట. ఇతఁడు సాక్షిగోపాలవిగ్రహమును గొనిపోయి కటకమునఁ బ్రతిష్ఠాపించి సింహాసనమును పూరిజగన్నాథస్వామికి సమర్పించెనఁట. తఁడుఁ కాంచీపురమునుగూడ ముట్టడించి యారాజపుత్త్రికను వివాహమాడె

వఁట. పురుషోత్తమగజపతి తండ్రివలెనె రణశూరుఁడు. పరాక్రమవంతుఁడగుబసవభూపాలుఁ డీయుద్ధముల నీతనికిఁ దోడునీడయై యుండెను.

బసవభూపాలుఁడు.

మాధవవర్మవంశోద్భవుండైన బసవభూపాలుఁడు గజపతులపక్షమున నుండి ఉదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలనముచేసెను. ఈమాధవవర్మ పంచతంత్రమునం దిట్లభివర్ణింపఁబడియుండెను.

"చం. మును బెజవాడదుర్గఁ దనముద్ధతనంబున మెచ్చఁజేసి పెం
పున రథదంతివాజిభట భూరిబలంబులచేఁ గళింగభూ
జనపతిఁ ద్రుంచి చేవఁ దనసంతతికై మహిఁ బాడి నిల్పి క్ర
మ్మనఁ జిరకీర్తులం గనియె మాధవవర్మ తదన్వయంబునన్."

బెజవాడదుర్గమును బరిపాలించిన మాధవవర్మ పూసపాటిరాజులకు మూలపురుషుఁడుగాఁ జెప్పఁబడి యున్నందున బసవభూపాలుఁడుగూడ పూసపాటిరాజులకుఁ బూర్వుఁడని చెప్పవచ్చును. మాధవవర్మవంశమున కొమ్మరాజు, వాతనికి అన్నలరాజు, నతనికి సింగరాజు, నతనికి పెదవల్లభరాజును చినవల్లభరాజు, పెదవల్లభరాజున కన్నలదేవివలన సింగరాజు, తమ్మరాజు, తిరుమలరాజును బుట్టిరి. వారలలో తమ్మభూపాలునకు వేమాజాంబవలన బసవభూపాలుఁడు జనించెను. ఈబసవభూపాలుఁడు రణశూరుఁడు, గుణవంతుఁడు, విద్వాంసుఁడునై యుండెను. అనంతామాత్యునిపుత్త్రుఁడగు గంగయ యనుపెసరువాయశాఖానియోగిబ్రాహ్మణుఁ డీతనికి మంత్రిగ నుండెను. దూబగుంట నారాయణకవి పంచతంత్రమును బసవభూపాలున కంకితము గావించెను. నంది సింగయ్య, ఘంట మల్లయ్య అను కవులిర్వురు ప్రబోధచంద్రోదయకావ్యమును రచియించి అనంతామాత్యుని గంగయ కంకితము గావించిరి. శ్రీనాథకవిసార్వభౌముని మఱఁదియగు దుగ్గనామాత్యుఁడు నాచికేతూపాఖ్యానకావ్యమును రచించి పై యనంతామాత్యు గంగయకే యంకితము గావించెను. ప్రబోధచంద్రోదయమున నీక్రిందిపద్య

ములో బసవభూపాలున కనంతామాత్యుఁడు మంత్రిగ నున్న ట్లీక్రింది పద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

“సీ. మాధవవర్మ భూమండలేశ్వరవంశ
జలధికి నేరాజు చందమామ
యేరా జుదయశైల మెలమి విభేదించెఁ
గపటాహితమదాంధకార మడఁగ
గజపతిసురధాణి గడిదుర్గముల కెల్ల
నేరాజు వజ్రంపుఁ బోటు తల్పు
మహిమచే నేరాజు మఱపించె నలభగీ
రథపృథురామరఘురమణుల
తే. నట్టి గుణశాలి తమ్మరాయుని కుమార
వీరబసవక్ష్మాచక్రవిభునిచేత
మన్ననలు గాంచి మించినమహితుఁ డితఁడు
మనుజమాత్రుండె గంగయామాత్యవరుఁడు.”

దగ్గుబల్లి దుగ్గనకవి.

గంగయామాత్యుఁడు దగ్గుబల్లి దుగ్గనామాత్యునితోడ నిట్లనియెనఁట.

“చ. శ్రుతులవిహారదేశములు సుస్థిరవాక్యపద ప్రమాణ శా
స్త్రతతులయిక్క లాగమపురాణచయమ్ముల మేలిసద్మముల్
స్మృతులనివాసముల్ కవిసమీహితసత్కవితాగుణప్రసా
దితములు దగ్గుబల్లికవితిప్పయ దుగ్గన గద్యపద్యముల్.”

“సీ. కవిసార్వభౌముఁడై కర్ణాట విభుచేతఁ
గనకరత్నాభిషేకములు గనిన
శ్రీనాథసుకవి కూరిమి సేయి మఱఁదివి
దుగ్గయ కవిరాజ దగ్గుఁబల్లి
తిప్పనార్యునకు సతీమణి యొప్పమ

కును దనూజుఁడవు పోతనకు నెజ్జ
నామాత్యవరునకు ననుఁగుఁదమ్ముఁడవు
శాండిల్యగోత్రుఁడా సరస మతివి
తే. చెప్పనేర్తువు కృతులు సుస్థిరముగాఁగఁ
గాన నీవిప్డు రచియింపఁ గడఁగియున్న
నాచికేతుచరిత్రంబు నాదుపేర
నంకితముసేయు కవిరాజు లాదరింప"

నంది మల్లన-ఘంట సింగయకవులు.

ఒకనాఁడు గంగయామాత్యుఁడు ప్రబోధచంద్రోదయనాటకమును పద్యకావ్యమునుగా రచియించుకవు లున్నారా యని ప్రశ్నించినప్పుడు సభ్యు లిట్లు పలికిరఁట.

"సీ. కలరు కౌశికగోత్రకలశాంబురాశిమం
దారంబు సంగీత నంది నంది
సింగమంత్రికిఁ బుణ్యశీల పోచమ్మకు
నాత్మసంభవుఁడు మల్లయమనీషి
యతని మేనల్లుఁ డంచితభరద్వాజ గో
త్రారామ చైత్రోదయుంబు ఘంట
నాగధీమణికిఁ బుణ్యచరిత్ర యమ్మలాం
బకుఁ గూర్మితనయుండు మలయమారు
తే. తాహ్వయుఁడు సింగనార్యుఁడు నమృతవాక్కు
లీశ్వరారాధకులు శాంతు లిలఁ బ్రసిద్ధు
లుభయభాషల నేర్పరు లుపమరులు స
మర్థు లీకృతిరాజనిర్మాణమునకు."

దూబగుంట నారాయణకవి.

విద్వత్సంభాషణసమయంబున నొకనాఁడు బసవభూపాలుఁడు హరిహరభక్తుండును, ఆర్యనుతుండును, ఆంధ్రకవిత్వవిశారదుండును, కులవర్ధనుండును, శాంతుండును, ప్రబంధవాచకాభరణుఁడును, బ్రహ్మయమంత్రికి నాగమాంబకును బుత్త్రుండును దూబగుంటపురశాసనుండును నగు నారయ నామధేయకవిని జూచి యిట్లనియెనఁట.

"చం. సురుచిరమైన నీకవిత సూరిసభాంతరయోగ్యతామనో
హరసరసార్థగుంఫనల నందముగావున నారనార్య సు
స్థిరగతిఁ గీర్తిసన్నుతిఁ జేసి సమస్తజగత్ప్రసిద్ధమై
పరఁగుచునుండ మా కొకప్రబంధ మొనర్పు ప్రియం బెలర్పఁగన్."

× × × ×

గీ. పంచతంత్ర మనఁగ నంచితగీర్వాణ
భాష మున్ను చెప్పఁబడినయట్టి
కావ్య మాంధ్రభాష గద్యామృతంబుగాఁ
గూర్పు వలయు నీదు నేర్పు మెఱయ."

విజయనగరరాజ్య మన్యాక్రాంతమగుట.

రెండవదేవరాయని ద్వితీయపుత్త్రుఁడగు విషయలంపటుని విరూపాక్షరాయని నతని పెద్దకుమారుఁడగు రాజశేఖరుఁడు చంపించెను. ఈతనిని ఈతనితమ్ముఁడగు విరూపాక్షరాయలు చంపించెను. కాని యీతనిపరిపాలనముకూడ బాగులేనందునఁ బ్రజలకసమ్మతముగ నుండెను. విజయనగరసామ్రాజ్యము క్షీణదశకు వచ్చుచుండెను. అప్పు డీతనిదండనాయకులలోఁ బ్రసిద్ధిగాంచి యంతకుఁ బూర్వము బహుసంవత్సరములకు ముందే సర్వస్వతంత్రుఁడై పరిపాలనముచేయుచున్న సాళువవంశాంబుధిచంద్రుఁడగు నరసింహరాజు దండనాయకులెల్లరుఁ దనకనుకూలురుకాఁగా నాతనిం జంపించి తాను ౧౪౮౭ లోఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను.

సాళువనరసింహభూపాలునిచరిత్రము.

ఈసాళువవంశము చాలకాలమునుండి ప్రసిద్ధిగాంచినది. ఈవంశము వా రుత్తరమునుండి దక్షిణమునకుఁ బోయినట్లు గన్పట్టుచున్నది. వీరి పూర్వులు కల్యాణనగరమునందుండి రాజ్యపరిపాలనముఁ జేసియుండిరి. వీరిచరిత్రము సాళువాభ్యుదయము, రామాభ్యుదయము మొదలగుసంస్కృతగ్రంథములనుండియు, జైమినిభారతము, వరాహపురాణము మొదలగునాంధ్రకావ్యములనుండియుఁ గొంతవఱకు గ్రహింపవచ్చును. వీరిశాసనము లాంధ్రదేశమునఁ జెక్కులుగలవు. ఈరాజవంశము తెలుఁగువంశముగాని కన్నడవంశముగాదు. వీరిలోఁ గొందఱు ప్రథమరాజవంశమునకు బంధువులుగా నుండిరి. వీరు విజయనగరపురాజులకు గొప్పసరదారులుగానుండి రాజులకు సమరాంగణమునఁ గుడిభుజముగానుండుచు వచ్చిరి. డిండిమకవిసార్వభౌమబిరుదాంచితుఁడైన యరుణగిరినాథునిపుత్త్రుఁడగు రాజనాథకవి సాళువాభ్యుదయమును రచించి సాళువనరసింహరాజున కంకితము గావించెను. సాళువనరసింహరాజే రామాభ్యుదయమను సంస్కృతకావ్యమును రచియించెను. పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రకవి జైమినిభారతమును తెలుఁగుభాషను రచించి యీరాజపుంగవుని కంకితము గావించెను. సాళువాభ్యుదయమునందు సాళువవంశము వర్ణింపఁబడినది. చంద్రవంశమునందు యదువు జనించెను. వానివంశమున చాళుక్యనారాయణుఁడు జనించెను. వానివంశమున వీరరాయలు, సుందరమల్లుఁడు, ఘనమల్లుఁడు జనించిరి. వీరివంశమువారికి 'పంచఘంటానినాద' అను బిరుదము గలదు. వారిధ్వజము వరాహచిహ్నము గలది. వారి ప్రధానాయుధము కఠారి. కావున 'కఠారిరాయ, ధరణీవరాహ' యను బిరుదములు వారికిఁ గలవు. వీరివంశమున జనిగుండదేవుఁడు జనించెను. వీనిరాజధాని కల్యాణపురము. ఇతఁడు మహమ్మదీయసుల్తానుని జయించెను. ఇతనికి కమలాదేవియను భార్యవలన గుండయ, సాళువమంగిదేవుఁడు, సావిత్రిమంగిదేవుఁడు, బలుఁడు గౌతయ,

ఆదిరాజు నను నార్వురుపుత్త్రులు జనించిరి. వీరలలో సాళువమంగిదేవుఁడు మిక్కిలి ప్రసిద్ధుఁడుగా నుండెను. జైమినిభారతమునం దిట్లభివర్ణింపఁబడియెను.

"సీ. దురములో దక్షిణసురతాను నెదురించి
కొనివచ్చి సంపరాయనికి నిచ్చి
సామ్రాజ్యమున నిల్పి సాంపరాయస్థాప
నాచార్యబిరుదవిఖ్యాతిఁ గాంచె
శ్రీరంగవిభుఁ బ్రతిష్ఠించి యర్వదివేలు
మాడ లర్ధేవునమ్మడికి నొసఁగె
మధురాసురత్రాణు మడియించి పరపక్షి
సాళువబిరుదంబు జగతి నెఱపె
తే. గబ్బితనమునఁ దేజి మొగంబు గట్టి
తటిమి నగరంపుగవనులు విఱుగఁ ద్రోలి
తాను వ్రేసినగోరు నుద్దవిడిఁ దెచ్చె
సాహసంబున నుప్పాంగు సాళ్వమంగు"

వీరబుక్కరాయలపుత్త్రుఁ డగుకంపరాయలు దక్షిణదిగ్విజయయాత్రకు బయలువెడలినప్పు డాతనిమంత్రియగు చెంజీదుర్గాధ్యక్షుఁడగు గోపన్నమంత్రికి దండనాథుఁడుగ నుండి వారలతో మధురాపురముపైకి దండెత్తిపోయెను. గోపనమంత్రి యాజ్ఞానువర్తియై యుండె నని దక్షిణార్కాడుమండలములోని దలవనూరుశాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది. జయంతి రామయ్యపంతులుగారు ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా ౭ వ సంపుటములో దేవులపల్లిశాసనముం బ్రచురించి యందు జైమినిభారతములోఁ జెప్పిన పైవిషయములను దప్పుగా నిర్ధారణచేసియుండిరి. సాంపరాయలు తెలుఁగురాయనితండ్రి యనియును, అతఁడు సాళ్వమంగువంశములోని వాఁడే యనియును, దక్షిణసురతాను బహమనీసుల్తాననియు, మధురాసుర

త్రాణాపాండ్యరాజనియు, శ్రీరంగము మైసూరుదేశములోని శ్రీరంగపట్టణమనియును దెలిపిరి కాని యవియున్నియును సరియైనవికావని కంపరాయచరిత్రమువలనను, సాళువాభ్యుదయమువలనను, దలవనూరుశాసనములవలనను మనకు స్పష్టపడుచున్నది. శ్రీరంగమునం దురకలబాధలవలనఁ బ్రజలు లేచిపోఁగా నగ్రహారములనిచ్చియు, బ్రాహ్మణులకు వసతుల నేర్పఱచియు, ధనమునొసంగియు, శ్రీరంగమునుద్ధరించి శ్రీరంగస్థాపనాచార్య బిరుదమును వహించెనని సాళువాభ్యుదయమున వర్ణింపఁబడియెను. గౌతరాజునకు గుండ్రాజు జనించెను. గుండ్రాజునకు మల్లాంబికవలన నరసింహక్ష్మాపాలుఁ డుదయించెను. ఇతఁడు అహోబలనృసింహస్వామిప్రసాదమున జనించుటచేతఁ దల్లిదండ్రులు నరసింహుఁడని పేరిడిరి. ఇతఁడు కళింగదేశాధిపతియైన పురుషోత్తమగజపతి పెనుగొండదుర్గమును ముట్టడింపఁగా నాతనినోడించి తఱిమెను. అవక్రపరాక్రముఁడై విజయనగరరాజ్యమును బరిపాలించెను. ఇతఁడు వృద్ధుఁడైనందున చక్రవర్తియైనప్పటికిని విశేషకాలము పరిపాలనము చేసియుండలేదు. ఇతనికి నారాయణవనము చంద్రగిరి మొదటరాజధానులుగ నుండెను. తరువాత విజయనగరమునందుఁ బరిపాలనముఁ జేసెను. ఇతనికి నాదిండ్లచిట్టి గంగనామాత్యుఁడు మంత్రిగనుండినట్లు దెలియుచున్నది.

రాజనాథకవి.

యోగానందప్రహసనమును రచించి దేవరాయలకాలమున బ్రఖ్యాతివహించిన డిండిమకవిసార్వభౌమబిరుదాంచితుం డగునరుణగిరినాథునకు రాజనాథదేశికుఁడను కుమారుఁడు గలఁడు. ఈతనికిని డిండిమకవిసార్వభౌముఁడను బిరుదము సంక్రమించినది. ఈతఁడే సాళ్వాభ్యుదయమను పదునాల్గుసర్గముల కావ్యమును రచించినవాఁడు. విద్యానగరరాజ్యమును వశపఱచుకొని ౧౪౯౩ వఱకుఁ బరిపాలించిన సాళువనృసింహసార్వభౌముని ప్రాభవములిం దభివర్ణింపఁబడినవి. బిరుదకవిప్రపితామహుఁడు, దళ

రావనారాయణబిరుదమండనుఁడు, రసికకవితాసామ్రాజ్యలక్ష్మీపతి, నవనాటకభరతాచార్యుఁడు, కవిమల్లగల్లనాటనపటు, ప్రతిభటకవికుంజరపంచానన బిరుదమండనుఁడు, చేరచోళపాండ్య పరిథమారాధ్య హృదయశివాభిఖ్య డిండిమకవిసార్వభౌమబిరుదశోణాధినాథాత్మజుఁడు, ద్వాదశదేశవ్యాప్తిపారదృశ్యనుఁడు, అష్టభాషావరమేశ్వరుఁడు, అభినవనాటకభవభూతి, చిత్రప్రబంధపరమేశ్వరుఁడు, అష్టదిగ్విజయపటహీకృతబిరుద డిండిమాడంబరుఁడు, శైవశాస్త్రజీవాతు మొదలగుబిరుదవిశేషములు గలిగియున్న ట్లాకావ్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రకవి.

పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన్న నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; గాదయామాత్యపుత్రుఁడు, భారతీతీర్థుల శిష్యుఁడు, నిరుపమానమైన కవిత్వధారగలవాఁడు. ఒకనాఁడు సాళ్వనరసింహభూపతి నిండుకొలువుండి సభాసదులను జూచి;—

"కం. నామది నిరతము భారత
రామాయణకథలఁ బ్రేమరంజిలు నందున్
జైమినిభారత మనఁగా
భూమి నపూర్వము పురాణముల గణియింపన్
గీ. ఆపురాణంబు గనఁ దెనుఁగయ్యెనేని
చెప్ప నేర్చినకవియుఁ బ్రసిద్ధుఁడేనిఁ
దెనుఁగునుడికారమునమించు గనియెనేని
గుందనము కమ్మవలచిన చందమగును."

అని పలుకఁగా నాతనిచిత్తం బెఱింగి సభాసదు లిట్లనిరఁట.

కం. తాతయుఁ దండ్రియు నగ్ర
భ్రాతయునుం దాను భువనభానురకృతిని
ర్మాతలు పిల్లలమఱ్ఱిని
ఖ్యాతునిఁ బినవీరుఁ బోలఁగలరే సుకవుల్."

"సీ. అమృతాంశుమండలం బాలవాలముగాఁగ
మొలచె నొక్కకోటి జగన్మోహనముగ
జిగిరించెవిలయసింధురగతక్తైతపడింభ
శయనీయ వటపలాశములతోడ
పితృదేవతలకు నంచిత సత్రశాలయై
చెట్టుగట్టెను గయాక్షేత్రసీమ
నిలువ నీడయ్యె నిందీవరప్రియకళా
కోటీరునకు భోగికుండలునకు
మట్టిమాత్రంబె పిల్లలమట్టి పేరు
పేరుపాలెఁగాదు శారదాపీఠకంబు
వారిలోపలఁ బినవీరువాక్యసరణి
సరసులకునెల్లఁ గర్ణరసాయనంబు"

ఈతనింగూర్చి యనేకవిధములైనఁ గాథలుగలవు. వానినెల్లఁ గవిజీవితములందుఁ జదువుకొనవలయును.

రాజధర్మప్రబోధ.

సాళ్వగుండ నరసింహభూపతి విద్వాంసుఁడును ధర్మప్రభువు నగుటచేత నీతని పేరిట నవరత్నములు మొదలగు పద్యములు రచింపఁబడినవి. చాటుపద్యమణిమంజరిలో నుదాహరింపఁబడినవాని జదువరులకుఁ దెలియుకొఱకు నీక్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను

నవరత్నములు.

" సీ. దినదినంబును నెల్లదివిజులఁ బోషించుఁ
గైరవబంధుఁ డేకార్యకాంక్ష?
అప్పటప్పటికి లోకాంధకారము మాన్చి
నినుఁ డేమిలాభంబు నిచ్చగించి?
సచరాచరంబైన జగతియెల్ల భరించు

ఫణిపతి యేఫలప్రాప్తిఁ జూచి ?
అవనిన వర్షించి యఖిలజీవులఁ బ్రోచు
జలధరం బే ప్రయోజనము గోరి ?
గీ. పరహితం బాత్మహిత మని పరమపుణ్యు
లన్యు లొనరించు మేలు తా రాసపడరు
సకలభాగ్యోదయ ! కఠారిసాళువాంక !
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర !
సీ. ఆకారసంపద ననుకరించినవిద్య
విద్యకుఁ దోడైన వినయగుణము
వినయగర్భితమైన విక్రమారంభంబు
విక్రమార్జితమైన విభవగుణము
విభవానుగుణమైన వితరణోత్కర్షంబు
వితరణోపేతమై వెలయుప్రియము
ప్రియవచోనిరతమై పెంపొందు సత్కృతి
సత్కృతిఁ జేకొన్న చారుకీర్తి
గీ. చారుకీర్తికి నెలవైనపౌరుషంబు
పౌరుషంబున నతిశయించు భాగ్యభూమి
భూమిపాలించు నృపతికి భూషణములు
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర !
సీ. సర్వజ్ఞుఁడగుమంత్రి సవదరించినరాజు
కార్యఖడ్గమ్ములక్రమ మెఱుంగు
కార్యఖడ్గమ్ములక్రమ మెఱింగినరాజు
బహువిధంబుల మూలబలముఁ గూర్చు
బహువిధంబుల మూలబలముఁ గూర్చినరాజు
శత్రుల నవలీల సంహరించు
శత్రుల నవలీల సంహరించినరాజు

ధరణి యేకాతపత్రముగ నేలు
గీ. కావున మహాప్రధానాగ్రగణ్యబుద్ధి
యధిపసామ్రాజ్యమువను సర్వాంగరక్ష
రాయమలవరగండ ! వీరప్రచండ !
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర !
సీ. సంగీతధర్మంబు సాహిత్యధర్మంబు
తెలియ నేర్చుట ప్రజ్ఞగలఫలంబు
వితరణప్రౌఢియు వినయసంవృద్ధియుఁ
గైకొంట సంపదగలఫలంబు
కుజనశిక్షణమును సుజనరక్షణమును
గల్గుట నిజశక్తిగలఫలంబు
బ్రాహ్మణభక్తియుఁ బరహితశక్తియుఁ
గావించు విభవంబుగల ఫలంబు
గీ. బట్టు విప్రుండు విద్యార్థి పరఁగ దాత
కిదియు లక్షణ మెన్నంగ నెలమి నెపుడు
సాళువక్షోణిపతివంశజలధిచంద్ర !
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర !
సీ. బంగారునకు సౌరభము జనించినయట్లు
కులజుఁ డుత్తమగుణకలితుఁడేని
కస్తూరి నికరంపుఁగాంతిఁ జెందినయట్లు
లుత్తమోత్తముఁడు శ్రీనొందెనేని
భావింపఁ జెఱకునఁ బండు పండినయట్లు
నెఱదాత ప్రియవచోనిరతుఁడేని
అలరుగందపుమ్రాన నలరుపూచినయట్లు
శ్రీమంతునకుఁ గీర్తి చెందెనేని
గీ. ధన్యగుణసాంద్ర ! సకలవైభవసురేంద్ర !

సహజదానశిబీంద్ర! భాషాఫణీంద్ర!
సాళువక్షోణిపతివంశజలధిచంద్ర!
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర!

సీ. వాహ్యాళిచో మత్తవారణసూకరా
శ్వముల గన్గొనుచోట సాముచోట
ఆరగించెడిచోట నౌషధంబులచోట
నిద్రపోయెడిచోట నెలంతచోట
వేఁట వెళ్ళెడిచోట విందుచెప్పినచోట
నాటపాటలవేడ్క నలరుచోట
వైద్యుచే (   )నిజకటం బైనట్టి
తెరువున ననిమొనల్ దీర్చుచోట

గీ. దైవతస్థానవైభవతతులచోటఁ
గ్రొత్తవారలఁ గాన్పించుకొనెడుచోట
నాత్మరక్ష యేమఱకుండునతఁడె రాజు
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర!

సీ. ప్రియముతో నిజమాతృపితృభక్తియొనరించు
ధర్మాత్ములకు వేఱె దైవ మేల
మమతమై సర్వభూతములందు దయగల్గు
ధన్యులకును వేఱె తపము లేల
సరససత్కవికావ్యసరణి వినోదించు
నతిపుణ్యులకు వేఱె యమృత మేల
సతతంబు సత్యభాషానిష్ఠ విడలని
కృతకృత్యులకు వేఱె క్రతువు లేల
ప్రాణపదమైన లలితాంగిఁ బాయకుండు
పురుషులకు వేఱె దేవేంద్రపురమదేల

రాయచౌహత్తమల్ల ధరావరాహ
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర.

సీ. ధనికులఁ గావింపఁదగదు సోదర్యుల
బడవాలుఁ జేయఁ జొప్పడదు కుటిలు
లగదు దుర్గాధిపత్యము జ్ఞాతికొసఁగంగ
ధనము కావలిఁ బెట్టఁదగదు ఖలుని
దేశాధికారిఁగాఁ ద్రిప్పనొప్పదు క్రూరుఁ
జనవు ప్రమాదంబు సాహసునకు
కాదు భీరుఁదలారికము ప్రతిష్ఠింపఁగఁ
గీడు సంచకుని వాకిటను నిల్ప

గీ. నమ్మ ననుమాన మగువాని నమ్మఁ ద[illegible]
నమ్మియుండిన కోట వ్రణంబు గని[illegible]
వ్రణమునకుఁ దగఁజేయంగ వలెఁ జి[illegible]
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర.

సీ. మంత్రాధిపునితోడ మర్మజ్ఞుతో రాజ
హితునితోడను నిగ్రహింపఁ జనదు
అతిమదాంధునితోడ నంగనాసక్తుతోఁ
జెనుగుతోఁ దనయాత్మ చెప్పఁదగదు
నిందితుతోఁ బరనిందాభిలాషితోఁ
గ్రూరకర్ముని తోడఁ గూడఁ జనదు
రాజవిద్వేషితో భూజనద్రోహితో
వంచకుతోఁ బొత్తు సలదు సేయ

గీ. పరఁగ నీరీతి జరియించు నరవరునకు
నూరకెవ్వారు మూర్ఖులై వైరులగుదు
నడచిలేని యవశ్యంబు చెడకపోరు
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర."

UNIVERSITY OF HYDERA[illegible] LIBRAR[illegible] S. N. Reddy

UNIVERSITY OF HYDERABAD
LIBRARY
T HYDERABAD (A. P.)

Cl. No. 954.84 Acc. No. 28913
V51A

DATE DUE

DURATION OF LOAN — Not later than the last date stamped below, failing which fine as per Library Rules will be charged.

UNIVERSITY OF HYDERABAD, LIBRARY

Acc. No. 28913

Call No. T 954.84, V51A

Author వీరభద్రరావు చిలుకూరి

Title ఆంధ్రుల చరిత్రము

UNIVERSITY OF HYDERABAD

LIBRARY

HYDERABAD (A. P.)

1. Books / Journals should be returned on the due date.

2. Borrowers are responsible for every book / journal taken by them and will be expected to pay for any book / journal damaged, defaced or lost.

Help to keep the book fresh and clean